МУЗИКА-СТЕФАНЧУК
Оксана Анатоліївна

ЯКИМЧУК
Наталія Яківна

Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів

ПІДРУЧНИК

Київ – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

МУЗИКА-СТЕФАНЧУК О.А.
ЯКИМЧУК Н.Я.

СУЧАСНЕ ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ПРАВО ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

Підручник

Київ
2024

УДК 347.73(477)
М90

Рекомендовано до друку вченою радою
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 7 від 04.12.2023 р.)

Рецензенти:

Ваолевська Леся Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, керівник Дослідницької служби Верховної Ради України;

Гаврилюк Руслана Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Ніщимна Світлана Олексіївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу Пенітенціарної академії України.

Авторський колектив:

Музика-Стефанчук О.А. – теми 1–3, 8–15.

Якимчук Н.Я. – теми 4–7.

Музика-Стефанчук О.А., Якимчук Н.Я.

М90 Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів: підручник. Київ: АртЕк, 2024. 656 с.

ISBN 978-617-8043-85-8

Підручник містить систематизований стислий виклад основних питань фінансового права сучасного фінансового права (права публічних фінансів) як навчальної дисципліни, а також навчальних дисциплін, пов'язаних із правовим регулюванням публічних фінансів. Найважливіші теоретичні положення сформульовано на основі останніх досягнень науки, висвітлено новітнє фінансове законодавство України.

Питання підібрано відповідно до програми навчальних дисциплін «Фінансове право» та «Правове регулювання публічних фінансів», що викладаються у Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Для студентів та аспірантів юридичних вищих навчальних закладів і факультетів, а також усіх, хто цікавиться правовим регулюванням публічних фінансів.

© Музика-Стефанчук О.А., Якимчук Н.Я., 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ..... 14
ПЕРЕДМОВА (про сучасне фінансове право) 15

РОЗДІЛ І
СУЧАСНЕ ФІНАНСОВЕ ПРАВО
(ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВА)

ТЕМА 1. ПУБЛІЧНІ ФІНАНСИ, ПУБЛІЧНА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА ВНУТРІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА..... 21
1.1. Поняття фінансів, публічних фінансів, фінансової системи та фондів коштів 21
Поняття фінансів. Публічні та приватні фінанси. Публічні кошти. Сучасна фінансова система держави. Ланки (складові) фінансової системи. Публічні фонди коштів. Світові фінансові центри.
1.2. Фінансове право та його внутрішні характеристики 28
Поняття, предмет і метод фінансового права (від фінансового права до правового регулювання публічних фінансів). Джерела фінансового права та фінансового законодавства України. Зв'язок фінансового права з іншими галузями права. Фінансово-правові норми та відносини. Суб'єкти фінансових правовідносин. Фінансова політика, публічна фінансова політика, публічна фінансова діяльність уповноважених суб'єктів, управління публічними фінансами. Міжнародне фінансове право (публічні фінанси у міжнародній площині).
1.3. Публічний фінансовий контроль та аудит (загальні положення) 64
Поняття публічного фінансового контролю. Суб'єкти та об'єкти публічного фінансового контролю. Види публічного фінансового контролю. Форми та методи публічного фінансового контролю. Основні завдання публічного фінансового контролю. Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts: термінологічні проблеми з перекладом Лімської декларації. Парламентський контроль у сфері публічних фінансів в Україні.

1.4. Фінансово-правова відповідальність.....75
Поняття фінансово-правової відповідальності. Мета та правові засади фінансово-правової діяльності. Підстави фінансово-правової діяльності та фінансове правопорушення. Заходи фінансово-правової відповідальності. Види фінансово-правової відповідальності.
Література до теми 1.....81

ТЕМА 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА ВАЛЮТНИХ ВІДНОСИН (ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ТА ВАЛЮТНО-КУРСОВОЇ ПОЛІТИКИ) 84
2.1. Правове регулювання грошового обігу та валютних відносин в Україні 84
Поняття грошей та грошових коштів. Валюта та валютні цінності. Електронні та цифрові гроші. Криптовалюта і віртуальні активи. Грошовий обіг. Готівковий і безготівковий грошовий обіг. Грошова система та основи її правового регулювання. Торгівля валютними цінностями. Валютний ринок України та міжнародний валютний ринок. Транскордонний переказ валютних цінностей. Транскордонне переміщення валютних цінностей. Валютне регулювання та валютний нагляд.
2.2. Відповідальність за порушення валютного законодавства 102
Заходи впливу до банків. Заходи впливу до небанківських фінансових установ. Відповідальність за порушення строків за операціями з експорту та імпорту товарів. Застосування заходів впливу до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб, визначені у КУпАП.
Література до теми 2.....109

ТЕМА 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ І РОЗРАХУНКІВ (ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ДЕРЖАВНОЇ (ПУБЛІЧНОЇ) ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РОЗВИТКУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ, РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ, ДЕРЖАВНОЇ ІПОТЕЧНОЇ УСТАНОВИ ТА ІНШИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ) 110

3.1. Правове регулювання банківських операцій та банківської діяльності 110
Поняття «банк» і «банківська система». Банківські спілки, банківські асоціації, банківські групи. Види банків. Види діяльності банків. Банківські операції. Обмеження щодо діяльності банків. Ознаки здійснення банком ризикової діяльності. Правовий статус НБУ. Структура НБУ. Форми державного регулювання діяльності банків.
3.2. Фінансові послуги та платіжні системи 127
Фінансові та кредитні установи. Фінансові та кредитні послуги. Платіжні системи та платіжні послуги. Платіжні системи, створені НБУ. Внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи. Доступ до платіжних систем. Платіжні послуги. Надавачі платіжних послуг.
3.3. Розрахункові відносини, готівкові, безготівкові та міжнародні розрахунки..... 140
Розрахунки та розрахункові правовідносини. Готівкові розрахунки. Касові операції. Ліміт каси підприємства. Каса. Безготівкові розрахунки. Платіжні інструменти та форми безготівкових розрахунків.
3.4. Контроль та відповідальність за порушення банківського законодавства, правил грошового обігу. Фінансовий моніторинг..... 152
Банківське регулювання та банківський нагляд. Державне регулювання ринків небанківських фінансових послуг. Інспекційні перевірки та безвиїзний нагляд НБУ. Відповідальність надавачів, платників, одержувачів платіжних послуг під час виконання платіжних операцій. Відповідальність емітентів, еквайрів, стягувачів та інших осіб під час виконання платіжних операцій. Коригувальні заходи і заходи впливу Регулятора до надавачів фінансових та/або супровідних послуг. Відповідальність за порушення прав споживачів. Фінансовий моніторинг.
Література до теми 3. 181

ТЕМА 4. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ НАДХОДЖЕНЬ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО (ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІСКАЛЬНОЇ – ПОДАТКОВОЇ ТА МИТНОЇ ПОЛІТИКИ) 183

4.1. Правове регулювання публічних надходжень і доходів бюджету. 183
Поняття публічних надходжень. Класифікація публічних надходжень. Надходження бюджету. Публічні доходи. Державні доходи. Місцеві доходи. Надходження бюджетів. Бюджетні доходи. Доходи Державного бюджету України. Доходи місцевих бюджетів.
4.2. Податкова система та принципи податкового законодавства. Податкове право та податкові правовідносини 198
Поняття податку і збору. Податкова система України. Податкове законодавство України та його принципи. Податкове право та особливості податкових правовідносин. Суб'єкти податкових правовідносин. Елементи податкового закону.
4.3. Правове регулювання оподаткування доходів фізичних осіб 222
Податок з доходів фізичних осіб (ПДФО). Особливості зарахування надходжень від ПДФО до різних бюджетів. Платники ПДФО. Об'єкти оподаткування ПДФО. База оподаткування ПДФО. Податкова соціальна пільга та податкова знижка. Ставки ПДФО. Оподаткування доходів, отриманих фізичною особою-підприємцем від провадження господарської діяльності, крім осіб, які обрали спрощену систему оподаткування. Оподаткування доходів, отриманих фізичною особою, яка провадить незалежну професійну діяльність. Порядок нарахування та сплати ПДФО. Військовий збір.
4.4. Правове регулювання оподаткування юридичних осіб. Податок на прибуток підприємств 237
Податок на прибуток підприємств та його ознаки. Платники податку на прибуток підприємств – резиденти. Платники податку на прибуток підприємств-резиденти Дія Сіті. Об'єкти оподаткування податком на прибуток підприємств. База оподаткування та ставка податку на прибуток підприємств. Порядок обчислення та сплати податку на прибуток підприємств. Податкові (звітні) періоди. Особливості оподаткування податком на прибуток підприємств залежно від сфери діяльності платника.

4.5. Правове регулювання місцевих податків і зборів 246
Місцеві податки і збори у ПК України. Податок на майно (включає: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; транспортний податок; плату за землю). Єдиний податок та спрощена система оподаткування. Реєстратори розрахункових операцій. Земельний податок (включає податок на землю та плату за землю). Туристичний збір. Збір за місця для паркування транспортних засобів.
4.6. Правове регулювання непрямих податків 278
Загальні положення про непрямі податки. ПДВ. Акцизний податок. Мито.
4.7. Правове регулювання квазіподаткових і парафіскальних платежів..... 296
Квазіподаткові платежі (збори, плати, внески). Поняття та види адміністративних зборів. Державне мито та консульський збір. Судовий і виконавчий збір. Обов'язкові страхові внески, пов'язані з обов'язковим соціальним страхуванням. ЄСВ. Збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Поняття і приклади парафіскальних платежів (портові збори, плата за аеронавігаційне обслуговування, аеропортові збори).
4.8. Адміністрування податків, зборів, платежів 308
Поняття та складові адміністрування податків, зборів, платежів. Облік платників податків. Податкова адреса. Податкові консультації. Визначення суми податкових та/або грошових зобов'язань. Податковий борг та його адміністрування. Джерела сплати грошових зобов'язань або погашення податкового боргу платника податків. Заходи забезпечення погашення податкового боргу. Списання безнадійного податкового боргу. Стягнення коштів та продаж майна платника податків.
4.9. Контроль та відповідальність за порушення податкового законодавства 323
Податковий контроль та способи його здійснення. Камеральні перевірки. Документальні перевірки. Фактичні перевірки. Строки проведення перевірок та оформлення їх результатів. Податкове повідомлення-рішення. Податкове правопорушення. Суб'єкти, які притягаються до фінансової відповідальності за вчинення податкових правопорушень. Відповідальність за

порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.
Література до теми 4.....341

ТЕМА 5. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО ТА БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС (ПРАВОВІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ТА БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ) 342
5.1. Поняття бюджету, бюджетної системи та бюджетного права.....342
Поняття та функції бюджету. Бюджетна система. Зведений бюджет. Принципи бюджетної системи. Загальний та спеціальний фонд бюджету. Резервний фонд бюджету. Бюджетне право та його структура. Поняття та класифікація бюджетно-правових норм. Суб'єкти бюджетних правовідносин. Склад бюджетного законодавства. Особливості бюджетного законодавства.
5.2. Поняття та стадії бюджетного процесу 359
Поняття бюджетного процесу. Поняття та ознаки стадій бюджетного процесу. Бюджетний період. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі. Бюджетна декларація. Поняття і складові бюджетної класифікації. Складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них. Складання проєктів бюджетів (Державного бюджету України та місцевих бюджетів). Внесення проєкту закону України про Державний бюджет до парламенту, його розгляд та затвердження. Розгляд проєкту та прийняття рішення про місцевий бюджет. Виконання бюджету, зокрема внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет). Стадії виконання бюджету за видатками та кредитуванням. Підготовка, розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.
5.3. Розпорядники та одержувачі бюджетних коштів 414
Учасники бюджетного процесу. Головні розпорядники бюджетних коштів. Розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня. Одержувачі та отримувачі бюджетних коштів.
5.4. Правові основи публічного кредиту, публічних гарантій та публічного боргу 420

Поняття публічного кредиту. Публічний (державний і місцевий) борг. Державні запозичення. Управління державним (місцевим) боргом. Види та емісія державних цінних паперів. Державні кредити. Місцеві запозичення. Форми та суб'єкти здійснення місцевих запозичень. Реєстр місцевих запозичень та місцевих гарантій. Боргове зобов'язання. Погашення та обслуговування державного (місцевого) боргу. Публічні гарантії та гарантійні зобов'язання.
5.5. Бюджетний процес в умовах воєнного стану 441
Література до теми 5. 452

ТЕМА 6. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВИТРАТ (ПРАВОВІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ТА БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ) 454
6.1. Поняття та види публічних витрат, бюджетних витрат та розмежування між бюджетами бюджетних видатків 454
Публічні видатки, видатки та витрати бюджету. Класифікація видатків і кредитування бюджету. Розмежування видатків державного та місцевого бюджетів. Видатки та кредитування Державного бюджету України. Видатки місцевих бюджетів і розмежування видатків між бюджетами. Витрати бюджету розвитку місцевих бюджетів.
6.2. Міжбюджетні відносини 470
Міжбюджетні відносини та міжбюджетні трансферти. Види міжбюджетних трансфертів. Трансферти, що надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам. Відмінність дотації від субвенції. Міжбюджетні трансферти між місцевими бюджетами.
6.3. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі..... 477
Поняття програмно-цільового методу у бюджетному процесі. Складові програмно-цільового методу. Бюджетна програма та її складові. Складові порядку використання бюджетних коштів. Відповідальний виконавець бюджетних програм. Паспорт бюджетної програми. Бюджетні установи. Заборони для учасників бюджетного процесу. Кошторис бюджетної установи. Одержувачі бюджетних коштів. План використання бюджетних коштів.
6.4. Правові основи кредитування бюджету..... 491

Поняття та особливості кредитування бюджету (кредитування за рахунок бюджетних коштів). Повернення кредитів до бюджету (щодо кредитування бюджету).
6.5. Бюджетний контроль та відповідальність за порушення бюджетного законодавства 497
Бюджетний контроль і суб'єкти контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Порушення бюджетного законодавства. Види порушень бюджетного законодавства. Заходи впливу на учасників бюджетного процесу за порушення бюджетного законодавства.
Література до теми 6.....508

ТЕМА 7. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПУБЛІЧНИХ ФОНДІВ КОШТІВ І ЦІЛЬОВИХ БЮДЖЕТНИХ ФОНДІВ КОШТІВ 510
7.1. Поняття і види публічних фондів коштів.....510
Публічні фонди коштів і публічні фонди грошових коштів. Види публічних фондів коштів.
7.2. Правовий режим цільових бюджетних фондів коштів ...514
Державний фонд регіонального розвитку. Державний дорожній фонд. Державний фонд внутрішніх водних шляхів. Державний фонд поводження з радіоактивними відходами. Державний фонд розвитку водного господарства. Державний фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації.
7.3. Правовий режим державних цільових фондів пенсійного та соціального страхування і захисту.....522
Особливості цільових фондів пенсійного та соціального страхування і захисту. Пенсійний фонд України. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю.
7.4. Цільові державні фонди в економічній, науковій та культурній сферах.....537
Кошти Національного банку України. Золотовалютний резерв. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Державний фонд сприяння молодіжному будівництву. Державна інноваційна фінансово-кредитна установа. Фонди підтримки підприємництва. Національний фонд досліджень України. Український культурний фонд.
7.5. Місцеві цільові фонди коштів.....551

Цільові фонди місцевих бюджетів. Цільові місцеві фонди, що діють у формі фінансових установ.
Література до теми 7. 553

РОЗДІЛ ІІ
ПРАВО ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ
(ПОГЛИБЛЕНЕ ВИВЧЕННЯ ОСНОВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ)

ТЕМА 8. ВІДКРИТІ ДАНІ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ 555
Веб-портал використання публічних коштів. Веб-портал «Бюджет для громадян». Веб-портал реєстру проєктів міжнародних фінансових організацій. Набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних.
Література до теми 8. 558

ТЕМА 9. БЮДЖЕТНО-КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ 560
Пільгове кредитування здобуття освіти. Надання грантів бізнесу. Державні програми доступного житла. Програми Фонду розвитку підприємництва. Програми кредитування молодіжного житлового будівництва. Кредитування бюджету. Бюджетні гранти. Позики місцевим бюджетам. Бюджетні запозичення. Державні фінансово-інвестиційні відносини.
Дітература до теми 9. 569

ТЕМА 10. ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА ПУБЛІЧНІ ФІНАНСИ 570
Поняття та основні принципи здійснення державно-приватного партнерства. Сфери застосування державно-приватного партнерства. Форми здійснення державно-приватного партнерства. Об'єкти державно-приватного партнерства. Джерела фінансування та державна підтримка здійснення державно-приватного партнерства. Ризики здійснення державно-приватного партнерства. Приклади державно-приватного партнерства в Україні та світі.
Література до теми 10. 579

ТЕМА 11. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ 580
Поняття публічних закупівель і принципи їх здійснення. Замовники та учасники бюджетних закупівель. Предмети закупівель (товари, роботи, послуги). Процедури закупівель. Спрощені закупівлі. Організація закупівельної діяльності замовника та уповноважена особа. Аномально низька ціна. Забезпечення тендерної пропозиції/пропозиції. Державне регулювання, контроль у сфері закупівель та громадський контроль. Відповідальність за порушення вимог Закону «Про публічні закупівлі».
Література до теми 11. 598

ТЕМА 12. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ФІНАНСІВ.....600
Міжнародні організації, пов'язані з політичними фінансами. Фінансування політичних партій. Внески на підтримку політичної партії. Фінансова звітність політичної партії. Державне фінансування політичних партій. Зупинення та припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії. Державний контроль за цільовим використанням політичною партією коштів, виділених з державного бюджету на фінансування її статутної діяльності. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів Президента України. Виборчі фонди кандидатів на пост Президента України. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів народних депутатів України. Виборчі фонди партій, кандидатів у народні депутати України. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення місцевих виборів. Виборчі фонди організацій партій, кандидатів.
Література до теми 12. 617

ТЕМА 13. ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....619
Зловживання правами з боку податкових (фіскальних) органів. Зловживання правами платниками податків. Випадки зловживання суб'єктивними правами, що випливають із

положень приватного права, спрямовані на обхід приписів податкового права. Зловживання правом та податкове планування.
Додаткова література до теми 13.....632

ТЕМА 14. «ЗЕЛЕНІ» ФІНАНСИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕЛЕНИХ ОБЛІГАЦІЙ 634
«Зелені» фінанси та зелене фінансування. Зелені облігації. Концепція запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні.
Література до теми 14. 639

ТЕМА 15. БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ФАНДРАЙЗИНГ: ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ.....641
Благодійна діяльність та благодійні організації. Волонтерська діяльність. Гуманітарна допомога. Фандрайзинг і краудфандинг.
Література до теми 15 654

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БК України	Бюджетний кодекс України
ГК України	Господарський кодекс України
ДФК	державний фінансовий контроль
КК України	Кримінальний кодекс України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МЗП	мінімальна заробітна плата
МК України	Митний кодекс України
ОВДП	облігація внутрішньої державної позики
ОЗДП	облігація зовнішньої державної позики
ПК України	Податковий кодекс України
ЦК України	Цивільний кодекс України
ПДВ	податок на додану вартість
ПДФО	податок з доходів фізичних осіб
ЦОВВ	центральні органи виконавчої влади
РНБОУ	Рада національної безпеки і оборони України

Присвячуємо цю працю світлій пам'яті
Лідії Костянтинівни Воронової –
нашому Вчителю, наставниці, другу…

ПЕРЕДМОВА
(про сучасне фінансове право)

Шановні читачі!

Ви тримаєте в руках змістовно нову працю – підручник «Сучасне фінансове право. Право публічних фінансів».

У чому ж новизна?

По-перше, – це ***структура***. Підручник складається з двох розділів. У *першому розділі «Сучасне фінансове право (загальні положення фінансового права)»* пропонується ознайомлення з основами правового регулювання публічних фінансів, з ключовими поняттями і категоріями фінансового права. Цей розділ загалом відповідає програмі навчальної дисципліни, що викладається в Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У ході його формування ми відійшли від тієї структури відповідної навчальної дисципліни, за якою кілька десятків років викладалося фінансове право, що обумовлено змінами у суспільних відносинах, пов'язаних із публічними і приватними фінансами.

Фінансове право, право публічних фінансів перегукується з фінансовою політикою. Пропонуємо розглядати фінансові правовідносини крізь призму публічної фінансової політики. Це цілком відповідає сучасним реаліям.

Готуючи цей підручник, ми звернулись також до конспектів лекцій поважних вчених: Л.К. Воронової, О.П. Орлюк, Н.Ю. Пришви, С.Т. Кадькаленка – викладачів, які наприкінці 90-х – початку 2000-х читали фінансове право студентам тоді ще юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Всі фахівці наголошували на зв'язку фінансового права із публічними фінансами. При цьому доцент

С.Т. Кадькаленко вже тоді акцентував увагу на необхідності висвітлення фінансово-правових питань саме через фінансову політику та управління публічними фінансами.

Засновницею фінансово-правової науки в Україні, фундаторкою навчальної дисципліни фінансового права, яка є обов'язковим компонентом, що опановують українські студенти-юристи/правники, є наша професор – **Лідія Костянтинівна Воронова** (1931–2015 рр.). Саме вона сформувала системне бачення фінансового права ще радянської, а згодом – незалежної України. Її перший одноосібний підручник «Фінансове право» українською мовою побачив світ у 1973 р., а останній – у 2006 р., звісно, були ще й колективні підручники. Якщо порівняти зміст цих праць, то одразу можна помітити, як змінювалася система фінансового права, розширювалося коло суб'єктів та об'єктів фінансових правовідносин, як видозмінювалися авторські визначення. І це є логічним процесом реакції фахівця на розвиток законодавства, науки, практики.

Тривалий час під час викладання навчальної дисципліни «Фінансове право» невиправдано мало уваги приділялося темам, присвяченим валютним, грошовим і банківським відносинам, які традиційно ще з радянських часів викладалися наприкінці курсу. У ті часи це було обумовлено, мабуть, тим, що питання, наприклад, валютного права у радянському фінансовому праві майже не вивчалося, щоб у громадян не виникало бажання займатися валютними операціями[1]; банківські відносини також залишалися поза увагою, адже існували лише декілька державних банків, а всі відносини «банк – клієнт» закінчувалися в ощадній касі (сплата комунальних платежів і «покласти гроші на ощадну книжку»), тобто у громадян не було особливої потреби у розмежуванні публічно- та приватно-правового регулювання банківських відносин. Згодом ці питання почали розглядати наприкінці вивчення навчально дисципліни. У нашому підручнику структурно ці теми подаються значно раніше, що

[1] Пригадайте лише справу Рокотова, Файбішенка та Яковлєва (1960-і роки), яких засудили до виключної міри покарання – смертної кари за незаконні валютні операції. Зараз це видається нонсенсом – і сам процес, і порушення принципу дії норм у часі, і власне – покарання.

відповідає логіці виникнення та розвитку фінансових правовідносин.

Свого часу професор кафедри фінансового права нашого Інституту – Д.О. Гетманцев запропонував після загальної частини фінансового права викладати студентам теми з податкового права та правового регулювання публічних доходів (зазвичай ці питання розглядалися після тем, присвячених бюджетному праву та бюджетним правовідносинам). Ним було вдало це апробовано і ми це також урахували у цьому підручнику.

Питання оновленої структури навчальної дисципліни порушувалися і пропонувалися для обговорення ще на Міжнародній науково-практичній конференції «Вороновські читання» у 2020 р.[1]. Особливо приємно, що на цьому заході, присвяченому світлій пам'яті Л.К. Воронової, її учні не лише висловлювали своє бачення щодо подальшого розвитку навчальної дисципліни, ділилися своїм досвідом, а й далі формалізували це у підручниках і навчальних посібниках з фінансового права. Студент має знати історію фінансового права та законодавства України, але понад те він має знати та розуміти сучасне фінансове право. Останнє має також певною мірою співвідноситись із фінансово-правовими дисциплінами, які викладаються в іноземних закладах вищої освіти. Відмітимо, що суттєві та обґрунтовані зміни у структурі навчальної дисципліни «Фінансове право» також запропоновані у підручнику за редакцією харківських учених – Т.Є. Кагановської та М.П. Кучерявенка[2].

З огляду на євроінтеграційні процеси, на розвиток та можливості академічної мобільності студентів і викладачів, ми пропонуємо викладення матеріалу у підручнику в такому форматі, який дає змогу використовувати отримані знання й при вивченні суміжних навчальних дисциплін у різних закладах

[1] Детальніше про це захід можна дізнатись на сайті Асоціації фінансового права: URL: https://afl.org.ua/dijalnist/voronovskie-chteniya/.

[2] Фінансове право: підручник / за ред. Т.Є. Кагановської та М.П. Кучерявенка; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2022. 432 с.

освіти. Свого часу ми (автори цього підручника) проходили різноманітні наукові, педагогічні, дослідницькі стажування як у вітчизняних, так і в іноземних закладах: Білостоцький університет, Польща (О.А. Музика-Стефанчук), Університет Генуї, Італія (О.А. Музика-Стефанчук), Вісмарський університет (Н.Я. Якимчук). Набуття нових знань і навичок дозволили по-новому викласти окремі питання і теми, які раніше не розглядалися у межах навчальних дисциплін фінансово-правового спрямування (це стосується, зокрема, матеріалу другого розділу цього підручника).

У *другому розділі* нашого підручника – *«Право публічних фінансів (поглиблене вивчення основ правового регулювання публічних фінансів)»* висвітлено теми, де читачеві пропонується зануритися у міжгалузеві правові проблеми, значна увага приділена розмежуванню відносин, пов'язаних із публічними і приватними фінансами. Окремі із цих питань порушуються на рівні наукових публікацій, але в них недостатня аргументація того, чому їх слід викладати студентам, які вивчають право публічних фінансів.

По-друге. Запропонований підручник не передбачає широкого висвітлення доктринальних теорій і концепцій, основна увага приділяється законодавчим положенням. Водночас, при викладенні основного змісту тем підручника, студентам пропонуються додаткові завдання, рекомендуються для ознайомлення монографічні фінансово-правові й інші дослідження, художня і документальна література, акцентується увага на певні моменти, а також пропонуються для перегляду різноманітні художні фільми з відповідної тематики. І ці моменти мають ***свої позначки***, зокрема:

– завдання (прочитайте, проаналізуйте…);

– рекомендація для перегляду;

– зверніть увагу…;

– рекомендація прочитати наукову чи іншу літературу.

Наша мета викладання фінансового права – це ознайомлення зацікавлених осіб із «живими» фінансовими правовідносинами. У роботі зі студентами ми застосовуємо для цього ***креативний підхід***, який полягає в аналізі життєвих ситуацій, модельованих і реальних кейсів, художніх фільмів, літературних творів, які стосуються фінансової сфери, тощо. Надаючи читачеві відсилки до певних нормативних положень чи нормативно-правових актів, ми у такий спосіб скорочуємо текст, якого достатньо, аби зрозуміти питання. Хочете більше знати – виконуйте завдання, звертайте увагу на окремі положення, дивіться та аналізуйте те, що ми рекомендуємо, а також читайте другий розділ цього підручника.

По-третє, зміст підручника та викладення основного матеріалу, формулювання тем відбувалося ***з урахуванням побажань і запитів від студентів*** Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, які, зокрема, опановували навчальні дисципліни «Фінансове право», «Правове регулювання публічних фінансів» (бакалаври, блок вибіркових дисциплін «Фінансове право»), вибіркові навчальні дисципліни «Валютне право», «Митне право», «Митна політика та митні правовідносини», а також навчальні дисципліни у вибіркових блоках, які пропонує кафедра фінансового права для магістрів, – «Податковий юрист», «Фінансово-правовий радник». Також з урахуванням побажань студентів, стейкхолдерів, інших зацікавлених осіб на кафедрі впроваджується новий вибірковий блок дисциплін для магістрів – «Міжнародний фінансово-правовий консалтинг».

По-четверте, ми вперше пропонуємо розглядати фінансово-правові явища крізь призму ***Rule of Law Checklist*** та еталонні тести. Важливо, що в Україні є праці, де розглядаються ці питання у галузевих аспектах, але їх вкрай недостатньо[1].

[1] Головатий С. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist. Київ: ВАІТЕ, 2017. 163 с.; Музика Л.А. Аксіологічне поєднання конституційно-правової і цивільно-правової політики (через пізнання ідеалу верховенства права) / Концепція цивільно-правової політики України: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2020. С. 243–267; Пацурківський П.С., Гаврилюк Р.О. Верховенство права. Програма обов'язкової навчальної дисципліни з підготовки магістра. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. 72 с.

Також вперше пропонується виконання завдань з фінансового права із застосуванням ***SWOT-аналізу***.

Сподіваємося, що наша праця становитиме інтерес для тих, хто цікавиться питаннями сучасного фінансового права, права публічних фінансів. Ми не зупиняємось на цьому і продовжуємо працювати на благо України.

З повагою

завідувач кафедри фінансового права ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, адвокат

Оксана МУЗИКА-СТЕФАНЧУК

професор кафедри фінансового права ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, сертифікований медіатор

Наталія ЯКИМЧУК

Розділ І
СУЧАСНЕ ФІНАНСОВЕ ПРАВО
(ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВА)

Тема 1
ПУБЛІЧНІ ФІНАНСИ, ПУБЛІЧНА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА ВНУТРІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

1.1. Поняття фінансів, публічних фінансів, фінансової системи та фондів коштів

Поняття фінансів. Публічні та приватні фінанси. Публічні кошти. Сучасна фінансова система держави. Ланки (складові) фінансової системи. Публічні фонди коштів. Світові фінансові центри.

Поняття «фінанси» розглядають у двох аспектах, а саме – з погляду форми і матеріального змісту:

✓ *за формою (як економічна категорія)* – це система економічних відносин, що пов'язані з формуванням, розподілом та використанням фондів коштів у процесі розподілу та перерозподілу ВВП;

✓ *за матеріальним змістом* – це фонди коштів, фінансові ресурси, що їх наповнюють, рух яких зумовлює виникнення фінансових відносин.

Проаналізуйте економічну та юридичну літературу різних історичних періодів щодо походження фінансів та визначення категорії «фінанси» різними вченими.

Об'єкти фінансів (як відносин):

✓ фонди коштів;
✓ гроші та інші види фінансових ресурсів;
✓ грошові зобов'язання;
✓ інвестиції;
✓ кредити;

✓ заощадження (фінансові активи) тощо.

Найбільшим об'єктом є публічні фонди коштів, які формуються за рахунок фінансових ресурсів платників податків, держави, територіальних громад, міжнародних організацій, фінансової допомоги від іноземних країн тощо. Йдеться передусім про бюджети, які складають бюджетну систему держави, а також про інші цільові публічні фонди.

Проаналізуйте різні об'єкти фінансів (як відносин) на предмет їх правового регулювання.

У структурі правовідносин фонди коштів можуть виступати об'єктом (як сукупність коштів, фінансових ресурсів), або суб'єктом (як юридичні особи).

Проаналізуйте норми цивільного законодавства та інші нормативно-правові акти, які стосуються юридичних осіб публічного права. Дослідіть правову природу державного криптовалютного фонду (Aid For Ukraine).

З погляду права та правового регулювання найбільший інтерес становлять приватні та публічні фінанси.

Приватні фінанси – це економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням фондів коштів для виконання функцій та завдань господарюючих суб'єктів, а також будь-якої фізичної особи, суспільства загалом і забезпечення умов розширеного відтворення.

Публічні фінанси – це економічні відносини, пов'язані з перерозподілом частини ВВП країни, з формуванням, розподілом і використанням публічних фондів коштів для виконання функцій та завдань держави, АРК, органів місцевого самоврядування, утворених ними організацій, з метою досягнення публічного фінансового інтересу та забезпечення загальновизнаних суспільством потреб. Інколи публічні фінанси називають фінансами публічного сектору (державного сектору економіки та комунального сектору економіки).

Проаналізуйте правову природу фінансів публічного сектору.

Публічний інтерес проводить межу між публічними та приватними фінансами.

Існування публічних фінансів об'єктивно пов'язане з потребою участі держави в перерозподілі ВВП тією мірою, яка не забезпечується приватними фінансами, тобто шляхом залучення (зокрема шляхом стягнення), розподілу та використання державою й органами місцевим самоврядуванням частини ВВП через публічні фонди коштів.

Про публічні фінанси згадується у Стратегії розвитку фінансового сектору України, яку схвалено Радою з фінансової стабільності 19.07.2023 р. Для забепечення стійкості публічних фінансів передбачено такі заходи: розроблення середньострокової стратегії управління державним боргом та забезпечення її реалізації; забезпечення розвитку облігацій місцевих позик, у тому числі зелених і соціальних облігацій; розширення спектру державних облігацій; затвердження національної стратегії доходів на 2024 – 2030 роки.

Також про управління публічними фінансами йдеться у Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022 – 2025 роки, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р. Водночас у Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1467-р., термін «публічні фінанси» згадується лише у контексті ДУ «Відкриті публічні фінанси».

Проаналізуйте зміст названих стратегій.

Змішані фінанси – це економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням квазіпублічних фондів коштів, що утворюються громадськими об'єднаннями (іншими учасниками громадянського суспільства) для досягнення цілей і завдань, для яких вони утворені, з метою досягнення публічного фінансового інтересу, забезпечення потреб, які мають загальносуспільне значення.

Предметом фінансово-правового регулювання є не фінанси загалом, а передусім *публічні фінанси* та частково *змішані фінанси*.

Опрацюйте монографію: Нечай А.А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків: монографія. Чернівці: Рута, 2006. 263 с. (у частині походження, визначення та сутності публічних фінансів, публічного інтересу).

Поняття «публічні фінанси» не тотожне з іншим, на перший погляд, суміжним поняттям – «публічні кошти».

Відповідно до Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02.2015 р. ***публічні кошти*** – це кошти державного бюджету (крім таємних видатків), бюджету АРК та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти НБУ, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності. Інформація саме про такі кошти оприлюднюється на Єдиному веб-порталі використання публічних коштів, що є офіційним державним інформаційним ресурсом у мережі Інтернет.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.09.2015 р. № 911-р «Деякі питання створення і функціонування єдиного веб-порталу використання публічних коштів», створено державну установу «Відкриті публічні фінанси», що належить до сфери управління Міністерства фінансів України та забезпечує адміністрування єдиного веб-порталу використання публічних коштів. Про публічні фінанси згадується також у Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р.

Прочитайте Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02.2015 р. та проаналізуйте правову природу різних публічних коштів. Ознайомтесь із положеннями Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р.

Із поняттям «фінанси» пов'язане інше поняття – «фінансові відносини», які у фінансово-правовій науці зазвичай розглядають як тотожні. Характеризуючи фінанси, слід базуватися на таких ключових елементах, як фінансові відносини (відображають рух коштів від одного суб'єкта до іншого) і фінансова діяльність, у межах якої здійснюються ці відносини. Діяльність у сфері публічних фінансів органів держави, АРК та місцевого самоврядування, інших уповноважених суб'єктів з реалізації покладених на них повноважень та функцій (діяльність у сфері публічної фінансової політики) багатьма науковцями визначається як публічна фінансова діяльність, про що йдеться далі. Ця ж діяльність пов'язана із реалізацією публічної фінансової політики.

Фінансові відносини, пов'язані з публічними фінансами, можна також поділити на:

✓ *внутрішньодержавні* (опосередковують рух фінансових ресурсів у межах країни);

✓ *міжнародні* (опосередковують рух фінансових ресурсів у межах декількох країн, передбачають участь суб'єкта (суб'єктів), що представляє публічний фінансовий інтерес; пов'язані із зовнішньоекономічною та зовнішньополітичною діяльністю держави, ґрунтуються на принципах міжнародного права і насамперед на принципі поваги державного суверенітету, мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства).

Кругообіг фінансових ресурсів відбувається у межах фінансової системи певної держави, функціонування якої забезпечується постійним рухом коштів у готівковій та безготівковій формах.

Безготівкова форма та електронні й цифрові гроші – це різні речі. Про це детальніше йтиметься у темах про розрахункові відносини та грошовий обіг.

Групи відносин у сфері фінансів, об'єднані одним об'єктом (предметом), утворюють ланки фінансової системи.

Склад фінансової системи в економічно розвинених країнах:

✓ бюджетна система (державний і місцеві бюджети – в унітарних державах; федеральний бюджет, бюджети суб'єктів федерації, місцеві чи регіональні бюджети – у федеративних державах);

✓ грошово-кредитна система;

✓ банківська система;

✓ система небанківських фінансових інститутів;

✓ система обов'язкового державного соціального страхування;

✓ спеціальні цільові фонди;

✓ приватні фінанси (фінанси підприємств, фізичних осіб тощо).

Устрій фінансової системи, обумовлений кількістю її ланок, їх видами і призначенням, відмінний у кожній країні та залежить від багатьох чинників, серед яких, зокрема:

✓ форма правління;

✓ форма державного устрою;

✓ політико-правовий режим;

✓ тип економіки;

✓ національні традиції.

Складові фінансової системи, на яких ґрунтується сучасне фінансове право:

✓ *ланка публічних фінансів* (державні та місцеві публічні фонди коштів);

✓ *ланка приватних фінансів* (особисті фінанси, корпоративні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання);

✓ *ланка змішаних фінансів* (фінанси державних, комунальних комерційних підприємств; фінанси благодійних організацій, благодійних фондів, громадських об'єднань тощо).

Публічний фонд коштів – це фонд фінансових ресурсів, виражених у грошовій формі, що має визначене місце в структурі фінансової системи України, утворення якого передбачене законом, а відносини з формування, розподілу та використання коштів якого належать до сфери публічних фінансів, що функціонує на некомерційних засадах з метою досягнення

публічного інтересу, забезпечення загальносуспільних потреб, за рахунок визначених законом джерел надходжень та за умови дотримання передбачених законом процедур використання коштів, під публічним фінансовим контролем та посиленою юридичною відповідальністю.

У багатьох вітчизняних підручниках з фінансового права зустрічається поділ фінансів на централізовані (публічні) та децентралізовані (поєднують приватні за змішані фінанси). Із розвитком віртуальних активів термін «децентралізовані фінанси» набув іншого значення, тому для позначення складової сучасної фінансової системи держави його не доречно використовувати.

Проаналізуйте правове регулювання публічних, приватних і змішаних фінансів. Розгляньте сучасне розуміння централізованих і децентралізованих фінансів (наприклад, у контексті віртуальних активів). Дослідіть доктринальні погляди на співвідношення приватних і публічних фінансів; на прикладах норм законодавства розкрийте відмінності приватних і публічних фінансів.

В умовах глобалізації стрімко розвивається міжнародна та світова фінансова система, світова валютно-грошова система, система міжурядових та авторитетних неурядових міжнародних (регіональних) фінансових організацій. Сформовано потужні фінансові центри.

Фінансовий центр – це осередок організацій (банків, бірж, фінансових і страхових компаній тощо), які надають глобальні фінансові послуги й можуть укладати глобальні фінансові угоди або самі користуються ними.

Найвпливовішими світовими фінансовими центрами, які безперервно забезпечують рух міжнародних фінансових потоків, керують ними, є: Лондон, Нью-Йорк, Токіо. Загалом, світові фінансові центри виникають у тих країнах, де:

✓ стале валютно-економічне становище (хоча в умовах світової фінансової кризи рівень стабільності валютних і фінансових ринків є досить проблемним);

✓ існує розвинута кредитна система і добре організована фондова біржа, фондовий ринок;

✓ помірне оподаткування, за якого створюються умови для того, аби у платників податків якнайрідше виникало бажання і потреба ухилятися від сплати податків;

✓ сприятливим для іноземних позичальників валютне законодавство;

✓ зручне географічне розташування;

✓ відносна стабільність політичного режиму;

✓ високий рівень інформаційних технологій і технічного забезпечення для здійснення безпаперових операцій, безготівкових розрахунків (найбільш яскраво це проявляється у банківських і податкових відносинах).

Розгляньте особливості формування та функціонування сучасних фінансових центрів світу. Розгляньте приклади сучасних міжнародних фінансових відносин. Проаналізуйте фонди коштів як сукупність коштів і юридичні особи публічного права.

Прочитайте твір Теодора Драйзера «Фінансист», 1912 р.

1.2. Фінансове право та його внутрішні характеристики

Поняття, предмет і метод фінансового права (від фінансового права до правового регулювання публічних фінансів). Джерела фінансового права та фінансового законодавства України. Зв'язок фінансового права з іншими галузями права. Фінансово-правові норми та відносини. Суб'єкти фінансових правовідносин. Фінансова політика, публічна фінансова політика, публічна фінансова діяльність уповноважених суб'єктів, управління публічними фінансами. Міжнародне фінансове право (публічні фінанси у міжнародній площині)

Поняття, предмет і метод фінансового права (від фінансового права до правового регулювання публічних фінансів)

Функціонування органів публічної влади, а також виконання державою покладених на неї завдань і функцій без наявності фінансових та матеріальних ресурсів, є неможливим. Акумулювання, розподіл та використання фінансових ресурсів, а

також обіг ресурсів, пов'язаних із публічним фінансовим інтересом, у сучасній демократичній державі здійснюється у правовому полі. Йдеться про конституційні, фінансово-правові, адміністративні правові норми. Там, де присутній публічний фінансовий інтерес, правове регулювання відповідних відносин здійснюється в імперативному порядку, де такий інтерес відсутній – у диспозитивному порядку.

Фінансове право *– це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі формування та реалізації публічної фінансової політики, публічної фінансової діяльності, а також фінансової діяльності інших уповноважених суб'єктів, на яких державою покладені завдання із забезпечення публічних фінансових інтересів та загальносуспільних потреб, фінансової безпеки, інші суспільні відносини в сфері публічних фінансів.*

У юридичній науці тривають дискусії стосовно того, а що саме являє собою фінансове право як навчальна дисципліна, яким терміном коректніше оперувати – «фінансове право» чи «публічні фінанси». Коли говоримо про традиційний для української правничої школи підхід (здебільшого він є успадкованим від радянської науки фінансового права), то звичним поняттям є власне «фінансове право».

Якщо звернутися до іноземної юридичної науки, то можна зустріти інші назви, пов'язані із фінансово-правовим регулюванням, із публічними фінансами тощо. І загалом саме другий підхід поступово, повільно знаходить свій прояв у фінансовому праві України як навчальній дисципліні. Йдеться власне про поєднання фінансового права та права публічних фінансів.

Так, у Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня на другому та четвертому курсах пропонуються навчальні дисципліни «Фінансове право» та «Правове регулювання публічних фінансів». Друга дисципліна передбачає поглиблене вивчення новітніх фінансових правовідносин, з урахуванням, зокрема, європейських підходів до їх регулювання.

На факультетах економічного спрямування та публічного управління пропонуються для вивчення навчальні дисципліни на кшталт «Публічні фінанси», «Теорія публічних фінансів», «Управління публічними фінансами», «Публічне адміністрування у сфері фінансів», «Фінанси публічного сектору» тощо.

Якщо зосередитися на іноземній літературі, то слід вкрай обережно її використовувати, зважаючи на вітчизняне фінансово-правове регулювання. Зокрема, вчені Марк Вільямс, Лу Гаїті, Онг Чін-Аун підготували фундаментальну працю, що має назву «Охоронне фінансове право в Китаї та Гонконгу» («Secured Finance Law in China and Hong Kong»[1]). З огляду на назву роботи, можна припустити, що в ній розглядаються особливості фінансово-контрольних правовідносин, охорона та захист прав суб'єктів фінансових правовідносин. Водночас ознайомлення зі змістом цієї праці дає уявлення про зовсім інше тлумачення фінансового права, оскільки вчені розглядають наявні системи кредитування під забезпечення в Китаї та Гонконгу, де компанії або приватні особи пропонують індивідуальну нерухомість як забезпечення кредиту. В Україні подібні питання регулюються здебільшого нормами приватноправового характеру. Термінологічні відмінності зустрічаються й в інших назвах, в інших працях.

Очевидно, що вже давно назріла потреба перегляду системи фінансового права як навчальної дисципліни. І потрібно розширювати вивчення фінансово-правових відносин, відходячи від застарілих поглядів та спираючись на публічне фінансово-правове регулювання.

Українське законодавство не дає визначення поняття «публічні фінанси», натомість у Законі України «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02.2015 р. є визначення іншого поняття – «публічні кошти».

З метою порівняння, наведемо Закон Польщі «Про публічні фінанси» (Ustawa o finansach publicznych) від 27.08.2009 р. з

[1] Secured Finance Law in China and Hong Kong / Mark Williams, Lu Haitian, Ong Chin-Aun. Cambridge University Press, 2010. 451 p.

подальшими змінами. У ст. 3 цього Закону зазначається, що публічні фінанси охоплюють процеси, пов'язані зі збором державних коштів та їх розподілом, зокрема: 1) стягнення доходів і публічних надходжень; 2) витрачання публічних коштів; 3) фінансування запозичень державного бюджету; 4) прийняття зобов'язань за публічними коштами; 5) управління публічними коштами; 6) управління публічним боргом; 7) розрахунки з бюджетом ЄС.

Отже, публічні кошти – це певні фінансові ресурси, а публічні фінанси – це публічні фінансові відносини, об'єктом яких за матеріальним змістом є фінансові ресурси. Тобто об'єкт публічних фінансів охоплюють, зокрема, публічні кошти. Фінансове право має справу саме із публічними фінансами (у їх найширшому розумінні) та частково спрямоване на регулювання квазіпублічних (змішаних) фінансів.

Проаналізуйте вітчизняну та іноземну літературу щодо визначення поняття «фінансове право». Дослідіть історію становлення та розвитку фінансового права України (за працями Л.К. Воронової та В.В. Хохуляка).

Предмет галузі фінансового права – це суспільні відносини, що виникають, змінюються, припиняються у сфері публічної фінансової політики, а також фінансової діяльності суб'єктів, на яких державою покладені завдання з реалізації публічних фінансових інтересів. Коли говоримо про саме такі суспільні відносини, то слід чітко розуміти, що вони пов'язані із процесом формування, розподілу та використання коштів публічних фондів. Кошти цих фондів спрямовуються на вирішення різноманітних публічних завдань. Сучасне визначення предмета фінансового права через публічні фінанси та публічну фінансову політику дає змогу повною мірою охопити сучасні фінансові відносини.

Зазвичай предмет фінансового права визначається як суспільні відносини у сфері публічної фінансової діяльності. Водночас таке тлумачення фінансового права є усіченим і дещо архаїчним.

Прочитайте статтю: Музика-Стефанчук О.А. Від фінансового права до правового регулювання публічних фінансів (національний, зарубіжний та міжнародний аспект). Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 261–265.

Нині суспільні відносини, які становлять предмет фінансового права, є досить різноманітними. Вони пов'язані, зокрема із:

- ✓ акумулюванням, розподілом та використанням коштів публічних грошових фондів;
- ✓ контролем за рухом коштів публічних фондів, виконанням обов'язків та зобов'язань у сфері публічних фінансів;
- ✓ державним контролем за приватними фінансами;
- ✓ притягненням до фінансової відповідальності;
- ✓ обов'язковим аудитом;
- ✓ емісією грошей;
- ✓ здійсненням державних і місцевих запозичень;
- ✓ бюджетуванням в органах публічної влади;
- ✓ бюджетним процесом;
- ✓ міжбюджетними відносинами;
- ✓ фінансуванням публічних видатків;
- ✓ фінансуванням забезпечення публічних, загальносуспільних потреб за рахунок небюджетних коштів;
- ✓ міжбюджетними відносинами;
- ✓ фінансуванням публічних видатків;
- ✓ фінансуванням публічних потреб за рахунок небюджетних коштів;
- ✓ гарантуванням вкладів фізичних осіб;
- ✓ публічними закупівлями;
- ✓ публічно-приватним партнерством;
- ✓ наданням державної допомоги за рахунок публічних коштів;
- ✓ фінансовими інструментами;
- ✓ фінансовими технологіями;
- ✓ міжнародними фінансами;
- ✓ протидією фінансуванню тероризму;
- ✓ боротьбою із фінансовим шахрайством, зловживаннями у фінансовій сфері, відмиванням коштів;
- ✓ тощо.

У фінансово-правовій науці тривалий час панівним був підхід, відповідно до якого предмет фінансового права розглядався винятково крізь призму публічної фінансової діяльності (а ще раніше – через фінансову діяльність держави). Водночас реалії сучасності змусили переглянути предмет цієї

галузі права, адже виникли публічні відносини, пов'язані з приватними фінансами. Йдеться, зокрема, про відносини у сфері державного фінансового моніторингу та державного контролю за приватними фінансами відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. Також контроль за приватними фінансами здійснюється відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. Отже, кошти фізичних осіб у певних випадках є об'єктами фінансово-контрольних правовідносин.

Є й інші приклади трансформації предмету фінансового права, причому здебільшого в бік розширення фінансово-правового регулювання. У такий спосіб можна констатувати, що предмет фінансового права зазнає змін, що зумовлено процесами різного характеру (економічними, політичними, державними, міжнародними тощо).

Як самостійна галузь публічного права, фінансове право має свій ***метод правового регулювання***, що представляє собою органічну сукупність прийомів і способів правового впливу на поведінку учасників фінансових відносин, на характер зв'язків між ними. Саме за допомогою методу правового регулювання забезпечується необхідна поведінка суб'єктів фінансових правовідносин. Знову ж таки, йдеться про традиційний для вітчизняної теорії права підхід. У підручниках з фінансового права (чи фінансово-правового регулювання публічних фінансів) іноземних країн ми не зустрічаємо детального опису такої звичної для нас правової категорії. Водночас, поки вітчизняна юридична наука не виробила нового власного бачення того, чи потрібно розмежовувати галузі права і як саме це робити (можливо, достатньо лише формувати галузі законодавства), ми говоримо про метод правового регулювання, як один із критерії розмежування саме галузей права, а не галузей законодавства.

Отже, для фінансового права основним методом є імперативний – ***метод владних (або публічно-владних)***

приписів, який характерний для публічних галузей права (конституційного, адміністративного, кримінального). Зміст імперативного методу правового регулювання як специфічного способу впливу правових норм полягає у тому, що держава, АРК, територіальні громади в особі утворених ними органів влади приймаючи нормативно-правові акти, що містять ***державно-владні приписи,*** забезпечують необхідну їм поведінку суб'єктів фінансових правовідносин. Публічно-владні суб'єкти (суб'єкти, які формують та реалізують публічну фінансову політику, які здійснюють публічно-владні управлінські функції) у межах наданих їм повноважень у письмовій формі виявляють свої вольові бажання в формі затвердження індивідуально-правових, фінансово-планових актів, що обов'язкові для всіх юридичних і фізичних осіб – суб'єктів фінансових правовідносин.

Владні приписи у фінансовому праві стосуються передусім сфери публічної фінансової політики (бюджетної, митної, податкової, грошово-кредитної, валютної політики тощо) та забезпечення публічної фінансової діяльності (наприклад, визначення розміру та порядку справляння податків та зборів до бюджетів; визначення повноважень розпорядників бюджетних коштів; здійснення міжбюджетних трансфертів; здійснення грошово-кредитної діяльності тощо).

Особливості владних приписів у сфері публічної фінансової політики полягають у тому, що їм притаманні *категоричний характер* (наприклад, невчасна сплата (чи несплата) податків тягне за собою обов'язкове застосування санкцій з боку податкових органів) і *відсутність оперативної самостійності* (наприклад, податківець – працівник органу державної податкової служби – не має права обрати будь-який вид санкції за вчинене правопорушення у сфері податкових правовідносин, адже за кожне з них передбачено конкретну санкцію). Це пояснюється значенням, яке держава надає публічним фінансам для її стабільного функціонування, для забезпечення суверенітету.

Досліджуваний метод передбачає відносини влади та підпорядкування, недопустимість заміни правил поведінки за

домовленістю сторін. Усі питання взаємовідносин чітко прописані у відповідних правових нормах.

Основі засоби методу владних приписів – закріплення обов'язків, заборон, обмежень, повноважень. Також не варто ігнорувати інші – другорядні способи фінансово-правового регулювання. Зазвичай до них відносять такі як ***рекомендація, узгодження, координації, погодження*** тощо. Ці методи стосуються, насамперед, сфери місцевих фінансів, в якій органи місцевої влади та самоврядування діють більш самостійно при реалізації своїх повноважень, а також фінансових правовідносин взаємодії між різними органами державної влади, різних рівнів тощо. Зазначені методи часто застосовуються разом з основним методом фінансового права – методом владних приписів. За допомогою названих другорядних способів впливу правових норм, суб'єкти публічної фінансової політики радять, рекомендують іншим суб'єктам фінансових правовідносин виконувати ті чи інші дії, але прямо не зобов'язують їх виконувати.

Отже, що стосується методу фінансово-правового регулювання, то змін зазнають все-таки т. зв. «другорядні» способи, зокрема внаслідок процесів, пов'язаних із децентралізацією влади.

Сучасне фінансове право вже перейшло у площину правового регулювання відносин, пов'язаних із публічною фінансовою політикою та публічними фінансами. Ці сфери суспільних відносин існуватимуть разом із державою.

Ознайомтесь із такими науковими працями:

Лукашев О.А. Теоретичні проблеми системи фінансового права. Харків: Право, 2010. 304 с.

Білінський Д.О. Правове регулювання публічної фінансової системи: монографія. Харків: Право, 2017. 295 с.

Джерела фінансового права та фінансового законодавства

До джерел фінансового права та фінансового законодавства України належать: Конституція України; загальні та спеціальні закони; постанови Верховної Ради України; укази

Президента України; декрети, постанови Кабінету Міністрів України; відомчі нормативно-правові акти (постанови Правління НБУ; накази Міністерства фінансів України, інших міністерств; накази Державної казначейської служби України, накази Державної податкової служби України тощо); міжнародні договори та документи, що затверджують міжнародні принципи, звичаї та стандарти, що ратифіковані парламентом і є частиною національного законодавства (ці джерела є опосередкованими джерелами фінансового права), рішення Верховної Ради АРК, місцевих рад, місцевих державних адміністрацій та виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування.

Знайдіть у законодавстві приклади та проаналізуйте співвідношення, межі дії норм фінансового й іншого законодавства, позитивні та негативні моменти таких норм (джерел).

Конституція України як джерело фінансового права, визначає компетенцію Верховної Ради України в прийнятті актів, які регулюють бюджетні, податкові, валютні, грошові відносини. Окрім цього, Конституція України встановлює також: компетенцію у сфері фінансової діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Рахункової палати України, НБУ, місцевих державних адміністрацій; право органів місцевого самоврядування на затвердження та виконання місцевих бюджетів, на власну матеріально-фінансову базу, на встановлення місцевих податків і зборів тощо.

Усі акти суб'єктів фінансового права мають відповідати Основному Закону України. Конституція України визначає виняткову компетенцію Верховної Ради України у прийнятті актів, які регулюють бюджетні, податкові, валютні відносини; засади створення та функціонування фінансового, грошового, кредитного й інвестиційного ринків; порядок утворення та погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску й обігу державних цінних паперів, їх види та типи (ч. 2 ст. 92). Окрім цього, Конституція України закріплює

визначальні принципи побудови бюджетної системи – бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами (ст. 95); бюджетний період – Державний бюджет України затверджується щорічно на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період (ст. 96); установлює також компетенцію у галузі фінансової діяльності Верховної Ради України (пункти 4, 14, 16, 18, 19 ст. 85), Президента України (пункти 12, 28 ст. 106), Кабінету Міністрів України (ст. 97, пункти 3, 6, 8 ст. 116), Рахункової палати (ст. 98), НБУ (ст. 99, 100), місцевих державних адміністрацій (пункти 4, 5 ст. 119); право органів місцевого самоврядування на затвердження й виконання місцевих бюджетів, на власну матеріально-фінансову базу, на встановлення місцевих податків і зборів тощо (статті 142, 143). До відання АРК Конституція України віднесла, зокрема, питання розроблення, затвердження й виконання бюджету АРК на основі єдиної податкової та бюджетної політики (п. 4 ст. 138).

Окрім Конституції – Основного Закону відповідної держави, є ще й спеціальне фінансове законодавство, яке регулює правові питання публічних фінансів. Більшість цих актів прийнята на розвиток відповідних конституційних норм.

Ознайомтесь зі статтею: Пацурківський П., Гаврилюк Р. Якої модернізації потребує конституційна матриця публічних фінансів України? Право України. 2022. № 7. С. 95-111.

Важливе місце серед джерел фінансового права відведено ***загальним законам***, які мають загальне значення для встановлення загальних засад права власності, здійснення господарської діяльності, визначення правових підстав і порядку здійснення цивільно-правових правочинів тощо (йдеться, наприклад, про приватно-правові відносини, які передують виникненню фінансових правовідносин). До таких загальних законів можна віднести, зокрема, ЦК України, ГК України, Кодекс адміністративного судочинства України, Закон України

«Про фінансові послуги та фінансові компанії» від 14.12.2021 р., «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р., «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 р. у ред. від 20.06.2020 р. (це нова редакція колишнього Закону «Про цінні папери та фондовий ринок») тощо.

У 2001 р. було прийнято ***БК України*** – перше кодифіковане джерело фінансового права (у 2010 році прийнято його нову редакцію), а також ***ПК України*** (від 2.12.2010 р.).

Також, зокрема, у Франції є Загальний податковий кодекс *(Code general des impots)*, Кодекс податкових процедур *(Code des procedures fiscales)*, Валютно-фінансовий кодекс (*Code monétaire et financier).*

Спеціальні закони, зокрема щодо бюджетних, податкових, банківських, грошово-кредитних, валютних відносин, закріплюють законодавчий рівень нормативно-правового регулювання відносин у сфері публічної фінансової політики. До *бюджетних законів* належать БК України, щорічні закони про Державний бюджет України, про внесення змін до цих законів.

До *податкових законів* України належить, наприклад, ПК України 2010 р.

Банківські відносини регулюються, зокрема, Законами України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2000 р. і «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р.

Знайдіть та проаналізуйте приклади спеціальних законів, що належать до фінансового законодавства в іноземних країнах.

До ***статусних законів***, які визначають правовий статус органів спеціальної фінансової компетенції, належать, наприклад, Закони України «Про Рахункову палату України» від 2.07.2015 р. та «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р.

Норми фінансового права містяться і в нині чинних ***декретах Кабінету Міністрів України*** (зокрема, «Про державне мито» від 21.01.1993 р. № 7-93, «Про надання державних гарантій щодо іноземних кредитів, які надаються Україні відповідно до міжнародних договорів» від 17.03.1993 р.

№ 25-93), а також у ***постановах Кабінету Міністрів України*** (наприклад, «Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України» від 15.04.2015 р. № 215).

Слід зазначити, що раніше деякі питання публічних фінансів врегульовувалися на рівні ***указів Президента України***, які нині вже втратили чинність (див. Указ Президента України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України» від 20.06.2019 р.). Лише окремі з них є чинними, зокрема, «Про заходи щодо посилення захисту прав громадян, які є вкладниками банків, та інших клієнтів банків і забезпечення стабільності у банківській системі» від 18.07.2006 р. № 624, «Про Раду з фінансової стабільності» від 24.03.2015 р. № 170/2015, «Питання Національної інвестиційної ради» від 29.08.2016 р. № 365/2016. Окремі Укази Президента України, якими введено в дію рішення РНБОУ, стосуються фінансової безпеки держави.

Фінансово-правові норми містяться в ***інших підзаконних нормативно-правових актах органів державної виконавчої влади***. Так, джерелами фінансового законодавства є акти міністерств, інших ЦОВВ тощо, які регулюють питання публічних коштів у межах відповідної галузі чи сфери управління.

Окрему групу складають ***акти*** т. зв. ***спеціальних суб'єктів фінансових правовідносин*** – Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної аудиторської служби України, Державної податкової служби України, НБУ (накази, інструкції тощо). Деякі нормативно-правові акти видаються такими органами спільно з іншими державними чи економічними органами (наприклад, спільні постанови Кабінету Міністрів України та НБУ) залежно від змісту відносин, які регулюються.

Також джерелами фінансового права умовно можна вважати ***акти Конституційного Суду України***, які стосуються тлумачення норм окремих фінансових законів.

Окреме місце належить ***актам органів місцевого самоврядування та місцевої влади,*** що стосуються сфери

публічної фінансової діяльності органів місцевого самоврядування (здебільшого ці акти присвячено місцевим бюджетам, місцевим податкам та зборам).

Ознайомтесь із науковими працями:

Музика-Стефанчук О.А., Мазниця А.А. Сучасні проблеми тлумачення норм фінансового права. Кам'янець-Подільський: Рута, 2014. 232 с.

Россіхіна Г.В. Застосування фінансово-правових норм: монографія. Харків: «Цифрова друкарня №1», 2013. 400 с.

Бондаренко І. Кодифікація фінансового законодавства: зміст, форми та наслідки: монографія. Харків: Право, 2020. 328 с.

Зв'язок фінансового права з іншими галузями права

Фінансове право як публічна галузь права, тісно пов'язане з конституційним, адміністративним, цивільним, господарським, трудовим правом. Такий зв'язок обумовлений єдністю законодавства.

Фінансове право та конституційне право. Конституційне право, як відомо, регулює основи суспільного ладу, державної політики, державного устрою, правове становище громадян, суспільні відносини, які виникають в сфері здійснення влади народом України, порядок формування, принципи організації та механізм діяльності системи органів державної влади та місцевого самоврядування тощо, тобто відносини, що випливають з організації держави та її устрою. Безперечно, фінансове право базується та розвивається на цих основах.

Конституція будь-якої держави є актом найвищої юридичної сили, що регулює найважливіші суспільні відносини, зокрема й у сфері публічної фінансової діяльності. Конституційні норми є визначальні для всіх інших нормативно-правових актів. *Норми конституційного права* встановлюють функції, повноваження, права й обов'язки багатьох ключових органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері публічної фінансової діяльності. *Норми фінансового права* конкретизують і доповнюють положення конституційних норм.

Ознайомтесь із працею: Худик А.М. Конституціоналізація публічних фінансів: зарубіжний досвід та українська модель: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2021. 26 с.

Подивіться художній фільм «За статевою ознакою» («On the Basis of Sex»), 2018 р. (про життєвий шлях майбутньої судді Верховного Суду США Рут Гінзбург) та зверніть увагу на те, як розглядається співвідношення норм конституційного і податкового законодавства. Знайдіть епізоди, які стосуються фінансових, податкових правовідносин та проаналізуйте їх крізь призму стержневих елементів верховенства права за допомогою еталонних тестів Rule of Law Checklist.

Фінансове право та адміністративне право. Публічна фінансова політика формується та реалізується у межах управлінської публічної фінансової діяльності. *Предметом адміністративного права* є суспільні відносини, пов'язані з організацією та практичною реалізацією виконавчої влади, тобто відносини у сфері державного управління, надання адміністративних послуг, функціонування суб'єктів публічного адміністрування, проходження державної служби тощо. Натомість *предметом фінансового права* є різноманітні владно-майнові відносини, що виникають у сфері публічних фінансів, публічних коштів, публічної фінансової політики, а також у процесі публічної фінансової діяльності.

Спираючись на норми та принципи адміністративного права та законодавства, фінансове право регулює ті відносини, що безпосередньо пов'язані з виконанням відповідними органами функцій щодо акумулювання, розподілу та використання публічних коштів, контролю за їх цільовим витрачанням тощо.

Тісний зв'язок цих двох галузей права полягає в тому, що витоки частини фінансових правовідносин містилися в адміністративному праві. Водночас, наприкінці XIX ст. у багатьох європейських державах частина фінансового законодавства, що регулювала певне коло управлінських відносин, пов'язаних із публічними фінансами, публічним господарством, державним фінансовим контролем виокремилася в самостійну галузь законодавства, а потім і права.

Задля розмежування норм адміністративного та фінансового права, що регулюють діяльність владних суб'єктів, у фінансових відносинах використовуються спеціальні «фінансово-правові статуси», зокрема такі, як «головний розпорядник бюджетних коштів», «суб'єкт державного фінансового моніторингу», «місцевий фінансовий орган», «податковий керуючий» тощо.

Ознайомтесь із працею: Кобзєва Т.А. Адміністративно-правове забезпечення управління фінансовою системою України: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2018. 433 с.

Фінансове право та цивільне право. Зв'язок між цими галузями права зумовлений тим, що більшість відносин, які виникають у сфері публічної фінансової політики, є, по суті, майновими. Водночас відомо, що предметом цивільного права є власне майнові, та пов'язані із ними немайнові приватно-правові відносини. Тому є ніби перетинання предметів зазначених галузей права. Для їх відмежування слід використовувати метод правового регулювання. Якщо основним методом фінансово-правового регулювання є метод владних приписів (імперативний метод), то цивільно-правове регулювання ґрунтується на диспозитивному методі, а саме – юридичній рівності сторін – суб'єктів цивільних правовідносин, на свободі договору тощо.

Подивіться художній фільм «Банкір» («The Banker»), 2020 р. (про юридичну (не)рівність суб'єктів грошових, банківських, кредитних відносин).

Фінансове право та господарське право. Господарське право має предметом свого правового регулювання відносини у сфері організації та здійснення господарської діяльності суб'єктами всіх форм власності, що пов'язана з виробництвом і реалізацією товарів, наданням послуг та виконанням певних робіт. Ці відносини, як і цивільно- та фінансово-правові відносини, мають майновий характер. Однак лише певна їхня частина регулюється нормами фінансового права, а саме та, в якій відсутня диспозитивність правового регулювання. Зокрема, банк може бути суб'єктом господарської діяльності та суб'єктом

господарських правовідносин, а може бути уповноваженим державою фінансово-кредитним органом (наприклад, у відносинах щодо здійснення видатків держави), може бути суб'єктом первинного фінансового моніторингу. Також у ст. 10 ГК України визначаються різні напрями державної економічної політики.

Дослідіть питання співвідношення публічної фінансової політики із іншими напрямами державної (публічної) політики, спираючись на праці О.А. Музики-Стефанчук, Р.Ф. Ханової, А.А. Барікової, Л.В. Трофімової, Д.В. Задихайла та інших вчених.

Ознайомтесь із монографією: Петруненко Я.В. Проблеми забезпечення ефективного використання державних коштів: господарсько-правовий аспект: монографія. Київ, 2019. 416 с.

Не менш важливим є зв'язок фінансового права із: ***кримінальним правом*** (відносини у сфері відповідальності за порушення бюджетної дисципліни, ухилення від сплати податків, відмивання «брудних» коштів тощо), ***земельним правом*** (у зв'язку зі сплатою земельного податку), ***екологічним правом*** (плата за використання природних ресурсів, за забруднення навколишнього природного середовища), ***трудовим правом*** і ***правом соціального забезпечення*** (відносини з приводу сплати внесків до Пенсійного фонду України, сплата податковим агентом (роботодавцем) податку з доходів фізичних осіб за працівника, сплати обов'язкових платежів тощо).

Існує також тісний зв'язок фінансового права з ***економічною теорією*** та ***загальною теорією фінансів***, оскільки фінансове право значною мірою використовує їх понятійно-категорійний апарат, звісно, враховуючи правову природу публічних фінансів.

Фінансово-правові норми та відносини

Фінансово-правова норма – це встановлене органом публічної влади у суворо визначеному порядку та забезпечене заходами державного примусу, виражене в категоричній формі обов'язкове писане правило поведінки суб'єктів фінансових правовідносин, які виникають у сфері публічної фінансової

політики, у процесі акумулювання, розподілу та використання коштів публічних фондів, у сфері публічного фінансового контролю. Фінансово-правові норми визначають права й обов'язки учасників фінансових відносин, обставини, за яких вони стають носіями прав та обов'язків, і передбачають відповідальність за невиконання приписів держави; містять відповідні приписи та заборони.

Особливості фінансово-правових норм:

✓ мають державно-владний характер;

✓ їх зміст завжди пов'язаний із регулюванням відносин у сфері реалізації публічної фінансової політики;

✓ наділені імперативністю (обов'язковістю, забезпеченою примусовою силою, вираженою у категоричній формі, що не дозволяє суб'єктам фінансово-правових відносин змінювати приписи держави);

✓ безпосередньо визначають поведінку фізичних та юридичних осіб, владних органів за певних обставин незалежно від їх згоди.

Класифікувати фінансово-правові норми можна за кількома критеріями.

Залежно від способу впливу на учасників фінансових відносин:

✓ *зобов'язальні* – містять приписи щодо здійснення певних дій з мобілізації, розподілу та використання коштів, регулюють відносини в галузі фінансового планування тощо. Наприклад, ст. 34 БК України зобов'язує всіх розпорядників бюджетних коштів у процесі підготовки бюджетних запитів дотримуватись обмежень, які можуть запроваджуватися в інструкціях щодо підготовки бюджетних запитів. Такі норми вимагають від учасників фінансових відносин здійснення певних дій і встановлення їхніх прав і обов'язків у сфері цих відносин, тобто приписують виконання певних дій;

✓ *заборонювальні* – містять заборони на вчинення певних дій, що порушують або підривають фінансову дисципліну. Наприклад, ч. 6 ст. 45 БК України передбачає, що: «Забороняється проведення розрахунків з бюджетом у негрошовій формі, у тому числі шляхом взаємозаліку,

застосування векселів, бартерних операцій та зарахування зустрічних платіжних вимог у фінансових установах, за винятком операцій, пов'язаних з державним боргом, та випадків, передбачених законом про Державний бюджет України»;

✓ *уповноважувальні* – передбачають можливість певного суб'єкта діяти в межах вимог фінансово-правової норми, але на власний розсуд. Податкове законодавство наділяє представницькі органи місцевої влади правом самостійно запроваджувати місцеві податки та збори (при цьому встановлювати такі податки – прерогатива законодавчого органу влади), механізм їхнього стягнення, порядок сплати відповідно до переліку й у межах розміру ставок, які містяться в спеціальних законах.

За змістом:

✓ *матеріальні* – закріплюють види й обсяг грошових зобов'язань юридичних і фізичних осіб перед державою та територіальними громадами, джерела доходів бюджетів, види видатків бюджетів (наприклад, норми фінансово-правового інституту бюджетного устрою);

✓ *процесуальні* (процедурні) – визначають порядок діяльності у сфері формування, розподілу, використання публічних фондів коштів (приміром, норми інституту бюджетного процесу, податковий процес).

За дією у просторі:

✓ *загальнодержавні* – містяться в законах, підзаконних нормативно-правових актах фінансового характеру;

✓ *місцеві* – містяться в актах органів місцевого самоврядування.

За терміном дії:

✓ *постійні* – містяться, наприклад, у податкових і банківських законах;

✓ *тимчасові* – містяться в щорічних актах про бюджет, кошторисах бюджетних установ.

Проаналізуйте чинність і дію щорічного закону про Державний бюджет України.

За колом осіб, на яких норми поширюють свою дію:

✓ *загальні* – містяться в загальних законах, що регулюють фінансові відносини;

✓ *спеціальні* – містяться в актах, що визначають повноваження окремих фінансово-контрольних органів;

✓ *виняткові* – стосуються регулювання окремих фінансово-правових питань у певний кризовий період (наприклад, під час економічної, політичної, фінансової кризи, воєнного стану з метою стабілізувати фінансовий стан у державі).

Проаналізуйте конкретні приклади загальних, спеціальних, виняткових норм. Чи є виняткова відповідальність за невиконання виняткових норм? Відповідь аргументуйте посиланнями на нормативно-правові акти.

Фінансово-правові відносини (фінансові правовідносини) – це врегульовані фінансово-правовими нормами суспільні відносини, учасники яких є носіями юридичних прав і обов'язків у сфері акумулювання, розподілу та використання коштів публічних фондів коштів, а також публічного фінансового контролю.

***Особливості фінансово-правових відносин*:**

✓ виникають у сфері публічної фінансової політики, публічної фінансової діяльності уповноважених органів;

✓ одним із суб'єктів цих відносин є уповноважений державою орган (установа, організація), наділений владними повноваженнями стосовно іншої сторони;

✓ завжди виникають, змінюються та припиняються лише на підставі нормативно-правового акта;

✓ усім фінансово-правовим відносинам властивий владно-майновий характер (або державно-владний майновий (грошовий) характер);

✓ їм властива плановість, пов'язана з дією економічного закону планомірного розвитку.

Об'єкт фінансових правовідносин – це фонди коштів, які формуються, розподіляються, використовуються внаслідок реалізації прав і обов'язків учасників фінансових відносин, додержання ними фінансової дисципліни та виконання

грошових зобов'язань у сфері публічних фінансів тощо. Беручи до уваги значення публічної фінансової політики для функціонування держави, об'єкт фінансових правовідносин завжди буде пов'язаний з публічним фінансовим інтересом.

Ознайомитись із монографією: Музика-Стефанчук О.А., Максименко В.М. Об'єкти фінансових правовідносин: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: ВАДЕКС, 2023. 199 с.

Виникнення, зміна та припинення фінансово-правових відносин пов'язані з юридичними фактами – конкретними життєвими обставинами: діями (юридичними актами і проступками) та подіями.

Ознайомитись із монографією: Макух О.В. Фінансові правовідносини: теорія, сучасний стан і тенденції розвитку: монографія. Харків: Право, 2016. 304 с.

Класифікувати фінансово-правові відносини можна за різними підставами:

з огляду на основні функції правовідносин:

✓ *регулятивні* – забезпечують реалізацію регулятивної функції права;

✓ *охоронні* – забезпечують реалізацію охоронної функції права, виникають у зв'язку з порушенням фінансово-правових норм; у фінансовому праві виконують допоміжну роль щодо регулятивних відносин;

за видами фінансово-правових інститутів:

✓ *бюджетні;*

✓ *податкові;*

✓ *валютні;*

✓ *банківські;*

✓ *відносини у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного та соціального страхування;*

✓ *відносини у сфері публічного фінансового контролю;*

✓ *інші відносини;*

на підставі об'єкта правовідносин:

✓ *майнові* – об'єктом виступає грошова субстанція (податки, міжбюджетні трансферти), наприклад, відносини щодо сплати податків, бюджетного фінансування, міжбюджетні відносини;

✓ *немайнові* – об'єктом є проєкт бюджету, бюджет як законодавчий і плановий акт; діяльність зі здійснення фінансового контролю тощо (наприклад, відносини у сфері бюджетного процесу, встановлення податків і зборів, надання пільг).

Проілюструйте фінансово-правові норми та відносини на конкретних законодавчих прикладах.

Суб'єкти фінансових правовідносин (загальні положення)

У фінансово-правовій науці, як свідчить аналіз законодавства та практики правозастосування, виділяють *три групи суб'єктів фінансового права*: держава, колективні суб'єкти, індивідуальні суб'єкти.

Держава загалом є суб'єктом фінансового права, коли постає як держава-суверен (реалізує свої суверенні права у сфері фінансів, наприклад, при грошовій емісії), держава-власник. Нерідко держава-суб'єкт підміняється вказівкою на ті державні органи, в особі яких вона діє.

✓ У науці фінансового права набула поширення думка, що держава є суб'єктом матеріальних бюджетних прав, як це випливає, наприклад, з аналізу бюджетного законодавства. До *матеріальних бюджетних прав держави* відносять: 1) право на власний бюджет; 2) право на отримання бюджетних доходів і внесення їх до бюджету; 3) право на використання бюджетних коштів; 4) право на розподіл бюджетних доходів між бюджетами певних територій; 5) право на утворення та використання в межах бюджету цільових і резервних фондів. Ці права надалі реалізуються через уповноважені державою органи. У цьому контексті також слід звернути увагу на таку конструкцію, як «повноваження» («правообов'язок»).

Ознайомтеся з монографіями:

Семчик О.О. Держава і фінанси: правовий зв'язок: монографія. Київ: Юридична думка, 2010. 204 с.

Перепелиця М.О. Поняття та види суб'єктів фінансового права: монографія. Харків: Право, 2012. 272 с.

Колективні суб'єкти – це найбільше коло суб'єктів фінансового права – організовані, відокремлені, самоврядні групи людей, наділені правами вступати у відносини з іншими суб'єктами персоніфіковано і як єдине ціле.

До колективних суб'єктів належать:

✓ органи публічної влади – законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування. Підставою для визнання органів державної влади суб'єктами фінансового права є наявність у них компетенції в галузі публічної фінансової політики та публічної фінансової діяльності (наприклад, Верховна Рада України, Рахункова палата, Міністерство фінансів України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, НБУ, Державна аудиторська служба України, Державна служба фінансового моніторингу);

✓ центральний банк та інші банки, наділені владними повноваженнями в галузі публічних фінансів, зокрема у бюджетному процесі – у тих державах, де функціонує змішана або банківська система виконання бюджетів;

✓ українські й іноземні юридичні особи – підприємства, установи, організації (як платники податків є суб'єктами податкових правовідносин; як розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, які є суб'єктами бюджетних правовідносин).

Згідно із українським законодавством одержувачі та отримувачі бюджетних коштів – це різні суб'єкти.

Індивідуальні суб'єкти – громадяни, іноземці, особи без громадянства, фізичні особи-підприємці, особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність, інші суб'єкти.

Знайдіть у законодавстві та проаналізуйте приклади норм, які встановлюють правила поведінки для суб'єктів фінансових правовідносин.

У контексті фінансових правовідносин актуальними є питання фінансової безпеки та публічної фінансової політики.

Фінансова безпека – це важлива складова частина економічної безпеки держави і фундаментальна основа її національної безпеки загалом, умова стійкого функціонування фінансової системи держави, що базується на: незалежності, ефективності, конкурентоспроможності фінансової системи України, її фінансово-кредитної сфери.

Критерії та показники, що характеризують стан фінансової безпеки держави:

- ✓ рівень фінансової незалежності;
- ✓ збалансованість фінансів;
- ✓ достатня ліквідність активів;
- ✓ наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів;
- ✓ збалансованість державного боргу, гарантованого державою боргу;
- ✓ «здоров'я» ланок фінансової системи («здорові» фінанси);
- ✓ ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин, політичний клімат;
- ✓ стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання і саморегулювання;
- ✓ рівень правової культури учасників фінансових відносин, гарантованості їх прав та законних інтересів, законодавчого забезпечення публічної фінансової діяльності.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. та ст. 1, 2, 17, 18 і 92 Конституції України визначають основи та принципи національної безпеки і оборони, що охоплює й фінансову безпеку.

У п. 24 Стратегії забезпечення державної безпеки, яка затверджена Указом Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022, як одне із основних завдань визначено системну протидію економічному тероризму, як суспільно небезпечній діяльності, спрямованій на дестабілізацію та/або завдання іншої шкоди економіці, з метою досягнення політичних цілей, економічної вигоди або примушування органів державної влади,

міжнародних організацій, юридичних чи фізичних осіб учинити певні дії або утриматися від їх учинення.

Види фінансової безпеки:

✓ *боргова безпека* (зменшити негативне сальдо торговельного балансу України, підвищити рівень золотовалютних резервів);

✓ *бюджетна безпека* (проведення оптимальної податкової політики в контексті зростання загального обсягу бюджетних доходів, удосконалення інструментів залучення до інвестиційної сфери особистих заощаджень приватного сектору та доходів населення країни тощо);

✓ *банківська безпека* (передбачає заходи щодо запобігання відтоку депозитів фізичних осіб, посилення довіри населення до розміщення коштів на довгостроковій основі);

✓ *валютна та монетарна безпека* (зменшення питомої ваги готівкових коштів у загальному обсязі грошової маси, що сприятиме зменшенню рівня тінізації економіки, також збалансування грошового й товарного ринків, тобто зниження рівня інфляції);

✓ *інші її види.*

Стан фінансової безпеки держави, наявні її загрози обумовлюють фінансову політику держави (публічну фінансову політику). Для її забезпечення держава утворює відповідну систему органів влади, які здійснюють вироблення та реалізацію державної фінансової політики.

Публічна фінансова політика – це сукупність заходів з практичної діяльності суб'єктів публічної фінансової діяльності, а також уповноважених ними органів, спрямованих на здійснення завдань і функцій держави, АРК та місцевого самоврядування, з метою реалізації виробленого політичного курсу, досягнення конкретних цілей щодо вдосконалення стану фінансової системи України, публічних фінансів тощо.

Головна мета публічної фінансової політики – підвищення рівня суспільного добробуту, забезпечення базових інтересів суспільства, шляхом оптимального розподілу акумульованої в публічних фондах коштів частки ВВП між галузями національної економіки, соціальними групами населення, територіальними громадами.

Формування заходів публічної фінансової політики у різних сферах публічних фінансів здійснюють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України (особливо через Міністерство фінансів України), НБУ, інші уповноважені державою органи. Реалізують ці заходи уповноважені суб'єкти.

Публічна фінансова діяльність уповноважених суб'єктів

Для того, щоб краще розуміти, хто і як задіяний у формуванні та реалізації заходів публічної фінансової політики, як здійснюється управління публічними фінансами, забезпечується кругообіг публічних коштів, слід звернутися до публічної фінансової діяльності, адже фінансові відносини, що регулюються нормами фінансового законодавства, пов'язані із такою діяльністю. Отже, ***публічна фінансова діяльність*** – це заснована на правових нормах планова діяльність держави, її органів, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів, які представляють публічний фінансовий інтерес, з акумулювання (мобілізації), розподілу, контролю, використання фондів коштів, які є частиною валового національного доходу країни й необхідні для виконання завдань і функцій держави та органів місцевого самоврядування.

Розкрийте співвідношення публічної фінансової діяльності та фінансової діяльності суб'єктів господарювання (керуючись нормами фінансового, цивільного та господарського законодавства).

Суб'єктом публічної фінансової діяльності є той, хто її здійснює, хто управляє публічними фінансами, а саме:

✓ держава загалом (зокрема, у відносинах державної позики, коли саме одна держава позичає в іншої держави або у міжнародної організації певну суму коштів), АРК і територіальні громади;

✓ органи публічної влади (органи державної влади, АРК та місцевого самоврядування) – можуть діяти від імені держави, територіальної громади та від власного імені, але за дорученням і в інтересах держави, територіальної громади відповідно;

✓ інші суб'єкти, які представляють публічний фінансовий інтерес та забезпечують реалізацію суспільних потреб (наприклад, державні та комунальні підприємства).

Розгляньте нормативно-правові акти та проаналізуйте норми, які визначають повноваження суб'єктів публічної фінансової діяльності та суб'єктів владних повноважень. Проаналізуйте фінансове законодавство та наведіть приклади практичної участі окремих суб'єктів у публічній фінансовій діяльності.

Об'єкт публічної фінансової діяльності – це те, на що вона спрямована – публічні – державні та місцеві фінанси, а також частково змішані фінанси.

Зміст публічної фінансової діяльності – сукупність усіх її елементів, процесів. До операцій, які дають змогу розкрити зміст публічної фінансової діяльності, можна віднести, зокрема, такі:

✓ установлення державою податків, зборів, мита;

✓ розробка, прийняття, виконання державного бюджету, місцевих бюджетів;

✓ затвердження і виконання бюджетів державних цільових фондів коштів;

✓ оперативне управління публічними (державними і місцевими) коштами;

✓ контроль за використанням коштів публічних фондів коштів тощо.

Як будь-яка управлінська діяльність, публічна фінансова діяльність ґрунтується на певних принципах.

Загальноправові принципи публічної фінансової діяльності:

✓ законність (законність у правореалізації – це практичне дотримання норм фінансового й іншого законодавства);

✓ соціальна справедливість (яскраво виявляється у бюджетних і податкових правовідносинах);

✓ верховенство права (панування права в суспільстві. У будь-якій сучасній державі фінансові відносини регулюються правовими нормами, більше того, частина цих норм є конституційними – тобто нормами прямої дії);

✓ рівність усіх форм власності. Оптимально дію цього принципу можна проілюструвати на прикладі бюджетних відносин: кошти, що надходять до бюджетів відповідних рівнів, перебувають у власності держави або у власності територіальних громад, місцевих спільнот чи інших місцевих утворень. Всі ці кошти перебувають під захистом держави;

✓ рівність усіх перед законом – означає, що для всіх суб'єктів фінансових правовідносин існує відповідне законодавство, норми якого всі мають дотримуватися.

Принципи власне публічної фінансової діяльності (спеціальні принципи):

✓ рівності прав територіальних громад;

✓ плановості;

✓ публічності;

✓ гласності;

✓ системності;

✓ пріоритету публічних інтересів над приватними;

✓ самостійності публічної фінансової діяльності (самостійної участі органів публічної влади у публічній фінансовій діяльності);

✓ пріоритету публічних видатків над доходами;

✓ соціального спрямування публічної фінансової діяльності;

✓ єдності публічної фінансової діяльності та грошової системи держави;

✓ монополії держави на певні дії у сфері фінансів;

✓ федералізму чи унітаризму (у федеративних чи унітарних державах відповідно).

Знайдіть у законодавстві та проаналізуйте приклади закріплення та визначення загальноправових і спеціальних принципів публічної фінансової діяльності. Проаналізуйте ці принципи крізь призму стержневих елементів верховенства права за допомогою еталонних тестів Rule of Law Checklist.

Методи публічної фінансової діяльності – способи здійснення такої діяльності. Методи поділяються на групи.

Методи акумулювання (мобілізації, формування) фондів коштів:

✓ *добровільний метод* (проведення лотерей, випуск цінних паперів, залучення добровільних внесків юридичних і фізичних осіб);

✓ *обов'язковий або примусовий метод* (установлення податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів; стягнення фінансових санкцій). При формуванні фондів коштів провідну роль відіграє саме обов'язковий метод.

Методи розподілу коштів публічних фондів:

✓ *фінансування* – спрямування коштів публічного фонду за певним напрямом на цільових засадах, що не передбачає зворотності та відплатності (на таких умовах розподіляються, наприклад, кошти з бюджету між розпорядниками бюджетних коштів, відбувається збільшення статутного капіталу державних (комунальних) підприємств);

✓ *кредитування* (надання позик) – передбачає строковість, зворотність, надання коштів (наприклад, надання позик з одного публічного фонду іншому – місцевих позик, позик Пенсійному фонду України, іншим цільовим публічним фондам коштів, державним чи комунальним підприємствам);

✓ *бюджетне регулювання* – надання з одного бюджету іншому міжбюджетних трансфертів – дотацій, субвенцій (в іноземних країнах – міжбюджетних грантів), закріплення за місцевими бюджетами відсоткових відрахувань від загальнодержавних податків і зборів);

Методи використання коштів публічних фондів (кошти переходять у сферу приватних фінансів):

✓ *витрачання* – безповоротне витрачання коштів з публічних фондів у результаті здійснення закупівель, виплати заробітної плати (грошового утримання), виплата сум соціальної допомоги, пенсій тощо;

✓ *кредитування* – надання коштів публічного фонду на умовах зворотності, строковості, відплатності, забезпеченості (під заставу, гарантію чи поруку) (наприклад, державної допомоги суб'єктам господарювання чи фізичним особам у формі позики, кредиту);

✓ *інвестування* – спрямування коштів на капітальне будівництво, придбання цінних паперів, утворення юридичних

осіб або їх капіталізацію, набуття об'єктів інтелектуальної власності, в результаті чого фінансові ресурси перетворюються в іншу форму ресурсів держави – майнових, інформаційних тощо;

Метод фінансового контролю – використовується на всіх стадіях публічної фінансової діяльності.

Знайдіть у законодавстві та проаналізуйте приклади методів акумулювання, розподілу та використання коштів публічних фондів коштів. Розгляньте приклади норм, які стосуються публічного фінансового контролю (без детального аналізу, оскільки цим питанням присвячено інші теми).

Практика свідчить, що у публічній фінансовій діяльності загалом застосовується велика кількість форм, що поділяються на дві групи: правові та інші форми (іноді їх називають неправовими, хоча, на наш погляд, така назва є дещо некоректною, оскільки «неправове» може означати також те, що суперечить праву).

Правові форми публічної фінансової діяльності – полягають в установленні, зміні, припиненні чи застосуванні норм права. До цих форм належать, наприклад, такі:

- ✓ видання юридичних актів, що мають нормативний характер;
- ✓ видання індивідуальних фінансово-правових актів;
- ✓ укладання фінансово-правових договорів;
- ✓ реалізація державою в особі її уповноваженого органу своїх прав та обов'язків, як суб'єкта фінансових правовідносин.

З-поміж найбільш поширених ***інших форм публічної фінансової діяльності*** слід назвати такі: роз'яснення фінансового законодавства населенню, проведення засідань комітетів або комісій представницьких органів влади з бюджетно-фінансових питань, різноманітних нарад у фінансових органах, результати роботи науково-консультативних рад при міністерствах тощо.

Знайдіть у законодавстві (в законах, кодексах, положеннях про певні органи влади) приклади форм публічної фінансової діяльності та проаналізуйте їх. Проаналізуйте правову природу фінансово-правових договорів.

Якщо категорія «публічна фінансова діяльність» є доктринальною розробкою, яка використовується у науці фінансового права лише деяких країн, то інша категорія – «фінансова політика» та «публічна фінансова політика» – є більш прийнятною для багатьох країн та практики фінансового правозастосування[1]. Не є винятком і Україна, де на законодавчому рівні закріплюються чи згадуються, зокрема, такі види державної (публічної) фінансової політики, як: податкова політика, фіскальна політика, бюджетна політика, митна політика, монетарна політика, грошово-кредитна політика; у ГК України згадується економічна політика. Можливо, вже слід відходити від дещо застарілих (нехай і оновлених) фінансово-правових категорій (йдеться про публічну фінансову діяльність) та розкривати явища фінансово-правової дійсності передусім крізь призму публічної фінансової політики…

Опрацюйте:

Дамірчиєв М.І. Правова природа фінансової діяльності: монографія. Харків: Право, 2014. 256 с.

Ніщимна С.О. Принципи публічної фінансової діяльності в Україні: монографія. Чернігів: ЧДІЕУ, 2013. 376 с.

Gruber, Jonathan. Public Finance Public Policy. 6th Edition. New York: Worth Publisher, 2019.

Ключові правові позиції Верховного Суду з питань реалізації публічної фінансової політики.

Міжнародне фінансове право (публічні фінанси у міжнародній площині)

Значною за обсягом сферою публічних фінансових відносин є міжнародні фінанси. Дійсно, в умовах зростання міжнародного співробітництва у публічній та приватній фінансовій сферах особливо актуальним є питання формування міжнародного фінансового права. В Україні є відповідні навчальні матеріали з

[1] Див., наприклад: Gruber, Jonathan. Public Finance Public Policy. 6th Edition. New York: Worth Publisher, 2019; Пасічний М.Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с. Також у вітчизняному Загальному класифікаторі спеціалізації суддів та категорій справ є код 108000000 «Справи з приводу реалізації державної політики у сфері економіки та публічної фінансової політики».

цих питань: О.А. Музики-Стефанчук[1], О.Р. Вайцеховської[2], Л.Л. Лазебник[3], О.І. Виговського[4], Р.Ю. Іванової[5], В.В. Миргород-Карпової[6], С.Л. Салій[7]. Є й окремі публікації, де висвітлюються міжнародні аспекти, що мають місце в тих чи інших фінансових відносинах, зокрема у сфері фінансових і банківських послуг, публічного фінансового контролю, податкових відносинах тощо. У закладах освіти запроваджують відповідні навчальні дисципліни. При цьому більшість досліджень здійснюється у контексті фінансово-правових порівняльних та міжнародно-правових аспектів. Водночас очевидно, що фінансово-правових досліджень у міжнародному, а не лише у порівняльно-правовому аспекті, вкрай мало.

Проаналізуйте праці О.А. Музики-Стефанчук, О.Р. Вайцеховської, Л.Л. Лазебник, О.І. Виговського, Р.Ю. Іванової та інших учених.

Часто міжнародне фінансове право розглядається у межах міжнародного публічного та міжнародного економічного права. Примітно, що у західних країнах питання міжнародного фінансового права висвітлюються переважно у межах таких предметів, як «Бізнес та економіка», «Міжнародна економіка», «Міжнародні фінанси». У контексті цього слід згадати західних

[1] Музика-Стефанчук О.А. Фінансово-правова основа місцевого самоврядування в зарубіжних країнах: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2009. 224 с.

[2] Вайцеховська О.Р. Міжнародний фінансовий правопорядок: теоретичні засади та сучасний стан розвитку: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2019. 560 с.

[3] Лазебник Л. Л. Міжнародне фінансове право: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 312 с.

[4] Vygovskyy O.I. Textbook on International Financial Law. Kyiv: Publishing and Poligraphic Centr «The University of Kyiv», 2017. 511 p.

[5] Ivanova R. Yu. Council of Europe: main characteristics and directions of activity in the budget sphere (2023). Legal Ukraine. №4 (244) pp. 34-38; Ivanova R. Structure and functions of the United Nations in the field of budgetary relations (2023). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 2 № 77. pp. 56-61.

[6] Миргород-Карпова В.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення контролю за міжнародними фінансами в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 20 с.

[7] Салій С.Л. Правове регулювання публічної фінансової діяльності в Україні у контексті взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Тернопіль, 2019. 20 с.

науковців, а саме: Роберта С. Ренделла[1], Філіпа Р. Вудда[2], Ендрю Макнайта[3]. Ознайомлення зі змістом робіт цих авторів дає уявлення про міжнародне фінансове право як про правові норми, що регулюють фінансові відносини на міжнародному рівні; розглядаються питання конфлікту законів, що регулюють фінансові контракти, юрисдикції, міжнародні грошові перекази та платіжні системи. При цьому під таке регулювання підпадають як приватні, так і публічні фінансові відносини. Не випадково Ендрю Макнайт назвав свою працю «Право міжнародних фінансів», що більше відповідає західному баченню міжнародного фінансового права.

Колін Бемфорд у праці «Принципи міжнародного фінансового права»[4] під предметом міжнародного фінансового права тлумачить певні фінансові операції, які регулюються нормами законів різних держав.

З міжнародним фінансовим правом тісно взаємопов'язане і внутрішнє національне фінансове право. Такий зв'язок обумовлений тим, що норми внутрішньодержавного права відповідного галузевого спрямування регулюють питання імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство, визначають способи приведення їх у дію.

Норми міжнародного фінансового права регулюють відносини, пов'язані із міжнародними фінансами, що мають публічно-правову природу. У контексті цього синонімами поняття «міжнародне фінансове право» можуть бути «правове регулювання міжнародних публічних фінансів» та «публічно-правове регулювання міжнародних фінансових відносин».

Розвиток міжнародних і світових фінансових відносин, особливо після Другої світової війни, потребував їх правового

---

[1] Rendell Robert S. International financial law. London: *Euromoney* Publications, 1983. Vol. 2. Ed. 2. 636 p.

[2] Philip R. Wood. Law and practice of international finance. London: Sweet & Maxwell, 2008. 600 p.; Philip R. Wood. Comparative financial law. Law and Practice of International Finance Series, Law and Practice of International Finance Series. London: Sweet & Maxwell, Limited, 1995. 415 p.

[3] McKnight Andrew. The Law of International Finance. Oxford USA Trade, 2008. 1125 p.

[4] Bamford Colin. Principles of International Financial Law. London: Oxford University Press, 2011. 364 p.

регулювання. З цією метою суверенні держави створили спеціалізовані фінансові організації – МВФ, Світовий банк тощо, які й нині є активними учасниками міжнародних кредитних відносин. Як результат – формується галузь законодавства – міжнародне фінансове законодавство, що тісно пов'язана як із внутрішнім національним фінансовим правом, так із міжнародно-правовими нормами, міжнародним публічним і міжнародним приватним правом.

Отже, міжнародні фінансові відносини публічного характеру також є предметом фінансово-правового регулювання та фінансового права.

Науковці виділяють ***групи споріднених правовідносин приватноправового та публічно-правового характеру, що виникають у міжнародній фінансовій сфері:***

- ✓ відносини у сфері платіжно-розрахункових операцій;
- ✓ відносини між банками різних держав (міжбанківські міжнародні відносини);
- ✓ відносини між учасниками міжнародного валютного ринку;
- ✓ відносини на міжнародному ринку цінних паперів;
- ✓ кредитні відносини за участю органів держави та міжнародних фінансових організацій;
- ✓ відносини, які складаються з приводу державного боргу у зв'язку зі здійсненням державою зовнішніх запозичень;
- ✓ відносини у сфері надання міжнародної фінансової допомоги тощо.

Отже, ***міжнародне фінансове право*** – це сукупність міжнародно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають, змінюються та припиняються в міжнародній фінансовій системі. Ним охоплюються, зокрема, форми міжнародних розрахунків, правові режими міжнародних фінансових і валютних ринків, умови конвертованості валют, міжнародні кредитно-боргові зобов'язання держави, міжнародна фінансова допомога, угоди про уникнення подвійного оподаткування, протидію відмиванню коштів, здобутих злочинним шляхом, та фінансування тероризму (хоча ці питання також певною мірою регулюються нормами міжнародного кримінального права).

Інколи міжнародне фінансове право йменується міжнародним валютним правом (проте таке розуміння дещо звужує предмет міжнародного фінансового права); також його відносять до інституту галузі міжнародного економічного, міжнародного публічного права (тут варто детальніше обґрунтовувати правову природу відповідних правовідносин).

Слід розмежовувати міжнародні фінансові та міжнародні фінансово-правові відносини. Перші – це широке коло відносин, що наділені публічним і приватноправовим характером, отже, вони охоплюють і другу групу. Власне міжнародні фінансово-правові відносини передбачають обов'язкову участь суб'єкта, який має владні повноваження.

Норми міжнародного фінансового права висвітлюють основні принципи міжнародного права, такі як визнання суверенітету держав, взаємне надання пільг, а також визначають використання спільних понять, зокрема, з метою оподаткування (наприклад, «територія», «кордони», «іноземець»)[1].

***Основні елементи системи міжнародного фінансового права як науки та навчальної дисципліни*:**

- ✓ поняття, предмет, джерела міжнародного фінансового права;
- ✓ історія виникнення і розвитку міжнародного фінансового права;
- ✓ міжнародно-правові основи організації кредитних (банківських) інститутів;
- ✓ правові основи міжнародних кредитних відносин;
- ✓ правове регулювання міжнародних валютних відносин;
- ✓ міжнародні угоди про уникнення подвійного оподаткування;
- ✓ фінансові питання в договорах про допомогу іншим державах за рахунок бюджетних коштів;
- ✓ міжнародно-правові основи обігу векселів, чеків, акредитивів тощо.

Інститути системи сучасного міжнародного фінансового права:

[1] Лазебник Л.Л. Міжнародне фінансове право: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. С. 15.

✓ міжнародне податкове право (стосується правового регулювання, спрямованого на уникнення подвійного оподаткування. Його норми також спрямовані на створення перешкод для ухилення від оподаткування);

✓ міжнародне банківське право (сюди також належать валютні, кредитні та розрахункові відносини, фінансовий моніторинг);

✓ міжнародне бюджетне право (стосується формування та використання бюджетів міжнародних організацій, надання фінансової допомоги одній державі за рахунок бюджетних коштів іншої держави чи держав, міжнародних фінансових організацій);

✓ міжнародне валютне право.

Порівняйте систему фінансового права України та міжнародного фінансового права (з використанням вітчизняної та іноземної навчальної та наукової літератури).

У практичному плані важливими є способи приведення в дію норм міжнародного фінансового права – це те, у який спосіб держава на нормативно-правовому рівні забезпечує виконання взятих на себе міжнародних фінансових зобов'язань. Так, виділяють три ***основні способи приведення до дії норм міжнародного права*** (зокрема, норм міжнародного фінансового права) на території держави:

✓ трансформація (перетворення норми міжнародного фінансового права в норму внутрішньодержавного права, створення спеціального закону або іншого нормативного акта, який регулюватиме те саме питання, що й відповідна міжнародна норма);

✓ рецепція (визначається як відтворення без будь-яких змін та переробок норм міжнародного права у внутрішньодержавному праві. Здійснюється шляхом запозичення відповідних норм. Міжнародні угоди потребують внутрішньої ратифікації законодавчим органом держави. Цей спосіб є найбільш поширеним у світі);

✓ посилання (вказівка національного нормативного акта на те, що такі відносини мають регулюватися нормою чи загальними принципами міжнародного права. У такому разі

міжнародна угода стає частиною національної правової системи з моменту її укладання)[1].

Знайдіть приклади способів приведення в дію норм міжнародного фінансового права та проаналізуйте їх.

Джерела міжнародного фінансового права:

✓міжнародні договори та угоди (наприклад, Бреттон-Вудська угода 1944 р., Ямайська угода 1976 р. Також на договірних засадах (регіональних міжнародних договорах, угодах) створені Міжамериканський банк розвитку, Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Ісламський банк розвитку, Європейський банк реконструкції й розвитку; угоди про уникнення (усунення) подвійного оподаткування; угоди про співробітництво та взаємодопомогу у митних і податкових справах);

✓конвенції (Женевська конвенція 1930 р. про переказні та прості векселі, конвенції про уникнення подвійного оподаткування);

✓міжнародні звичаї (Уніфіковані правила і звичаї Міжнародної торговельної палати для документарних акредитивів у редакції 1993 р. Також є неписані правила – звичаї);

✓акти міжнародних організацій, зокрема, рішення, постанови, директиви, рекомендації (директиви ЄС, що стосуються, зокрема, таких фінансових питань: публічні закупівлі, регулювання ринків фінансових послуг, страхування, банківської діяльності, кредитних установ);

✓судові рішення міжнародних судів та арбітражів.

Проаналізуйте зміст конкретних джерел міжнародного фінансового права. Як вони впливають на розвиток світової фінансової системи, а також на вітчизняні фінансові відносини? Які фінансові наслідки для держави мають рішення міжнародних судів? Наведіть приклади.

[1] Лазебник Л.Л. Міжнародне фінансове право: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. С. 22.

1.3. Публічний фінансовий контроль та аудит (загальні положення)

Поняття публічного фінансового контролю. Суб'єкти та об'єкти публічного фінансового контролю. Види публічного фінансового контролю. Форми та методи публічного фінансового контролю. Основні завдання публічного фінансового контролю. Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts: термінологічні проблеми з перекладом Лімської декларації. Парламентський контроль у сфері публічних фінансів в Україні.

Публічний фінансовий контроль – це регламентована правовими нормами цілеспрямована діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, міжнародних організацій, інших суб'єктів з перевірки своєчасності і точності надходження коштів до банків, до бюджетів та інших публічних фондів коштів, правильності й ефективності використання коштів і матеріальних ресурсів бюджетних організацій, публічних установ тощо.

Об'єкт публічного фінансового контролю – фінансова діяльність підприємницьких структур, бюджетних установ і організацій, фінансово-кредитних установ тощо.

Предмет публічного фінансового контролю – це інформація, документи, що містять результати діяльності вказаних суб'єктів.

Суб'єкти (органи) фінансового контролю – це носії контрольних функцій стосовно об'єкта контролю чи підконтрольного суб'єкта.

Суб'єкти (органи) управління публічними фінансами – це носії контрольних, регулівних, правозастосовних, охоронних та інших функцій у сфері публічних фінансів. Поділяються на органи загальної та спеціальної компетенції.

Фінансовий контроль у сфері публічних фінансів – це:

✓ державний фінансовий контроль, який здійснюють органи Держаудитслужби, уповноважені Кабінетом Міністрів України органи (урядовий контроль);

✓державний зовнішній фінансовий контроль (аудит, державний / публічний аудит, аудит публічного сектору), який здійснює Рахункова палата від імені Верховної Ради України (парламентський контроль);

✓державний внутрішній фінансовий контроль, зокрема внутрішній контроль та внутрішній аудит, який забезпечується відповідно розпорядниками бюджетних коштів та підрозділом внутрішнього аудиту в бюджетній установі.

Тривалий час у вітчизняній фінансово-правовій науці оперували терміном «державний фінансовий контроль». Згодом почали з'являтися наукові праці, де обґрунтовується доцільність використання терміна «публічний фінансовий контроль». Власне цей термін відповідає сучасним реформам як відповідної доктрини, так і законодавства.

Опрацюйте наукові праці професора Л.А. Савченко (Ваолевської), присвячені питанням фінансово-контрольного права.

Водночас є приклади, коли в перекладах термін «публічний» замінюється на «державний». Так, термін «Public Internal Financial Control» (PIFC) було запроваджено Європейською комісією з метою створити структуровану модель для надання допомоги національним урядам у реорганізації їхнього внутрішнього контролю і, зокрема, для підвищення рівня управління публічними фінансами відповідно до міжнародних стандартів і передовою практикою ЄС. PIFC отримав широку підтримку та використовується в багатьох країнах навіть за межами ЄС. У 2007 р. з ініціативи Європейської комісії було видано фундаментальну працю Роберта де Конінга «PIFC (Public Internal Financial Control)», яку перекладено, зокрема, румунською («Controlul financiar Public Intern) і сербською (Javna interna financijska kontrola). В останньому перекладі сталася підміна термінів: публічний – на державний.

Проаналізуйте співвідношення понять: контроль, державний / публічний контроль, парламентський контроль, державний фінансовий контроль, державний зовнішній фінансовий контроль/ аудит, публічний аудит, парламентський фінансовий контроль (парламентський контроль у сфері публічних фінансів).

Види публічного фінансового контролю:

за часом проведення:

✓ *попередній (первинний)* – здійснюється на етапі складання, розгляду та прийняття рішень з фінансових питань;

✓ *поточний* – здійснюється безпосередньо під час фінансово-господарських операцій з метою раціонального використання фінансових ресурсів;

✓ *наступний*;

контроль залежно від планування контрольних заходів:

✓ *плановий* (планові перевірки податкової, планові заходи контролюючих органів, зокрема, Рахункової палати, органів Державної податкової служби, органів Держаудитслужби);

✓ *позаплановий* (позапланові перевірки податкової та Держаудитслужби);

залежно від характеру відносин і суб'єктів контролю:

✓ *внутрішній* – самоконтроль, який здійснюється органами, підприємствами, установами як за власною фінансовою діяльністю, так і за фінансовою діяльністю підрозділів, що входять до їх складу (наприклад, внутрішній аудит);

Проаналізуйте Методичні рекомендації з організації внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів у своїх закладах та у підвідомчих бюджетних установах, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 14.09.2012 р. № 995.

✓ *зовнішній* – здійснюється суб'єктами, уповноваженими на проведення компетентних дій із перевірки стану дотримання фінансової дисципліни учасниками фінансових відносин (публічний фінансовий контроль);

за формами проведення контролю:

✓ *ініціативний* – здійснюється на підставі рішень суб'єктів господарювання як власними силами, так і за участі сторонніх організацій (аудиторських), з метою перевірки дотримання суб'єктами господарювання фінансової дисципліни й оптимізації руху фінансових потоків, економії ресурсів, мінімізації оподаткування тощо;

✓ *обов'язковий* – здійснюється переважно за участю органів державної чи місцевої влади, хоча інколи можлива участь недержавних фінансових контролерів. Підставою для його проведення є рішення компетентних державних органів для з'ясування дотримання законності, встановлення істини під час судового слідства тощо;

Проаналізуйте Закон «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21.12.2017 р., а також норми банківського законодавства на предмет обов'язкового та ініціативного аудиту.

залежно від місця здійснення:

✓ *контроль на місцях* (виїзні перевірки, інспекційні перевірки, ревізії);

✓ *дистанційний* (невиїзні перевірки, безвиїзний нагляд), наприклад, камеральна податкова перевірка здійснюється на підставі податкової звітності;

Знайдіть у законодавстві України положення щодо конкретних видів публічного фінансового контролю, проаналізуйте їх.

за напрямом публічної фінансової політики:

✓ *бюджетний;*
✓ *податковий;*
✓ *валютний нагляд;*
✓ *банківський;*
✓ *митний;*
✓ *фінансовий моніторинг;*
✓ *тощо.*

Знайдіть у законодавстві України приклади щодо конкретних видів публічного фінансового контролю, використовуючи критерій «за сферою (напрямом) публічної фінансової діяльності чи за об'єктом фінансового контролю», та проаналізуйте їх.

Форми та методи публічного фінансового контролю – конкретні способи (прийоми), що застосовуються при здійсненні контрольних функцій уповноваженими на те органами (йдеться,

зокрема, про перевірки, ревізії, обстеження, огляд, нагляд, спостереження, інвентаризація, аудит).

Проаналізуйте положення вітчизняного законодавства щодо форм і методів публічного фінансового контролю: Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 р.; Закон України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р.; Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р.; Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21.12.2017 р.; БК України; МК України; ПК України (ст. 75–86); ГК України (ст. 363); банківські закони (про НБУ, про банки і банківську діяльність); підзаконні акти (положення, інструкції, які деталізують вказані закони); Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.03.2019 р. № 252.

Зверніть увагу: є аудити Рахункової палати, Державної аудиторської служби України, аудиторських фірм, аудиторів; є аудит фінансів, фінансовий аудит діяльності. Розмежуйте їх з огляду на положення ст. 363 ГК України.

Подивіться фільм «Аудитор», 2016 р. та зверніть увагу на роботу головного героя за фахом аудитора.

Основні завдання публічного фінансового контролю:

1) підтримка фінансової дисципліни в державі;

2) перевірка виконання фінансових зобов'язань перед державою всіма суб'єктами фінансових правовідносин;

3) перевірка правильності використання підприємствами, установами та організаціями публічних матеріальних ресурсів, які є в їхньому розпорядженні;

4) перевірка дотримання правил здійснення фінансових операцій, розрахунків і збереження коштів підприємствами, організаціями та установами;

5) попередження та усунення виявлених порушень фінансової дисципліни;

6) застосування заходів примусу за вчинення фінансових правопорушень;

7) виявлення внутрішніх резервів виробництва.

У деяких державах часто під публічним фінансовим контролем розуміють публічний аудит. Термінологічні питання пов'язані, зокрема, із перекладом деяких документів. Наприклад, щодо принципів публічного фінансового контролю, то в підручниках із фінансового права найчастіше згадується Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts під назвою «Лімська декларація керівних принципів контролю», яка прийнята IX конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів у 1977 р. (INTOSAI), де закріплено, зокрема, такі принципи: 1) визнання та законодавче закріплення незалежності вищих органів фінансового контролю як невід'ємного атрибуту демократії та обов'язкового елемента управління фінансовими ресурсами; 2) визначення необхідності здійснення попереднього контролю та контролю за фактичними результатами; 3) наявність внутрішнього та зовнішнього контролю як обов'язкової умови існування публічного фінансового контролю; 4) гласність і відкритість органів контролю з обов'язковою вимогою дотримання комерційної чи іншої таємниці, що захищається законом.

Варто наголосити на тому, що: по-перше, у Декларації прямо не закріплені вказані принципи, вони виводяться з окремих статей і положень цього документа; по-друге, вказані принципи є не принципами контролю в чистому вигляді, а засадами організації та діяльності вищого контрольного органу (навіть не всіх контрольних органів, а лише найвищого – Рахункової палити чи її аналогу). Утім, не слід ототожнювати контроль із організацією та діяльністю конкретного органу, помилково зводити до єдиного переліку відповідні засади. Також зупинимося на особливостях перекладу.

Існують такі варіанти назв вказаної Декларації:

✓ англійською мовою – the Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts (у дослівному перекладі українською – *Лімська декларація рекомендацій щодо правил аудиту*);

✓ на урядовому порталі (https://regulation.gov.ua) «Платформа ефективного регулювання» (за підтримки Міністерства економіки України) – *Лімська декларація керівних принципів контролю*

(викладена рос. мовою) https://regulation.gov.ua/documents/id209768/tasks. До речі, тривалий час на офіційному сайті Верховної Ради України розміщувалась Лімська декларація керівних принципів контролю (рос. мовою), але з 2022 р. посилання на цей документ є неактивним;

✓ *Лімська декларація керівних принципів аудиту* (викладена рос. мовою) – на офіційному сайті INTOSAI (https://www.intosai.org/ru/dokumenty/svobodnyi-dostup);

✓ *Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів* – згадується у Висновках щодо проєктів Законів, розміщених на офіційному сайту Верховної Ради України (див.: Висновок щодо проєкту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань державного фінансового контролю в Україні (реєстр. від 04.02.2021 р. № 5022, Кабінет Міністрів України).

Стосовно публічного фінансового контролю та аудиту публічних фінансів:

✓ у міжнародній практиці аудит охоплює ту сферу, яка в Україні у контексті державного фінансового контролю ідентифікується як через поняття «контроль» («державний фінансовий контроль»), так і через поняття «аудит» («державний фінансовий аудит») одночасно;

✓ замість терміна «державний контроль» (англ. state control) використовується термін «публічний контроль» (англ. public control чи public-sector audit);

✓ у міжнародній практиці поняття «аудит у публічному секторі/публічний аудит» («audit in public sector/ public audit»), «аудит публічних коштів» («audit of public funds»), «аудит публічних фінансів» («audit of public finance») використовуються як синоніми.

Термін «audit» («auditing» як процес проведення аудиту, і який перекладається також як «аудит») – основний термін Лімської декларації та Мексиканської декларації, що використовується в різних контекстах і співвідноситься з такими поняттями, як:

✓ публічний сектор (public sector);

✓ публічний фінансовий менеджмент (public financial management);

✓ публічні фінанси (public finance);

✓ публічні фонди / кошти (public funds);

✓ органи публічної влади (public authorities, public administration, public body) або у значенні «органи державної виконавчої влади та їх похідні» (government auditing).

У нормах Закону України «Про Рахункову палату» дещо змішано використовується термін «аудит». Так, у ст. 4 «Заходи державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту)» зовнішній фінансовий контроль ототожнюється з аудитом. У ст. 42 «Внутрішній аудит Рахункової палати» вже немає ототожнення аудиту із внутрішнім контролем, йдеться лише про внутрішній аудит. У Лімській декларації згадуються «internal audit and external audit».

Некоректність перекладу з англійської мови базових термінів стандартів INTOSAI, а саме понять «аудит» і «контроль» – проблеми та наслідки:

✓ проблема адаптації українського законодавства з питань державного фінансового контролю до законодавства ЄС;

✓ встановлення єдиного підходу до тлумачення юридичних і державно-управлінських термінів, що містяться в Acquis communautaire. З 1998 р. Україна – постійний член Міжнародної організації вищих органів аудиту (INTOSAI), тому зобов'язана притримуватися вимог декларацій INTOSAI та інших документів, які розроблені цією організацією;

✓ у липні 2014 р. на Міністерство юстиції України були покладені обов'язки здійснювати переклад актів Acquis communautaire українською, проте до цього часу це завдання за напрямом «Фінансовий контроль» не виконано (за невеликими винятками у сфері внутрішнього державного контролю).

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5 Конституції). Саме народ має змогу здійснювати контроль не так за публічними фінансами (хоча може йтися і про існування громадського контролю, завдяки існуванню відкритих даних у сфері публічних коштів), як через обрані ним органи влади.

Зокрема – через народних депутатів України, і це буде парламентський фінансовий контроль (парламентський контроль у сфері публічних фінансів).

Парламентський фінансовий контроль (парламентський контроль у сфері публічних фінансів) є видом публічного фінансового контролю, що забезпечує реалізацію незалежного державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) у сфері публічних фінансів за допомогою, спеціально створеного парламентом країни незалежного контролюючого органу (Рахункова палата), який функціонує на засадах законності, незалежності, об'єктивності, безсторонності, гласності та неупередженості.

Окрім Конституції України та Закону України «Про Рахункову палату», питання парламентського фінансового контролю регулюються також Регламентом Верховної Ради України, який затверджено Законом України від 10.02.2010 р. (ст. 161) та Законом України «Про комітети Верховної Ради України».

Профільним комітетом, який займається питаннями бюджетної політики є Комітет Верховної Ради України з питань бюджету, до предмету відання якого також належить:

- ✓ державна бюджетна політика й міжбюджетні відносини;
- ✓ державний бюджет України (включно з питаннями доходів, видатків бюджету, контролю за виконанням бюджету);
- ✓ бюджетний процес;
- ✓ діяльність державних фінансових органів та ін.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про комітети Верховної Ради України», що має назву «Функції комітетів Верховної Ради України», ***комітети Верховної Ради України здійснюють такі функції*:**

1) *законопроєктна*;

2) *організаційна*;

3) *контрольна* (полягає, зокрема, у: контролі за виконанням Державного бюджету України в частині, що віднесена до предметів їх відання, для забезпечення доцільності, економності та ефективності використання державних коштів у порядку,

встановленому законом – ст. 14 Закону; взаємодії з Рахунковою палатою).

За ст. 27 цього самого Закону (назва статті «Контрольна діяльність комітетів у бюджетному процесі») ***комітети у бюджетному процесі*:**

1) мають право на внесення пропозицій щодо бюджетної політики з урахуванням Бюджетної декларації;

2) попередньо розглядають проєкт закону про Державний бюджет України на відповідний бюджетний період та не пізніше 1 жовтня року, що передує плановому, подають свої пропозиції щодо цього законопроєкту до профільного комітету;

3) мають право на виступ свого представника в обговоренні питання при розгляді проєкту закону про Державний бюджет України в першому читанні;

4) попередньо розглядають питання про виконання Державного бюджету України (включаючи висновки і пропозиції Рахункової палати щодо результатів контролю за дотриманням бюджетного законодавства) у частині, що віднесена до компетенції комітетів.

Тобто контрольна функція полягає лише у контролі за виконанням бюджету та взаємодії з Рахунковою палатою, а контрольна діяльність здійснюється на різних стадіях бюджетного процесу. Розгляд проєкту бюджету – це радше не контрольна діяльність, це – законотворчість та прояв законопроєктної функції.

Визначте співвідношення контрольної функції та контрольної діяльності комітетів Верховної Ради України.

Також слід звернути увагу на Стратегію розвитку Рахункової палати на 2019–2024 роки, яку затверджено рішенням Рахункової палати від 29.07.2019 р. № 18-1, та в якій з-поміж іншого зачіпаються питання незалежного зовнішнього фінансового контролю (аудиту). Нагадаємо, що у Лімській декларації 1977 р. йдеться про external audit. Отже, мета незалежного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) – посилення ролі та підвищення ефективності зовнішнього

фінансового контролю відповідно до стандартів INTOSAI… Необхідною умовою для розвитку Рахункової палати як сучасного вищого органу аудиту, є імплементація міжнародних стандартів, що вимагає системного удосконалення законодавства, поліпшення взаємодії Рахункової палати із заінтересованими сторонами. Проведення аудитів відповідно до міжнародних стандартів потребує значних ресурсів. Необхідно переглянути наявні показники ефективності та результативності функціонування Рахункової палати. Система обліку рекомендацій Рахункової палати та моніторингу їх дотримання також повинна суттєво змінитися. Необхідно забезпечити достатній рівень охоплення аудитом найважливіших сфер діяльності держави, шляхом проведення ризик-орієнтованої оцінки у сфері управління публічними коштами та державним майном. Слід запровадити чіткі критерії планування аудитів для забезпечення впевненості громадян, суб'єктів господарювання та заінтересованих органів державної влади в тому, що затверджені бюджетні програми спрямовано на досягнення визначених цілей, кошти використано законно, результативно та економно.

Не плутайте *орган державного фінансового контролю в Україні* (ним, відповідно до Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 р., є Державна аудиторська служба України – центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю) та *Вищий орган аудиту* (Supreme Audit Institution), яким є Рахункова палата (візія та місія Рахункової палати, як вищого органу аудиту в країні, та її стратегічні цілі й пріоритети визначені в Стратегії розвитку Рахункової палати на 2019–2024 роки, яку затверджено рішенням Рахункової палати від 29.07.2019 р. № 18-1; це також узгоджується із документами INTOSAI).

Ознайомтесь із науковими працями:

- Олексій У.О. Фінансово-правовий аспект парламентського контролю за публічними фінансами: дис. … докт. філософії за спеціальністю 081 «Право». Одеса, 2020. 223 с.
- Базика С.К. Механізми парламентського контролю у сфері публічних фінансів в Україні: дис. … канд. наук з держ. управління за спеціальністю 25.00.02. Хмельницький, 2019. 241 с.

1.4. Фінансово-правова відповідальність

Поняття фінансово-правової відповідальності. Мета та правові засади фінансово-правової діяльності. Підстави фінансово-правової діяльності та фінансове правопорушення. Заходи фінансово-правової відповідальності. Види фінансово-правової відповідальності.

Система суспільних відносин, урегульованих нормами фінансового права потребує особливого правового захисту, засобів забезпечення законності, серед яких центральне місце посідає інститут фінансово-правової відповідальності. Юридична відповідальність суб'єктів фінансово-правових відносин пов'язана із застосуванням заходів державного примусу за порушення заборон, обмежень, невиконання обов'язків (повноважень), в тому числі в сфері обліку та додержання фінансової дисципліни, що закріплені у фінансовому законодавстві.

Традиційно до видів юридичної відповідальності відносять: кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну. У ст. 92 Конституції України закріплено, що законами України визначаються: засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них. Водночас, із розвитком фінансового законодавства в Україні виник та на сьогодні чітко сформувався інститут фінансово-правової відповідальності, яка законодавчо відмежована від інших видів юридичної відповідальності.

Фінансово-правова відповідальність є не окремим видом юридичної відповідальності, а є сукупністю різних видів інституційної фінансово-правової відповідальності (бюджетної, фінансової (за порушення норм податкового права), валютної, банківської тощо). У науці фінансового права є обґрунтувати існування фінансово-правової відовідальності як самостійного виду юридичної відповідальності (див. наукові праці А.Й. Іванського).

Конституційний Суд України в Рішенні від 30.05.2001 р. № 7-рп/2001 у справі № 1-22/20017 (справа про відповідальність

юридичних осіб) відзначив, що «положення пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України треба розуміти так, що ним безпосередньо не встановлюються види юридичної відповідальності. За цим положенням виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, а також діяння, що є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями як підстави кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності, та відповідальність за такі діяння. Зазначені питання не можуть бути предметом регулювання підзаконними нормативно-правовими актами». У цьому Рішенні згадуються такі окремі види правової відповідальності, як: банківська; валютна, податкова. З прийняттям БК України вперше було закріплено заходи впливу за бюджетні правопорушення, у результаті чого виділяють також бюджетно-правову відповідальність, правові засади якої закріплені в главі 18 БК України.

У ст. 111 ПК України закріплено, що за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, застосовуються такі види юридичної відповідальності: фінансова; адміністративна; кримінальна. Фінансова відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства встановлюється та застосовується згідно з ПК України та іншими законами. Тобто, фінансова відповідальність чітко відмежована від інших видів юридичної відповідальності.

Поняття «фінансова відповідальність» та «фінансово-правова відповідальність» не є тотожними. Так, фінансова відповідальність, наступає за порушення податкового законодавства та інших законів, контроль за додержанням яких покладено на контролюючі органи (податкові та митні органи), і є лише одним з видів фінансово-правової відповідальності поряд з валютною, банківською, бюджетною тощо.

Фінансова відповідальність, що встановлюється згідно з ПК України, застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) (п. 111.2. ст. 111 ПК України). Штрафи є заходами фінансової відповідальності карального характеру. У

разі порушення граничних строків сплати платниками податків грошових зобов'язань, до сум таких зобов'язань починає нараховуватися пеня відповідно до положень глави 12 ПК України. Пеня є заходом фінансово-правової відповідальності, що має правовідновлювальний (компенсативний) характер, який однак до заходів фінансової відповідальності в ст. 111 ПК України не віднесено.

Заходи фінансово-правової відповідальності реалізуються в особливій сфері – суспільних відносинах, що охоплюються предметом регулювання фінансового права. Саме вказівка на них міститься у санкціях фінансово-правових норм.

Фінансово-правова відповідальність – це комплекс передбачених законами і застосовуваних органами державної влади та іншими уповноваженими суб'єктами заходів примусового обмеження або позбавлення суб'єкта фінансового правопорення певних благ, що накладаються у формі заходів фінансово-правової відповідальності (штраф, пеня, зменшення бюджетних асигнувань, повернення коштів до відповідного бюджету тощо) у спеціальному процесуальному порядку, встановленому актами фінансового законодавства (фінансово-юрисдикційному процесі).

Фінансово-юрисдикційний процес – урегульована фінансово-правовими нормами діяльність суб'єктів публічної фінансової діяльності, а також суду, спрямована на вирішення фінансово-правових спорів та притягнення до фінансово-правової відповідальності, застосування інших заходів примусу, передбачених нормами фінансового права, в тому числі заходів припинення фінансових правопорушень чи заходів забезпечення притягнення до фінансово-правової відповідальності певного виду.

Ознайомтесь із монографією: Касьяненко Л.М. Фінансово-правовий процес: монографія. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2010. 506 с.

Особливістю фінансово-правової відповідальності є те, що притягнення до неї за загальним правило відбувається в досудовому порядку за результатами проведення перевірок

(ревізій) суб'єктами публічного фінансового контролю в межах закріплених за ними повноважень. Однак оскарження рішень з накладення заходів фінансово-правової відповідальності, а також рішень щодо застосування заходів, що передують їм (заходів попередження, припинення і забезпечення) відбувається в порядку адміністративного та судового оскарження.

Фінансово-правова відповідальність тісно пов'язана з такими видами юридичної відповідальності, як адміністративна, кримінальна, цивільна, дисциплінарна. Зокрема, у ст. 121 БК України закріплено, що порушення бюджетного законодавства, вчинене розпорядником чи одержувачем бюджетних коштів, може бути підставою для притягнення до відповідальності згідно із законами України його керівника чи інших відповідальних посадових осіб, залежно від характеру вчинених ними діянь. Посадові особи, з вини яких допущено порушення бюджетного законодавства, несуть цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом.

Мета фінансово-правової відповідальності:

✓охоронна, в результаті досягнення якої за можливості усувається виявлене порушення, суспільство позбавляється від небажаних ситуацій, пов'язаних із порушенням публічних фінансових інтересів;

✓стимулюювальна, спрямована на заохочення правомірної поведінки суб'єктів фінансових правовідносин.

Мета фінансово-правової відповідальності реалізується в її функціях: регулятивній, превентивній, каральній, виховній та правовідновлювальній.

Правові засади фінансово-правової відповідальності:

✓загальні принципи: законності, верховенства права, невідворотності, справедливості, рівності всіх перед законом, гуманізму тощо;

✓міжгалузеві принципи: індивідуалізації, відповідальності лише за вчинення винного діяння, обґрунтованості, однократності покарання, своєчасності та інші.

Розгляньте теорії відповідальності без вини.

Ознайомтесь із монографію: Музика-Стефанчук О.А., Федоров М.О. Проблеми вини у фінансовому праві України: монографія. Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута, 2015. 243 с.

Принципи фінансово-правової відповідальності суб'єктів фінансових правовідносин є галузевими, такими, що виражають призначення, сутність охоронних фінансово-правових відносин і особливості застосування заходів юридичної відповідальності до суб'єктів фінансово-правових відносин. Зважаючи на відсутність єдиної фінансово-правової відповідальності, слід розглядати їх як єдність окремих груп інституційних (підгалузевих) принципів: принципів фінансової (у сфері оподаткування), бюджетно-правової, валютно-правової, банківсько-правової відповідальності тощо.

Підстави фінансово-правової відповідальності:

✓ фактичні – фінансові правопорушення;

✓ правові (нормативні) – санкції фінансово-правових норм, в яких закріплено негативні наслідки, що настають за вчинення фінансового правопорушення. Санкція фінансово-правової норми, може містити не лише вказівку на заходи фінансово-правової відповідальності, що накладаються на суб'єктів фінансово-правових відносин у випадку вчинення фінансового правопорушення, а й містить відсилки до норм кримінально-правового, адміністративно-правового характеру тощо.

Ознайомтесь із монографію: Іванський А.Й. Фінансово-правові санкції: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 500 с.

Фінансове правопорушення – це суспільно шкідливе (небезпечне) протиправне (таке, що порушує положення фінансового законодавства), винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта фінансових правовідносин, за вчинення якого настає фінансово-правова відповідальність відповідного виду.

Види фінансових правопорушень: податкові правопорушення; банківські правопорушення; валютні

правопорушення; правопорушення в сфері функціонування ринку фінансових послуг; правопорушення в сфері платіжної системи; правопорушення в сфері функціонування ринку капіталу та організованого товарного ринку; правопорушення у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування; бюджетні правопорушення тощо.

Заходи фінансово-правової відповідальності залежно від способу охорони фінансових правовідносин поділяються на:

✓ *каральні* (зокрема: штраф, зменшення бюджетних асигнувань, безспірне списання коштів з місцевих бюджетів, витрачених на видатки, які повинні були провадитися з іншого бюджету);

✓ *правовідновлювальні* (приміром, пеня, повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету тощо).

Захід фінансово-правової відповідальності (фінансово-правова санкція):

✓ це форма застосування заходів державного примусу уповноваженими на те державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами до юридичних і фізичних осіб, до інших осіб, які є суб'єктами фінансово-правових відносин, за вчинення фінансового правопорушення;

✓ виражається у грошовій формі (здебільшого: штрафів, штрафних санкцій, фінансових санкцій, пені тощо) чи у формі застереження, попередження, осуду або обмеження інших прав суб'єктів фінансових правопорушень з метою забезпечення публічних фінансових інтересів;

✓ перераховуються до бюджету (іншого публічного фонду коштів).

Накладення заходів фінансової відповідальності здійснюється після аналізу виявленого порушення фінансового законодавства, проведення розслідування, а тому їм може передувати накладення ***попередніх заходів державного примусу***, зокрема:

✓ *заходи попередження* (попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства (ст. 117 БК України),

письмове застереження (ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність»));

✓ *заходи припинення і забезпечення* (зупинення видаткових операцій платника податків, зупинення операцій з бюджетними коштами, призупинення бюджетних асигнувань; зупинення дії рішення про відповідний місцевий бюджет тощо).

Види фінансово-правової відповідальності:

✓ фінансова (ПК України, глави 9-12);

✓ бюджетно-правова (глава 18 БК України; закони про державний бюджет);

✓ банківська (ст. 73-74 Закону України «Про банки і банківську діяльність»);

✓ у сфері розрахунків (Розділ 5 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» в редакції від 01.06.2000 р.);

✓ у сфері платіжних послуг (ст. 84, розділ 7 Закону України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р.);

✓ валютна (ст. 13, 14, 15 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р.);

✓ у сфері протидії легалізації доходів одержаних злочинним шляхом (Розділ VIII ст. 24-27 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р.;

✓ інші види.

Література до теми 1

1. Андрущенко Г.С., Коваленко А.А., Савченко Л.А. Фінансово-контрольне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 348 с.

2. Білінський Д.О. Правове регулювання публічної фінансової системи: монографія. Харків: Право, 2017. 295 с.

3. Бондаренко І.М. Кодифікація фінансового законодавства: зміст, форми та наслідки: монографія. Харків: Право, 2020. 328 с.

4. Вайцеховська О.Р. Міжнародний фінансовий правопорядок: теоретичні засади та сучасний стан розвитку: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2019. 560 с.

5. Воронова Л.К. Сутність предмета фінансового права. Проблеми законності. 2010. Вип. 111. С. 13–23.

6. Дамірчиєв М.І. Правова природа фінансової діяльності: монографія. Харків: Право, 2014. 256 с.

7. Касьяненко Л.М. Фінансово-правовий процес: монографія. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2010. 506 с

8. Лукашев О.А. Теоретичні проблеми системи фінансового права. Харків: Право, 2010. 304 с.

9. Макух О.В. Фінансові правовідносини: теорія, сучасний стан і тенденції розвитку: монографія. Харків: Право, 2016. 304 с.

10. Музика-Стефанчук О.А. Фінансове право крізь призму публічної фінансової політики. Слово Національної школи суддів України. 2023. № 3 (44). С.85-93.

11. Музика-Стефанчук О.А., Максименко В.М. Об'єкти фінансових правовідносин: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: ВАДЕКС, 2023. 199 с.

12. Музика-Стефанчук О.А., Мазниця А.А. Сучасні проблеми тлумачення норм фінансового права. Кам'янець-Подільський: Рута, 2014. 232 с.

13. Нечай А.А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків: монографія. Чернівці: Рута, 2004. 264 с.

14. Ніщимна С.О. Принципи публічної фінансової діяльності в Україні: монографія. Чернігів: ЧДІЕУ, 2013. 376 с.

15. Пасічний М.Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.

16. Перепелиця М.О. Поняття та види суб'єктів фінансового права: монографія. Харків: Право, 2012. 271 с.

17. Россіхіна Г.В. Застосування фінансово-правових норм: монографія. Харків: «Цифрова друкарня №1», 2013. 400 с.

18. Савченко Л.А. Фінансово-контрольне право: становлення та розвиток: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 400 с.

19. Семчик О.О. Держава і фінанси: правовий зв'язок: монографія. Київ: Юридична думка, 2010. 204 с.

20. Шаров О.М. Грошова глобалізація. Історіософський трактат з питань геоекономічного поширення грошових відносин: монографія. Київ, 2020. 680 с.

21. Gruber, Jonathan. Public Finance Public Policy. 6th Edition. New York: Worth Publisher, 2019.

Тема 2
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА ВАЛЮТНИХ ВІДНОСИН
(ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ТА ВАЛЮТНО-КУРСОВОЇ ПОЛІТИКИ)

2.1. Правове регулювання грошового обігу та валютних відносин в Україні

Поняття грошей та грошових коштів. Валюта та валютні цінності. Електронні та цифрові гроші. Криптовалюта і віртуальні активи. Грошовий обіг. Готівковий і безготівковий грошовий обіг. Грошова система та основи її правового регулювання. Торгівля валютними цінностями. Валютний ринок України та міжнародний валютний ринок. Транскордонний переказ валютних цінностей. Транскордонне переміщення валютних цінностей. Валютне регулювання та валютний нагляд.

У сучасному світі гроші розглядаються як засіб платежу. Відповідно до ст. 99 Конституції України грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – НБУ.

Детальніше проаналізуйте історію виникнення та поширення грошей у світі. Проаналізуйте історичні віхи походження гривні та її поширення на території України.

Прочитайте твори Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч» (1889 р.), Джоржа Семюеля Клейсона «Найбагатший чоловік у Вавилоні» (1926 р.), Ніла Ферґюсона «Еволюція грошей. Фінансова історія світу» (2006 р.).

У вітчизняних законах, кодексах, підзаконних нормативно-правових актах можна зустріти поняття «гроші», «грошові кошти», «грошові цінності», «валюта», «валютні цінності».

Дослідіть різногалузеве правове регулювання відносин у сфері грошового обігу. Проаналізуйте різні наукові підходи вчених до цього питання.

Відповідно до ст. 192 ЦК України «Гроші (грошові кошти)»: законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України – гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р. грошові кошти існують в Україні у готівковій (як грошові знаки) та безготівковій (як записи на рахунках) формах.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції» гроші розглядаються крізь призму валютних цінностей. Так, ***валютні цінності*** – національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали.

У ст. 4 МК України закріплене поняття «валютні цінності» у більш ширшому розумінні, ніж у Законі України «Про валюту і валютні операції». Зокрема, окрім валюти України, іноземної валюти та банківських металів, валютними цінностями визнаються і платіжні документи та цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України, в іноземній валюті або банківських металах. Також розширення трактування поняття «валютні цінності» міститься у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», де окрім зазначених елементів, до них віднесено і дорогоцінне каміння.

Національна валюта (гривня):

а) грошові знаки грошової одиниці України – гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;

б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні;

в) електронні гроші, номіновані у гривні;

г) цифрові гроші НБУ.

Гривня як грошова одиниця України, є законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення платіжних операцій та розрахунків.

Іноземна валюта:

а) грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу;

б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті;

в) електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах.

Прочитайте книгу Джеймса Рікардза «Валютні війни. Витоки наступної світової кризи» («Currency Wars: The Making of the Next Global Crisis»).

Банківські метали – це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів (п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18.11.1997 р., ст. 4 МК України).

Електронні гроші та цифрові гроші існують лише в безготівковій формі. Електронні гроші, номіновані в гривні, та цифрові гроші використовуються фізичними і юридичними особами для проведення платіжних операцій та розрахунків винятково у випадках, передбачених законами України та/або нормативно-правовими актами НБУ.

Відповідно до Закону України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р. слід розмежовувати поняття: електронні гроші, цифрові гроші НБУ та електронні платіжні засоби:

✓ *електронний платіжний засіб* – платіжний інструмент, реалізований на будь-якому носії, що містить в електронній формі дані, необхідні для ініціювання платіжної операції та/або здійснення інших операцій, визначених договором з емітентом;

✓ *електронні гроші* – одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (зокрема з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей;

✓ *цифрові гроші НБУ* – електронна форма грошової одиниці України, емітентом якої є НБУ.

Якщо емітентом цифрових грошей в Україні є лише НБУ, то коло емітентів електронних грошей значно ширше. Відповідно до ст. 57 Закону України «Про платіжні послуги» емітентами електронних грошей в Україні можуть бути такі особи:

1) банки;
2) установи електронних грошей;
3) філії іноземних платіжних установ;
4) оператори поштового зв'язку;
5) НБУ;
6) органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними затверджене постановою Правління НБУ від 29.09.2022 р. № 210. Положенням визначено, що випуск електронних грошей – складова фінансової платіжної послуги з випуску електронних грошей та виконання платіжних операцій з ними, у тому числі відкриття та обслуговування електронних гаманців, що пов'язана з наданням електронних грошей, зокрема надання передплачених платіжних інструментів (припейд-карток) користувачам в обмін на готівкові кошти та/або на кошти, перераховані з поточних/платіжних рахунків.

Емітенти мають право здійснювати випуск електронних грошей, номінованих винятково в гривні, для використання їх на території України.

Виконання платіжних операцій з електронними грошима, зокрема використання передплачених платіжних інструментів та/або припейд-карток, здійснюється відповідно до схеми виконання платіжних операцій емітента та/або правил платіжної системи, згідно з якими випускаються передплачені платіжні інструменти та/або припейд-картки, та з додержанням вимог законодавства України.

Відповідно до ст. 58 Закону України «Про платіжні послуги» ***до електронних грошей не належать будь-які одиниці вартості, що***:

1) обліковуються суб'єктом господарювання, який їх випустив, або містяться на будь-якому фізичному носії і використовуються в обмежений спосіб, зокрема дають змогу їх держателю придбавати товари і послуги лише у суб'єкта господарювання, який випустив такі одиниці вартості, незалежно від місцезнаходження такого суб'єкта господарювання;

2) використовуються абонентом постачальника електронних комунікаційних послуг для оплати та споживання цифрового контенту за допомогою будь-якого електронного комунікаційного, цифрового пристрою, за умови що надання таких послуг оплачується абонентом.

НБУ має право встановлювати інші винятки з поняття електронних грошей.

Цифрові гроші НБУ, як електронна форма грошової одиниці України, є законним платіжним засобом на території України, приймається фізичними і юридичними особами для проведення платіжних операцій та розрахунків винятково у випадках, передбачених законодавством України» (ст. 35 Закону України «Про Національний банк України»).

Порядок випуску, зберігання та погашення цифрових грошей, а також особливості виконання платіжних операцій із застосуванням цифрових грошей визначаються нормативно-правовими актами НБУ. Вимоги щодо випуску електронних

грошей та виконання платіжних операцій з електронними грошима не поширюються на емісію цифрових грошей та виконання платіжних операцій з цифровими грошима.

Електронні гроші, номіновані в гривні, та *цифрові гроші* використовуються фізичними і юридичними особами для проведення платіжних операцій та розрахунків винятково у випадках, передбачених законами України та/або нормативно-правовими актами НБУ (ч. 5 ст. 3 Закону України «Про платіжні послуги»).

Досить часто електронні та цифрові гроші помилково ототожнюють із криптовалютою та віртуальними грошима.

Не є валютою (грошовими коштами) ***грошові сурогати*** – будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не НБУ і виготовлені з метою здійснення платежів у господарському обороті, крім валютних цінностей (ст. 1 Закону України «Про Національний банк України»), зокрема локальні корпоративні валюти, альтернативні розрахункові засоби, віртуальні валюти окремого віртуального співтовариства тощо.

Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу, забороняються (ст. 32 Закону України «Про Національний банк України»).

Ознайомтесь із монографією: Цифрові активи та їх правове регулювання у світлі розвитку технології блокчейн: монографія / А.А. Кудь, М.П. Кучерявенко, Є.М. Смичок. Харків: Право, 2019. 216 с.

Відповідно до Закону України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р., який станом на грудень 2023 р. не набрав чинності, ***віртуальний актив*** – це нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші

об'єкти цивільних прав. Криптовалюта належить до віртуальних активів.

На сьогодні в п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р. поняття «***віртуальний актив***» визначено як «цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати, і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей».

Платіжна операція, ініційована в межах України, зокрема з використанням електронних платіжних засобів, електронних грошей, віртуальних активів, повинна супроводжуватися щонайменше номером рахунка/електронного гаманця або унікальним номером електронного платіжного засобу платника (ініціатора)/наперед оплаченої картки багатоцільового використання та номером рахунка/електронного гаманця або унікальним номером електронного платіжного засобу отримувача/наперед оплаченої картки багатоцільового використання, а в разі відсутності рахунка/електронного гаманця платника (ініціатора) – унікальним обліковим номером фінансової операції (ч. 3 ст. 14 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»).

Визначте особливості віртуальних грошей та віртуальних активів. Проаналізуйте вітчизняну та світову практику вирішення спорів, пов'язаних із криптовалютою.

Щодо світу криптовалюти – рекомендуємо, зокрема, таку спеціальну літературу: Дон Тапскотт та Алекс Тапскотт «Блокчейн-революція. Як технологія, що лежить в основі біткойна та інших криптовалют, змінює світ»; Сайфедін Аммус «Стандарт Біткоїна: децентралізована альтернатива центральним банкам»; Рік Едельман «Правда про крипту»; Юрій Когут «Технології блокчейн та криптовалюта: ризики та кібербезпека».

Подивіться курс Міністерства цифрової трансформації України за підтримки компаній Binance, Hacken та Crystal Blockchain компанії Bitfury «Все про блокчейн, біткоїн та криптовалюти» на YouTube-каналі Дія.Цифрова освіта.

Щодо видів валют, див. постанову Правління НБУ «Про затвердження Класифікатора іноземних валют» від 04.02.1998 р. № 34. Згідно з цим класифікатором ***валюти поділяються на***:

✓ *конвертовані валюти, які широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями, валюти країн-членів ЄС та банківські метали* (наприклад, австралійський долар, болгарський лев, гонконгівський долар, данська крона, долар США, злотий, євро, єна, канадський долар, мексиканське песо, новозеландський долар, новий ізраїльський шекель, норвезька крона, сінгапурський долар, румунський лей, золото, паладій, платина, срібло);

✓ *конвертовані валюти, які широко не використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями* (наприклад, азербайджанський манат, алжирський динар, аргентинське песо, арубський флорин, багамський долар, барбадоський долар, бахрейнський динар, белізький долар, вірменський драм, дирхам ОАЕ, долар Соломонових Островів, індійська рупія, ісландська крона, йорданський динар, ліванський фунт, лівійський динар, сейшельська рупія, сербський динар, філіппінське песо, чилійське песо, ямайський долар);

✓ *неконвертовані валюти* (приміром, бермудський долар, бурундійський франк, гібралтарський фунт, добра, долар Каймановых островів, ефіопський бир, іракський динар, кубинське песо, ліберійський долар, мозамбікський метикал, нідерландський антильський гульден, південносуданський фунт, сирійський фунт, сомалійський шилінг, фунт Острова Святої Єлени, фунт Фолклендських островів).

Грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, що мають зазначену на них номінальну вартість.

Грошовий обіг

Гроші (грошові знаки) знаходяться у постійному обігу. Поняття «грошовий обіг» має різні трактування та визначення.

Зокрема, ***грошовий обіг*** – це: 1) обіг законних платіжних засобів (банкнот, розмінної монети), що обслуговують потреби економіки країни; 2) постійний рух коштів, який охоплює сферу випуску (емісії) грошей НБУ, випуск їх в обіг, а також подальше переміщення грошей у каси підприємств, установ, організацій, розрахунки з населенням, здійснення ним платежів і внесків тощо; 3) рух грошей, що обслуговує сферу обміну чи/та реалізації товарів, робіт, послуг тощо.

Розрізняють готівковий і безготівковий грошовий обіги.

Правове регулювання відносин у сфері грошового обігу здійснюється відповідно до Законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні послуги», «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», Інструкції про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні (затверджена постановою НБУ від 25.09.2018 р. № 103), Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою правління НБУ від 29.12.2017 р. № 148 й інших нормативно-правових актів.

Також протягом останніх 5 років в Україні пожвавилась увага до віртуальних грошей та віртуальних активів. Водночас, Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. ще не набрав чинності, тому дотепер актуальними проблемами є правовий режим віртуальних активів, особливості їх декларування та оподаткування, обміну, продажу, спадкування.

Грошова система України та основи її правового регулювання

Грошова система – це форма організації грошового обігу в країні, що склалася історично та закріплена в національному законодавстві.

Для грошових систем світу характерним є: скасування офіційного золотого вмісту, забезпечення та розмін банкнот на золото; вилучення золота із внутрішнього обігу; розвиток безготівкового та скорочення готівкового грошового обігу;

монополізація державою випуску національної валюти і регулювання грошового обігу.

Згідно з ч. 3 ст. 32 Закону України «Про Національний банк України» офіційне співвідношення між гривнею та дорогоцінними металами не встановлюється.

Грошова система будь-якої країни є об'єктом правового регулювання. Насамперед, грошова система має конституційну основу (див. ст. 99 Конституції України). Норми *фінансового права* детально фіксують організацію грошової системи; забезпечують порядок випуску, обігу, перевезення, зберігання, інкасації готівкових коштів; визначають основи організації розрахунків тощо. Норми *цивільного права* регулюють питання права власності на гроші (грошові знаки), порядок розрахунків при здійсненні правочинів цивільно-правового характеру. Норми *адміністративного права* встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері грошової системи, у процесі грошового обігу. Норми *кримінального права* передбачають кримінальну відповідальність за вчинення злочинів, спрямованих проти грошової системи (наприклад, статті 199, 200, 222, 224 КК України).

Проаналізуйте структуру та зміст норм різного законодавства, що стосуються грошового обігу та грошової системи.

Як уже зазначалося, гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні, з урахуванням особливостей, установлених Законом, і приймається без обмежень на всій території України для проведення розрахунків.

Усі розрахунки на території України проводяться винятково у гривні, крім розрахунків за:

1) операціями зі здійснення іноземних інвестицій та повернення іноземному інвестору прибутків, доходів (у тому числі дивідендів) та інших коштів, одержаних на законних підставах у результаті здійснення іноземних інвестицій;

2) операціями банків з надання банківських та інших фінансових послуг на підставі банківської ліцензії;

3) операціями з надання фінансових послуг, що надаються небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які мають ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій;

4) операціями з розміщення, виплати грошового доходу та погашення облігацій, казначейських зобов'язань України, номінованих в іноземній валюті, якщо це передбачено проспектом цінних паперів (умовами їх розміщення);

5) операціями з купівлі-продажу державних цінних паперів, номінованих в іноземній валюті, якщо ініціатором або отримувачем за такою валютною операцією є банк;

6) іншими операціями, визначеними МК України та (або) нормативно-правовими актами НБУ.

Розрахунки за такими операціями можуть проводитися в іноземній валюті, у гривні, а також у банківських металах.

Порядок проведення розрахунків за валютними операціями визначається НБУ.

Торгівля валютними цінностями здійснюється на валютному ринку України та на міжнародних валютних ринках. Торгівля валютними цінностями здійснюється винятково через уповноважені установи, які отримали ліцензію на таку діяльність.

Валютний ринок України – це сукупність відносин у сфері торгівлі валютними цінностями в Україні між суб'єктами валютного ринку України (далі – суб'єкти ринку), між суб'єктами ринку та їх клієнтами (зокрема, банки-нерезиденти), між суб'єктами ринку і НБУ, а також між НБУ і його клієнтами, у яких суб'єкти ринку або НБУ є стороною договору з купівлі, продажу або обміну валютних цінностей.

Ознайомтесь із Положенням про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України, яке затверджене постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 1.

Міжнародний валютний ринок – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою та банківськими металами за межами України між банками та іноземними контрагентами, між іноземними контрагентами.

Знайдіть та проаналізуйте правову природу сучасних відносин на міжнародному валютному ринку, а також визначте правовий статус іноземного контрагента.

Для більшого занурення у «світ» грошей, валюти тощо, пропонуємо переглянути такі художні фільми: «Занадто крутий для невдачі» (2011); «Дефолт» (2018); «Мисливець з Уолл-стріт» (2016); «Капітал» (2012); «Моя частина пирога» (2011); «Банкрутство» (2010); «Уолл-стріт: Гроші не сплять» (2010).

Торгівля іноземною валютою у готівковій формі (валютно-обмінні операції) здійснюється уповноваженими установами. Торгівля банківськими металами з фізичною поставкою здійснюється виняткова банками.

Пункти обміну іноземної валюти підлягають внесенню до Реєстру пунктів обміну іноземної валюти, ведення якого здійснюється НБУ. Структурний підрозділ оператора поштового зв'язку, відокремлений підрозділ банку, які не використовують зовнішню рекламу, таблички, вивіски або інші засоби для рекламування діяльності з торгівлі іноземною валютою у готівковій формі поза межами приміщень, в яких вони розташовані, і безпосередньо у таких приміщеннях, не підлягають внесенню до Реєстру пунктів обміну іноземної валюти. Торгівля валютними цінностями у готівковій формі у пунктах обміну іноземної валюти, що підлягають внесенню до Реєстру пунктів обміну іноземної валюти, але не внесені до нього, забороняється.

Ознайомтесь із Положенням про Реєстр пунктів обміну іноземної валюти, яке затверджене постановою Правління НБУ від 30.12.2022 р. № 254, та проаналізуйте, які нині існують проблеми з пунктами обміну іноземної валюти в Україні.

Транскордонний переказ валютних цінностей – здійснюється виняткова через уповноважені установи. Порядок проведення переказу валютних цінностей визначається НБУ.

Ознайомтесь із Положенням про здійснення операцій із валютними цінностями, затвердженим постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 2.

Для того, щоб зрозуміти, як можна здійснити транскордонний переказ, слід визначитись із розміром такого переказу. Відповідно до Положення про здійснення операцій із валютними цінностями, яке затверджене постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 2, транскордонний переказ іноземної валюти може бути у *значному* та *незначному розмірах*. Транскордонний переказ на суму, що перевищує суму (в еквіваленті) у незначному розмірі, здійснюється з поточного рахунку фізичної особи.

Поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту для зберігання коштів і виконання платіжних операцій відповідно до умов договору та вимог законодавства (п. 1 ч. 1 ст. 63 Закону України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р.).

Незначний розмір валютної операції (незначний розмір) – розмір валютної операції (в еквіваленті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим НБУ на дату здійснення операції), який є меншим за розмір, передбачений ст. 20 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон про ПВК/ФТ).

Стаття 20 Закону про ПВК/ФТ стосується порогових фінансових операцій. Фінансові операції є пороговими, якщо сума, на яку здійснюється кожна із них, дорівнює чи перевищує 400 тис. грн (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри, – 55 тис. грн), або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну за офіційним курсом гривні до іноземних валют і банківських металів 400 тис. грн на момент проведення фінансової операції (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри, – 55 тис. грн), за наявності однієї або більше таких ознак:

✓ фінансові операції, якщо хоча б одна із сторін – учасників фінансової операції має реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в державі, що здійснює збройну агресію проти України, та/або в державі (юрисдикції), що не виконує чи неналежно виконує рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення (зокрема, дипломатичне представництво, посольство, консульство такої держави), або якщо однією із сторін – учасників фінансової операції є особа, яка має рахунок у банку, зареєстрованому в зазначеній державі (юрисдикції);

✓ фінансові операції політично значущих осіб, членів їх сім'ї та/або осіб, пов'язаних з політично значущими особами;

✓ платіжні операції з переказу коштів за кордон (зокрема до держав, віднесених Кабінетом Міністрів України до офшорних зон);

✓ фінансові операції з готівкою (внесення, переказ, отримання коштів);

✓ фінансові операції електронного резидента (е-резидента).

Транскордонне переміщення валютних цінностей. Транскордонне переміщення фізичними особами валютних цінностей у сумі, що дорівнює або перевищує еквівалент 10 тис. євро за офіційним курсом валют, установленим НБУ на день переміщення через митний кордон України, підлягає письмовому декларуванню митним органам, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Транскордонне переміщення валютних цінностей шляхом поштових відправлень здійснюється лише шляхом поштових відправлень з оголошеною вартістю.

Ознайомтесь із Положенням про транскордонне переміщення валютних цінностей, яке затверджене постановою Правління НБУ від 2.01.2019 № 3.

Ознайомтесь із статтями МК України щодо митного оформлення.

З'ясуйте, що таке «поштове відправлення з оголошеною вартістю».

Визначте відмінності транскордонного переміщення валютних цінностей фізичними та юридичними особами.

Валютне регулювання та валютний нагляд

Закон України «Про валюту і валютні операції» розрізняє два види діяльності уповноважених суб'єктів: валютне регулювання та валютний нагляд.

Валютне регулювання – діяльність НБУ, Кабінету Міністрів України, спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами.

До ***принципів валютного регулювання*** віднесено такі:

1) *свобода здійснення валютних операцій*, що передбачає:

✓ право фізичних та юридичних осіб – резидентів укладати угоди з резидентами та (або) нерезидентами та виконувати зобов'язання, пов'язані з цими угодами, у національній валюті чи в іноземній валюті, зокрема відкривати рахунки у фінансових установах інших країн;

✓ право фізичних та юридичних осіб – резидентів придбавати валютні цінності, активи за кордоном, переміщувати через митний кордон України валютні цінності;

✓ запровадження обмежень і заходів захисту винятково з підстав та у порядку, визначених законом, з метою забезпечення стабільності фінансової системи і рівноваги платіжного балансу України;

✓ недопущення неправомірного і необґрунтованого втручання держави у валютні операції;

2) *ризикоорієнтованість, прозорість, достатність та ефективність валютного регулювання,* що реалізується шляхом:

✓ спрямованості на забезпечення фінансової стабільності, економічного і соціального розвитку;

✓ відповідності заходів захисту, строків їх запровадження та обсягів, пов'язаних з ними валютних обмежень масштабам і структурі системних ризиків, що загрожують фінансовій стабільності;

✓ обґрунтованості запровадження та подовження строку дії заходів захисту;

✓ тимчасового характеру дії заходів захисту;

✓ підзвітності та публічності НБУ під час запровадження заходів захисту, подовження строку їх дії, оцінки результативності застосування заходів захисту;

✓ пріоритетності менш дискримінаційних інструментів валютного регулювання над більш дискримінаційними та пропорційності застосування таких інструментів;

✓ пріоритетності ринкових інструментів валютного регулювання над адміністративними;

3) *самостійність та ринковість валютного регулювання*, що передбачає:

✓ гнучкість валютного курсу;

✓ незалежність НБУ у формуванні та реалізації валютної і монетарної політики у межах, визначених законом.

Проаналізуйте практичне втілення принципів валютного регулювання.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про валюту і валютні операції» ***валютний нагляд*** – система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства.

Валютний нагляд в Україні здійснюється органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду, з метою установлення відповідності здійснюваних валютних операцій валютному законодавству, з урахуванням ризик-орієнтованого підходу.

Валютний нагляд здійснюється без втручання у відповідні валютні операції та діяльність суб'єктів таких операцій, крім випадків запобігання агентами валютного нагляду проведенню валютних операцій, що не відповідають вимогам валютного законодавства.

Здійснення валютного нагляду покладається на певних суб'єктів – на органи та агенти валютного нагляду.

Органи валютного нагляду:

✓ НБУ (здійснює валютний нагляд за уповноваженими установами);

✓центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику – Державна податкова служба України (здійснює валютний нагляд за дотриманням резидентами (крім уповноважених установ) та нерезидентами вимог валютного законодавства).

Органи валютного нагляду мають право проводити перевірки з питань дотримання вимог валютного законодавства. Також такі суб'єкти мають право вимагати від агентів валютного нагляду та інших осіб, які є об'єктом таких перевірок, надання доступу до систем автоматизації валютних операцій, підтвердних документів та іншої інформації про валютні операції, а також пояснень щодо проведених валютних операцій, а агенти валютного нагляду та інші особи, які є об'єктом таких перевірок, зобов'язані безоплатно надавати відповідний доступ, пояснення, документи та іншу інформацію.

Також органи валютного нагляду мають право у разі виявлення порушень валютного законодавства, вимагати від агентів валютного нагляду та інших осіб, які є об'єктом таких перевірок і допустили такі порушення, дотримання вимог валютного законодавства та застосовувати заходи впливу, передбачені законом. З метою належного здійснення валютного нагляду, його суб'єкти обмінюються інформацією щодо виявлених порушень валютного законодавства, отриманою ними під час здійснення валютного нагляду, з метою реалізації повноважень у сфері валютного регулювання та нагляду.

Уповноважені установи – банки, небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку, які отримали ліцензію НБУ, є ***агентами валютного нагляду***, підзвітними НБУ.

Агенти валютного нагляду мають право вимагати у суб'єктів валютних операцій документи, пов'язані із здійсненням валютних операцій, а суб'єкти валютних операцій зобов'язані надавати такі документи на вимогу агентів валютного нагляду у визначений ними строк.

У разі виявлення агентом валютного нагляду порушення суб'єктом валютної операції валютного законодавства, агент валютного нагляду запобігає проведенню такої валютної операції

та інформує про таку валютну операцію орган валютного нагляду у порядку, встановленому НБУ.

Ознайомтесь із Положенням про валютний нагляд, яке затверджене постановою Правління НБУ від 03.01.2019 р. № 13, та проаналізуйте приклади практики валютного нагляду в Україні.

Інформація про банки та (або) клієнтів банків, що збирається під час здійснення валютного нагляду за банками, становить банківську таємницю. Органи валютного нагляду та агенти валютного нагляду, їх посадові особи зобов'язані в порядку, передбаченому законодавством України, запобігати розголошенню комерційної таємниці та іншої інформації, доступ до якої, відповідно до законодавства України, є обмеженим та яка стала їм відомою під час здійснення ними своїх повноважень. За розголошення такої інформації органи валютного нагляду та агенти валютного нагляду, їх посадові особи несуть відповідальність, передбачену законодавством України.

Проаналізуйте вітчизняну й іноземну практику збирання та збереження банківської таємниці.

НБУ визначає зміст, форму, періодичність, строки, спосіб та порядок надання інформації про валютні операції відповідно до цієї статті та зобов'язань України щодо обміну інформацією, передбачених міжнародними угодами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Ознайомтесь із Положенням про порядок надання банками НБУ інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами кредитами, позиками, яке затверджене постановою Правління НБУ від 2.01.2019 р. № 6. Цей документ стосується інформації про валютні операції.

Проаналізуйте правову природу та зміст інформації, що становить банківську таємницю; з'ясуйте, яка передбачена відповідальність за розголошення банківської таємниці, а також розгляньте законодавство та судову практику з цього питання.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про валюту і валютні операції» банки надають банківські та інші фінансові послуги, якщо вони є валютними операціями, на підставі банківської ліцензії, що є безстроковою.

Небанківські фінансові установи на підставі ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій здійснюють такі валютні операції:

1) торгівля валютними цінностями в готівковій формі;

2) здійснення платіжних операцій;

3) здійснення розрахунків в іноземній валюті на території України за договорами страхування життя;

4) факторинг (у частині здійснення розрахунків на території України в іноземній валюті між факторами та клієнтами за операціями з міжнародного факторингу щодо відступлення права грошової вимоги до боржника-нерезидента);

5) інші валютні операції, визначені НБУ.

Знайдіть у законодавстві приклади «інших валютних операцій», які визначені НБУ.

У ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій зазначаються валютні операції, які дозволяється здійснювати небанківській фінансовій установі на підставі цієї ліцензії.

Торгівля валютними цінностями здійснюється на валютному ринку України та на міжнародних валютних ринках винятково через уповноважені установи, які отримали ліцензію на таку діяльність. Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України, затверджено постановою Правління НБУ від 02.01.2019 р. № 1.

2.2. Відповідальність за порушення валютного законодавства

Заходи впливу до банків. Заходи впливу до небанківських фінансових установ. Відповідальність за порушення строків за операціями з експорту та імпорту товарів. Застосування заходів впливу до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб, визначені у КУпАП.

Відповідальність за порушення валютного законодавства передбачена нормами різних нормативно-правових актів, зокрема, таких:

✓ Закон України «Про валюту і валютні операції»;

✓ Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» від 14.12.2021 р.;

✓ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р.;

✓ КУпАП;

✓ Положення про застосування Національним банком України заходів впливу, затверджене постановою Правління НБУ від 17.08.2012 р. № 346;

✓ Порядок застосування податковими органами заходів впливу у вигляді штрафних санкцій до юридичних осіб (крім уповноважених установ) за порушення вимог валютного законодавства, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.05.2021 р. № 524;

✓ Положення про застосування Національним банком України заходів впливу у сфері державного регулювання діяльності на ринках небанківських фінансових послуг, затверджене постановою Правління НБУ від 01.02.2021 р. № 12;

✓ Положення про порядок видачі ліцензії на торгівлю валютними цінностями, затверджене постановою Правління НБУ 26.03.2021 р. № 26;

✓ Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті, затвердженому постановою Правління НБУ від 2.01.2019 р. № 5;

✓ Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення вимог законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, затверджене постановою Правління НБУ від 22.09.2022 р. № 206.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про валюту і валютні операції» за порушення вимог валютного законодавства (крім порушення строків за операціями з експорту та імпорту товарів, відповідальність за яке встановлюється згідно із ст. 13 цього Закону) можуть бути застосовані:

1) до банків – заходи впливу згідно із Законом «Про банки і банківську діяльність»;

2) до уповноважених установ (крім банків) – такі заходи впливу:

а) письмове застереження;

б) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів валютних операцій;

в) штрафні санкції;

г) зупинення або відкликання (анулювання) ліцензії на здійснення валютних операцій;

3) до юридичних осіб (крім уповноважених установ) – заходи впливу у вигляді штрафних санкцій;

4) до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб – заходи впливу у вигляді штрафів, передбачені КУпАП.

НБУ має право адекватно вчиненому порушенню застосувати до уповноважених установ статті заходи впливу, а також до уповноважених установ (крім банків) заходи впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі не більш як 20% суми власного капіталу відповідної уповноваженої установи.

Державна податкова служба України має право адекватно вчиненому порушенню застосувати до юридичних осіб (крім уповноважених установ) захід впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі до 100% суми операції, проведеної з порушенням валютного законодавства.

Порядок застосування податковими органами заходів впливу у вигляді штрафних санкцій до юридичних осіб (крім уповноважених установ) за порушення вимог валютного законодавства, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.05.2021 р. № 524.

Заходи впливу можуть бути застосовані протягом 6 місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше, ніж через 3 роки з дня його вчинення.

За кожне порушення вимог валютного законодавства може бути застосований лише один із заходів впливу, передбачений законом.

Рішення НБУ про застосування заходу впливу у вигляді штрафних санкцій є виконавчим документом та набирає законної сили з дня його прийняття.

Суми стягнутих штрафних санкцій спрямовуються до державного бюджету.

Порядок застосування заходів впливу до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб визначається КУпАП, наприклад:

– *ст. 155-1 «Порушення порядку проведення розрахунків»* (у частині порушення встановленого законом порядку проведення розрахунків при здійсненні операцій з купівлі-продажу іноземної валюти) – тягне за собою накладення штрафу на осіб, які здійснюють операції з купівлі-продажу іноземної валюти, від трьох до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб уповноважених банків або суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність на підставі агентських угод з уповноваженими банками з операцій купівлі-продажу іноземної валюти, – від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Повторне вчинення правопорушення протягом року – передбачає накладення штрафу на осіб, які здійснюють операції з купівлі-продажу іноземної валюти, від шести до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб уповноважених банків або суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність на підставі агентських угод з уповноваженими банками з операцій купівлі-продажу іноземної валюти, – від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– *ст. 162 «Порушення правил про валютні операції»:* незаконні скуповування, продаж, обмін, використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави – тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією валютних цінностей;

– *ст. 162-1 «Порушення порядку здійснення валютних операцій»:* порушення порядку здійснення валютних операцій – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб юридичних

осіб (крім уповноважених установ[1]), громадян-суб'єктів підприємницької діяльності від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– *ст. 164-2 «Порушення законодавства з фінансових питань»:* приховування в обліку валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків, відсутність бухгалтерського обліку або ведення його з порушенням установленого порядку, внесення неправдивих даних до фінансової звітності, неподання фінансової звітності, несвоєчасне або неякісне проведення інвентаризацій грошових коштів і матеріальних цінностей, несвоєчасне подання на розгляд, погодження або затвердження річного фінансового плану підприємства державного сектору економіки та звіту про його виконання, перешкоджання працівникам органу державного фінансового контролю у проведенні ревізій та перевірок, невжиття заходів з відшкодування з винних осіб збитків від недостач, розтрат, крадіжок і безгосподарності – тягнуть за собою накладення штрафу від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з зазначених правопорушень, – тягнуть за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– *ст. 166-5 «Порушення банківського законодавства, законодавства у сфері державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, валютного законодавства, законодавства, яке регулює переказ коштів в Україні, нормативно-правових актів Національного банку України або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку»:* порушення пов'язаними з банком особами або іншими особами, які відповідно до закону можуть бути об'єктом перевірки НБУ, банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ, крім порушень, зазначених у ст. 73 Закону України «Про банки і

[1] Уповноважені установи – банки, небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку, які отримали ліцензію НБУ.

банківську діяльність», у тому числі подання недостовірної (неповної) звітності, зокрема, щодо якості активів, проведення операцій із пов'язаними з банком особами, суті операцій, або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, – тягне за собою накладення штрафу від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Передбачені дії, якщо вони призвели до віднесення банку до категорії проблемних, – тягнуть за собою накладення штрафу від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення нормативно-правових актів НБУ, які регулюють діяльність у сфері державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб небанківських фінансових установ або юридичних осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює НБУ, від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення законів України та нормативно-правових актів НБУ, які регулюють переказ коштів в Україні, – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб платіжної організації, члена/учасника платіжної системи від трьох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення встановлених НБУ загальних параметрів моніторингу з метою ідентифікації помилкових та неналежних переказів із застосуванням електронних платіжних засобів, – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб еквайра та/або емітента від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Неповідомлення про помилкові/неналежні перекази та суб'єктів цих переказів інших членів/учасників платіжної системи – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб члена/учасника платіжної системи від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення вимог валютного законодавства – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб уповноважених установ

від трьох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– ст. 172-6 «Порушення вимог фінансового контролю»: несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані – тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Передбачені дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі самі порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією доходу чи винагороди та з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік.

Подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – тягне за собою накладення штрафу від однієї тисячі до двох тисяч п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відповідальність за цією статтею за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у разі, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 100 до 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Про це також див. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р.

Детальніше про заходи впливу див.:

- Положення про застосування Національним банком України заходів впливу, затверджене постановою Правління НБУ від 17.08.2012 р. № 346;
- Положення про застосування НБУ заходів впливу за порушення вимог законодавства, що регулює діяльність на

платіжному ринку, затверджене постановою Правління НБУ від 22.09.2022 р. № 206.

- Проаналізуйте розміри штрафів на конкретних прикладах, перегляньте відповідну судову практику щодо оскарження штрафів НБУ.

Література до теми 2

1. Даценко Н.В. Система моделей оцінювання та прогнозування інноваційних фінансових інструментів (на прикладі криптовалют): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.11. Київ, 2019. 22 с.

2. Дек А.О. Моделювання поведінки агентів ринку криптовалют: дис. … д-ра філософії. Харків, 2019. 195 с.

3. Іванюк В.Д. Фінансово-правове регулювання ринку криптовалют в Україні: дис. … докт. філософії за спеціальністю 081 «Право». Тернопіль, 2021. 232 с.

4. Кравчук В., Науменко Д., Глибовець А. Електронні гроші в Україні: аналітичний звіт. Київ: Альфа-ПІК, 2012. 64 с.

5. Музика-Стефанчук О.А., Савенкова В.Г. Щодо змін у валютних і банківських відносинах в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С.291-294.

6. Музика-Стефанчук О.А., Якимчук Н.Я. Міжнародні торговельні відносини та економіка: до питання про витоки валютних правовідносин. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 6. С. 358-360.

7. Музика-Стефанчук О.А., Якимчук Н.Я. Міжнародні валютні правовідносини та міжнародні економічні відносини: взаємозв'язок і взаємовплив. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 648-653

8. Проценко А.Т. Правове регулювання обігу електронних грошей в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 199 с.

9. Радченко О. Право грошово обігу як підгалузь фінансового права. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 10. С. 205–210.

10. Рикардс Джеймс. Валютні війни. Витоки наступної світової кризи. Пер. з англ. Д. Тавровецький. Київ: Наш формат, 2018. 328 с.

11. Цифрові активи та їх правове регулювання у світлі розвитку технології блокчейн: монографія / А.А. Кудь, М.П. Кучерявенко, Є.М. Смичок. Харків: Право, 2019. 216 с.

12. Nick Szabo. Shelling Out: The Origins of Money. URL: https://nakamotoinstitute.org/shelling-out/.

ТЕМА 3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ І РОЗРАХУНКІВ

(ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ДЕРЖАВНОЇ (ПУБЛІЧНОЇ) ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РОЗВИТКУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ, РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ, ДЕРЖАВНОЇ ІПОТЕЧНОЇ УСТАНОВИ ТА ІНШИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ)

3.1. Правове регулювання банківських операцій та банківської діяльності

Поняття «банк» і «банківська система». Банківські спілки, банківські асоціації, банківські групи. Види банків. Види діяльності банків. Банківські операції. Обмеження щодо діяльності банків. Ознаки здійснення банком ризикової діяльності. Правовий статус НБУ. Структура НБУ. Форми державного регулювання діяльності банків.

Слово «банк» у перекладі з італійської мови означає «лавка, стіл», де раніше обмінювали монети на центральних площах європейських міст. Історично такі обмінні процеси пов'язують із містом Генуя, що в Італії.

Дослідіть історію зародження банківської справи та виникнення банків. Розгляньте питання становлення банківського законодавства України.

Прочитайте новелу Ольги Кобилянської «Банк рустикальний» (1895 р.).

Банк – це юридична особа, яка діє на підставі банківської ліцензії та має виняткове право надавати банківські послуги.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати НБУ документи для отримання банківської ліцензії. НБУ, натомість, має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі, якщо:

1) подано неповний пакет документів, необхідних для видачі банківської ліцензії;

2) документи, подані для видачі банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію;

3) документи, подані для видачі банківської ліцензії, не відповідають вимогам законів України та нормативно-правових актів НБУ;

4) юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, звернулася із заявою про видачу банківської ліцензії після спливу річного терміну з дня її державної реєстрації;

5) хоча б один із керівників юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або її головний ризик-менеджер, та/або її головний комплаєнс-менеджер, та/або керівник її підрозділу внутрішнього аудиту не відповідають кваліфікаційним вимогам;

5^{-1}) організація корпоративного управління, системи внутрішнього контролю, у тому числі системи управління ризиками, юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не відповідає обсягам та складності видів діяльності, які ця юридична особа має намір здійснювати як банк, згідно зі стратегією та/або бізнес-планом;

6) не призначені щонайменше три члени правління, зокрема голова правління;

7) відсутні банківське обладнання, комп'ютерна техніка, інформаційні системи та інші інформаційні ресурси, приміщення, що відповідають вимогам, установленим НБУ;

8) відсутні організаційна структура та/або спеціалісти, необхідні для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, а також для забезпечення здійснення внутрішнього контролю, зокрема управління ризиками, відповідно до вимог законодавства;

9) структура управління, у тому числі організаційна, та здійснення операційної діяльності юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, або банківської групи, до складу якої входитиме така юридична особа, може перешкоджати ефективному здійсненню нагляду НБУ;

10) стратегія банку, бізнес-план, фінансові показники, зокрема рівень достатності капіталу, не обґрунтовані та/або не реалістичні (зокрема, складені на підставі нереалістичних даних і передбачають припущення та можливі прогнози, які неможливо підтвердити розрахунками), та/або свідчать про те, що юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не зможе здійснювати таку діяльність відповідно до вимог законодавства України.

НБУ має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі невиконання її засновником (засновниками) та/або власниками істотної участі вимог ч. 10 ст. 17 цього Закону. Йдеться про наступне: засновнику (засновникам) юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, забороняється відчужувати та обтяжувати зобов'язаннями належні йому (їм) акції (паї) такої юридичної особи, а власникам опосередкованої істотної участі в такій юридичній особі забороняється відчужувати належну їм участь у ній до видачі цій юридичній особі банківської ліцензії. Правочин, учинений з порушенням цієї заборони, є нікчемним. НБУ письмово інформує юридичну особу, яка має намір здійснювати банківську діяльність, сторони за таким правочином, депозитарні установи, які обслуговують рахунки в цінних паперах сторін за таким правочином, та Центральний депозитарій цінних паперів про нікчемність такого правочину, а також розміщує відповідну інформацію на сторінках офіційного Інтернет-представництва НБУ не пізніше наступного робочого дня після дня, коли йому стало відомо про вчинення такого правочину.

Детальніше проаналізуйте ст. ст. 19 і 19-1 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Функції банківської системи як складової фінансової системи держави:

✓ створення грошей і регулювання грошової маси (банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи або зменшуючи її відповідно до зміни попиту на гроші. У виконанні цієї функції беруть участь усі ланки банківської системи (НБУ і

комерційні банки), і вона стосується всіх напрямів банківської діяльності);

✓ трансформаційна функція (банки, мобілізуючи вільні кошти одних суб'єктів господарювання і передаючи їх іншим, мають можливість змінювати (трансформувати) величину й строки грошових капіталів та фінансові ризики);

✓ стабілізаційна функція (забезпечення сталості банківської діяльності та грошового ринку).

Банківські системи можна класифікувати за:

➢ *критерієм їх побудови:*

- унітарна банківська система (США);
- банківська система з невеликою кількістю банків з багатьма відділеннями (Велика Британія);
- змішана банківська система (Україна, Австралія, Індія, Канада, Німеччина, Нова Зеландія, ПАР, Франція, Японія).

➢ *за суб'єктом емісії:*

- *вільні (Free banking).* У країнах із вільною банківською системою право здійснювати емісію належить більш ніж одному фінансовому інституту;
- *централізовані*. У країнах із централізованою банківською системою право здійснювати емісію грошей належить одному суб'єкту фінансових відносин (зазвичай, центральному банку держави). Україна має централізовану банківську систему.

Склад банківської системи України (ст. 4 Закону):

✓ НБУ;

✓ інші банків, які створені та діють на території України;

✓ філії іноземних банків, що створені і діють на території України.

До 2011 р. в Законі України «Про банки і банківську діяльність» був закріплений поділ банків на універсальні та спеціалізовані (ощадні, іпотечні, інвестиційні, розрахункові (клірингові).

Нині передбачено (ст. 4 Закону):

✓ банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами послуг;

✓ НБУ визначає види спеціалізованих банків та порядок набуття банком статусу спеціалізованого.

Знайдіть і проаналізуйте вимоги НБУ до різних спеціалізованих банків.

Організаційно-правова форма банку (ст. 6 Закону):

✓ акціонерне товариство;

✓ кооперативний банк.

Розгляньте положення ЦК України, ГК України, Закону України «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 р., Закону України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. та з'ясуйте особливості створення та діяльності акціонерних і кооперативних банків.

Національний банк України:

✓ визначає види спеціалізованих банків та порядок набуття банком статусу спеціалізованого;

✓ здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій;

✓ визначає системно важливі банки відповідно до таких критеріїв: розміру банку, ступеня фінансових взаємозв'язків, напрямів діяльності;

✓ здійснює регулювання та банківський нагляд;

✓ визначає особливості регулювання та нагляду за системно важливим банком, банком, що має статус Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, з урахуванням специфіки діяльності таких банків;

✓ не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, якщо інше не передбачено законом або договором.

Державні банки

(ст. 7 Закону України «Про банки і банківську діяльність»)

Державний банк – це банк, 100% статутного капіталу якого належить державі. Державний банк може існувати лише у формі акціонерного товариства, єдиним акціонером якого є держава. До державних банків належать: Ощадбанк, Приватбанк, Укрексімбанк, Укргазбанк, Сенс-банк (став державним у 2023 р.).

Ознайомтесь із структурою власності банків: https://bank.gov.ua/ua/supervision/registration/shareholders.

Органи управління державним банком:

✓ функції з управління корпоративними правами держави у державному банку здійснює *Кабінет Міністрів України*, який також виконує функції вищого органу управління державного банку (далі – вищий орган);

✓ *наглядова рада* державного банку;

✓ *правління* державного банку – виконавчий орган.

Рішення вищого органу оформляються актами Кабінету Міністрів України, проєкти яких готуються і вносяться на розгляд Кабінету Міністрів України центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики, і не підлягають погодженню з іншими заінтересованими органами.

До *виняткової компетенції вищого органу* (Кабінету Міністрів України) належить прийняття рішень щодо:

1) визначення основних (стратегічних) напрямів діяльності державного банку та затвердження звітів про їх виконання;

2) схвалення стратегії розвитку державного банку, затвердженої наглядовою радою державного банку;

3) затвердження статуту та внесення змін до статуту державного банку;

4) збільшення або зменшення статутного капіталу державного банку;

5) призначення та припинення повноважень членів наглядової ради державного банку в порядку та з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею;

6) затвердження умов цивільно-правових договорів, що укладаються з членами наглядової ради державного банку, обрання особи, уповноваженої на підписання цивільно-правових договорів з членами наглядової ради державного банку;

7) установлення розміру винагороди членів наглядової ради державного банку, у тому числі заохочувальних та компенсаційних виплат;

8) затвердження положення про винагороду членів наглядової ради державного банку, вимоги до якого встановлюються НБУ;

9) затвердження звіту про винагороду членів наглядової ради державного банку, вимоги до якого встановлюються НБУ;

10) затвердження річного звіту державного банку;

11) затвердження заходів за результатами розгляду звіту наглядової ради державного банку, зокрема й про виконання стратегії розвитку державного банку;

12) покриття збитків та розподілу прибутку;

13) затвердження розміру річних дивідендів;

14) затвердження положення про наглядову раду державного банку;

15) зміни типу акціонерного товариства, у формі якого існує державний банк;

16) емісії акцій, їх дроблення або консолідації;

17) викупу державним банком акцій власної емісії;

18) анулювання або продажу викуплених акцій державного банку;

19) реорганізації державного банку, обрання комісії з реорганізації державного банку;

20) ліквідації державного банку, обрання комісії з припинення (ліквідаційної комісії, ліквідатора) державного банку, затвердження ліквідаційного балансу;

21) установлення критеріїв відбору зовнішнього аудитора державного банку;

22) надання згоди на вчинення значного правочину за поданням наглядової ради державного банку;

23) надання згоди на вчинення правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, у випадках та порядку, встановлених Законом «Про акціонерні товариства», з урахуванням положень ст. 52 цього Закону.

Проаналізуйте співвідношення норм Законів України «Про акціонерні товариства» та «Про банки і банківську діяльність» у частині створення та діяльності державних банків.

Вищий орган не бере участі в поточному управлінні державним банком.

Наглядова рада – це колегіальний орган управління державного банку, що в межах своєї компетенції здійснює управління державним банком, а також контролює та регулює діяльність виконавчого органу державного банку, з метою виконання стратегії розвитку державного банку. Наглядова рада державного банку, діючи в інтересах державного банку, здійснює захист прав вкладників, кредиторів та держави як акціонера.

Склад наглядової ради державного банку – 9 членів, з яких:

✓ 6 членів є незалежними;

✓ 3 члени є представниками держави: 1 – призначається вищим органом за поданням Президента України, 1 – за поданням Кабінету Міністрів України, 1 – за поданням профільного Комітету Верховної Ради України, до предметів відання якого належать питання банківської діяльності.

Кооперативні банки (ст. 8 Закону)

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на:

✓ місцеві кооперативні банки;

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості, діяльність такого банку припиняється, шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації;

✓ центральний кооперативний банк. Його учасниками є місцеві кооперати0вні банки. До функцій центрального кооперативного банку належать також централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Органи управління кооперативних банків:

✓ загальні збори учасників (пайовиків);

✓ рада банку;

✓ правління банку.

Орган контролю – ревізійна комісія банку.

Статутний капітал кооперативного банку:

✓ поділяється на паї. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю;

✓ рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється НБУ.

Відповідно до рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем зазвичай передбачається таке групування банків:

✓ *банки з державною часткою* – банки, в яких держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75% статутного капіталу банку;

✓ *банки іноземних банківських груп* – банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам;

✓ *банки з приватним капіталом* – банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі є один чи кілька приватних інвесторів, що прямо та/або опосередковано володіють не менше ніж 50% статутного капіталу банку.

Банківські спілки та асоціації (ст. 13 Закону «Про банки і банківську діяльність»):

✓ є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків – членів асоціації (спілки);

✓ створюються банками з метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності;

✓ не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку.

Ознайомтесь із діяльністю Асоціації українських банків та Незалежної асоціації банків України.

Банківська група – об'єднує юридичних осіб, які надають фінансові послуги, при цьому банківські послуги переважають.

Банківська група – група юридичних осіб:

✓ які мають спільного контролера, що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

✓ що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

✓ які мають спільного контролера, що складається з двох або більше українських фінансових установ та/або компаній, для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною, або

✓ що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або декількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною.

Після того, як групу було визначено банківською на підставі переважної діяльності та частка сукупних активів банків (банку) у сукупному розмірі активів установ, що належать до цієї групи, зменшилася і становить від 40% до 50%, група продовжує вважатися банківською протягом трьох років з моменту такого зменшення.

Проаналізуйте діяльність банківських асоціацій. У чому полягає практичне значення діяльності таких асоціацій?

Мінімальний розмір статутного капіталу банку (ст. 31 Закону)

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, а також мінімальний розмір статутного капіталу банку не може бути меншим 200 млн грн.

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Види діяльності банку (ст. 47 Закону)

Банк має право надавати:

✓ банківські послуги (надаються виняткова банками на підставі ліцензії НБУ);

✓ інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування);

✓ іншу діяльність, визначену в цій статті, як у національній, так і в іноземній валюті.

До банківських послуг належать:

1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;

2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах, та рахунків умовного зберігання (ескроу);

3) розміщення залучених у вклади (депозити), зокрема на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) фінансові послуги, у тому числі шляхом укладення з юридичними особами (комерційними агентами) агентських договорів. Перелік фінансових послуг, що банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) шляхом укладення агентських договорів, установлюється НБУ.

Поняття і види фінансових послуг було визначено у Законі України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» від 14.12.2021 р.

Банк, окрім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність щодо:

1) інвестицій;

2) випуску власних цінних паперів;

3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;

4) зберігання цінностей (у тому числі щодо обліку і зберігання цінних паперів та інших коштовностей, конфіскованих (заарештованих) на користь держави та/або визнаних безхазяйними) або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;

5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;

6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);

7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.

Банк має право вчиняти будь-які правочини, необхідні для надання ним банківських та інших фінансових послуг та здійснення іншої діяльності.

Питання банківських послуг регулюються також нормами ГК України. Так, ст. 339 ГК України передбачає, що фінансове посередництво здійснюється банками у формі банківських операцій. Основними видами банківських операцій є депозитні, розрахункові, кредитні, факторингові та лізингові операції. Перелік банківських операцій визначається спеціальним законом (Законом України «Про банки і банківську діяльність»).

Депозитні операції банків (ст. 340 ГК України) – полягають у залученні коштів у вклади та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів. Депозити утворюються за рахунок коштів у готівковій або у безготівковій формах, у гривнях або в іноземній валюті, що розміщені юридичними особами чи громадянами (клієнтами) на їх рахунках у банку на договірних засадах на певний строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства та умов договору. Договір банківського вкладу (депозиту) укладається у письмовій формі.

Розрахункові операції банків (ст. 341 ГК України) – спрямовані на забезпечення взаємних розрахунків між

учасниками господарських відносин, а також інших розрахунків у фінансовій сфері. Для здійснення розрахунків суб'єкти господарювання зберігають грошові кошти в установах банків на відповідних рахунках. Установи банків забезпечують розрахунки відповідно до законодавства та вимог клієнта, на умовах договору на розрахункове обслуговування. Договір повинен містити реквізити сторін, умови відкриття і закриття рахунків, види послуг, що надаються банком, обов'язки сторін та відповідальність за їх невиконання, а також умови припинення договору.

Кредитні операції банків (ст. 345 ГК України) – полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян. Кредитними визнаються банківські операції, визначені як такі Законом України «Про банки і банківську діяльність». Кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору, що укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі. У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту. Правові наслідки недійсності кредитного договору, а також недійсності договору застави, яким забезпечується виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, визначаються ЦК України.

Зверніть увагу на норми ЦК України щодо застави, зобов'язань, недійсності договорів і правочинів.

Факторингові операції (ст. 350 ГК України) – це операції, за якими банк має право укласти договір факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги), за яким він передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони за плату, а друга сторона відступає або зобов'язується відступити банку своє право грошової вимоги до третьої особи.

Розгляньте норми ЦК України щодо договору факторингу. Проаналізуйте судову практику.

Лізингові операції банків (ст. 351 ГК України) – це операції, за якими банки мають право придбавати за власні кошти засоби виробництва для передачі їх у лізинг з дотриманням вимог, установлених у ст. 292 цього Кодексу. Загальні умови та порядок здійснення лізингових операцій визначаються законом про банки і банківську діяльність, іншими законодавчими актами, а також нормативно-правовими актами НБУ.

Зверніть увагу на ст. ст. 806–809[1] ЦК України (щодо договору лізингу), а також на Закон України «Про фінансовий лізинг» від 04.02.2021 р. Проаналізуйте відповідну судову практику.

Обмеження щодо діяльності банків полягають у заборонах банкам (ст. 48 Закону):

✓ здійснювати ризикову діяльність, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку;

✓ діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника;

✓ спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5% капіталу банку;

✓ здійснювати без відображення в зобов'язаннях та активах банку операції, шляхом залучення коштів фізичних осіб з метою їх прямого розміщення в кредити.

Положення про застосування Національним банком України заходів впливу, затверджене постановою Правління НБУ від 17.08.2012 р. № 346, визначає ***ознаки здійснення банком ризикової діяльності***:

1) здійснення банком операцій (прямо або опосередковано), що не мають очевидної економічної доцільності (сенсу);

2) здійснення опосередкованого кредитування пов'язаних із банком осіб;

3) невключення до переліку пов'язаних із банком осіб, які мають ознаки пов'язаності з банком, та з якими банк здійснює операції прямо чи опосередковано;

4) здійснення операцій з цінними паперами, що мають ознаки фіктивності;

5) використання банком фінансових інструментів, що призводить до штучного поліпшення фінансового результату банку або викривлення його звітності;

6) дострокове повернення строкових коштів, залучених від пов'язаних з банком осіб;

7) одноразове грубе або систематичні порушення банком законодавства у сфері готівкового обігу;

8) недостатність доходів банку, що створює ризик майбутніх зменшення регулятивного капіталу банку та порушення встановлених НБУ економічних нормативів капіталу;

9) нездійснення банком достатніх заходів для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

Правовий статус Національного банку України

Правовий статус НБУ визначається Законом України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. Так, НБУ є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження та принципи організації якого визначаються Конституцією України й законами України.

НБУ має статутний капітал, який є державною власністю та становить 10 млн. грн. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради НБУ. У 2007 р. розмір статутного капіталу НБУ збільшено до 100 млн. грн. Джерелами формування статутного капіталу НБУ є частина його прибутку до розподілу, а за необхідності – Державний бюджет України.

Відповідно до ч. 2 ст. 99 Конституції України основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. На виконання своєї основної функції НБУ сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності.

НБУ не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. НБУ може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

До ***структури НБУ*** входять: центральний апарат, відокремлені підрозділи та юридичні особи, створені НБУ для забезпечення його діяльності, які здійснюють діяльність винятково в межах завдань та функцій НБУ, встановлених законом. Для перевезення цінностей, охорони цінностей та належних йому об'єктів, НБУ має право створювати підрозділ відомчої охорони, озброєний бойовою вогнепальною зброєю.

Очолює банк Голова НБУ. Керівними органами центрального банку є Рада НБУ та Правління НБУ.

Ознайомтесь із структурою НБУ на сайті: https://bank.gov.ua/ua/about/structure

Голова НБУ призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на 7 років.

Ознайомтесь із обов'язками та повноваженнями Голови НБУ (ст. 19 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р.).

Відповідно до Конституції України основними завданнями Ради НБУ є розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за проведенням грошово-кредитної політики.

Ознайомтесь із Основними засадами грошово-кредитної політики на 2021 рік та на середньострокову перспективу, які схвалені рішенням Ради НБУ від 10.09.2020 р.: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG_2021-mt.pdf?v=4

Рада НБУ здійснює нагляд за системою внутрішнього контролю НБУ.

До ***складу Ради НБУ*** входять:

✓ 4 члени Ради НБУ, призначені Верховною Радою України шляхом прийняття відповідної постанови;

✓ 4 члени Ради НБУ, призначені Президентом України шляхом видання відповідного указу;

✓ Голова НБУ, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради НБУ за посадою.

Строк повноважень членів Ради НБУ – 7 років, крім Голови НБУ, який входить до складу Ради НБУ на строк здійснення ним повноважень за посадою. Одна й та сама особа не може бути призначена членом Ради НБУ більше ніж на два строки поспіль.

Ознайомтесь із повноваженнями Ради НБУ, які передбачені у ст. 9 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р.

Правління НБУ:

✓ є колегіальним органом та складається з 6 осіб: Голови НБУ, першого заступника та заступників Голови НБУ. Правління НБУ очолює Голова НБУ;

✓ згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій та здійснює управління діяльністю НБУ;

✓ несе колегіальну відповідальність за діяльність НБУ в межах компетенції членів Правління. Голова НБУ несе відповідальність за діяльність НБУ перед Президентом України та Верховною Радою України.

Ознайомтесь із повноваженнями Правління НБУ, які передбачені у ст. 15 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р.

Відповідно до ст. 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» НБУ здійснює ***державне регулювання діяльності банків*** у таких формах:

I. *Адміністративне регулювання*:

1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;

2) установлення вимог та обмежень щодо діяльності банку (банків);

3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;

4) нагляд за діяльністю банків;

5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. *Індикативне регулювання*:

1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;

2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;

3) установлення вимог до визначення (розрахунку) банками розміру ризиків, притаманних їхній діяльності;

4) визначення процентної політики;

5) рефінансування банків;

6) кореспондентських відносин;

7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;

8) операцій з цінними паперами на відкритому ринку;

9) імпорту та експорту капіталу.

3.2. Фінансові послуги та платіжні системи

Фінансові та кредитні установи. Фінансові та кредитні послуги. Платіжні системи та платіжні послуги. Платіжні системи, створені НБУ. Внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи. Доступ до платіжних систем. Платіжні послуги. Надавачі платіжних послуг.

Законодавство:

✓Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» 14.12.2021 р. (вводиться в дію з 01.01.2024 р., до введення в дію чинним був Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р.).

✓Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р.

✓Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 р. у ред. Закону України від 19.06.2020 р.

Кредитна установа – фінансова установа, яка відповідно до закону про діяльність відповідної фінансової установи має право одночасно надавати послугу з надання коштів та банківських металів у кредит та послугу із залучення коштів та банківських металів, що підлягають поверненню, від необмеженого кола осіб.

Фінансова установа – юридична особа, метою створення якої є здійснення діяльності з надання фінансових послуг, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг на підставі відповідної ліцензії, виданої Регулятором. Не є фінансовими установами надавачі супровідних послуг, які одночасно не надають також фінансові послуги, а також інші особи, які отримали ліцензію на здійснення діяльності з надання фінансових послуг без набуття статусу фінансової установи.

Регулятор – НБУ або Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку згідно з розподілом повноважень.

***Фінансові установи*:**

✓ банки (Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.1999 р.);

✓ кредитні спілки (Закон України «Про кредитні спілки» від 14.07.2023 р.);

✓ ломбарди (Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» від 14.12.2021 р.; Закон України «Про споживче кредитування» від 15.11.2016 р.; пп. 14.1.100 ст. 14 ПК України);

✓ лізингові компанії (ЦК України, Закон України «Про фінансовий лізинг» від 04.02.2021 р.);

✓ довірчі товариства («трасти») (ЦК України);

✓ факторингові компанії (ЦК України);

✓ страхові компанії (Закон України «Про страхування» від 18.11.2021 р.);

✓ недержавні пенсійні фонди (Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р., Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р.);

✓ інвестиційні фонди і компанії (Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 05.06.2012 р., Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р., Закон

України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 р. у ред. Закону від 19.06.2020 р.);

✓ Експортно-кредитне агентство, утворене відповідно до Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» від 20.12.2016 р. (у ред. Закону України від 24.03.2022 р.), інші державні фінансово-кредитні некомерційні установи;

✓ інші юридичні особи, винятковим видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, – інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг.

Фінансова послуга – операція або декілька операцій, пов'язаних однією правовою метою, з фінансовими засобами, що здійснюються в інтересах інших осіб, ніж надавач такої фінансової послуги, а також послуги, прямо визначені спеціальними законами як фінансові послуги.

***Види фінансових послуг*:**

1) страхування;

2) надання коштів та банківських металів у кредит;

3) залучення коштів та банківських металів, що підлягають поверненню;

4) фінансовий лізинг;

5) факторинг;

6) надання гарантій;

7) торгівля валютними цінностями;

8) фінансові платіжні послуги;

9) фінансові послуги, що надаються в межах професійної діяльності на ринках капіталу, передбаченої ч. 2 ст. 41 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки».

На ринках капіталу здійснюються такі види професійної діяльності:

1) діяльність з торгівлі фінансовими інструментами;

2) діяльність з організації торгівлі фінансовими інструментами;

3) клірингова діяльність;

4) депозитарна діяльність;

5) діяльність з управління активами інституційних інвесторів;

6)діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю;

7)діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів.

Фінансові засоби – кошти, банківські метали, фінансові інструменти, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до фінансових інструментів.

***Державне регулювання діяльності з надання фінансових послуг здійснюється шляхом*:**

✓ ведення державних реєстрів фінансових установ і реєстрів осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, та ліцензування діяльності з надання фінансових послуг;

✓ нормативно-правового регулювання діяльності фінансових установ;

✓ нагляду за діяльністю учасників ринків фінансових послуг (крім клієнтів);

✓ застосування органами, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, заходів впливу;

✓ проведення інших заходів з державного регулювання ринків фінансових послуг.

Суб'єкти здійснення державного регулювання ринків фінансових послуг:

✓ щодо ринків капіталу та організованих товарних ринків – Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

✓ щодо ринку банківських послуг та інших, ніж зазначені в абзаці другому цієї частини, ринків небанківських фінансових послуг – НБУ;

✓ Антимонопольний комітет України та інші державні органи здійснюють контроль за діяльністю учасників ринків фінансових послуг та отримують від них інформацію у межах повноважень, визначених законом.

Надавати фінансові кредити за рахунок залучених коштів має право на підставі відповідної ліцензії лише кредитна установа. Директива 2006/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про започаткування та здійснення діяльності кредитних установ» від 14.06.2006 р., яка регулює більшість інститутів

банківського права ЄС, у п. 1 ст. 4 містить чітке визначення поняття кредитної установи як компанії, діяльність якої полягає в отриманні депозитів або інших коштів, які підлягають сплаті, від населення та надання кредитів за свій власний рахунок; або установу-емітента електронних грошей.

Тобто, крім класичних кредитних установ, якими є банки та кредитні спілки, емітентами електронних грошей в ЄС можуть бути і певні фінансові установи, яким надані повноваження на емісію електронних грошей (Європейський центральний банк, держави-члени, юридичні особи, яким надані повноваження на емісію електронних грошей).

Ознайомтесь із Стратегією розвитку фінансового сектору України, яку схвалено Радою з фінансової стабільності 19.07.2023 р.

Платіжні системи

Відповідно до п. 59 ч. 1 ст. 1 Закону «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р. ***платіжна система*** – система для виконання платіжних операцій із формальними та стандартизованими домовленостями і загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між учасниками платіжної системи.

Виконання платіжних операцій в Україні може здійснюватися з використанням платіжних систем (ст. 71 названого Закону).

***Види платіжних систем*:**

✓ *внутрішньодержавна платіжна система* – це платіжна система, в якій оператором платіжної системи є резидент, та яка здійснює діяльність і забезпечує виконання платіжних операцій винятково в межах України;

✓ *міжнародна платіжна система* – це платіжна система, в якій оператором платіжної системи є резидент або нерезидент, та яка здійснює діяльність на території двох і більше держав, однією з яких є Україна, і забезпечує виконання платіжних операцій у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї держави до іншої.

Платіжна система має включати три і більше прямих учасників, не враховуючи оператора платіжної системи та

розрахункового банку, якщо вони виконують функцію учасника платіжної системи.

Суб'єктами правових відносин у платіжній системі є оператор платіжної системи, розрахунковий банк (розрахункові банки), технологічний оператор (технологічні оператори), учасники платіжної системи та користувачі (далі – суб'єкти платіжних систем). Відносини між суб'єктами платіжних систем регулюються укладеними між ними договорами, з урахуванням правил платіжних систем, з дотриманням вимог законодавства України.

Оператор платіжної системи забезпечує функціонування платіжної системи відповідно до правил платіжної системи, з дотриманням умов схеми виконання платіжних операцій та вимог законодавства України. Оператор платіжної системи здійснює управління платіжною системою, контролює діяльність суб'єктів платіжної системи (крім користувачів) та несе відповідальність за діяльність платіжної системи відповідно до правил платіжної системи та вимог законодавства України.

Правилами платіжної системи встановлюються організаційна структура платіжної системи, умови участі, порядок вступу та виходу із системи, система управління ризиками, порядок вирішення спорів між учасниками та між учасниками і користувачами, система захисту інформації (зокрема кіберзахисту), порядок здійснення моніторингу та реконсиляції платіжних операцій, схема виконання платіжних операцій, що використовується для виконання платіжних операцій, та інші вимоги відповідно до цього Закону та нормативно-правових актів НБУ.

Платіжна система має право здійснювати діяльність в Україні з дня внесення НБУ відомостей про неї до Реєстру.

НБУ встановлює обов'язкові вимоги до діяльності платіжних систем, у тому числі їх суб'єктів (окрім користувачів).

Платіжні системи, створені НБУ

(ст. 72 Закону України «Про платіжні послуги»)

НБУ має право створювати системи міжбанківських розрахунків, системи роздрібних платежів та інші види платіжних систем для виконання платіжних операцій. Саме

НБУ забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування і розвиток створених ним платіжних систем.

Створені НБУ платіжні системи є державними платіжними системами.

НБУ є оператором платіжної системи та розрахунковим банком для створених ним платіжних систем.

Відносини між оператором платіжної системи та учасниками створених НБУ платіжних систем регулюються договорами.

Учасниками системи міжбанківських розрахунків НБУ можуть бути банки-резиденти, Державна казначейська служба України та інші суб'єкти.

Державні платіжні системи (створені НБУ):

✓ *системи міжбанківських розрахунків* (учасниками є: банки-резиденти, Державна казначейська служба України, інші суб'єкти, визначені законом, за умови дотримання вимог, установлених НБУ. Такі учасники відкривають рахунки в НБУ);

✓ *Система електронних платежів* (СЕП) – системно важлива платіжна система;

✓ *ПРОСТІР* – Національна платіжна система «Український платіжний простір»;

✓ *Система миттєвих платежів* – система електронних роздрібних платежів (НБУ працює над впровадженням такої системи).

Внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи

(ст. 73 Закону України «Про платіжні послуги»)

Будь-яка юридична особа-резидент, у тому числі банк або інший надавач платіжних послуг, мають право створювати в Україні внутрішньодержавні та/або міжнародні платіжні системи.

Учасниками внутрішньодержавної платіжної системи можуть бути надавачі фінансових платіжних послуг, які уклали договір участі в платіжній системі відповідно до правил цієї платіжної системи.

Учасниками міжнародної платіжної системи, в якій оператором платіжної системи є резидент, мають право бути надавачі фінансових платіжних послуг та юридичні особи-нерезиденти, що відповідно до законодавства країни своєї реєстрації мають право на надання відповідних платіжних

послуг, які уклали договір участі в платіжній системі відповідно до правил цієї платіжної системи.

Надавачі фінансових платіжних послуг мають право укладати договори про участь у міжнародних платіжних системах, в яких оператором платіжної системи є нерезидент, відповідно до правил таких платіжних систем, якщо ці системи внесені до Реєстру.

Доступ до платіжних систем

(ст. 75 Закону України «Про платіжні послуги»)

Оператор платіжної системи зобов'язаний забезпечувати однакові та недискримінаційні умови участі в платіжній системі будь-яким надавачам платіжних послуг відповідно до правил платіжної системи та цього Закону.

Правила платіжної системи, у тому числі створеної нерезидентом, не повинні містити заборони учасникам діючої в Україні платіжної системи брати участь в іншій платіжній системі. Надавачу платіжних послуг забороняється укладати договір участі в платіжній системі, правила якої передбачають обмеження його прав щодо участі в інших платіжних системах, зокрема міжнародних.

Учасники платіжної системи зобов'язані надавати користувачам незалежно від їх місцезнаходження (місця проживання), однаковий доступ до отримання платіжних послуг щодо виконання платіжних операцій, з використанням цих платіжних систем та забезпечувати надання необхідної інформації для захисту прав споживачів таких послуг, забезпечивши таку можливість у всіх своїх відокремлених підрозділах, в яких здійснюється обслуговування користувачів.

***Міжнародні міжбанківські та платіжні системи*:**

✓ *SWIFT* (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) – Міжнародна міжбанківська система передачі інформації та здійснення платежів;

✓ *TARGET* (Trans-European Automated Real-time Gross Settlement Express Transfer System) – міжбанківська платіжна система, яка дозволяє в режимі реального часу здійснювати міжнародні розрахунки у країнах-членах ЄС;

✓ *CHIPS* (Clearing House Interbank Payments System) – це приватна клірингова палата Сполучених Штатів для транзакцій великої вартості;

✓ *SEPA* (англ. Single Euro Payment Area) – єдина зона платежів у євро. Це платіжний стандарт, що використовується в Європейському Союзі та ще в кількох країнах, які не входять до нього. У цій зоні всі європлатежі здійснюються на однакових умовах як всередині окремо взятої країни, так і в інших країнах Європи, що є частиною зони SEPA.

Проаналізуйте загрози створення платіжної системи країнами BRICS.

НБУ за результатами моніторингу платіжної інфраструктури та відповідно до критеріїв значущості, визначає важливість платіжних систем, учасників платіжних систем, надавачів платіжних послуг, емітентів електронних грошей та технологічних операторів. У такий спосіб визначають *значущі платіжні системи (системно важливі та важливі платіжні системи),* також інколи виокремлюють соціально важливі платіжні системи.

Опрацюйте критерії важливості платіжних систем, що викладені у Положенні про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні, яке затверджене постановою Правління НБУ від 24.08.2022 р. № 187. Аргументуйте своє бачення практичної необхідності такого виокремлення платіжних систем.

Міжнародні карткові платіжні системи:

✓ соціально важливі платіжні системи (VISA, MasterCard);

✓ інші платіжні системи (American Express, JCB, Diners Club International, Union Pay).

Розгляньте приклади внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем.

Ознайомтесь із монографією: Пожидаєва М.А. Платіжні системи: теоретичні засади та фінансово-правове регулювання в Україні: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 348 с.

Окрім платіжних систем, є також системи переказу грошей (переказ коштів також може відбуватися через платіжні системи, наприклад, SWIFT).

Міжнародні системи переказу грошей:

- ✓ Western Union;
- ✓ MoneyGram;
- ✓ RIA Money Transfer;
- ✓ Welsend;
- ✓ IntelExpress;
- ✓ Sigue;
- ✓ MEEST;
- ✓ тощо.

Міжнародні системи Інтернет-розрахунків та платіжні Інтернет-сервіси:

- ✓ PayPal;
- ✓ Google Wallet (Google Pay);
- ✓ Android Pay;
- ✓ ApplePay.

Платіжні послуги

Із платіжними операціями та платіжними системами тісно пов'язані платіжні послуги, які поділяються на фінансові та нефінансові.

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р. до ***фінансових платіжних послуг*** належать такі:

1) послуги із зарахування готівкових коштів на рахунки користувачів, а також усі послуги щодо відкриття, обслуговування та закриття рахунків (крім електронних гаманців);

2) послуги із зняття готівкових коштів з рахунків користувачів, а також усі послуги щодо відкриття, обслуговування та закриття рахунків (крім електронних гаманців);

3) послуги з виконання платіжних операцій із власними коштами користувача з рахунку/на рахунок користувача (крім платіжних операцій з електронними грошима), зокрема:

а) виконання кредитового переказу;

б) виконання дебетового переказу;

в) виконання іншої платіжної операції, у тому числі з використанням платіжних інструментів;

4) послуги з виконання платіжних операцій з рахунку/на рахунок користувача (крім платіжних операцій з електронними грошима), за умови, що кошти для виконання платіжної операції надаються користувачу надавачем платіжних послуг на умовах кредиту, у тому числі:

а) виконання кредитового переказу;

б) виконання дебетового переказу;

в) виконання іншої платіжної операції, у тому числі з використанням платіжних інструментів;

5) послуги з емісії платіжних інструментів та/або здійснення еквайрингу платіжних інструментів;

6) послуги з переказу коштів без відкриття рахунку;

7) послуги з випуску електронних грошей та виконання платіжних операцій з ними, у тому числі відкриття та обслуговування електронних гаманців.

Нефінансові платіжні послуги:

1) послуги з ініціювання платіжної операції;

2) послуги з надання відомостей з рахунків.

Поєднання платіжними установами та установами електронних грошей діяльності з надання фінансових платіжних послуг із будь-якими іншими видами діяльності забороняється, крім:

1) надання послуг, що є допоміжними до платіжних послуг;

2) надання обмежених платіжних послуг;

3) надання послуг з торгівлі валютними цінностями для виконання платіжних операцій, з урахуванням вимог, установлених валютним законодавством;

4) надання інших фінансових послуг у випадках, передбачених законом та нормативно-правовими актами НБУ;

5) здійснення інших видів діяльності, передбачених нормативно-правовими актами НБУ.

Ці обмеження не поширюються на НБУ, органи державної влади, органи місцевого самоврядування та операторів поштового зв'язку.

Банки, платіжні установи, установи електронних грошей та філії іноземних платіжних установ мають виняткове право на суміщення діяльності з надання фінансових платіжних послуг з діяльністю з надання нефінансових платіжних послуг.

Діяльність з надання нефінансових платіжних послуг може поєднуватися з будь-якими іншими видами діяльності (крім діяльності з надання фінансових послуг), якщо інше не передбачено законодавством України.

Надавачам платіжних послуг (крім банків) забороняється здійснювати діяльність із залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення, крім випадків, визначених законодавчими актами України та нормативно-правовими актами НБУ.

Послуги, що є допоміжними до платіжних послуг (мають право надавати платіжні установи, банки, оператори поштового зв'язку, установи електронних грошей, філії іноземних платіжних установ):

1) послуги технічного характеру, що супроводжують надання платіжних послуг;

2) послуги оператора платіжної системи;

3) послуги технологічного оператора;

4) інші послуги, визначені як допоміжні до надання платіжних послуг відповідно до законодавства.

Обмежені платіжні послуги:

1) послуги, що надаються особами, які отримали ліцензію з надання банкам послуг з інкасації, із зарахування інкасованих коштів на власний рахунок та подальшого їх перерахування суб'єктам господарювання на їхні поточні рахунки за реквізитами та у строк, визначені умовами договорів, з урахуванням вимог законодавства;

2) послуги з виконання платіжних операцій, що надаються оператором телекомунікацій, провайдером телекомунікацій, провайдером програмної послуги своєму абоненту – отримувачу послуг для:

а) оплати цифрового контенту;

б) оплати квитків, ініційованої з використанням мобільного телефону, за умови що квиток надається абоненту – отримувачу

послуг в електронній формі на підтвердження оплати: відвідування культурно-розважальних заходів (кіно, концертів, вистав, музеїв, виставок, фестивалів, екскурсій, наукових, ділових, культурних, освітніх та інших масових заходів); відвідування природних, архітектурних та культурних об'єктів; залізничних (у тому числі приміських) перевезень; проїзду в міському і приміському транспорті (у тому числі оплати електронних квитків для проїзду в такому транспорті); маршрутних пасажирських перевезень; поповнення проїзних і транспортних карт для проїзду в міському і приміському транспорті;

в) сплати коштів на цілі благодійної діяльності, з використанням благодійного телекомунікаційного повідомлення;

г) переказу коштів між ідентифікованими абонентами;

ґ) переказу залишку з особового рахунку абонента під час надання послуги з перенесення абонентського номера;

д) оплати телекомунікаційних послуг та доступу до мережі Інтернет, програмних послуг, комунальних послуг, податків та зборів, митних платежів, штрафів, послуг, що надаються державними органами та установами.

НБУ має право прийняти рішення про належність платіжної операції до обмежених платіжних послуг або про визначення операції, як обмеженої платіжної послуги, якщо операція відповідає хоча б одному з таких критеріїв:

1) надається обмеженому колу осіб;

2) надається для придбання обмеженого асортименту товарів або послуг.

Надавачі платіжних послуг:

1) банки;

2) платіжні установи (у тому числі малі платіжні установи);

3) філії іноземних платіжних установ;

4) установи електронних грошей;

5) фінансові установи, що мають право на надання платіжних послуг;

6) оператори поштового зв'язку;

7) надавачі нефінансових платіжних послуг;

8) НБУ;
9) органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

Наведіть приклади реальних надавачів платіжних послуг. Проаналізуйте їх правовий статус та особливості діяльності. Розмежуйте публічно- та приватно-правові відносини у сфері фінансових послуг.

3.3. Розрахункові відносини, готівкові, безготівкові та міжнародні розрахунки

Розрахунки та розрахункові правовідносини. Готівкові розрахунки. Касові операції. Ліміт каси підприємства. Каса. Безготівкові розрахунки. Платіжні інструменти та форми безготівкових розрахунків.

Грошові розрахунки проводяться у готівковій формі (як грошові знаки) та у безготівковій формі (як записи на рахунках у банках) згідно із правилами, встановленими нормативно-правовими актами НБУ.

Обов'язок розраховуватись за своїм грошовим зобов'язанням або здійснити платіж:

✓ може випливати безпосередньо з цивільно-правових зобов'язань (договір купівлі-продажу, надання послуг, підряду тощо) або закону (сплатити податки, державне мито, перерахувати внески до цільових фондів коштів тощо);

✓ може бути і санкцією за неналежне виконання або невиконання зобов'язання у вигляді сплати неустойки, відшкодування збитків або як негативний наслідок позадоговірних зобов'язань щодо відшкодування шкоди тощо.

Розрахунки – це:

✓ у широкому розумінні – будь-який спосіб припинення зобов'язань (як грошових, так і негрошових) між сторонами, в тому числі виконання зобов'язань у натурі та зарахування однорідних зустрічних (послідовних) вимог;

✓ у вузькому значенні – це саме грошові зобов'язання (обов'язки) сторін, платежі.

Розрахункові операції банків спрямовані на забезпечення взаємних розрахунків між учасниками господарських відносин, а

також інших розрахунків у фінансовій сфері. Розрахунки можуть здійснюватися у грошовій та негрошовій формах.

Поняття «розрахунки» та «розрахункові правовідносини» не є тотожними. ***Розрахунки*** – це дії, ***розрахункові правовідносини*** – це врегульовані нормами права відносини, які виникають у процесі здійснення розрахунків через установи банків, небанківські фінансові установи, надавачів фінансових платіжних послуг.

Правове регулювання та порядок здійснення готівкових розрахунків

Підприємства (підприємці), що відкрили поточні рахунки в банках і зберігають на цих рахунках власні кошти на договірних умовах, здійснюють розрахунки за своїми грошовими зобов'язаннями, які виникають у господарських відносинах, як у безготівковій, так і в готівковій формах (із дотриманням чинних обмежень).

Вимоги до організації готівкових розрахунків регулюються Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою Правління НБУ від 29.12.2017 р. № 148.

Готівкові розрахунки/розрахунки готівкою – платежі готівкою суб'єктів господарювання і фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Суб'єкти господарювання мають право здійснювати розрахунки готівкою протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами:

1) між собою – у розмірі до 10 000 (десяти тисяч) гривень включно;

2) з фізичними особами – у розмірі до 50 000 (п'ятдесяти тисяч) гривень включно.

Фізичні особи мають право здійснювати розрахунки готівкою:

1) із суб'єктами господарювання протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами – у розмірі до 50 000 (п'ятдесяти тисяч) гривень включно.

Платежі на суму, що перевищує 50 000 гривень, проводяться через банки або небанківські установи, шляхом переказу коштів із поточного рахунку на поточний рахунок або внесення коштів до банку чи небанківської установи для подальшого їх переказу на поточні рахунки в банку;

2) між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі до 50 000 (п'ятдесяти тисяч) гривень включно.

Платежі на суму, яка перевищує 50 000 гривень, здійснюються шляхом переказу коштів з поточного рахунку на поточний рахунок або внесення та/або переказу коштів на поточні рахунки (у тому числі на депозит нотаріуса на окремий поточний рахунок у національній валюті).

Обмеження щодо розмірів готівкових розрахунків не стосуються:

1) розрахунків суб'єктів господарювання з бюджетами та державними цільовими фондами;

2) добровільних пожертвувань та благодійної допомоги;

3) використання готівки, виданої на відрядження;

4) виплат, пов'язаних з оплатою праці;

5) використання готівкових коштів з фонду оперативно-розшукових (негласних слідчих) дій, створеного на виконання ч. 3 ст. 24 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» та ч. 4 ст. 17 розділу II Закону України «Про Державне бюро розслідувань».

Для того, щоб суб'єкт господарювання міг належно забезпечувати споживачу розрахунок у готівковій формі, існують каса, касові операції, ліміт касової готівки тощо.

Порядок оформлення касових операцій, порядок ведення касової книги та обов'язки касира, порядок визначення строків здавання готівкової виручки (готівки) та ліміту каси, контроль за дотриманням порядку ведення операцій з готівкою детально розписано у Положенні про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою Правління НБУ від 29.12.2017 р. № 148.

Ліміт залишку готівки в касі (далі – ***ліміт каси***) – граничний розмір суми готівки, що може залишатися в касі в

позаробочий час та забезпечити роботу на початку наступного робочого дня.

Установа/підприємство визначає і встановлює за погодженням з банком (у якому відкрито рахунок установи/підприємства, на який зараховуються кошти) строки здавання ним готівкової виручки (готівки) для її зарахування на рахунки в банках.

***Визначення ліміту каси підприємством визначається з урахуванням*:**

- ✓ режиму і специфіки роботи підприємства;
- ✓ віддаленості від банку;
- ✓ обсягу касових оборотів (надходжень і видатків) за всіма рахунками;
- ✓ установлених строків здавання готівки;
- ✓ тривалості операційного часу банку;
- ✓ наявності домовленості підприємства з банком на інкасацію;
- ✓ середньоденне надходження готівки до каси (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти);
- ✓ середньоденної видачі готівки (за три будь-які місяці поспіль з останніх дванадцяти) тощо.

Уся готівка, що надходить до кас підприємств, має вчасно та в повній сумі оприбутковуватися в їхніх касах. ***Оприбуткування готівки*** – проведення суб'єктами господарювання обліку готівки в касі на повну суму її фактичних надходжень у касовій книзі/книзі обліку доходів і витрат/фіскальному звітному чеку/електронному фіскальному звітному чеку/розрахунковій квитанції.

Відповідно до Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженого постановою Правління НБУ від 29.12.2017 р. № 148, ***касові операції*** – операції суб'єктів господарювання між собою та з фізичними особами, пов'язані з прийманням і видачею готівки під час проведення розрахунків через касу з відображенням цих операцій у відповідних книгах обліку.

Каса – приміщення або місце здійснення готівкових розрахунків, а також приймання, видачі, зберігання готівки, інших цінностей, касових документів.

Книга обліку – касова книга, книга обліку виданої та прийнятої старшим касиром готівки, книга обліку розрахункових операцій (у разі її використання), книга обліку доходів і витрат.

Касова книга – документ установленої форми, що застосовується для здійснення первинного обліку готівки в касі.

Приймання готівки в касу проводиться за прибутковим касовим ордером, підписаним головним бухгалтером або особою, уповноваженою керівником установи/підприємства. До прибуткових касових ордерів можуть додаватися документи, які є підставою для їх складання.

Про приймання установами/підприємствами готівки в касу за прибутковими касовими ордерами видається квитанція (що є відривною частиною прибуткового касового ордера), підписана головним бухгалтером або особою, уповноваженою керівником, підпис яких може бути засвідчений відбитком печатки цієї/цього установи/підприємства. Використання печатки установою/ підприємством не є обов'язковим.

Касири (особи, які виконують їх функції) під час роботи з готівкою керуються правилами визначення платіжності банкнот і монет НБУ.

Видача готівки з кас проводиться за видатковими касовими ордерами або видатковими відомостями. Документи на видачу готівки підписуються керівником і головним бухгалтером або особою, уповноваженою керівником. До видаткових ордерів додаються заяви на видачу готівки, розрахунки.

Підпис керівника установи/підприємства на видаткових касових ордерах не обов'язковий, якщо на доданих до видаткових касових ордерів документах, заявах, рахунках є його дозвільний напис.

Підприємства, що займаються закупівлею товарів сільськогосподарської продукції, проведення розрахунків за які не врегульовано законодавством України, здійснюють видачу готівки здавальникам такої сільськогосподарської продукції за відомостями, у яких зазначаються прізвища здавальників, їх адреси, обсяги зданої продукції і сума виплаченої готівки, що підписуються здавальником.

Касир проводить видачу готівки тільки особі, зазначеній у видатковому касовому ордері або видатковій відомості.

Правові основи та форми безготівкових розрахунків

Розрахунки між юридичними особами, а також розрахунки за участю фізичних осіб, пов'язані зі здійсненням ними підприємницької діяльності, провадяться, зазвичай, у безготівковій формі.

Безготівкові розрахунки – це перерахування певної суми коштів із рахунків платника на рахунки отримувача коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними в готівковій формі до каси банку на рахунки отримувачів грошей. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Сторони в договорі мають право обрати будь-який вид безготівкових розрахунків на свій розсуд (це цивільно-правові відносини), здійснення ж власне розрахунків підпадає під фінансово-правове регулювання (фінансові правовідносини). Безготівкові розрахунки здійснюються через банки, інші фінансові установи, в яких відкрито відповідні рахунки, якщо інше не випливає із закону та не зумовлено видом безготівкових розрахунків, на підставі розрахункових документів на паперових носіях або в електронному варіанті.

Порядок здійснення безготівкових розрахунків регулюється ЦК України, ГК України, Законом України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р., банківськими правилами тощо.

Платіжний інструмент – персоналізований засіб, пристрій та/або набір процедур, що відповідають вимогам законодавства та погоджені користувачем і надавачем платіжних послуг для надання платіжної інструкції.

Платіжна інструкція – це тобто розпорядження ініціатора надавачу платіжних послуг щодо виконання платіжної операції.

У ст. 34 Закону України «Про платіжні послуги» визначено такі ***види платіжних інструментів***:

✓ *прямий дебет* – платіжний інструмент, що використовується для ініціювання платіжної операції дебетового переказу. *Дебетовий переказ* – платіжна операція, що здійснюється з рахунку платника на підставі наданої

отримувачем платіжної інструкції, за умови отримання згоди платника на виконання платіжної операції, наданої ним отримувачу, надавачу платіжних послуг отримувача або платника, або на підставі платіжної інструкції стягувача без отримання згоди платника

✓ *кредитовий трансфер* – платіжний інструмент у вигляді сукупності процедур, передбачених нормативно-правовими актами НБУ, виконання яких є необхідним для ініціювання кредитового переказу, що використовується для ініціювання платіжної операції кредитового переказу;

Ознайомтесь із рішенням Ради Платіжної організації системи електронних платежів НБУ, протокол від 01.10.2021 р. № 10 (зі змінами та доповненнями, внесеними рішенням Ради Платіжної організації системи електронних платежів НБУ, протокол від 22.02.2022 р. № 12) «Імплементація стандарту ISO 20022 в Україні. Кредитовий пераказ на базі міжнародного стандарту ISO 20022. Версія 3.1. URL: https://bank.gov.ua/files/ISO20022/ CT_cred_perekaz. NBU.ver.3.1_22.02.2022.pdf

✓ *електронні платіжні засоби* – платіжний інструмент, реалізований на будь-якому носії, що містить в електронній формі дані, необхідні для ініціювання платіжної операції та/або здійснення інших операцій, визначених договором з емітентом.

НБУ також має право визначати інші види платіжних інструментів та порядок їх емісії.

Інше законодавство містить ширший перелік платіжних інструментів (ч. 3 ст. 341 ГК України, ч. 4 ст. 51 Закону України «Про банки і банківську діяльність»):

✓ *платіжне доручення* – розрахунковий документ, який містить доручення платника банку, здійснити переказ визначеної в ньому суми коштів зі свого рахунку на рахунок отримувача;

✓ *платіжна вимога* – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або при договірному списанні обтяжувача чи отримувача до обслуговуючого платника банку здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача;

✓ *платіжна вимога-доручення* – розрахунковий документ, що містить вимогу отримувача безпосередньо до платника сплатити суму коштів та доручення платника банку, що його обслуговує, здійснити переказ визначеної платником суми коштів зі свого рахунка на рахунок отримувача;

✓ *меморіальний ордер* – розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій;

✓ *розрахунковий чек* – паперовий розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене розпорядження платника банку, що його обслуговує, провести переказ суми коштів на користь визначеного в ньому отримувача;

✓ *векселі (прості, переказні)* – боргові цінні папери, які посвідчують безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю) (ч. 7 ст. 164 ГК України);

✓ *банківські платіжні картки* – електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунку платника або з відповідного рахунку банку, з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором;

✓ інші дебетові і кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

Відповідно до ст. 341 ГК України «Розрахункові операції банків» безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у ***формі***:

✓ *платіжних доручень;*

✓ *платіжних вимог;*

✓ *вимог-доручень;*

✓ *векселів;*

✓ *чеків;*

✓ *банківських платіжних карток;*

✓ *інших дебетових і кредитових платіжних інструментів, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.*

Тобто форми безготівкових розрахунків і платіжні інструменти інколи розуміються як тотожні.

Особливості міжнародних розрахунків та їх форми

Між підприємствами, установами, банками, іншими фінансовими установами, міжнародними організаціями, окремими державами, а також між фізичними особами можуть виникати відносини, пов'язані з рухом товарно-матеріальних цінностей, наданням послуг, виконанням робіт у міжнародному обороті, зовнішньоекономічних відносинах, міжнародних фінансових відносинах. Такі відносини опосередковуються міжнародними розрахунками.

У найбільш вузькому розумінні ***міжнародні розрахунки*** – це система регулювання та організації здійснення платежів у сфері міжнародних відносин.

Завдяки міжнародним розрахунками забезпечується кругообіг товарів, грошей, продукції, товарно-матеріальних цінностей. Ці відносини є багатосуб'єктними, одним із яких є банк (декілька банків). Діяльність банків як своєрідних посередників між суб'єктами з різних країн, різних юрисдикцій регулюється нормами національного законодавства, міждержавними та міжбанківськими угодами, міжнародними нормами та звичаями.

Також найчастіше суб'єктами таких відносини виступають експортери та імпортери.

Форми міжнародних розрахунків:

✓ *акредитив;*

✓ *інкасо;*

✓ *аванс;*

✓ *банківський переказ.*

Відповідно до Положення про порядок здійснення банками операцій за акредитивами, затвердженого постановою Правління НБУ від 03.12.2003 р. № 514, ***акредитив*** – це грошове зобов'язання банку-емітента виконати зобов'язання проти належного представлення. Це своєрідна гарантія від банку, що продавець чи постачальник товару отримає належну раніше обумовлену оплату від свого контрагента-покупця, коли

останній виконає умови, передбачені договором (угодою, контрактом тощо).

Міжнародною торговою палатою розроблено Уніфіковані правила для та звичаї для документарних акредитивів (Uniform Customs and Practice for Documentary Credits), які також використовуються й в Україні.

Учасники операцій за акредитивами обмінюються електронними документами або за допомогою системи SWIFT, з використанням міжнародних стандартів або визначають порядок обміну та засвідчення цих документів на договірних засадах, з урахуванням вимог законодавства України.

Суб'єкти міжнародних розрахунків з акредитивною формою розрахунків:

✓ *заявник акредитива (платник)* – звертається до банку із заявою про відкриття акредитиву;

✓ *банк-емітент* – банк, який відкриває акредитив заявнику;

✓ *бенефіціар* – особа, на користь якої виставляється акредитив;

✓ *виконуючий банк* (банк бенефіціара чи інший банк) – банк, який виконує платіж за дорученням банку-емітента.

На практиці використовують різні види акредитивів: відкличні та безвідкличні, покриті та непокриті тощо.

Інкасо – це банківська операція, за якої банк за дорученням свого клієнта і на основі розрахункових документів отримує певну суму коштів від покупця з подальшим зарахуванням цих сум на рахунок свого клієнта.

Стандартні міжнародні правила, які визначають ролі і обов'язки банків при проведенні операцій інкасо, були розроблені, затверджені, опубліковані як Універсальні правила з інкасо (Uniform Rules for Collections), затверджені Міжнародною торговельною палатою, набули чинності з січня 1996 р., публікація МТП № 522.

Аванс (100% аванс, авансові платежі, передоплата) – форма розрахунків, за якою імпортер здійснює оплату товарів до їх відвантаження (оплата за роботи та послуги до їх отримання) чи навіть на етапі їх виробництва.

Банківський переказ – це досить популярний і відносно простий спосіб електронного переказу коштів. За такої форми міжнародних розрахунків покупець дає доручення банку, який

обслуговує його, переказати певну суму в іншу країну та виплатити одержувачу (бенефіціару, експортеру) цю суму. Безпосередньо переказ коштів у міжнародних розрахунках здійснюється, наприклад, за допомогою каналів SWIFT.

Ще одна форма міжнародних розрахунків – це ***кліринг***. Трактування цього поняття міститься у декількох вітчизняних документах.

Кліринг – процес визначення зобов'язань, у тому числі шляхом неттінгу[1], за деривативними контрактами[2] та правочинами щодо інших фінансових інструментів, валютних цінностей, за товарними операціями, що супроводжується забезпеченням функціонування системи управління ризиками та гарантій з виконання таких зобов'язань (п. 23 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 р. у ред. Закону України від 19.06.2020 р.).

Кліринг – механізм, що передбачає збирання, сортування, реконсиляцію та проведення взаємозаліку зустрічних вимог учасників платіжної системи, а також обчислення за кожним із них сумарного сальдо за визначений період часу між загальними обсягами вимог та зобов'язань (п. 25 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р.).

Грошовий кліринг – визначення взаємних зобов'язань і вимог щодо переказу коштів за операціями з розміщення облігацій внутрішньої державної позики України (далі – ОВДП) та їх погашення в разі збігу строків виконання грошових розрахунків за результатами розміщення ОВДП зі строками

[1] Неттінг – повне або часткове припинення зобов'язань за деривативними контрактами, договорами про заміну сторони, правочинами щодо фінансових інструментів, валютних цінностей або за товарними операціями, яке здійснюється шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог та/або заміни первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими самими сторонами та/або припинення зобов'язань в інший спосіб, передбачений правилами клірингу.

[2] Державний деривати – це деривативний цінний папір, що розміщується державою на міжнародних ринках капіталу і підтверджує зобов'язання України відповідно до умов розміщення цього цінного папера здійснити виплати власнику цього цінного папера у разі досягнення певних показників валового внутрішнього продукту України, а також здійснити інші виплати. Про ринок деривативних фінансових інструментів див.: Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 р. у ред. Закону України від 19.06.2020 р.

виплати доходу та/або їх погашення за ОВДП, номінованими в однаковій валюті (підпункт 3 пункту 2 глави 1 розділу I Положення про провадження депозитарної і клірингової діяльності та забезпечення здійснення розрахунків за правочинами щодо цінних паперів НБУ, затверджене постановою Правління НБУ від 21.12.2017 р. № 140).

Виокремлюють також внутрішній та валютний кліринг.

Знайдіть та дослідіть практичні видатки міжнародних розрахунків. Проаналізуйте відповідну судову практику. Розмежуйте приватно- та публічно-правову природу міжнародних розрахункових відносин.

Для більш детального розгляду питань, пов'язаних із правовим регулюванням розрахункових відносин, рекомендується опрацювати такі нормативно-правові акти:

✓ Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р.;

✓ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р.;

✓ Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 р.;

✓ ЦК (зокрема, ст. ст. 1073, 1074);

✓ ГК (зокрема, ст. 341);

✓ Постанова Правління НБУ «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 24.02.2022 р. № 18;

✓ Інструкція про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг, затверджена постановою Правління НБУ від 29.07.2022 р. № 163 (далі – Інструкція № 163);

✓ Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: постанова Правління НБУ від 29.12.2017 р. № 148 (далі – Положення НБУ № 148);

✓ Інструкція про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні: постанова Правління НБУ від 25.09.2018 р. № 103 (назва у редакції від 21.06.2022 р., до того була назва: Інструкції про ведення касових операцій банками в Україні) (далі – Інструкція НБУ № 103);

✓ Правила визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розмінних та обігових монет національної валюти України: постанова Правління НБУ від 03.12.2018 р. № 134;

✓ Інструкція щодо організації роботи банківської системи в надзвичайному режимі: постанова Правління НБУ від 22.07.2014 р. № 435;

✓ Положення про організацію готівкового обігу і ведення емісійно-касових операцій у банківській системі в особливий період: постанова Правління НБУ від 05.05.2018 р. № 51.

3.4. Контроль та відповідальність за порушення банківського законодавства, правил грошового обігу. Фінансовий моніторинг

Банківське регулювання та банківський нагляд. Державне регулювання ринків небанківських фінансових послуг. Інспекційні перевірки та безвиїзний нагляд НБУ. Відповідальність надавачів, платників, одержувачів платіжних послуг під час виконання платіжних операцій. Відповідальність емітентів, еквайрів, стягувачів та інших осіб під час виконання платіжних операцій. Коригувальні заходи і заходи впливу Регулятора до надавачів фінансових та/або супровідних послуг. Відповідальність за порушення прав споживачів. Фінансовий моніторинг.

Контроль за дотриманням вимог банківського законодавства та правил грошового обігу передбачає здійснення різноманітних контрольних заходів у сфері:

✓ *готівкового грошового обігу та готівкових розрахунків* (щодо дотримання вимог обігу готівки, приймання та переказу готівкових коштів, готівкових розрахунків між різними суб'єктами);

✓ *безготівкового грошового обігу* (щодо безготівкових розрахункових операцій, переказу коштів, створення та функціонування платіжних систем, електронних і цифрових грошей, віртуальних активів тощо).

Головним контролюючим органом у цих відносинах є НБУ, який здійснює банківське регулювання та банківський нагляд.

Банківське регулювання – одна із функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Ознайомтесь із Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні, яка затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368.

Банківський нагляд – система контролю та активних упорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Головна мета банківського регулювання і нагляду – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів (ст. 55 Закону України «Про Національний банк України»).

Мета банківського нагляду – стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках (ст. 67 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Наглядова діяльність НБУ охоплює всі банки, їх відокремлені підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків, ключових учасників у структурі власності банків, банківські групи, учасників банківських груп на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог цього Закону.

НБУ здійснює функції банківського регулювання і нагляду на індивідуальній та консолідованій основі за діяльністю банків та банківських груп.

Банківський нагляд на консолідованій основі – це нагляд, що здійснюється НБУ за банківською групою, з метою

забезпечення стабільності банківської системи та обмеження ризиків, на які наражається банк унаслідок участі в банківській групі, шляхом регулювання, моніторингу та контролю ризиків банківської групи у визначеному НБУ порядку (ч. 1 ст. 9 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Головна мета державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, здійснюваного НБУ, – безпека та фінансова стабільність фінансової системи, захист інтересів вкладників і кредиторів та інших споживачів небанківських фінансових послуг та запобігання кризовим явищам. НБУ здійснює функції державного регулювання та нагляду за діяльністю на ринках небанківських фінансових послуг (крім діяльності на ринках цінних паперів та похідних (деривативів), професійної діяльності на фондовому ринку та діяльності у системі накопичувального пенсійного забезпечення) на індивідуальній та консолідованій основі.

Проаналізуйте положення чинного законодавства про фінансові послуги у частині норм щодо нагляду НБУ за діяльністю на ринках небанківських фінансових послуг.

Інспекційні перевірки та безвиїзний нагляд НБУ

НБУ здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвиїзного нагляду.

Згідно зі ст. 71 Закону України «Про банки і банківську діяльність» кожний банк є об'єктом інспекційної перевірки уповноваженими НБУ особами. Перевірки здійснюються з метою визначення рівня безпеки і стабільності операцій банку, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, а також нормативно-правових актів НБУ.

Перевірка банків здійснюється відповідно до плану, затвердженого НБУ. Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу на рік. Про проведення планової перевірки НБУ зобов'язаний повідомити банк не пізніше, ніж за 10 днів до його початку.

Банки зобов'язані забезпечити уповноваженим НБУ особам умови для проведення інспекційної перевірки та вільний доступ у робочий час до всіх приміщень банку.

НБУ може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки банку за наявності обґрунтованих підстав. Таке рішення має бути підписане Головою НБУ або уповноваженою ним особою.

Уповноважені НБУ особи мають право одержувати від банку інформацію, документи та їх копії, письмові пояснення з питань діяльності банку, вилучати (виносити за межі банку) письмові пояснення, а також виготовляти та вилучати (виносити за межі банку) копії документів, зокрема й тих, що свідчать про порушення законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів НБУ.

Не допускається надання матеріалів перевірки третім особам у разі, якщо в матеріалах перевірки відсутні дані про факти порушень законодавства, крім надання матеріалів перевірки Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

У ході перевірки банку уповноважені НБУ особи мають право перевіряти будь-яку звітність афілійованої та спорідненої особи банку щодо взаємовідносин з банком, з метою визначення впливу відносин з цією особою на стан банку. Для цілей перевірки афілійовані та споріднені особи сприяють НБУ відповідно до положень цієї статті у тому самому порядку, що застосовується до банків.

НБУ має право залучати працівників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб до участі в інспекційних перевірках проблемного банку.

Ознайомтесь із планом перевірок НБУ на поточний та за наявності – на наступний рік. Знайдіть приклади планових і позапланових перевірок НБУ та проаналізуйте їх результати. З'ясуйте, які саме проблеми виникають під час таких перевірок. Знайдіть та проаналізуйте відповідну судову практику.

Відповідно до ст. 72 Закону України «Про банки і банківську діяльність» НБУ має право здійснювати перевірку осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю НБУ, з метою дотримання

законодавства щодо банківської діяльності. До осіб, які можуть бути об'єктом перевірки НБУ, належать власники істотної участі у банку, ключові учасники у структурі власності банку та учасники банківських груп, небанківських фінансових груп, учасниками яких є банки, материнські компанії банків, юридичні особи, які мають спільного з банками контролера. Об'єктом перевірки НБУ може бути також особа, щодо якої є достовірна інформація про здійснення цією особою банківської діяльності без банківської ліцензії.

Заходи впливу НБУ

Згідно зі ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» у разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки НБУ відповідно до цього Закону, банківського, валютного законодавства, законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, законодавства з питань захисту критичної інфраструктури, кіберзахисту та інформаційної безпеки, законодавства про віртуальні активи, нормативно-правових актів НБУ, інших вимог НБУ, здійснення ризикової діяльності, що становить загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, застосування іноземними державами або міждержавними об'єднаннями, або міжнародними організаціями санкцій до банків чи власників істотної участі у банках, що становлять загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та/або стабільності банківської системи, порушення встановлених законодавством вимог щодо взаємодії із споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної поведінки), НБУ має право застосувати заходи впливу, адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози, до яких належать:

1) письмове застереження;

2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язуються сплатити визначене

грошове зобов'язання та/або вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування системи управління ризиками тощо. За невиконання або неналежне виконання банком умов письмової угоди НБУ має право застосувати інші заходи впливу, передбачені цією частиною;

4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

5) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами;

6) заборона надання бланкових кредитів;

7) накладення штрафів на:

✓ банк відповідно до положень, затверджених Правлінням НБУ, але у розмірі не більш як 1% суми зареєстрованого статутного капіталу. Зазначене обмеження максимальної суми штрафу не застосовується у разі накладення на банк штрафу за порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Максимальний розмір штрафу за порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення не може перевищувати 7 950 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

✓ власників істотної участі у банку за невиконання прийнятих на себе зобов'язань про надання необхідної фінансової допомоги банку в рамках вжиття заходів з метою приведення діяльності проблемного банку у відповідність із вимогами законодавства у розмірі від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

✓ особу, яка набула або збільшила істотну участь у банку з порушенням вимог ст. 34, 34-1 цього Закону щодо порядку набуття або збільшення істотної участі у банку, в розмірі до 10%:

номінальної вартості придбаних акцій (паїв) банку, якщо особа набула або збільшила пряму істотну участь у банку; номінальної вартості акцій (паїв), які належать акціонеру (учаснику) банку, через якого особа набула або збільшила істотну участь у банку, якщо особа набула або збільшила опосередковану істотну участь у банку.

Штраф за порушення порядку набуття або збільшення істотної участі у банку накладається на особу, яка набула або збільшила істотну участь у банку, або на будь-яку з осіб у структурі власності банку, через яку така особа набула або збільшила істотну участь у банку;

8) тимчасова, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу);

9) вимога до власника істотної участі у банку про відчуження акцій (паїв) банку у випадках, передбачених статтями 34^{-1} і 34^{-2} цього Закону та частиною восьмою цієї статті;

10) відсторонення посадової особи банку від посади;

11) віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;

12) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

НБУ у разі розгляду питань щодо застосування заходів впливу, запрошує у визначеному ним порядку для надання пояснень/заперечень уповноважену особу (уповноважених осіб) банку або іншу особу, яка стала об'єктом перевірки НБУ та щодо якої має бути прийнято таке рішення.

За ст. 74 Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачені заходи впливу можуть бути застосовані НБУ протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через три роки з дня його вчинення.

Рішення НБУ про застосування заходу впливу у вигляді накладення штрафу є виконавчим документом та набирає законної сили з дня його прийняття. У разі невиконання такого рішення у визначений НБУ строк, воно передається НБУ до органів державної виконавчої служби для примусового виконання.

Знайдіть та розгляньте різні випадки застосування заходів впливу НБУ. Проаналізуйте відповідну судову практику.

Порядок застосування заходів впливу, встановлених у ст. 73 названого Закону, регулюється Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу, яке затверджене постановою Правління НБУ від 17.08.2012 р. № 346 (далі – Положення № 346).

Відповідно до Положення № 346 НБУ застосовує заходи впливу за порушення банками, їх відокремленими підрозділами, філіями іноземних банків, банківськими групами, відповідальними особами банківських груп, іншими учасниками банківських груп чи іншими особами, які є об'єктом перевірки НБУ, банківського, валютного законодавства, законодавства України з питань фінансового моніторингу, з питань захисту критичної інфраструктури, кіберзахисту та інформаційної безпеки, нормативно-правових актів НБУ, вимог НБУ, законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг, зокрема й вимог щодо взаємодії зі споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної поведінки), або здійснення ризикової діяльності, що становить загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку (далі – ризикова діяльність), або в разі застосування іноземних санкцій, на підставі результатів (матеріалів):

- ✓ інспекційних перевірок діяльності банків;
- ✓ перевірок банків з питань фінансового моніторингу (виїзна перевірка з питань фінансового моніторингу, безвиїзний нагляд з питань фінансового моніторингу);
- ✓ безвиїзного банківського нагляду за діяльністю банків;
- ✓ аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства, з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо;
- ✓ аудиторських перевірок банків аудиторськими фірмами, які мають право відповідно до законодавства України на проведення зовнішнього аудиту банків;
- ✓ перевірок дотримання банками валютного законодавства;

✓ контролю за усуненням банками виявлених у їх діяльності порушень, виконанням рішень НБУ про застосування заходів впливу, виконанням пред'явлених (висунених) вимог, припиненням здійснення ризикової діяльності, відповідністю ділової репутації керівників банків, власників істотної участі в банках, ключових учасників у структурі власності банку вимогам законодавства України;

✓ що містять інформацію, отриману від відповідних органів інших держав, міждержавних об'єднань або міжнародних організацій, органів державної влади України, та/або офіційно опубліковану (оприлюднену, зокрема й шляхом розміщення на їх офіційних веб-сайтах) ними інформацію про застосування іноземних санкцій;

✓ нагляду за дотриманням банками та іншими особами, які охоплюються наглядовою діяльністю НБУ, вимог банківського законодавства та нормативно-правових актів НБУ з питань реєстрації та ліцензування банків, набуття (збільшення) істотної участі в банку та розкриття інформації про структуру власності;

✓ нагляду за дотриманням банками вимог нормативно-правових актів НБУ, якими запроваджені обмеження щодо проведення операцій, що мають за мету/порушують, сприяють або можуть сприяти уникненню/порушенню обмежень, установлених персональними спеціальними економічними та іншими обмежувальними заходами (санкціями);

✓ нагляду за дотриманням банками законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг, у тому числі вимог щодо взаємодії зі споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної поведінки);

✓ перевірок дотримання банками законодавства України з питань захисту критичної інфраструктури, кіберзахисту та інформаційної безпеки.

Важливо, що заходи впливу, що застосовуються НБУ до банків, мають бути адекватними конкретним порушенням, які ними були допущені. ***Вибір адекватних заходів впливу має здійснюватися з урахуванням***:

✓ характеру допущених банком порушень;

✓ причин, які зумовили виникнення виявлених порушень;

✓ загального фінансового стану банку;

✓ розміру можливих негативних наслідків для кредиторів і вкладників;

✓ можливих репутаційних ризиків для банку;

✓ інформації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд гарантування) щодо порушення банками вимог, установлених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі – Закон про систему гарантування), результатів перевірки банків Фондом гарантування [не враховується під час вибору заходів впливу за порушення законодавства у сфері фінансового моніторингу та валютного законодавства, вимог нормативно-правових актів НБУ, якими запроваджені обмеження щодо проведення операцій, що мають за мету/порушують, сприяють або можуть сприяти уникненню/порушенню обмежень, установлених персональними спеціальними економічними та іншими обмежувальними заходами (санкціями)].

Рішення про застосування заходу впливу приймає Правління НБУ або Комітет з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем (далі – Комітет з питань нагляду), які встановлюють факт здійснення банком ризикової діяльності.

Розгляньте особливості діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні. Порівняйте вітчизняний і іноземний досвід гарантування вкладів фізичних осіб.

Рішення НБУ про застосування заходу впливу є обов'язковим для виконання.

НБУ здійснює контроль за усуненням банком порушень у його діяльності, виконанням рішень НБУ про застосування заходів впливу, виконанням пред'явлених (висунених) вимог, припиненням здійснення ризикової діяльності.

Скликання загальних зборів учасників банку, ради банку, правління банку

НБУ має право прийняти рішення про потребу скликання загальних зборів учасників банку, ради/правління банку в разі погіршення фінансового стану банку, зокрема якщо:

✓ банк має збитки за результатами фінансового року;

✓ фінансове оздоровлення банку потребує залучення додаткових коштів учасників, інвесторів для збільшення капіталу банку.

Обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій

Рішення про обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій приймає Правління НБУ або Комітет з питань нагляду.

НБУ має право прийняти рішення про обмеження, зупинення чи припинення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі обмеження операцій з пов'язаними з банком особами, зокрема в разі:

✓ установлення процентних ставок та комісійних винагород на рівні, що є нижчим від собівартості банківських послуг у цьому банку;

✓ недотримання вимог нормативно-правових актів НБУ у частині відкриття та/або ведення клієнтських рахунків;

✓ порушення економічних нормативів, установлених НБУ;

✓ недотримання комбінованого буфера капіталу;

✓ щоденного порушення банком значення ліміту загальної довгої валютної позиції банку (Л13-1)/ліміту загальної короткої валютної позиції банку (Л13-2) десять та більше разів поспіль;

✓ недотримання ліцензійних вимог та спеціальних вимог, що встановлені нормативно-правовими актами НБУ щодо окремих операцій (у тому числі недотримання банком ліцензійних вимог стосовно розміру регулятивного капіталу банку, потрібного для здійснення відповідних операцій);

✓ порушення умов, на підставі яких була надана банківська ліцензія/письмовий дозвіл на здійснення інвестиції;

✓ якщо розмір визначеного банком кредитного ризику на 10 і більше відсотків менший, ніж розмір кредитного ризику, що мав бути визначений згідно з нормативно-правовими актами НБУ;

✓ здійснення інвестиції без письмового дозволу НБУ;

✓ недотримання вимог нормативно-правових актів НБУ, у тому числі щодо складання та надання звітності;

✓ надання недостовірної інформації (у тому числі про структуру власності) та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами НБУ, ненадання або несвоєчасне їх надання, у тому числі інформації щодо підстав зменшення загального розміру кредитного ризику на суму забезпечення кредиту безумовним зобов'язанням або грошовим покриттям, під час розрахунку нормативів максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) та/або максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9);

✓ невиконання в установлений строк вимог НБУ щодо усунення порушень у діяльності банку;

✓ невиправлення звітності в порядку, установленому НБУ;

✓ визнання НБУ системи управління ризиками банку неефективною, про що свідчать результати оцінки життєздатності бізнес-моделі банку, аналізу наданих банком фактичних та прогнозних даних балансу банку, звіту про прибутки та збитки, операцій з пов'язаними з банком особами, складових регулятивного капіталу відповідно до стратегії розвитку банку та бізнес-плану розвитку банку, розрахованих із застосуванням макроекономічних показників, що використовуються НБУ під час проведення оцінки стійкості банку за базовим макроекономічним сценарієм;

✓ допущення банком недобросовісної конкуренції щодо надання банківських та інших фінансових послуг, а також здійснення іншої діяльності;

✓ суттєвого порушення вимог валютного законодавства;

✓ порушення вимог законодавства з питань фінансового моніторингу;

✓ недотримання банком порядку формування та зберігання обов'язкових резервів, резервів за валютними деривативами протягом трьох періодів утримання обов'язкових резервів/резервів за валютними деривативами (далі – період утримання) поспіль або більше п'яти порушень протягом 12 періодів утримання;

✓ недотримання банком вимог нормативно-правових актів НБУ щодо нагляду на консолідованій основі;

✓ недотримання відокремленим підрозділом вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ, внутрішніх документів банку, у тому числі виявлення фактів здійснення операцій без правових підстав та тих, які призвели до здійснення операцій з підвищеним ризиком;

✓ подання банком неправдивих відомостей під час відкриття відокремленого підрозділу;

✓ здійснення ризикової діяльності;

✓ застосування іноземних санкцій;

✓ недотримання банком вимог ст. 52 Закону про банки в частині здійснення операцій з пов'язаними особами;

✓ порушення (невиконання, неналежне виконання) банком вимог НБУ, установлених відповідно до статей 66, 67 Закону про банки.

Накладання штрафів у разі встановлення факту здійснення ризикової діяльності або допущення інших порушень

НБУ має право накладати ***штрафи в разі встановлення факту здійснення ризикової діяльності або допущення, зокрема, таких порушень:***

✓ порушення порядку, строків і технології виконання операцій, що встановлені нормативно-правовими актами НБУ;

✓ надання недостовірної інформації, неподання інформації, оригіналів документів та/або їх копій, періодичних звітів, письмових пояснень з питань діяльності банку, у тому числі щодо пов'язаних із банком осіб та/або операцій банку з такими особами, на письмову вимогу уповноваженої посадової особи НБУ або уповноважених НБУ осіб на проведення перевірки;

✓ неподання письмових пояснень, інформації та документів (їх копій/сканованих копій, витягів із них) щодо проведених операцій і з окремих питань діяльності банку, інформації про пов'язаних із банком осіб на письмовий запит НБУ в межах безвиїзного нагляду/уповноваженого службовця НБУ на здійснення нагляду за діяльністю банку відповідно до ст. 67 Закону про банки;

✓ порушення вимог нормативно-правового акта НБУ, що регулює порядок заповнення та подання статистичної звітності

НБУ, а саме: за неподання/несвоєчасне подання статистичної звітності або подання недостовірної статистичної звітності;

✓ подання недостовірної/неподання/несвоєчасне подання інформації про структуру власності, незабезпечення виконання банком вимог законодавства України щодо розкриття інформації про структуру власності;

✓ невиправлення звітності в порядку, установленому НБУ;

✓ порушення банком порядку формування та зберігання обов'язкових резервів, резервів за валютними деривативами;

✓ порушення економічних нормативів;

✓ порушення вимог нормативно-правових актів НБУ щодо залучення коштів на умовах субординованого боргу до капіталу банку та дострокового його погашення;

✓ недотримання банком (філією іноземного банку) розміру резервування коштів в іноземній валюті (банківських металів) за залученим банком (філією іноземного банку) депозитом, кредитом (позикою) від нерезидента;

✓ порушення встановлених НБУ значень лімітів загальної (довгої, короткої) валютної позиції банку (Л13-1, Л13-2);

✓ порушення банком вимог, установлених нормативно-правовим актом НБУ щодо відкриття відокремлених підрозділів банку, або надання банком інформації про відкриття свого відокремленого підрозділу, що містить неправдиві відомості, або невідповідність діяльності такого відокремленого підрозділу вимогам банківського законодавства;

✓ ненадання банком повідомлення або несвоєчасне повідомлення про внесення змін до положення про відокремлений підрозділ банку, або про прийняття рішення про закриття відокремленого підрозділу банку, або про фактичне припинення діяльності відокремленого підрозділу банку;

✓ недотримання банком умов, визначених нормативно-правовими актами НБУ для здійснення інвестиції, або здійснення інвестиції без письмового дозволу НБУ;

✓ невиконання банком вимог нормативно-правових актів НБУ щодо проведення уповноваженими НБУ особами перевірки банку;

✓ порушення інших вимог нормативно-правових актів НБУ;

✓ненадання/несвоєчасне надання банком повідомлення щодо виконання письмового застереження, невиконання в установлений строк вимог НБУ щодо усунення виявлених у діяльності банку порушень;

✓недотримання відповідальною особою банківської групи, іншим учасником банківської групи вимог нормативно-правових актів НБУ щодо нагляду на консолідованій основі;

✓порушення вимог валютного законодавства;

✓порушення вимог законодавства з питань фінансового моніторингу;

✓порушення (невиконання, неналежне виконання) банком вимог НБУ, установлених відповідно до ст. ст. 66, 67 Закону про банки (зокрема, щодо регулювання банківської діяльності);

✓порушення законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг, у тому числі вимог щодо взаємодії зі споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної поведінки);

✓порушення вимог нормативно-правових актів НБУ, що визначають особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду;

✓порушення законодавства України з питань захисту критичної інфраструктури, кіберзахисту та інформаційної безпеки.

Відповідальність надавачів, платників, одержувачів платіжних послуг під час виконання платіжних операцій. Відповідальність емітентів, еквайрів, стягувачів та інших осіб під час виконання платіжних операцій – ці питання регулюються, зокрема, ст. ст. 86–93 Закону України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р.

Ознайомтесь зі ст. ст. 86–93 Закону України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р.

Коригувальні заходи та заходи впливу Регулятора (НБУ чи Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку) до надавачів небанківських фінансових послуг – фінансових компаній та ломбардів визначаються

Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» від 14.12.2021 р., зокрема, у ст. 48.

У разі виявлення у діяльності фінансової компанії, ломбарду потенційних ризиків, які можуть призвести до порушення вимог законодавства України, та/або у разі виявлення обставин і ризиків, що негативно впливають або можуть негативно вплинути на фінансовий стан фінансової компанії, ломбарду, недоліків у їхній діяльності, у тому числі якості корпоративного управління, систем управління ризиками та внутрішнього контролю, Регулятор має право застосувати до фінансової компанії, ломбарду *коригувальні заходи*. Коригувальні заходи полягають у наданні Регулятором рекомендацій про вчинення дій або необхідність утриматися від вчинення дій з метою уникнення ризиків у діяльності фінансових компаній, ломбардів. Регулятор має право прийняти рішення про застосування коригувальних заходів до необмеженого кола фінансових компаній, ломбардів у разі виявлення під час здійснення нагляду однотипних недоліків у діяльності фінансових компаній, ломбардів чи порушень ними вимог законодавства України. Регулятор оприлюднює таке рішення шляхом його розміщення на сторінці офіційного інтернет-представництва Регулятора.

Регулятор адекватно вчиненому порушенню та/або рівню загрози, у разі порушення фінансовими компаніями, ломбардами, їх посадовими особами, керівниками, власниками істотної участі вимог цього Закону та/або інших законів та/або нормативно-правових актів, вимог, рішень та/або розпоряджень Регулятора; та/або здійснення ризикової діяльності, яка загрожує інтересам клієнтів чи кредиторів фінансової компанії, ломбарду та/або застосування іноземними державами або міждержавними об'єднаннями, або міжнародними організаціями санкцій до фінансової компанії, ломбарду чи власника істотної участі у них, що становлять загрозу інтересам клієнтів та кредиторів фінансової компанії, ломбарду та/або стабільності фінансової системи, застосовує ***один чи декілька заходів впливу***, до яких належать:

1) вимога до фінансової компанії, ломбарду, їх керівників про вжиття заходів, спрямованих на усунення (виправлення)

виявлених під час нагляду порушень та приведення діяльності фінансової компанії, ломбарду у відповідність з вимогами законодавства;

2) письмове застереження про вчинення порушення фінансовою компанією, ломбардом чи виявлення недоліків у діяльності фінансової компанії, ломбарду або їх посадових осіб, керівників, власників істотної участі;

3) скликання засідання органів управління фінансової компанії, ломбарду;

4) встановлення для фінансової компанії, ломбарду додаткових пруденційних вимог;

5) обмеження, зупинення чи припинення окремих видів фінансових, супровідних або інших послуг чи операцій, що надаються або здійснюються фінансовою компанією, ломбардом та/або їх відокремленими підрозділами, або обмеження кола осіб, яким можуть надаватися такі послуги чи операції;

6) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі фінансовій компанії, ломбарду, до діяльності яких застосовуються пруденційні вимоги або у випадку тимчасової заборони права голосу;

7) накладення штрафів на:

а) фінансову компанію, ломбард, але у розмірі не більш як 0,1% суми активів станом на останню звітну дату, що передує прийняттю рішення про застосування відповідного заходу впливу, крім штрафів, передбачених ст. 28 цього Закону (стаття стосується відповідальності за порушення прав споживачів);

б) посадових осіб фінансової компанії, ломбарду відповідно до КУпАП у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Регулятора. Рішення Регулятора про застосування заходу впливу у вигляді накладення штрафу може застосовуватися одночасно із застосуванням заходу впливу у вигляді письмового застереження про вчинення порушення чи про виявлення недоліків у діяльності;

8) накладення штрафів за порушення прав споживачів;

9) тимчасова, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у фінансовій компанії, ломбарді права голосу (тимчасова заборона права голосу);

10) тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи фінансової компанії, ломбарду від посади;

11) вимога припинення повноважень керівника фінансової компанії, ломбарду;

12) обмеження, припинення реклами фінансових послуг;

13) анулювання ліцензії фінансової компанії, ломбарду.

Регулятор застосовує заходи впливу за порушення фінансовою компанією, ломбардом вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Регулятор не застосовує заходи впливу у разі, якщо порушення та його наслідки усунені порушником самостійно до прийняття Регулятором рішення про застосування заходу впливу, крім випадків застосування заходу впливу у вигляді штрафних санкцій за порушення, передбачені ст. 28 цього Закону.

Рішення про застосування заходу впливу може бути оскаржено у судовому порядку відповідно до закону.

Інформація про застосовані Регулятором до фінансових компаній, ломбардів заходи впливу за порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення оприлюднюється шляхом розміщення на сторінці офіційного Інтернет-представництва Регулятора у встановленому законом та нормативно-правовими актами Регулятора порядку.

Відповідальність за порушення прав споживачів

Відповідно до ст. 28 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» ненадання, несвоєчасне надання споживачу визначеної законодавством інформації про умови надання фінансових послуг, надання недостовірної інформації

про фінансову послугу або порушення встановлених законодавством вимог щодо взаємодії із споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог до етичної поведінки) тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом. Регулятор застосовує до надавачів фінансових та/або супровідних послуг ***заходи впливу у вигляді накладення штрафу за такі порушення прав споживачів***:

1) ненадання або надання не в повному обсязі споживачу перед укладенням договору про надання фінансових послуг визначеної законом інформації про умови надання фінансових послуг в обсязі, передбаченому законодавством, або надання недостовірної інформації про таку послугу – у розмірі від 300 до 600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний випадок такого ненадання, надання не в повному обсязі чи надання недостовірної інформації;

2) ненадання за письмовим запитом споживача проекту договору про надання фінансової послуги, якщо такий обов'язок передбачено законом, – у розмірі 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний випадок такого ненадання;

3) ненадання споживачу у порядку, передбаченому ч. 4 ст. 9 цього Закону, примірника договору про надання фінансової послуги та додатків до нього (за наявності) – у розмірі 400 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний такий випадок;

4) непроведення оцінки кредитоспроможності споживача перед укладенням договору про надання фінансової послуги, якщо її обов'язкове проведення передбачено законом, – у розмірі від 300 до 600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний такий випадок;

5) укладення договору про надання фінансової послуги не в письмовій формі (якщо укладення договору в письмовій формі передбачено законом) – у розмірі 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний такий випадок;

6) збільшення в односторонньому порядку фіксованої процентної ставки, зміна в односторонньому порядку механізму обчислення змінюваної процентної ставки або неповідомлення

споживача у строк та порядку, встановлені законом, про зміну змінюваної процентної ставки – у розмірі від 500 до 800 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний такий випадок;

7) неповідомлення надавачем фінансової послуги споживача про відступлення права вимоги за договором про надання фінансової послуги, якщо обов'язковість такого повідомлення встановлена законом, – у розмірі від 300 до 600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний випадок такого неповідомлення;

8) недотримання встановлених законодавством вимог щодо взаємодії із споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимог щодо етичної поведінки) – у розмірі від 3 тисяч до 6 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

9) залучення до врегулювання простроченої заборгованості юридичної особи, не включеної до реєстру колекторських компаній, – у розмірі від 5 тисяч до 8 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

10) недотримання встановлених законом вимог до договору про споживчий кредит – у розмірі від 5 тисяч до 7 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порядок застосування до надавачів фінансових або супровідних послуг заходів впливу у вигляді накладення штрафних санкцій за порушення прав споживачів визначається нормативно-правовими актами Регулятора, чинними на момент прийняття рішення Регулятора про застосування відповідних заходів впливу.

Рішення Регулятора про застосування до надавачів фінансових або супровідних послуг заходу впливу у вигляді накладення штрафу набирає чинності з робочого дня, наступного за днем прийняття такого рішення, та визнається виконавчим документом відповідно до ч. 17 ст. 48 цього Закону.

Заходи впливу у вигляді накладення штрафу за порушення прав споживачів, передбачені пунктами 6-10, застосовуються також до юридичної особи, якій анульовано ліцензію на надання фінансових послуг та яку виключено з Реєстру, до завершення виконання всіх договорів із споживачами.

Ознайомтесь із такими документами:

- Положення про застосування Національним банком України заходів впливу у сфері державного регулювання діяльності на ринках небанківських фінансових послуг, затверджене постановою Правління НБУ від 01.02.2021 р. № 12;
- Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення вимог законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, затверджене постановою Правління НБУ від 22.09.2022 р. № 206;
- Положення про порядок видачі ліцензії на торгівлю валютними цінностями, затверджене постановою Правління НБУ 26.03.2021 р. № 26.

Питання відповідальності у сфері банківської діяльності та фінансових послуг також містяться у КУпАП та КК України.

Норми КУпАП:

✓ст. 163^{-13} «Порушення порядку приймання готівки для подальшого її переказу» (щодо порушення небанківською фінансовою установою, яка має ліцензію НБУ на переказ коштів без відкриття рахунків, комерційним агентом банку законів України та нормативно-правових актів НБУ щодо порядку приймання готівки для подальшого її переказу);

✓ст. 163^{-14} «Порушення порядку здійснення операцій з електронними грошима»;

✓ст. 163^{-15} «Порушення порядку проведення готівкових розрахунків та розрахунків з використанням електронних платіжних засобів за товари (послуги)» (щодо порушення порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), у тому числі перевищення граничних сум розрахунків готівкою, недотримання установлених законодавством вимог щодо забезпечення можливості розрахунків за товари (послуги) з використанням електронних платіжних засобів).

Норми КК України:

✓ст. 199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій

формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів»;

✓ ст. 200 «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення» (йдеться про підробку документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, а так само придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ, платіжних карток або їх використання чи збут, а також неправомірний випуск або використання електронних грошей);

✓ ст. 220^{-2} «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи» (йдеться про внесення змін до документів або реєстрів бухгалтерського обліку або внесення у звітність фінансової установи завідомо неповних або недостовірних відомостей про угоди, зобов'язання, майно установи, у тому числі яке перебуває в довірчому управлінні, чи про фінансовий стан установи, чи підтвердження такої інформації, надання такої інформації НБУ, опублікування чи розкриття такої інформації в порядку, визначеному законодавством України, якщо ці дії вчинені з метою приховування ознак банкрутства чи стійкої фінансової неспроможності, або підстав для обов'язкового відкликання (анулювання) у фінансової установи ліцензії або визнання її неплатоспроможною);

✓ ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами» (йдеться про надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади АРК чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності);

✓ ст. 222^{-1} «Маніпулювання на організованих ринках» (йдеться про умисні дії фізичної особи, що мають ознаки

маніпулювання на організованих ринках, визначені законом, що призвели до отримання такою особою або третіми особами прибутку у значних розмірах, або уникнення такими особами збитків у значних розмірах, або якщо це заподіяло значну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб).

Перегляньте художні фільми, які допоможуть зорієнтуватися на прикладах порушень банківського, валютного та іншого фінансового законодавства та дозволять краще зануритись у сферу розрахункових відносин: «Гра на зниження» (2015); «Трейдери» (2015); «Вовк з Уолл-стріт» (2013); «Межа ризику» (2011); «Компаньйон» (1996); «Уолл-стріт» (1987).

Фінансовий моніторинг

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6.12.2019 р. ***фінансовий моніторинг*** – це сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що передбачають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.

Фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу:

- *порогові фінансові операції* (ст. 20 Закону). Фінансові операції є пороговими, якщо сума, на яку здійснюється кожна із них, дорівнює чи перевищує 400 тисяч гривень (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри, – 55 тисяч гривень) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну за офіційним курсом гривні до іноземних валют і банківських металів 400 тисяч гривень на момент проведення фінансової операції (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри, – 55 тисяч гривень), за наявності однієї або більше таких ознак:

● фінансові операції у разі, якщо хоча б одна із сторін – учасників фінансової операції має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в державі (юрисдикції), що не виконує чи у неналежний спосіб виконує рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення (у тому числі дипломатичне представництво, посольство, консульство такої іноземної держави), або однією із сторін – учасників фінансової операції є особа, яка має рахунок у банку, зареєстрованому в зазначеній державі (юрисдикції);

● фінансові операції політично значущих осіб, членів їх сім'ї та/або осіб, пов'язаних з політично значущими особами;

● платіжні операції з переказу коштів за кордон (у тому числі до держав, віднесених Кабінетом Міністрів України до офшорних зон);

● фінансові операції з готівкою (внесення, переказ, отримання коштів);

➢ *підозрілі фінансові операції (діяльність)* (ст. 21 Закону). Фінансові операції або спроба їх проведення незалежно від суми, на яку вони проводяться, вважаються підозрілими, якщо суб'єкт первинного фінансового моніторингу має підозру або має достатні підстави для підозри, що вони є результатом злочинної діяльності або пов'язані чи стосуються фінансування тероризму або фінансування розповсюдження зброї масового знищення. При визначенні того, чи є підозрілою фінансова операція або діяльність, суб'єкт первинного фінансового моніторингу враховує типологічні дослідження, підготовлені спеціально уповноваженим органом та оприлюднені ним на своєму веб-сайті, а також рекомендації суб'єктів державного фінансового моніторингу.

Дії, які належать до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – це дії, пов'язані із вчиненням фінансової операції чи правочину з доходами, одержаними злочинним шляхом, а також учиненням дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного

походження таких доходів, чи володіння ними, прав на такі доходи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 5 Закону).

Рівні фінансового моніторингу (ст. 6 Закону):

✓ *первинний рівень;*

✓ *державний рівень.*

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу:

1) банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;

2) оператори платіжних систем;

3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами;

4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів), крім осіб, які провадять діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку;

5) оператори поштового зв'язку, які надають фінансові платіжні послуги та/або послуги поштового переказу, та/або послуги із здійснення валютних операцій;

6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, що надають фінансові послуги на території України;

7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу (крім осіб, які надають послуги в рамках трудових правовідносин):

а) суб'єкти аудиторської діяльності;

б) бухгалтери, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку;

в) суб'єкти господарювання, що здійснюють консультування з питань оподаткування;

г) адвокатські бюро, адвокатські об'єднання та адвокати, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально;

ґ) нотаріуси;

д) суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги;

е) особи, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами;

є) суб'єкти господарювання, що надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна, а також суб'єкти господарювання, що надають за винагороду консультаційні послуги, що пов'язані з купівлею-продажем нерухомого майна;

ж) суб'єкти господарювання, що здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них;

з) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри;

8) постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів;

9) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Суб'єкти державного фінансового моніторингу:

✓ НБУ;

✓ центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (Міністерство фінансів України);

✓ Міністерство юстиції України;

✓ Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

✓ Міністерство цифрової трансформації України;

✓ спеціально уповноважений орган (Державна служба фінансового моніторингу України).

Відповідно до ст. 10 Закону ***виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується***:

1) адвокатськими бюро, адвокатськими об'єднаннями та адвокатами, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, нотаріусами, суб'єктами господарювання, що надають юридичні послуги, якщо вони беруть участь, діючи від імені та/або за дорученням клієнта, у будь-якій фінансовій операції та/або допомагають клієнту планувати чи здійснювати операцію щодо:

✓ купівлі-продажу нерухомості або управління майном при фінансуванні будівництва житла;

✓ купівлі-продажу суб'єктів господарювання та корпоративних прав;

✓ управління коштами, цінними паперами або іншими активами клієнта;

✓ відкриття та/або управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах;

✓ залучення коштів, необхідних для створення юридичних осіб та фондів, забезпечення їх діяльності або управління ними;

✓ створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами, фондами, трастами або іншими подібними правовими утвореннями;

2) суб'єктами господарювання, що надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна, а також суб'єктами господарювання, що надають за винагороду консультаційні послуги, що пов'язані з купівлею-продажем нерухомого майна, при наданні консультаційних послуг, підготовці та/або здійсненні правочинів щодо купівлі-продажу нерухомого майна;

3) суб'єктами господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює чи перевищує 40 тисяч гривень, або суму, еквівалентну зазначеній сумі, в тому числі в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, під час проведення фінансових операцій з предметами високої вартості (зокрема, з дорогоцінними металами, дорогоцінним камінням, антикварними речами, предметами мистецтва тощо) або під час організації торгівлі такими предметами, у тому числі аукціонної;

4) суб'єктами господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри (окрім азартних ігор в казино), під час здійснення фінансових операцій із прийняття ставок, повернення ставок та видачі (виплати) виграшів (призів).

Суб'єкт господарювання, який проводить лотереї, зобов'язаний також виконувати обов'язки суб'єкта первинного фінансового моніторингу під час здійснення фінансових операцій

із прийняття ставок у лотерею, повернення ставок у лотерею та видачі (виплати) виграшів (призів) у лотерею, які здійснюються розповсюджувачами лотерей від імені та за рахунок такого суб'єкта господарювання;

5) суб'єктами господарювання, які проводять азартні ігри в казино, під час здійснення фінансових операцій із обміну коштів на ігрові замінники гривні, обміну ігрових замінників гривні на кошти, а також під час виплати виграшів.

Ці положення мають деякі обмеження у частині виявлення, реєстрації та зберігання інформації про порогові фінансові операції.

Нотаріуси, адвокатські бюро, адвокатські об'єднання, адвокати, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, особи, які надають юридичні послуги, можуть не виконувати обов'язки щодо здійснення належної перевірки клієнта та не повідомляти спеціально уповноважений орган про свої підозри у разі надання послуг щодо захисту клієнта, представництва його інтересів у судових органах та у справах досудового врегулювання спорів або надання консультацій щодо захисту та представництва клієнта.

Задля формування вимог фінансового моніторингу, критеріїв підозрілих операцій, виявлення таких операцій та сприяння розшуку підозрюваних у їхньому здійсненні осіб, на міжнародному рівні діє міжнародні організація FATF (The Financial Action Task Force). Практичне значення мають Рекомендації цієї організації.

Для вивчення питань, пов'язаних із фінансовим моніторингом, слід проглянути такі нормативно-правові акти:

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р.;

2. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019 р.;

3. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене постановою Правління НБУ від 19.05.2020 р. № 65;

4. Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство юстиції України, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 10.09.2021 р. № 3201/5;

5. Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, затверджене рішенням НКЦПФР від 11.03.2021 р. № 176;

6. Про затвердження Критеріїв, за якими оцінюється рівень ризику суб'єкта первинного фінансового моніторингу бути використаним з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення: наказ Міністерства юстиції України від 06.10.2015 р. № 1899/5;

7. наказ Міністерства фінансів України від 02.08.2021 р. № 440 «Про затвердження Принципів опрацювання одержаної від суб'єктів первинного фінансового моніторингу інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, та критерії проведення аналізу таких операцій»;

8. наказ Міністерства фінансів України від 05.04.2021 р. № 196 «Про затвердження Порядку надання інформації щодо відстеження (моніторингу) фінансових операцій»;

9. наказ Міністерства фінансів України від 04.06.2021 р. № 322 «Про затвердження порядку обміну інформацією з питань фінансового моніторингу»;

10. наказ Міністерства фінансів України від 09.02.2021 р. № 68 «Про затвердження Порядку доведення до відома суб'єктів первинного фінансового моніторингу переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, та Інструкції з унесення інформації до такого переліку»;

11. наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2021 р. № 8 «Про затвердження Порядку прийняття Державною службою фінансового моніторингу України рішень (доручень) про зупинення фінансових операцій»;

12.наказ Міністерства фінансів України від 16.09.2020 р. № 562 «Про затвердження Порядку відшкодування та Розміру фактичних витрат на копіювання або друк документів, що надаються за запитом на інформацію, розпорядником якої є Державна служба фінансового моніторингу України»;

13.наказ Міністерства фінансів України від 27.10.2020 р. № 637 «Про затвердження Порядку погодження з Державною службою фінансового моніторингу України суб'єктами первинного фінансового моніторингу строків подання запитуваної інформації»;

14. рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 20.09.2022 р. № 1191 «Про особливості верифікації юридичних осіб протягом дії воєнного стану»;

15.рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 05.08.2022 р. № 1067 «Про особливості виконання окремих вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу протягом дії воєнного стану»;

16.Рекомендації FATF.

Література до теми 3

1. Коваль Я.С. Механізми державного регулювання антикризовим управлінням економічною безпекою банківських установ України: монографія. Київ: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2020. 200 с.

2. Музика-Стефанчук О.А. Співробітництво у сфері фінансового моніторингу (європейський та міжнародний досвід). Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 4. С. 317–319.

3. Музика-Стефанчук О.А. Fintech-стартапи в Україні у контексті розвитку цифрової економіки. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2022. № 3. С. 73–78.

4. Музика-Стефанчук О.А. Вплив євроінтеграційних процесів на аудит діяльності банків в Україні. Eurasian Academic Research Journal. 2018. № 4. С. 6–12.

5. Музика-Стефанчук О.А. Поняття інтернаціоналізації у банківській сфері. Eurasian Academic Research Journal. 2017. № 5 (11). С. 8–12.

6. Музика-Стефанчук О.А. Цифрова економіка та нові фінансові технології. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № 2 (106). С. 65–70.

7. Музика-Стефанчук О.А., Савенкова В.Г. Щодо змін у валютних і банківських відносинах в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С.291-294.

8. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 240 с.

9. Орлюк О.П. Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 102 с.

10. Пацурківський П.С., Гаврилюк Р.О. Українська доктрина захисту прав споживачів фінансових послуг: між Скіллою етатизму і Харибдою людиноцентризму. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2020. № 2. С. 116–124.

11. Перепелиця М. О. Класифікація об'єктів фінансового моніторингу: критерії та індикатори підозрілості. Право та інноваційне суспільство: електрон. наук. вид. 2021. № 1 (16). С. 144–153.

12. Савчук С.С. Міжнародно-правові стандарти банківської діяльності: монографія. Київ–Одеса: Фенікс, 2019. 258 с.

13. Теорія та практика адаптації законодавства України про банківську діяльність до законодавства Європейського Союзу: монографія / О.А. Музика-Стефанчук, Н.М. Ковалко, А.А. Коваленко та ін.; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.А. Музики-Стефанчук. Київ: Самміт-Книга, 2016. 263 с.

ТЕМА 4

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ НАДХОДЖЕНЬ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

(ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІСКАЛЬНОЇ – ПОДАТКОВОЇ ТА МИТНОЇ ПОЛІТИКИ)

4.1. Правове регулювання публічних надходжень і доходів бюджету

Поняття публічних надходжень. Класифікація публічних надходжень. Надходження бюджету. Публічні доходи. Державні доходи. Місцеві доходи. Надходження бюджетів. Бюджетні доходи. Доходи Державного бюджету України. Доходи місцевих бюджетів.

Публічні надходження є поняттям, що охоплює всі види джерел, за якими відбувається акумуляція коштів до публічних фондів як на поворотній, так і безповоротній основі.

Загальні риси публічних надходжень:

✓ мають грошову форму (за окремими винятками);

✓ встановлюються законодавством;

✓ надходять до державних та місцевих фондів коштів;

✓ розпорядження та використання одержаних фінансових ресурсів здійснюється уповноваженими суб'єктами та супроводжується їх адмініструванням та публічним фінансовим контролем;

✓ усі відносини, що пов'язані з публічними надходженнями, чітко врегульовані фінансовим законодавством;

✓ використовуються для задоволення публічних потреб – виконання завдань та функцій органів державної влади і місцевого самоврядування (в сфері публічного врядування, невиробничій та виробничій сферах).

Залежно від виду публічного фонду, можна виділяти різні групи публічних надходжень, зокрема надходження бюджетів, що складовими елементами бюджетної системи України, надходження (кошти) Пенсійного фонду України, надходження (кошти) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб тощо.

Відповідно до п. 37 ч. 1 ст. 2 БК України ***надходження бюджету*** – це доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від

приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів.

Щодо надходжень і коштів Пенсійного фонду України – опрацюйте Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р.; щодо надходжень і коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – опрацюйте Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р.

Отже, ***публічні надходження охоплюють:***

✓ публічні доходи;

✓ повернення кредитів (позик);

✓ кошти, одержані до публічного фонду коштів шляхом взяття запозичень (позик);

✓ кошти від продажу майна (корпоративних прав) (наприклад кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету);

✓ повернення коштів з депозитів;

✓ надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів та інші, передбачені законодавством надходження.

Публічні надходження – це надходження усіх публічних фондів коштів, серед яких передусім виділяють:

1) ***надходження держави:***

✓ надходження Державного бюджету України;

✓ надходження Пенсійного фонду України;

✓ надходження Фонду соціального страхування на випадок безробіття;

✓ надходження НБУ, які утворюються передусім за рахунок викупу облігацій внутрішньої державної позики, валютних операцій, розміщення золотовалютних резервів у інших банках, продажу кредитних ресурсів уряду, надання комерційним банкам короткострокових і довгострокових кредитів та рефінансування комерційних банків;

✓ надходження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Формування доходів Фонду здійснюється відповідно до вимог Закону України від 23.02.2012 р. «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». До основних джерел формування коштів

Фонду належать – початкові та регулярні збори з учасників Фонду; спеціальний збір до Фонду; доходи, одержані від інвестування коштів в державні цінні папери України тощо;

✓ надходження інших цільових державних публічних фондів коштів;

✓ надходження державних підприємств;

2) ***місцеві надходження:***

✓ надходження місцевих бюджетів;

✓ надходження комунальних підприємств.

Проаналізуйте надходження Пенсійного фонду України, можливість акумуляції яких передбачена чинним законодавством. Зверніть увагу, що основним видом доходу до нього є Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, порядок сплати якого врегульований Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

3) ***за джерелами утворення*** виділяють надходження:

✓ від державних та комунальних підприємств, установ, організацій;

✓ від юридичних осіб приватного права, суб'єктів господарювання приватної форми власності та фізичних осіб;

✓ доходи від інших публічних фондів коштів;

✓ доходи від іноземних держав, міжнародних урядових та неурядових організацій;

4) ***за методами справляння*** платежі до публічних фондів надходження поділяють на:

✓ *обов'язкові* (метод податкових надходжень – обов'язкової сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, а в разі їх несплати – примусового стягнення таких платежів, що встановлюються податковим законодавством, законодавством про ЄСВ тощо);

✓ *добровільні* (метод неподаткових надходжень – отримання платежів, що не мають фіскальної правової природи);

5) ***за правовим режимом платежу*** надходження бувають:

✓ податкові;

✓ квазіподаткові;

✓ плати за надання публічних послуг;

✓ платежі в сфері обов'язкового державного страхування – єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове соціальне страхування;

✓ обов'язкові платежі (внески) до публічних фондів коштів;

✓ парафіскалітети;

✓ платежі, сплата яких ґрунтується на договорі;

✓ гранти, добровільні надходження;

✓ власні надходження бюджетних установ;

✓ запозичення (позики) тощо;

6) ***з урахуванням*** законодавчо встановлених конкретних ***умов їх акумулювання і використання,*** надходження бувають:

✓ зворотні і безповоротні;

✓ відплатні і безвідплатні;

✓ загальні і цільові;

7) ***за соціально-економічними ознаками утворення*** надходження поділяють за умовами їх отримання:

✓ від здійснення господарської діяльності;

✓ від здійснення зовнішньоекономічної діяльності;

✓ від використання природних ресурсів;

✓ інші.

Розгляньте детальніше приклади різних надходжень.

Публічні доходи розглядають як окрему групу публічних надходжень, що акумулюються до публічних фондів коштів на безповоротній основі.

До складу фінансових правовідносин у сфері справляння публічних доходів відносять:

✓ установлення публічних доходів у законодавстві;

✓ прогнозування і планування сум публічних доходів, їх закріплення у фінансово-планових актах;

✓ відкриття рахунків для їх акумулювання (казначейських чи банківських);

✓ розрахунок сум доходів та їх попереднє декларування у випадках передбачених законодавством;

✓ сплата платежів до публічних фондів та їх зарахування на відповідні рахунки;

✓ адміністрування сплати відповідних доходів та здійснення публічного фінансового контролю у цій сфері;

✓ застосування заходів забезпечення сплати прострочених грошових зобов'язань зі сплати окремих доходів обов'язкового характеру та примусове їх стягнення.

Правову категорію «*публічні доходи*» розглядають також як поєднання державних та місцевих доходів, які формуються відповідно до законодавства. Переважна більшість публічних доходів є державними доходами.

Державні доходи формують загальнодержавні податки і збори, квазіподаткові платежі, єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, плати за надання органами державної влади публічних послуг (судового збору, адміністративного збору, консульського збору, виконавчого збору тощо) та інших доходів Державного бюджету України, НБУ, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, доходи цільових фондів коштів держави, державних підприємств тощо.

Місцеві доходи – це частина національного доходу, яка необхідна для функціонування системи органів місцевого самоврядування та використовується для вирішення функцій місцевого самоврядування, завдань місцевого значення відповідно до інтересів відповідних територіальних громад, їх мешканців.

Надходження бюджетів

Надходження бюджетів є правовою категорією, яка дозволяє об'єднати в певну сукупність окремі видів платежів, що мобілізуються до різних ланок бюджетної системи України, які відрізняються за ознакою мети спрямування, умов сплати та підпадають під різний правовий режим правового регулювання.

Надходження бюджету (п. 37 ч. 1 ст. 2 БК України) – це:

✓ доходи бюджету;

✓ повернення кредитів до бюджету;

✓ кошти від державних (місцевих) запозичень;

✓ кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету);

✓ повернення бюджетних коштів з депозитів;

✓ надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів.

Бюджетні доходи

Доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) (п. 23 ч. 1 ст. 2 БК України).

Нагадуємо, що доходи до бюджету мобілізуються на безповоротній основі, проте можуть мати цільовий характер.

Класифікація доходів бюджету (ст. 9 БК України):

1) *податкові надходження*:

- загальнодержавні податки і збори;
- місцеві податки і збори;

2) *неподаткові надходження*:

- доходи від власності та підприємницької діяльності (дивіденди, частина чистого прибутку (доходу), плата за розміщення тимчасово вільних коштів бюджету);
- адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;
- власні надходження бюджетних установ;
- інші неподаткові надходження (від реалізації конфіскованого майна, від реалізації надлишкового майна і техніки тощо;

3) *доходи від операцій з капіталом*:

- надходження від продажу основного капіталу;
- надходження від реалізації державних запасів товарів;
- кошти від продажу землі;
- податки на фінансові операції та операції з капіталом;

4) *трансферти* – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Проаналізуйте види неподаткових надходжень та доходів від операцій з капіталом, що закріплені в Бюджетній класифікації, затвердженій наказом Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. № 11 «Про бюджетну класифікацію».

Місцеві доходи (доходи місцевих бюджетів) поділяють на три групи залежно від виду майнового права на одержувані фінансові ресурси на:

1) *власні доходи* (місцеві податки і збори, плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевого бюджету тощо), які надходять до місцевих бюджетів відповідно до ст. 142 Конституції України та ст. ст. 60, 63 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Ці доходи не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів;

2) *закріплені доходи* – це частина загальнодержавних податків і зборів, що закріплені за місцевими бюджетами, частина адміністративного збору, за адміністративні послуги, що надаються органами місцевого самоврядування та інші. Ці доходи враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів;

3) *регулюючі доходи* – міжбюджетні трансферти, що надходять до місцевих бюджетів за рахунок коштів Державного бюджету України у формі дотацій та субвенцій.

Ознайомтесь із науковими працями:

Музика О.А. Неподаткові доходи місцевих бюджетів України (фінансово-правове дослідження): монографія. Київ: Атіка, 2006. 256 с.

Музика О.А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством: монографія. Київ: Атіка, 2004. 344 с.

Пришва Н.Ю. Публічні доходи: поняття та особливості правового регулювання. Київ: КНТ, 2008. 200 с.

Якимчук Н.Я. Фіскальні неподаткові платежі до бюджетів: проблеми правового змісту та правового регулювання. Публічне право. 2014. № 1. С. 68–76.

Доходи кожної ланки бюджетної системи чітко розмежовано та закріплено в окремих положеннях БК України.

До доходів Державного бюджету України включаються доходи, які в законах України визначаються як доходи бюджету, за винятком тих, які закріплені за місцевими бюджетами.

У БК України розмежовано доходи *загального* (ч. 2 ст. 29) та *спеціального* (ч. 3 ст. 29, окрім тих, що зазначені в п. 1 ч. 2 ст. 67-1 БК України) фондів Державного бюджету України. Значна

частина доходів спеціального фонду Державного бюджету України мають цільове спрямування.

Деякі доходи загального фонду Державного бюджету України (ч. 2 ст. 29 БК України):

1) частина податку на доходи фізичних осіб (у розмірі 25%, що сплачується на відповідній території України (крім території міст Києва та Севастополя), та у розмірі 60% – на території міста Києва);

1-1) податок на доходи фізичних осіб від оподаткування пасивних доходів у вигляді процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, профентів на вклад (депозит) члена кредитної спліки у кредитній спілці;

1-2) військовий збір;

1-3) збір з одноразового (спеціального) добровільного декларування;

2) частина податку на прибуток підприємств (90%, а в разі якщо сплачує державне підприємство – 100%);

3) 37% рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування;

4) 45% рентної плати за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення, а також рентної плати за спеціальне використання води без її вилучення з водних об'єктів для потреб гідроенергетики);

5) 70% рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати, визначеної пунктом 5-1 цієї частини статті);

5-1) 95% рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату (крім рентної плати за користування надрами в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України, яка зараховується до загального фонду державного бюджету в повному обсязі);

6) ПДВ;

7) акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції) (крім деяких винятків);

8) акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) (крім деяких винятків);

9) ввізне мито (крім деяких винятків);

10) вивізне мито;

10^{-1}) особливі види мита та сезонне мито;

12) рентна плата за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами територією України;

13) рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України;

16) рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України;

16^{-1}) 45% екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення, який зараховується до загального фонду державного бюджету у повному обсязі; екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк, який зараховується до спеціального фонду державного бюджету у повному обсязі);

16^{-4}) єдиний податок, платником якого є електронний резидент (е-резидент);

17) частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до державного бюджету відповідно до закону, та дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність;

18) кошти, що перераховуються від НБУ;

19) плата за розміщення тимчасово вільних коштів державного бюджету (крім коштів, отриманих закладами професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право);

20) кошти, отримані закордонними дипломатичними установами України як плата за розміщення належних їм бюджетних коштів на поточних рахунках іноземних банків;

21) платежі, пов'язані з перебуванням Чорноморського флоту рф на території України, відповідно до укладеної 28.05.1997 р. Угоди між Урядом України і Урядом рф про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту рф на території України;

22) платежі, пов'язані з виконанням Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом рф про участь рф у розвитку соціально-економічної сфери м. Севастополя та інших населених пунктів, в яких дислокуються військові формування Чорноморського флоту рф на території України;

23) кошти від санкцій (штрафи, пеня тощо);

24) плата за надання адміністративних послуг;

24^{-1}) адміністративний збір за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень;

24^{-2}) 85% плати за надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, ФОП і громадських формувань, а також 85% плати за одержання інформації з інших державних реєстрів, держателем яких є центральний орган виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної правової політики та центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сферах державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, державної реєстрації юридичних осіб, ФОП і громадських формувань;

25) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності;

25^{-1}) адміністративний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб, ФОП і громадських формувань;

25^{-2}) плата за сертифікацію оператора системи передачі електричної енергії, оператора газотранспортної системи;

26) збори за підготовку до державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються прав автора на твір;

27) плата за видачу дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через

територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

28) збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів;

29) плата за видачу, переоформлення, продовження строку дії дозволів на користування ресурсами нумерації;

30) плата за державну реєстрацію джерел іонізуючого випромінювання (реєстраційний збір);

31) плата за оформлення посвідчення закордонного українця;

32) кошти, отримані за вчинення консульських дій на території України, а також кошти, отримані за вчинення консульських дій за межами України;

33) 50% виконавчого збору, стягнутого органами державної виконавчої служби;

34) окремі надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном;

36) єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України;

37) портовий (адміністративний) збір;

38) плата за виконання митних формальностей митними органами поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них;

39) кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду, скарбів, які є пам'ятками історії та культури, майна, одержаного державою у порядку спадкування чи дарування;

40) кошти від реалізації надлишкової космічної техніки військового та подвійного призначення;

41) кошти від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, нерухомого військового майна Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів та інших державних органів;

42) відрахування від суми коштів, витрачених на рекламу тютюнових виробів та/або алкогольних напоїв у межах України;

43) 20% надходжень до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну

діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях;

44) плата за подання скарги щодо процедур закупівлі до органу оскарження;

45) кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівлі/спрощеної закупівлі як забезпечення їх тендерної пропозиції/пропозиції учасника спрощеної закупівлі, які не підлягають поверненню таким учасникам, у частині здійснення закупівель за рахунок коштів державного бюджету;

46) кошти, отримані від переможця процедури закупівлі/спрощеної закупівлі під час укладення договору про закупівлю як забезпечення виконання такого договору, які не підлягають поверненню учаснику, у частині здійснення закупівель за рахунок коштів державного бюджету;

47) кошти від реалізації продуктів утилізації твердого ракетного палива;

48) плата за надання державних гарантій та кредитів (позик), залучених державою, і плата за користування кредитами (позиками), залученими державою;

49) плата за користування кредитом з державного бюджету;

50) відсотки за користування пільговим довгостроковим державним кредитом, наданим молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла;

51) збори на обов'язкове державне пенсійне страхування, що відповідно до закону сплачуються при поданні ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів на клеймування державним пробірним клеймом до казенних підприємств пробірного контролю та під час набуття права власності на легкові автомобілі, з операцій придбавання (купівлі-продажу) нерухомого майна, з користування та надання послуг мобільного зв'язку;

52) 90% концесійних платежів щодо об'єктів державної власності (крім деяких винятків);

52-1) одноразова фіксована плата, визначена концесійним договором, та кошти, що надійшли у результаті реалізації забезпечення конкурсної пропозиції відповідно до умов

концесійного конкурсу (якщо вони не повертаються учаснику), щодо об'єктів державної власності;

53) кошти від реалізації дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, отримані державною установою, уповноваженою на здійснення операцій з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням;

54) 80% коштів, отриманих підприємствами, установами та організаціями, що утримуються за рахунок державного бюджету, за здані у вигляді брухту і відходів золото, платину, метали платинової групи, дорогоцінне каміння, і 50% коштів, отриманих цими підприємствами, установами та організаціями за здане у вигляді брухту і відходів срібло;

55) 90% коштів від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та/або коштів у вигляді грошового еквівалента такої державної частини продукції (крім коштів від державної частини продукції, виробленої на ділянці надр у межах континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, що зараховуються до загального фонду державного бюджету в повному обсязі);

56) 10% коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної та комунальної власності; кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності після розмежування земель державної та комунальної власності, 10% коштів від викупу земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності;

57) кошти, отримані від секретаріату ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ або іншої міжнародної організації за участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;

57-1) надходження в рамках програм бюджетної підтримки ЄС;

57-2) гранти на бюджетну підтримку від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових

організацій (включаючи гранти за досягнення індикаторів результативності);

58) кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів;

59) інші доходи, які у встановленому порядку зараховуються до загального фонду державного бюджету.

Опрацюйте положення ч. 3 ст. 29 БК України і з'ясуйте, які надходження належать до доходів спеціального фонду Державного бюджету України. Також опрацюйте ч. 4 ст. 29 БК України та з'ясуйте: 1) принципи розмежування власних надходжень бюджетних установ на групи та підгрупи; 2) цілі використання таких надходжень залежно від їх підгрупи.

Щороку доходи Державного бюджету затверджуються як доходи загального чи спеціального його фондів Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік як доходи загального або спеціального його фондів.

Якщо законом встановлено новий вид доходу державного бюджету, його зарахування до загального чи спеціального фонду визначається законом про Державний бюджет України на період до внесення відповідних змін до БК України (ч. 4. ст. 29 БК України).

Виконання Державного бюджету України за доходами врегульоване у ст. 45 БК України.

Доходи місцевих бюджетів також розмежовані в БК України залежно від: 1) виду місцевого бюджету; 2) складових частин бюджету (загального та спеціального фондів).

Доходи загального фонду місцевого бюджету	***Доходи спеціального фонду місцевого бюджету***
1) бюджет АРК: • склад доходів загального фонду закріплений у ч. 1 ст. 66 БК України, до них також належать доходи, визначені ч. ч. 2 і 3 ст. 29 БК України, які сплачуються (перераховуються) а території АРК і міста Севастополя, а також платежі передбачені п. 22 ч. 2 ст. 29 БК України (ч. 2 ст. 67-1 БК України)	Надходження спеціального фонду усіх місцевих бюджетів визначені в ст. 69-1 БК України, включаючи надходження бюджету розвитку місцевих бюджетів, що визначені в ч. 1 ст. 71 БК України (особливості щодо доходів

2) обласні бюджети: • склад доходів загального фонду закріплений у ч. 1 ст. 66 БК України	бюджету АРК визначені в ч. 2 ст. 67-1 БК України).
3) районні бюджети: • склад доходів загального фонду закріплений у ч. 1 ст. 64-1 БК України	
4) бюджет Києва, бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад: • склад доходів загального фонду закріплений у ч. 1 ст. 64 БК України, особливості зарахування ПДФО – ч. 2 ст. 64 БК України	
5) бюджет міста Севастополя: • склад доходів загального фонду закріплений у ч. 1 ст. 64, ч. ч. 2 і 3 ст. 29 БК України, особливості зарахування ПДФО – ч. 2 ст. 64 БК України	
6) бюджети районів у містах (у разі їх створення): • склад доходів та видатків визначається міською радою відповідно до повноважень, переданих районним у містах радам (ч. 1 ст. 68 БК України)	

Опрацюйте вказані в таблиці положення та з'ясуйте види надходжень загального та спеціального фондів кожного з місцевих бюджетів.

Визначені статтями 64 і 69-1 БК України податки і збори, що сплачують підприємства, які здійснюють свою діяльність у зоні відчуження та у зоні безумовного (обов'язкового) відселення (якщо на таких територіях не сформовано органи місцевого самоврядування), зараховуються до відповідних бюджетів місцевого самоврядування в частинах, визначених БК України та іншими нормативно-правовими актами (ч. 3 ст. 67 БК України).

Ознайомтесь із монографією: Вдовічен В.А. Концептуальні правові основи виконання бюджетів за доходами в Україні: монографія. Харків: Діса плюс, 2017. 477 с.

4.2. Податкова система та принципи податкового законодавства. Податкове право та податкові правовідносини

Поняття податку і збору. Податкова система України. Податкове законодавство України та його принципи. Податкове право та особливості податкових правовідносин. Суб'єкти податкових правовідносин. Елементи податкового закону.

У ст. 67 Конституції України закріплено, як один з конституційних обов'язків те, що «кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом». Також у ст. 92 Конституції України передбачено виняткове право законодавчого органу, що лише законами України можна встановлювати «систему оподаткування, податки і збори». Така правова позиція висловлена в Рішенні Конституційного Суду України від 23.06.2009 р. № 15-рп/2009, де зазначається, що «право встановлювати (скасовувати) загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі), включаючи ввізне мито та розмір тимчасової надбавки до діючих ставок ввізного мита, належить до законодавчих повноважень Верховної Ради України. Це виняткове повноваження передбачає і право парламенту визначати всі елементи правового механізму регулювання податків і зборів (обов'язкових платежів), у тому числі податкову ставку (розмір податку на одиницю оподаткування) та строки справляння податку». До повноважень Кабінету Міністрів України віднесено лише забезпечення проведення податкової політики (п. 3 ст. 116 Конституції України). Це конституційне повноваження Кабінету Міністрів України не передбачає права встановлювати загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) або визначати окремі елементи їх правового механізму регулювання.

Податок – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до ПК України (ч. 1 ст. 6 ПК України).

Характерні особливості податку:

✓сплачується на умовах безповоротності. Повернення податку можливе лише в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачено пільги щодо такого податку;

✓має односторонній характер установлення. Оскільки податок стягується з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлено від індивідуальних потреб конкретно платника податку, то він є індивідуально безповоротний. Сплата платником податку не породжує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника;

✓може бути сплачений лише до бюджету;

✓при сплаті податку платежу відбувається перехід частини коштів із власності окремих платників у власність всієї держави;

✓індивідуально безоплатний і виражається в тому, що при його стягненні держава не бере на себе обов'язків з надання кожному окремому платникові певного еквівалента, що дорівнює їхньому платежу.

Основні функції податків:

✓*фіскальна* (мобілізація грошових коштів від фізичних та юридичних осіб для формування фондів фінансових ресурсів держави);

✓*розподільна* (розподіл і перерозподіл доходів між соціальними групами та верствами населення, між сферами і галузями економіки);

✓*регулювальна* (регулювання процесу наповнення публічних фондів коштів, забезпечення функціонування фінансової системи, забезпечення добробуту громадян та ін.);

✓*стимулювальна* (стимулювання прискорення темпів економічного зростання, інвестиційних процесів, зростання валового національного продукту тощо);

Додаткові функції: *контрольна та інформаційна,* а також *відтворювальна,* що призначена для акумулювання коштів на відновлення використовуваних ресурсів.

Ознайомтесь зі статтею: Кучерявенко М.П. Природа податку як конструкції зустрічного узгодження обов'язків (на прикладі підприємств критичної інфраструктури). Право України. 2021. № 4. С. 167–181.

Збір (плата, внесок) – це обов'язковий платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок учинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій (ч. 2 ст. 6 ПК України).

Ознаки зборів, які відрізняють їх від інших податкових платежів:

✓ при сплаті збору має місце індивідуально визначене зустрічне задоволення на користь його платника, що полягає у тому числі, але не винятково, у вчиненні юридично значущих дій на його користь;

✓ зборам притаманні відмінні від податку механізми реалізації примусового характеру платежу;

✓ для зборів характерним є цільове призначення, тобто збори використовуються, як правило, для фінансування діяльності державних установ.

Податкова система – це сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому ПК України порядку (п. 6.3 ст. 6 ПК України). Загальнодержавні, місцеві податки та збори, справляння яких не передбачено ПК України, сплаті не підлягають (п. 4.2 ст. 4 ПК України). Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених ПК України, забороняється (п. 9.4 ст. 9 ПК України).

Загальнодержавні податки та збори (встановлені ПК України і є обов'язковими до сплати на всій території України, крім деяких випадків) – ст. 9 ПК України:

✓ *податок на прибуток підприємств;*

✓ *податок на доходи фізичних осіб;*

✓ *ПДВ;*

✓ *акцизний податок;*

✓ *екологічний податок;*

✓ *рентна плата;*

✓ *мито.*

Тимчасово, до набрання чинності рішенням Верховної Ради України про завершення реформи Збройних сил України,

встановлюється *військовий збір* (пункт 16^{-1} підрозділу 10 розділу XX ПК України).

Іншим тимчасовим обов'язковим платежем є *збір з одноразового (спеціального) добровільного декларування* (відповідно до підрозділу 9^{-1} розділу XX ПК України) (платники – фізичні особи).

Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місцевих бюджетів здійснюється відповідно до БК України.

Місцеві податки та збори (встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених ПК України, рішеннями сільських, селищних, міських рад у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад):

✓ ***місцеві податки***:

- *податок на майно* (передбачає: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; транспортний податок; плату за землю);
- *єдиний податок;*

✓ ***місцеві збори***:

- *збір за місця для паркування транспортних засобів;*
- *туристичний збір.*

Місцеві ради обов'язково установлюють єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю, крім земельного податку за лісові землі) (п. 10.2^{-1} ПК України).

Не входять до податкової системи окремі збори, які належать до квазіподатків, плат за публічні послуги та парафіскалітетів.

Дослідіть правову природу податку на GOOGLE, податку на виведений капітал і додаткового податку з банків.

Податкове законодавство України (ст. 3 ПК України):

✓ Конституція України;

✓ ПК України;

✓ МК України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з

оподаткуванням митом (наприклад, Закон України «Про митний тариф» від 19.10.2022 р.);

✓ чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування;

✓ нормативно-правові акти, прийняті на підставі та на виконання цього Кодексу та законів з питань митної справи;

✓ рішення Верховної Ради АРК, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийняті за встановленими правилами.

Знайдіть та проаналізуйте приклади складових податкового законодавства України. Розгляньте положення щодо реформування податкового законодавства, закладені у Національній стратегії доходів на 2024-2030 роки, затвердженій Кабінетом Міністрів України 27.12.2023 р.

Ознайомтесь із монографією: Дуліба Є.В. Фіскальна функція держави: адміністративно-правовий аспект: монографія; під заг. ред. д.ю.н., професора, Заслуженого юриста України В.І. Курила. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 355 с.

Принципи податкового законодавства (ст. 4 ПК України):

✓ *загальність оподаткування* – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені ПК України, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з положеннями ПК України;

✓ *рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації* – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

✓ *невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства*;

✓ *презумпція правомірності рішень платника податку* в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне

(множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, унаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

✓ *фіскальна достатність* – установлення податків та зборів, з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

✓ *соціальна справедливість* – установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

✓ *економічність оподаткування* – установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

✓ *нейтральність оподаткування* – установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;

✓ *стабільність* – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніш як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;

✓ *рівномірність та зручність сплати* – установлення строків сплати податків та зборів, з огляду на необхідність забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

✓ *єдиний підхід до встановлення податків та зборів* – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

Ознайомтесь із працями:

Музика-Стефанчук О.А., Поляничко А.О. Принципи податкового права України: проблеми визначення та реалізації: монографія. Кам'янець-Подільський: ТО «Друкарня «Рута». 2015. 212 с.

Браславський Р.Г. Принципи податкового права: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Право, 2017. 264 с.

Damirchyiev M., Kobylnik, D. Principles of taxation and their economic and legal nature. Law and innovative society. 2022. Vol. 1 (18). P. 57–65.

Податкове право

Відносини у сфері оподаткування є предметом регулювання ***податкового права***, що представляє собою підгалузь фінансового права, сукупність фінансово-правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають з приводу встановлення, сплати їх платниками до бюджетів, у сфері адміністрування сплати податків і зборів, стягнення податкового боргу, розрахунків у сфері сплати податків і зборів, зарахування до бюджету та повернення надміру сплачених податків (зборів), а також у процесі податкового контролю та притягнення до фінансової відповідальності.

Інститути податкового права:

✓ інститут загальнодержавних податків і зборів;

✓ інститут місцевих податків і зборів;

✓ інститут податкового процесу, що передбачає адміністрування податків і зборів;

✓ інститут фінансової відповідальності.

Особливості податкових відносин:

✓ вони виступають як відносини, що виникають у результаті розподілу податкового тягаря між членами суспільства щодо відчуження ними фінансових ресурсів до бюджетів з метою забезпечення реалізації публічними утвореннями покладених на них завдань та функцій (держави, АРК, територіальних громад) і забезпечення здійснення ними відповідних публічних витрат;

✓ податкові відносини мають виражений владно-майновий або пов'язаний з ним державно-владний характер;

✓ є владо-відносинами (вертикальними) – з одного боку, у таких відносинах завжди виступає владний суб'єкт, уповноважений діяти від імені держави, чи орган місцевого самоврядування, а з іншого боку – підвладні суб'єкти (платники податків, податкові агенти, банки та інші);

✓ їх правове регулювання базується на закріплених на рівні закону принципах оподаткування;

✓ можуть існувати лише у формі правовідносин.

Об'єкти податково-правового регулювання:

✓ *податкова система* (податки та збори, що до неї входять, загальна та спрощена системи оподаткування, загальнодержавні та місцеві податки і збори, їх елементи);

✓ *правовий статус суб'єктів податкових правовідносин:* передусім податкових та митних органів, платників податків (резидентів та нерезидентів), податкових агентів, представників платників податків та інших учасників податкових відносин, права та законні інтереси яких захищаються (публічний інтерес, приватний інтерес платника податків тощо);

✓ *суспільні податкові відносини* (їх зміст, права та обов'язки сторін взаємозв'язок та взаємодія суб'єктів, варіанти можливої та обов'язкової їх поведінки, процесуальні вимоги до поведінки суб'єктів податкових правовідносин юридичні факти – життєво важливі обставини, з якими пов'язується дія податкових норм, дії учасників податкових відносин (як правомірні, так і протиправні).

Особливості методу владних приписів (імперативного методу) у податкових правовідносинах:

✓ *переважають обов'язки* – формування правового статусу суб'єктів правовідносин спрямоване передусім на деталізацію, конкретизацію їх податкового обов'язку, порядку їх реалізації, чітке закріплення їх прав (повноважень);

✓ основними засобами правового регулювання є: накладення *позитивного обов'язку, уповноваження та заборони*;

✓ *суб'єкти податкових правовідносин не можуть за своїм розсудом набувати податкових прав і здійснювати податкові обов'язки, а також визначати їх зміст*. Вони реалізують податкові права й обов'язки, лише якщо останні встановлені у відповідних законах (відповідно до ст. 3 ПК України); суб'єкти податкового права діють лише за приписом правових норм, які є категоричними, суворо обов'язковими та не допускають відступу та довільного тлумачення;

✓ *визначає юридичну нерівність суб'єктів податкових правовідносин*. Одні суб'єкти (публічні) мають юридично владні повноваження стосовно інших суб'єктів, які мають та здійснюють податковий обов'язок;

✓ *щодо платників* допускається загальнодозвільний тип правового регулювання (*дозволено все, крім прямо забороненого*),

а *щодо публічних суб'єктів* податкових правовідносин застосовується лише спеціально дозвільний (*заборонено усе, крім прямо дозволеного*);

✓ *специфічні засоби забезпечення реалізації податкового обов'язку*, що передбачають використання традиційних засобів забезпечення виконання зобов'язання (податкова застава, зупинення видаткових операцій, адміністративний арешт майна (коштів) тощо), але з імперативним змістом як цих відносин.

Елементи диспозитивності у регулюванні податкових відносин:

✓ можливість платника формувати свою податкову політику (здійснювати податкове планування), обирати систему оподаткування;

✓ податкові органи можуть надати відстрочку платежу на підставі спеціальної угоди про відстрочення чи відстрочення сплати податкового зобов'язання;

✓ є процедура узгодження розміру податкового зобов'язання.

Проілюструйте на прикладах імперативність і диспозитивність у правовому регулюванні податкових відносин.

Суб'єкти податкових правовідносин

І. Сторона, яка виступає у ролі владного суб'єкта:

1)***держава Україна*** загалом, може виступати суб'єктом податкових відносин безпосередньо, як офіційний представник народу України – єдиного носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні. Держава є тим суб'єктом, якому належать право на податки (податкову систему) та законні права очікування на податкові надходження (на те, щоб кошти в результаті сплати загальнодержавних податків і зборів переходили у державну власність), і це є однією із форм прояву державного суверенітету. Опосередковано держава діє в особі уповноважених нею органів державної влади, які здійснюють публічну фінансову діяльність у сфері оподаткування, зокрема, таких як:

• *Верховна Рада України* – орган законодавчої влади; шляхом прийняття податкових законів, вона встановлює систему оподаткування, податки і збори, їх елементи, визначає

податково-правові статуси, права та обов'язки суб'єктів податкових відносин, податкові повноваження органів місцевого самоврядування, повноваження контролюючих органів, особливості справляння податків і зборів, податкове адміністрування тощо;

• *Кабінет Міністрів України* – вищий орган виконавчої влади, одним із основних завдань якого є забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики (ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р.);

• *Міністерство фінансів України* – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, в частині забезпечення формування та реалізації податкової та митної політики (його функції визначені у ст. 19-2 ПК України, а також у Положенні про Міністерство фінансів України, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 375);

• *контролюючі органи* – органи державної виконавчої влади спеціальної компетенції: податкові органи (Державна податкова служба України та її територіальні органи), митні органи (Державна митна служба України та її територіальні органи) (ст. 41 ПК України). Функції контролюючих органів закріплені в ст. 19-1, права (повноваження) – у ст. 20 ПК України, а функції податкових інспекцій, які є структурними підрозділами територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, – у ст. 19-3 ПК України; обов'язки і відповідальність посадових та службових осіб контролюючих органів закріплені в ст. 21 ПК України;

• *інші спеціально уповноважені державою суб'єкти*;

2)***територіальні громади*** (міські, селищні, сільські об'єднані територіальні громади, територіальна громада міста Києва, а також єдність територіальних громад районів, областей), які також мають права на місцеві податки і збори, а також право очікування на надходження коштів від їх сплати, а також частини закріплених за відповідними місцевими

бюджетами частин загальнодержавних податків і зборів, або діють *в особі уповноважених органів місцевого самоврядування* (місцева рада, виконком місцевої ради, місцевий фінансовий орган, інші).

У податкових правовідносинах територіальна громада є суб'єктом права, а суб'єктом здійснення права – орган місцевого самоврядування.

Також відповідно до Конституції України та податкових законів окремим суб'єктом податкових відносин є АРК, яка діє в особі відповідних органів.

Контролюючі органи (п. 41.1 ст. 41 ПК України):

✓ *податкові органи* (центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, його територіальні органи) – щодо дотримання законодавства з питань оподаткування (крім деяких випадків), законодавства з питань сплати єдиного внеску, а також щодо дотримання іншого законодавства, контроль за виконанням якого покладено на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, чи його територіальні органи;

✓ *митні органи* (центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, його територіальні органи) – щодо дотримання законодавства з питань митної справи та оподаткування митом, акцизним податком, податком на додану вартість, іншими податками та зборами, які відповідно до податкового, митного та іншого законодавства справляються у зв'язку із ввезенням (пересиланням) товарів на митну територію України або територію вільної митної зони або вивезенням (пересиланням) товарів з митної території України або території вільної митної зони.

Розмежування повноважень і функціональних обов'язків контролюючих органів визначається у п. 41.5 ст. 41 ПК України. У ПК України визначаються функції та правові основи діяльності контролюючих органів (податкових та митних) та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політики (Міністерства фінансів України).

Проаналізуйте відмінність між правами (повноваженнями) Міністерства фінансів України, які закріплені в ст. 19-2 ПК України, та функціями і правами (повноваженнями) контролюючих органів (податкових і митних), які визначені в ст. ст. 19-1 та 20 ПК України, а також обов'язки і відповідальність посадових та службових осіб контролюючих органів, що закріплені в ст. 21 ПК України.

ІІ. Невладні суб'єкти податкових правовідносин:

✓ *платники податків* – фізичні та юридичні особи, відокремлені структурні підрозділи юридичних осіб;

✓ *податкові агенти*;

✓ *представники платників податків* (законні та уповноважені);

✓ *фінансові установи*.

Платники податків

Платники податку – це особи, на які покладено обов'язок зі сплати податків, зборів та виконання інших обов'язків, пов'язаних з такою сплатою. Платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з ПК України або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно із ПК України (п. 15.1 ст. 15 ПК України).

Платники податків – фізичні особи:

✓ *резиденти та нерезиденти*. Правила визнання фізичної особи резидентом закріплені в п. 14.1.213 ст. 14 ПК України;

✓ *самозайняті фізичні особи* – платники податку, які є ФОП або провадять незалежну професійну діяльність за умови, що такі особи не є працівниками в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності (п. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 ПК України). Самозайняті особи зобов'язані повідомляти про свій статус банки, інші фінансові установи, небанківських надавачів платіжних послуг, емітентів електронних грошей, в яких такі особи відкривають рахунки/електронні гаманці (п. 69.7 ст. 69 ПК України);

✓ *електронний резидент (е-резидент)* – іноземець, який досяг 18-річного віку, не є податковим резидентом України, отримав відповідні кваліфіковані електронні довірчі послуги та інформація про якого внесена до інформаційної системи «Е-резидент» (п. 14.1.56-6 ст. 14 ПК України).

Платники податків – юридичні особи та їх відокремлені підрозділи:

✓ *резиденти* – юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами; дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет (п. 14.1.213 ст. 14 ПК України);

✓ *нерезиденти* – іноземні компанії, організації, партнерства та інші об'єднання осіб, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані (акредитовані або легалізовані) відповідно до законодавства України філії, представництва та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України, а також правові утворення без статусу юридичної особи, створені відповідно до законодавства іноземних держав або територій, які не є резидентами України, відповідно до положень ПК України; дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва інших держав і міжнародних організацій в Україні (п. 14.1.122 ст. 14 ПК України).

У разі прийняття рішення про створення відокремленого підрозділу, юридична особа повідомляє про це контролюючі органи за своїм місцезнаходженням та місцезнаходженням таких новостворених підрозділів у встановленому порядку (підпункт 168.4.2 ст. 168 ПК України). Юридична особа – платник податку – несе фінансову відповідальність за вчинення податкових правопорушень її відокремленими підрозділами (п. 110.5 ст. 110 ПК України).

Резиденти – це:

а) юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами;

б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет;

в) фізична особа-резидент – це фізична особа, яка має місце проживання в Україні.

У разі якщо фізична особа має місце проживання також в іноземній державі, вона вважається резидентом, якщо така особа має місце постійного проживання в Україні; якщо особа має місце постійного проживання також в іноземній державі, вона вважається резидентом, якщо має більш тісні *особисті* чи *економічні зв'язки* (*центр життєвих інтересів*) в Україні. У разі якщо державу, в якій фізична особа має центр життєвих інтересів, не можна визначити, або якщо фізична особа не має місця постійного проживання у жодній з держав, вона вважається резидентом, якщо перебуває в Україні не менше 183 днів (включаючи день приїзду та від'їзду) протягом періоду або періодів податкового року.

Достатньою (але не винятковою) умовою визначення місця знаходження центру життєвих інтересів фізичної особи є *місце постійного проживання членів її сім'ї або її реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності*.

Якщо неможливо визначити резидентський статус фізичної особи, використовуючи попередні положення цього підпункту, фізична особа вважається резидентом, якщо вона є громадянином України.

Якщо всупереч закону фізична особа-громадянин України має також громадянство іншої країни, то з метою оподаткування цим податком, така особа вважається громадянином України, який не має права на залік податків, сплачених за кордоном, передбаченого ПК України або нормами міжнародних угод України.

Якщо фізична особа є особою без громадянства і на неї не поширюються попередні, то її статус визначається згідно з нормами міжнародного права.

Достатньою підставою для визначення особи резидентом є *самостійне визначення нею основного місця проживання на території України* у порядку, встановленому ПК України, або її реєстрація як самозайнятої особи.

Не вважається достатньою умовою визначення місця знаходження центру життєвих інтересів фізичної особи набуття особою статусу електронного резидента (е-резидента).

Нерезиденти – це:

✓ іноземні компанії, організації, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані (акредитовані або легалізовані) відповідно до законодавства України філії, представництва та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України;

✓ дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва інших держав і міжнародних організацій в Україні;

✓ фізичні особи, які не є резидентами України.

Права платників податків (ст. 17 ПК України):

✓ безоплатно отримувати у контролюючих органах, у тому числі і через мережу Інтернет, інформацію про податки та збори і нормативно-правові акти, що їх регулюють, порядок обліку та сплати податків та зборів, права та обов'язки платників податків, повноваження контролюючих органів та їх посадових осіб щодо здійснення податкового контролю;

✓ представляти свої інтереси в контролюючих органах самостійно, через податкового агента або уповноваженого представника;

✓ обирати самостійно, якщо інше не встановлено у ПК України, метод ведення обліку доходів і витрат;

✓ користуватися податковими пільгами за наявності підстав;

✓ одержувати відстрочення, розстрочення сплати податків або податковий кредит;

✓ бути присутнім під час проведення перевірок та надавати пояснення з питань, що виникають під час таких перевірок, та за власною ініціативою пояснення з питань, що не запитувалися контролюючим органом, ознайомлюватися та отримувати акти (довідки) перевірок, проведених контролюючими органами, перед підписанням актів (довідок) про проведення перевірки, у разі наявності зауважень щодо змісту (тексту) складених актів (довідок) підписувати їх із застереженням та подавати контролюючому органу письмові заперечення у встановленому порядку;

✓оскаржувати у встановленому порядку рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів (посадових осіб), у тому числі надану йому у паперовій або електронній формах індивідуальну податкову консультацію, яка йому надана, а також узагальнюючу податкову консультацію;

✓вимагати від контролюючих органів проведення перевірки відомостей та фактів, що можуть свідчити на користь платника податків;

✓на нерозголошення контролюючим органом (посадовими особами) відомостей про такого платника без його письмової згоди та відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, державну, комерційну чи банківську таємницю та стали відомі під час виконання посадовими особами службових обов'язків, крім випадків, коли це прямо передбачено законами;

✓на залік чи повернення надміру сплачених, а також надміру стягнутих сум податків та зборів, пені, штрафів у встановленому порядку;

✓на повне відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями (бездіяльністю) контролюючих органів (їх посадових осіб), у встановленому законом порядку;

✓самостійно обирати спосіб взаємодії з контролюючим органом в електронній формі через електронний кабінет, якщо інше не встановлено у ПК України;

✓реалізовувати через електронний кабінет права та обов'язки, передбачені у ПК України та які можуть бути реалізовані в електронній формі засобами електронного зв'язку;

✓подавати декларацію та інші документи в паперовій формі у разі виникнення технічних та/або методологічних помилок чи технічного збою у роботі електронного кабінету (наявність помилки/збою має бути підтверджена технічним адміністратором та/або методологом електронного кабінету, або згідно з повідомленням на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, або рішенням суду), якщо подання таких документів в електронній формі не є обов'язковим відповідно до ПК України;

✓надавати за власною ініціативою письмові пояснення та/або документи щодо обставин, які підтверджують відсутність

його вини у вчиненому податковому правопорушенні, у встановленому порядку;

✓ відкрито застосовувати технічні прилади і технічні засоби, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засоби фото- і кінозйомки, відеозапису; відкрито здійснювати звукозапис, фото-, відеофіксацію (відеозйомку), накопичувати та використовувати таку мультимедійну інформацію (фото-, відео-, звукозапис) під час проведення перевірок;

✓ інші права, передбачені законом.

Податковий обов'язок – обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені у ПК України, законами з питань митної справи.

Особливості податкового обов'язку (ст. 36 ПК України):

✓ податковий обов'язок виникає у платника за кожним податком та збором;

✓ податковий обов'язок є безумовним і першочерговим стосовно інших неподаткових обов'язків платника податків, крім випадків, передбачених законом;

✓ виконання податкового обов'язку може здійснюватися платником податків самостійно або за допомогою свого представника чи податкового агента;

✓ відповідальність за невиконання або неналежне виконання податкового обов'язку несе платник податків, крім випадків, визначених ПК України або законами з питань митної справи.

Підстави виникнення, зміна і припинення податкового обов'язку визначені в ст. 37 ПК України, а засади його виконання – у ст. 38 ПК України.

Слід розмежовувати поняття «податковий обов'язок», який стосується грошового зобов'язання платника податків за кожним податком, та «обов'язки платника податків», які виникають у нього, як в учасника податкових відносин загалом.

Обов'язки платника податків (ст. 16 ПК України):

✓ стати на облік у контролюючих органах у встановленому порядку;

✓ вести в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення і сплати податків та зборів;

✓ подавати до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим та митним законодавством, декларації, звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів;

✓ сплачувати податки та збори в строки та у розмірах, встановлених цим Кодексом та законами з питань митної справи;

✓ подавати у належний спосіб оформлену письмову вимогу контролюючих органів (у випадках, визначених законодавством) документи з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), первинні документи, регістри бухгалтерського обліку, фінансову звітність, інші документи, пов'язані з обчисленням та сплатою податків та зборів. У письмовій вимозі обов'язково зазначаються конкретний перелік документів, які повинен надати платник податків, та підстави для їх надання;

✓ подавати контролюючим органам інформацію, відомості про суми коштів, не сплачених до бюджету в зв'язку з отриманням податкових пільг (суми отриманих пільг) та напрями їх використання (щодо умовних податкових пільг – пільг, що надаються за умови використання коштів, вивільнених у суб'єкта господарювання внаслідок надання пільги, у визначеному державою порядку);

✓ подавати контролюючим органам інформацію в порядку, у строки та в обсягах, встановлених податковим законодавством;

✓ виконувати законні вимоги контролюючих органів щодо усунення виявлених порушень законів з питань оподаткування та митної справи і підписувати акти (довідки) про проведення перевірки;

✓ не перешкоджати законній діяльності посадової особи контролюючого органу під час виконання нею службових обов'язків та виконувати законні вимоги такої посадової особи;

✓ повідомляти контролюючим органам за місцем обліку такого платника про його ліквідацію або реорганізацію протягом трьох робочих днів з дня прийняття відповідного рішення (крім

випадків, коли обов'язок здійснювати таке повідомлення покладено законом на орган державної реєстрації);

✓ повідомляти контролюючі органи про зміну місцезнаходження юридичної особи та зміну місця проживання фізичної особи – підприємця;

✓ забезпечувати збереження документів, пов'язаних з виконанням податкового обов'язку, протягом установлених строків;

✓ допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження приміщень, територій (крім житла громадян), що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а також для проведення перевірок з питань обчислення і сплати податків та зборів у встановлених випадках;

✓ використовувати електронний кабінет для листування з контролюючими органами в електронній формі у разі подання звітності в електронній формі, а також після проходження електронної ідентифікації онлайн в електронному кабінеті, крім платників податків, які відмовилися від використання електронного кабінету у встановленому порядку, та платників податків, які не визначили спосіб взаємодії із контролюючим органом;

✓ забезпечувати надання посадовими (службовими) особами платника податку письмових пояснень на письмовий запит контролюючого органу з питань, що стосуються предмета перевірки, та їх документального підтвердження;

✓ визначати, змінювати уповноважених осіб платника податків, які мають право користуватися електронним кабінетом, зокрема щодо підписання, подання, отримання ними документів та інформації через електронний кабінет, та визначати їхні повноваження.

Податковий агент

Податковий агент – це особа, на яку відповідно до норм ПК України покладається обов'язок з обчислення, утримання з доходів, що нараховуються (виплачуються, надаються) платнику, та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків.

Обов'язки податкового агента (без прив'язки їх до конкретного виду податку) (ст. 18 ПК України):

✓ обчислення податку;

✓ утримання податку з доходів, що нараховуються (виплачуються, надаються) платнику;

✓ перерахування податків до відповідного бюджету.

Групи обов'язків податкового агента:

1) *загальні обов'язки податкового агента* – не залежать від виду об'єкту оподаткування та джерел оподатковуваного доходу. Тобто, це обов'язки, які мають бути притаманними агенту платника будь-якого обов'язкового платежу;

2) *спеціальні обов'язки податкового агента* – це особливі обов'язки, пов'язані із специфікою нарахування та утримання того чи іншого виду податку чи іншого обов'язкового платежу (наприклад, при справлянні податку на доходи фізичних осіб, на підставі ст. 168 ПК України).

Представники платників податків (законні та уповноважені)

Відповідно до ст. 19 ПК України ***представниками платника податків*** – особи, які можуть здійснювати представництво його законних інтересів та ведення справ, пов'язаних із сплатою податків, на підставі закону або довіреності. Представник платника податків користується правами, встановленими ПК України для платників податків.

Визначте, хто такі законні та уповноважені представники. Знайдіть у законодавстві норми, які регулюють відносини представництва.

Фінансові установи

Банки, інші фінансові установи, небанківські надавачі платіжних послуг, емітенти електронних грошей відкривають відповідні рахунки/електронні гаманці, передбачені законодавством України, платникам податків – юридичним особам (резидентам і нерезидентам), незалежно від організаційно-правової форми, відокремленим підрозділам та представництвам юридичних осіб, для яких законом установлені особливості їх державної реєстрації та які не включаються до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, ФОП та

громадських формувань, фізичним особам, які провадять незалежну професійну діяльність, за наявності документів, виданих контролюючими органами, що підтверджують взяття їх на облік у таких органах, або виписки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, ФОП і громадських формувань чи інформації з цього реєстру, отриманої банком, іншою фінансовою установою, небанківським надавачем платіжних послуг, емітентом електронних грошей відповідно до закону, із зазначенням даних про взяття на облік у контролюючих органах як платника податків (п. 69.1 ст. 69 ПК України). Такі фінансові установи зобов'язані надіслати повідомлення про відкриття або закриття рахунку/електронного гаманця платника податків – юридичної особи (резидента і нерезидента), у тому числі відкритого через його відокремлені підрозділи, чи самозайнятої фізичної особи до контролюючого органу, в якому обліковується платник податків, у день відкриття/закриття рахунку/електронного гаманця.

Банк зобов'язаний виконати доручення клієнта зі сплати податку (збору), податкового збору, що міститься в розрахунковому документі, який надійшов протягом операційного часу банку, в день його надходження, окрім випадків, які зазначені в п. 129.7 ст. 129 ПК України.

Знайдіть та проаналізуйте приклади участі фінансових установ у податкових правовідносинах. Зверніть увагу на податково-правовий статус НБУ.

Елементами податку (елементами податкового механізму, елементами оподаткування, елементами юридичної конструкції податку) є: 1) платники податку; 2) об'єкт оподаткування; 3) база оподаткування; 4) ставка податку; 5) порядок обчислення податку; 6) податковий період; 7) строк та порядок сплати податку; 8) строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку (ст. 7 ПК України); 9) податкові пільги (необов'язковий елемент, п. 7.2 ст. 7 ПК України).

Відповідно до ст. 15 ПК України ***платниками податків*** *визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх*

відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів. Отже, платниками податків є суб'єкти податкових правовідносин, на яких за наявності об'єкта оподаткування покладено певний комплекс податкових обов'язків і прав, установлених законодавством. Про платників податків – резидентів і нерезидентів уже йшлося вище.

Об'єкт оподаткування – *це те, що підлягає оподаткуванню; вказує на обставини, за яких для суб'єкта оподаткування виникає обов'язок сплатити податок*. Один і той самий об'єкт оподаткування не може бути об'єктом оподаткування для кількох податків.

Об'єктом оподаткування може бути: майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку (ст. 22 ПК України).

У деяких податках об'єкт може набувати конкретизації, і виникає предмет оподаткування, який вказує на ознаки фактичного, а не юридичного характеру, за якими обґрунтовується стягнення відповідного податку.

Згідно зі ст. 23 ПК України **база оподаткування** – *це конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання*. Варто зазначити, що один об'єкт оподаткування може утворювати кілька баз оподаткування для різних податків.

Одиниця виміру бази оподаткування – *це конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку* (ст. 24 ПК України). Одиниця виміру бази оподаткування є єдиною для розрахунку і обліку податку, тобто одній базі оподаткування повинна відповідати одна одиниця виміру бази оподаткування.

Ставка податку *– це розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування* (ст. ст. 25–28 ПК України):

✓ базова чи основна (ставка, що визначена такою для окремого податку відповідним розділом ПК України);

✓ гранична (це максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком, установлений ПК України);

✓ абсолютна чи специфічна (ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань установлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування);

✓ відносна чи адвалорна (ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування).

Обчислення суми податку *здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів* (ст. 29 ПК України).

Податковий період *– період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів* (ст. 33 ПК України). Податковий період може складатися з кількох звітних періодів.

Податкові періоди та строки сплати податків та зборів установлюються на підставі необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів, з урахуванням зручності виконання платником податкового обов'язку та зменшення витрат на адміністрування податків та зборів.

Установлення і скасування податків та зборів, а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до ПК України Верховною Радою України, а також Верховною Радою АРК, сільськими, селищними, міськими радами та радами об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад у межах їх повноважень, визначених Конституцією України та законами України.

Базовий податковий (звітний) період *– період, за який платник податків зобов'язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки)*

та сплачувати до бюджету суми податків та зборів, крім випадків, коли контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити суму податкового зобов'язання платника податку.

Види податкового періоду (ст. 34 ПК України):

- ✓ календарний рік;
- ✓ календарне півріччя;
- ✓ календарні три квартали;
- ✓ календарний квартал;
- ✓ календарний місяць;
- ✓ календарний день.

Строк сплати податку та збору *– період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку зі сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством.* Податок чи збір, що не був сплачений у визначений строк, вважається не сплаченим своєчасно (ст. 31 ПК України).

Строк сплати податку та збору обчислюється:

- ✓ роками;
- ✓ кварталами;
- ✓ місяцями;
- ✓ декадами;
- ✓ тижнями;
- ✓ днями;
- ✓ вказівкою на подію, що повинна настати або відбутися.

Форма зміни строку сплати податку:

- ✓ відстрочення;
- ✓ розстрочення.

Форми сплати податків і зборів (ст. 35 ПК України):

- ✓ готівкова форма;
- ✓ безготівкова форма.

Податкова пільга *– передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав, що характеризують певну групу платників*

податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат (ст. 30 ПК України).

Платник податків вправі відмовитися від використання податкової пільги чи зупинити її використання на один або декілька податкових періодів. Проте податкові пільги, не використані платником податків, не можуть бути перенесені на інші податкові періоди, зараховані в рахунок майбутніх платежів з податків та зборів або відшкодовані з бюджету.

Податкова пільга надається шляхом:

✓ податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;

✓ зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;

✓ установлення зниженої ставки податку та збору;

✓ звільнення від сплати податку та збору.

4.3. Правове регулювання оподаткування доходів фізичних осіб

Податок з доходів фізичних осіб (ПДФО). Особливості зарахування надходжень від ПДФО до різних бюджетів. Платники ПДФО. Об'єкти оподаткування ПДФО. База оподаткування ПДФО. Податкова соціальна пільга та податкова знижка. Ставки ПДФО. Оподаткування доходів, отриманих фізичною особою-підприємцем від провадження господарської діяльності, крім осіб, які обрали спрощену систему оподаткування. Оподаткування доходів, отриманих фізичною особою, яка провадить незалежну професійну діяльність. Порядок нарахування та сплати ПДФО. Військовий збір.

Податок з доходів фізичних осіб (ПДФО) є класичним, традиційним податком, що сплачується фізичними особами у всіх державах світу. В Україні він належить до переліку загальнодержавних податків, є важливим джерелом доходів передусім бюджетів місцевого самоврядування, а тому не лише питання розмежування сплачених коштів між бюджетами, а й те, хто саме його сплачує, є частково предметом регулювання БК

України, положення якого доповнюють положення ПК України, уточнюють їх.

ПДФО сплачується з:

✓ *пасивних доходів у вигляді процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, процентів на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці – 100% до Державного бюджету України (до загального фонду):*

✓ *інших доходів:*

- до Державного бюджету України *25%* (60% – з платників на території міста Києва);
- до бюджету АРК, обласних бюджетів – *15%;*
- місцевих бюджетів:
  - до бюджетів місцевого самоврядування – *60%;*
  - до бюджету міста Києва – *40%.*

У країнах ЄС та державах-членах ОЕСР для оподаткування доходів громадян застосовується PIT (personal income tax), т. зв. прибутковий податок для фізичних осіб. В одних державах застосовується прогресивна, а в інших – пропорційна система оподаткування доходів фізичних осіб. В Україні застосовується пропорційна система, проте досі ведуться дискусії щодо переваг та недоліків кожної із зазначених систем.

Розгляньте зміни в перерозподілі надходжень до бюджетів від ПДФО під час воєнного стану в Україні.

Проаналізуйте особливості прогресивної та пропорційної системи оподаткування доходів фізичних осіб, використовуючи SWOT-аналіз.

Платники ПДФО:

✓ фізична особа – фізична особа-резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи (пп. 162.1.1 ст. 162 ПК України), в тому числі:

- фізична особа (людина), що не має статусу підприємця (ФОПа) чи іншої самозайнятої особи;
- фізична особа-підприємець (ФОП), у разі якщо вона не обрала спрощену систему оподаткування (зі сплатою єдиного податку), а перебуває на загальній системі оподаткування

(фізична особа, яка зареєстрована як ФОП у державному реєстраторі);

•інша самозайнята особа – адвокат, нотаріус, оцінювач, інша особа, що забезпечує себе роботою самостійно (фізична особа стає на облік в ДПІ як самозайнята особа) – пп. 14.1.226 ст. 14 ПК України;

✓фізична особа-резидент, яка володіє та/або користується (орендує (суборендує), на умовах емфітевзису, постійно користується) земельними ділянками, віднесеними до сільськогосподарських угідь, у частині мінімального податкового зобов'язання (пп. 162.1.1^{-1} ст. 162 ПК України);

✓фізична особа-нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні (пп. 162.1.2 ПК України);

✓податковий агент (пп. 162.1.3 ст. 162 ПК України) – юридична особа (її філія, відділення, інший відокремлений підрозділ), самозайнята особа, представництво нерезидента-юридичної особи, інвестор (оператор) за угодою про розподіл продукції, які незалежно від організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками та/або форми нарахування (виплати, надання) доходу (у грошовій або негрошовій формі) зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати податок, передбачений Розділом IV ПК України, до бюджету від імені та за рахунок фізичної особи з доходів, що виплачуються такій особі, вести податковий облік, подавати податкову звітність контролюючим органам та нести відповідальність за порушення його норм в порядку, передбаченому ст. 18 та розділом IV ПК України (пп. 14.1.180 ст. 14 ПК України).

ФОПи та інші самозайняті особи, які можуть бути платниками єдиного податку (за спрощеною системою оподаткування), залишаються фізичними особами, тому важливо, в якому статусі ними отримано дохід. Тобто будь-яка фізична особа (навіть платник єдиного податку) є платником ПДФО.

Об'єкти оподаткування ПДФО (ст. 163 ПК України):

1)резидента (п. 163.1):

•загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;

•доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);

•іноземні доходи – доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України;

2)нерезидента (п. 163.2):

•загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні;

•доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

Такий об'єкт оподаткування, як іноземні доходи становить інтерес і для України, і для держави, на території якої їх одержано, а тому є предметом окремих міжнародних домовленостей, спрямованих на врегулювання ситуацій, за яких один і той самий об'єкт оподаткування може підпадати під подвійне оподаткування. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, джерелом податково-правового регулювання, який має пріоритет застосування їх положень на противагу положенням ПК України. На сьогодні укладено близько 70-ти двосторонніх міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування між Україною та іноземними державами, основним предметом домовленостей в яких є питання сплати ПДФО.

Розгляньте проблеми оподаткування доходів громадян України, які отримали тимчасовий захист у країнах ЄС.

Об'єктом оподаткування для доходів, отриманих від провадження господарської або незалежної професійної діяльності, є *чистий (сукупний чистий) річний оподатковуваний дохід*, який визначається відповідно до п.177.2 ст. 177 ПК України та п. 178.3 ст. 178 ПК України, зокрема:

1) для ФОП – це різниця між загальним оподатковуваним доходом (виручка у грошовій та негрошовій формі) і документально підтвердженими витратами, пов'язаними з господарською діяльністю такої фізичної особи – підприємця;

2) для фізичних осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність (НПД), – це різниця між доходом і документально підтвердженими витратами, необхідними для провадження певного виду незалежної професійної діяльності.

База оподаткування ПДФО *– це загальний оподатковуваний дохід* – будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду. Його елементи визначено в п. 164.2 ПК України.

У разі використання *права на податкову знижку,* базою оподаткування є *чистий річний оподатковуваний дохід,* який визначається шляхом зменшення загального оподатковуваного доходу, з урахуванням п. 164.6 ст. 164 ПК України на суму податкової знижки такого звітного року.

При визначенні бази оподаткування враховуються всі доходи платника податку, отримані ним як у грошовій, так і негрошовій формах (п. 164.3 ст. 164 ПК України).

У ст. 165 та п. 170.13-1 ст. 170 ПК України визначено доходи, які не включаються до розрахунку загального місячного (річного) оподатковуваного доходу. Проаналізуйте ці доходи, визначте їхні особливості.

Податкова соціальна пільга та податкова знижка

База оподаткування ПДФО також зменшується на суму *податкової соціальної пільги* та *податкової знижки*.

Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподатковуваного доходу, отримуваного від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму ***податкової соціальної пільги*** (п. 169.1 ст. 169 ПК України). Однак податкова соціальна пільга застосовується до доходу, нарахованого на користь платника податку протягом звітного податкового місяця як заробітна плата (інші прирівняні до неї відповідно до законодавства виплати, компенсації та винагороди), *якщо його розмір не перевищує суми*, що дорівнює *розміру місячного прожиткового мінімуму*, діючого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень.

Платник податку подає роботодавцю заяву про самостійне обрання місця застосування податкової соціальної пільги. Але до заробітної плати державних службовців податкова соціальна пільга застосовується під час її нарахування до завершення нарахування таких доходів *без подання відповідних заяв,* зазначених у підпункті 169.2.2 ст. 169 ПК України, *але з поданням підтвердних документів* для встановлення розміру пільги.

Податкова соціальна пільга починає застосовуватися до нарахованих доходів у вигляді заробітної плати з дня отримання роботодавцем заяви платника податку про застосування пільги та документів, що підтверджують таке право.

Перелік податкових соціальних пільг закріплено в п. 169.1 ст. 169 ПК України.

Основний розмір податкової соціальної пільги *– 50% розміру прожиткового мінімуму* для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, який застосовується для будь-якого платника податку. Такий самий розмір соціальної пільги застосовується для платника податку, який утримує двох чи більше дітей віком до 18 років, – у розрахунку на кожну таку дитину.

Проаналізуйте підстави призначення підвищеного розміру соціальної пільги, що закріплені в п. 169.1 ст. 169 ПК України. Розгляньте відповідну судову практику.

Податкова соціальна пільга не може бути застосована до: 1) доходів платника податку, інших ніж заробітна плата; 2) заробітної плати, яку платник податку протягом звітного податкового місяця отримує одночасно з доходами у вигляді стипендії, грошового чи майнового (речового) забезпечення учнів, студентів, аспірантів, ординаторів, ад'юнктів, військовослужбовців, що виплачуються з бюджету; 3) доходу самозайнятої особи від провадження підприємницької діяльності, а також іншої незалежної професійної діяльності.

Платник податку має право на ***податкову знижку*** за наслідками звітного податкового року (п. 166.1.1 ст. 166 ПК України), а тому заявляє про бажання скористатися нею при поданні податкової декларації – декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік. Підстави для нарахування податкової знижки із зазначенням конкретних сум, відображаються платником податку у річній податковій декларації, яка подається по 31 грудня включно наступного за звітним податкового року (п. 166.1.2 ст. 166 ПК України).

Витрати, дозволені до включення до податкової знижки (п. 166.3 ст. 166 ПК України):

✓частина суми процентів, сплачених таким платником податку за користування іпотечним житловим кредитом;

✓сума коштів або вартість майна, перерахованих (переданих) платником податку у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям;

✓суму коштів, сплачених платником податку на користь вітчизняних закладів дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти для компенсації вартості здобуття відповідної освіти такого платника податку та/або члена його сім'ї першого ступеня споріднення;

✓сума коштів, сплачених платником податку на користь закладів охорони здоров'я для компенсації вартості платних послуг з лікування такого платника податку або члена його сім'ї першого ступеня споріднення;

✓суму витрат платника податку на сплату страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та пенсійних внесків, сплачених платником податку страховику-резиденту, недержавному пенсійному фонду, банківській установі за договорами довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення, за пенсійним контрактом з недержавним пенсійним фондом, а також внесків на банківський пенсійний депозитний рахунок, на пенсійні вклади; та низка інших витрат.

Обмеження права на нарахування податкової знижки (п. 166.4 ст. 166 ПК України):

✓податкова знижка *може бути надана виняткова резиденту*, який має реєстраційний номер облікової картки платника податку;

✓загальна сума податкової знижки, нарахована платнику податку в звітному податковому році, *не може перевищувати суми річного загального оподатковуваного доходу платника податку,* нарахованого як заробітна плата, зменшена на суму страхових внесків до Накопичувального фонду, а у випадках, передбачених законом, – обов'язкових страхових внесків до недержавного пенсійного фонду, які відповідно до закону сплачуються за рахунок заробітної плати працівника, а також на суму податкової соціальної пільги за її наявності;

✓ *таке право на наступні податкові роки не переноситься,* якщо платник податку до кінця податкового року, наступного за звітним не скористався правом на нарахування податкової знижки за наслідками звітного податкового року.

Для документального підтвердження витрат, що включаються до податкової знижки, контролюючий орган не має права вимагати від платника податку надання документів та/або їх копій, які містяться в автоматизованих інформаційних і довідкових системах, реєстрах, банках (базах) даних органів державної влади та/або органів місцевого самоврядування, інформація з яких безоплатно отримується контролюючими органами відповідно до ПК України та міститься в інформаційних базах центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику.

Розгляньте приклади надання та отримання податкової знижки.

Ставки ПДФО (ст. 167 ПК України):

✓*загальна ставка* – 18% бази оподаткування щодо доходів, нарахованих (виплачених, наданих) (крім випадків, визначених у пунктах 167.2–167.5 ст. 167 ПК України) у тому числі, але не винятково у формі:

- заробітної плати;
- інших заохочувальних та компенсаційних виплат або

•інших виплат і винагород, які нараховуються (виплачуються, надаються) платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами (п. 167.1 ст. 167 ПК України);

•для будь-якого об'єкта спадщини, що успадковується спадкоємцем від спадкодавця-нерезидента, та для будь-якого об'єкта спадщини, що успадковується спадкоємцем-нерезидентом від спадкодавця-резидента (п. 174.2.3 ст. 174 ПК України);

•для пасивних доходів, крім зазначених у підпунктах 167.5.2 та 167.5.4 п. 167.5 ст. 167 ПК України (п. 167.5.1 ст. 167 ПК України);

•роялті, які оподатковуються за правилами, встановленими для оподаткування дивідендів, але за ставкою 18 % (п. 170.3.1 ст. 170 ПК України);

•щодо перевищення суми пенсії (включаючи суму її індексації, нараховану відповідно до закону), щомісячного довічного грошового утримання, визначеної у пп. 164.2.19 п. 164.2 ст. 164 ПК України, які отримуються платником податку з Пенсійного фонду України чи бюджету згідно із законом (п. 167.4 ст. 167 ПК України);

•щодо плати (відсотків), що розподіляється на пайові членські внески членів кредитної спілки (пп. 170.12 ст. 170 ПК України),

•щодо частини прибутку контрольованої іноземної компанії (п. 170.13 ст. 170 ПК України);

✓ *інші ставки* (0%, 5%, 9%).

Інші ставки ПДФО (закріплені щодо окремих доходів):

9% – для доходів у вигляді дивідендів за акціями та/або інвестиційними сертифікатами, корпоративними правами, нарахованими нерезидентами, інститутами спільного інвестування та суб'єктами господарювання, які не є платниками податку на прибуток (п. 167.5.4 ПК України), виплат від утворення без статусу юридичної особи, що створене на підставі правочину або зареєстроване відповідно до законодавства іноземної держави (території) (п. 170.11-1 ст. 170 ПК України);

5%:

✓до бази оподаткування у випадках, прямо визначених Розділом IV ПК України (п. 167.2 ст. 167 ПК України), зокрема до вартості будь-якого об'єкта спадщини, що успадковується

спадкоємцями – не членами сім'ї спадкодавця першого та другого ступенів споріднення (п. 174.2.2 ст. 174 ПК України);

✓до доходів у вигляді дивідендів за акціями та корпоративними правами, нарахованими резидентами – платниками податку на прибуток підприємств (крім доходів у вигляді дивідендів за акціями, інвестиційними сертифікатами, які виплачуються інститутами спільного інвестування) (п. 167.5.2 ст. 167 ПК України);

✓до доходів платника податку – спеціаліста резидента Дія Сіті, що виплачуються на його користь резидентом Дія Сіті у вигляді: заробітної плати; винагороди за гіг-контрактом; авторські винагороди за створення службового твору та перехід прав на службові твори (п. 170.14-1.2 ст. 170 ПК України) та в інших передбачених ПК України випадках;

0% – до бази оподаткування у прямо визначених випадках (п. 167.3 ст. 167 ПК України), а саме до об'єктів спадщини, які перераховані в п. 174.2.1 ст. 174 ПК України, зокрема до окремих об'єктів спадщини, що успадковується членами сім'ї спадкодавця першого та другого ступенів споріднення, особою, яка є інвалідом I групи або має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, дитиною-інвалідом.

Об'єкти дарування, зазначені в п. 174.1 ст. 174 ПК України, подаровані платнику податку іншою фізичною особою, оподатковуються згідно з правилами, встановленими для оподаткування спадщини (п. 174.6 ст. 174 ПК України). Проте доходи у вигляді дарунка, нараховані (виплачені, надані) платнику податку юридичною особою або самозайнятою особою, оподатковуються на загальних підставах, передбачених розділом VI ПК України для оподаткування *додаткового блага*, види якого визначені в пп. 164.2.17 ст. 164 ПК України.

Доходи, отримані фізичною особою-резидентом з джерел походження за межами України, включаються до складу загального річного оподатковуваного доходу, крім доходів, що не підлягають оподаткуванню в Україні відповідно до положень ПК України чи міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Поняття «доходи, отриманих

з джерел за межами України» визначене в пп. 14.1.55 ст. 14 ПК України.

Для отримання права на зарахування податків та зборів, сплачених за межами України, платник зобов'язаний отримати від державного органу країни, де отримується такий дохід (прибуток), уповноваженого справляти такий податок, *довідку про суму сплаченого податку та збору*, а також про базу та/або об'єкт оподаткування. Зазначена довідка підлягає легалізації у відповідній країні, відповідній закордонній дипломатичній установі України, якщо інше не передбачено чинними міжнародними договорами України (п. 13.5 ст. 13 ПК України).

Проаналізуйте положення статей пп. 14.1.55 ст. 14, ст. 13, ст. 163, п. 170.11 ст. 170, що регулюють відносини оподаткування іноземних доходів (доходів фізичних осіб, отриманих за межами України). Розгляньте проблеми, пов'язані з усуненням подвійного оподаткування в умовах введення в Україні режиму воєнного стану.

Оподаткування доходів, отриманих ФОП від провадження господарської діяльності, крім осіб, які обрали спрощену систему оподаткування, врегульоване ст. 177 ПК України, з такими особливостями:

✓ об'єктом оподаткування є чистий оподатковуваний дохід, тобто різниця між загальним оподатковуваним доходом (виручка у грошовій та негрошовій формах) і документально підтвердженими витратами (див. п. 177.4 ст. 177 ПК України), пов'язаними з господарською діяльністю такої фізичної особи-підприємця. Не включаються до доходу суми ПДВ, що включаються до ціни проданих товарів (робіт, послуг), суми акцизного податку з реалізованих товарів, бюджетні гранти;

✓ ставка 18%;

✓ подають до контролюючого органу податкову декларацію за місцем своєї податкової адреси за результатами календарного року у строки, встановлені ПК України для річного звітного податкового періоду, в якій також зазначаються авансові платежі з податку на доходи;

✓авансові платежі з податку на доходи фізичних осіб розраховуються платником податку самостійно згідно з фактичними даними обліку доходів і витрат, що ведеться згідно з п. 177.10 ст. 177 ПК України, кожного календарного кварталу та сплачуються до бюджету до 20 числа місяця, наступного за кожним календарним кварталом (до 20 квітня, до 20 липня і до 20 жовтня).

Оподаткування доходів, отриманих фізичною особою, яка провадить незалежну професійну діяльність, урегульоване ст. 178 ПК України. Особливістю є те, що особи, які мають намір здійснювати незалежну професійну діяльність, зобов'язані стати на облік у контролюючих органах за місцем свого постійного проживання як самозайняті особи та отримати довідку про взяття на облік згідно із ст. 65 ПК України.

Проаналізуйте особливості розрахунку ПДФО особами, які мають намір здійснювати незалежну професійну діяльність.

Особливості нарахування (виплати) та оподаткування *окремих видів доходів* урегульовані ст. 170 ПК України, зокрема доходу від надання в оренду (емфітевзис) земельної ділянки, об'єктів нерухомості, інвестиційного прибутку, процентів нарахованих за податковий (звітний) місяць на суми банківських вкладних (депозитних) або поточних рахунків, доходів нерезидентів, іноземних доходів резидентів та інших, а також ст. 172-175 ПК України.

Порядок нарахування та сплати ПДФО

Особи, відповідальні за нарахування, утримання та сплату (перерахування) до бюджету ПДФО (ст. 171 ПК України):

1) з доходів у вигляді заробітної плати – *роботодавець*, який виплачує такі доходи на користь платника податку (який виступає як податковий агент);

2) з інших доходів з джерела їх походження в Україні – *податковий агент*;

3) з іноземних доходів та доходів, джерело виплати яких належить особам, звільненим від обов'язків нарахування,

утримання або сплати (перерахування) податку до бюджету – *платник податку*.

Конституція України передбачає обов'язок подання *декларації про майновий стан та доходи за минулий рік* кожним громадянином до податкової інспекції за місцем проживання (ч. 2 ст. 67 Конституції України). За результатами звітного податкового року, в якому іноземець набув статусу резидента України, він має подати річну податкову декларацію, в якій зазначає доходи з джерелом їх походження в Україні та іноземні доходи (пп. 170.10.4 п. 170.10 ст. 170 ПК України). Порядок подання річної декларації про майновий стан і доходи (податкової декларації) врегульований ст. 179 ПК України. Нею врегульовано як загальні, так і спеціальні випадки подання такої декларації.

До основних випадків, за яких платники податку зобов'язані самостійно обчислити суму податку (збору), що підлягає сплаті до бюджету за результатами звітного податкового року шляхом подання до податкового органу податкової декларації, відносяться:

✓ отримання окремих видів доходів, що не підлягають оподаткуванню при виплаті, але не звільнених від оподаткування (пп. 168.1.3 п. 168.1 ст. 168 ПК України) (суми заборгованості, за якими минув строк позовної давності; нецільова благодійна допомога понад установлену норму; додаткове благо тощо);

✓ отримання доходів від особи, яка не є податковим агентом (від інших фізичних осіб (резидентів або нерезидентів)) (пп. 168.2.1 п. 168.2 ст. 168 ПК України) (спадщина; подарунки; доходи від оренди майна іншій фізичній особі, доходи від операцій із продажу (обміну) рухомого та нерухомого майна, у випадках передбачених ПК України тощо);

✓ іноземні доходи (пп. 170.11.1 п. 170.11 ст. 170 ПК України).

Податкову декларацію також зобов'язані подавати:

✓ фізичні особи, які отримують доходи від підприємницької діяльності, крім осіб, що обрали спрощену систему оподаткування (ст. 177 ПК України);

✓ фізичні особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність (ст. 178 ПК України);

✓ іноземці, які за результатами звітного року набули статус резидента України, мають відобразити доходи з джерелом їх походження в Україні та іноземні доходи (пп. 170.10.4 п. 170.10 ст. 170 ПК України);

✓ платники податку-резиденти, які виїжджають за кордон на постійне місце проживання, не пізніше 60 календарних днів, що передують виїзду (п. 179.3 ст. 179 ПК України).

Податкова декларація подається як фізичними особами, так і самозайнятими особами, які перебувають на загальній системі оподаткування, *до 1 травня,* окрім випадків, передбачених в розділі IV ПК України (пп. 49.18.4 ст. 49 ПК України).

Обов'язок платника податку щодо подання податкової декларації вважається виконаним і податкова декларація не подається, крім випадків, коли подання податкової декларації прямо передбачено ПК України, якщо такий платник податку отримував (п. 179.2 ст. 179 ПК України):

✓ доходи, у тому числі іноземні доходи, які згідно з ПК України не включаються до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу;

✓ доходи винятково від податкових агентів незалежно від виду та розміру нарахованого (виплаченого, наданого) доходу;

✓ доходи від операцій продажу (обміну) майна, дарування, дохід від яких відповідно до ПК України не оподатковується, оподатковується за нульовою ставкою та/або з яких при нотаріальному посвідченні договорів, за якими був сплачений ПДФО;

✓ доходи у вигляді об'єктів спадщини, які відповідно до цього розділу оподатковуються за нульовою ставкою податку та/або з яких сплачено податок відповідно до п. 174.3 ст. 174 ПК України, а також в інших випадках, прямо передбачених в ПК України.

Окремі випадки, за яких платники податку звільняються від обов'язку подання податкової декларації, також закріплено в п. 179.4 ст. 179 ПК України.

З метою реалізації права на податкову знижку, платник ПДФО може заявляти про підстави для нарахування *податкової знижки* із зазначенням конкретних сум, що відображаються платником податку у річній податковій декларації, яка подається по 31 грудня включно наступного за звітним податкового року.

Військовий збір

Військовий збір установлено тимчасово – до набрання чинності рішенням Верховної Ради України про завершення реформи Збройних сил України (п. 16-1 підрозділу 10 розділу XX ПК України). Цей збір відносять до податкових платежів в силу того, що він установлений у ПК України, як того вимагає п. 94 ст. 9 ПК України.

Військовий збір повністю спрямовується до загального фонду Державного бюджету України (п. п. 1–2 ч. 2 ст. 29 БК України).

Платники військового збору – особи, визначені п. 162.1 ст. 162 ПК України:

- ✓ фізичні особи-резиденти, які отримують доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;
- ✓ фізичні особи-резиденти, які володіють та/або користуються (орендують (суборендують), на умовах емфітевзису, постійно користуються) земельними ділянками, віднесеними до сільськогосподарських угідь, у частині мінімального податкового зобов'язання;
- ✓ фізичні особи-нерезиденти, які отримують доходи з джерела їх походження в Україні;
- ✓ податкові агенти.

Об'єкт оподаткування військовим збором – доходи, визначені ст. 163 ПК України, тобто ті самі доходи, що є об'єктом оподаткування ПДФО. При цьому, звільняються від оподаткування збором доходи, що не включаються до загального оподатковуваного ПДФО доходу фізичних осіб (не підлягають оподаткуванню, оподатковуються за нульовою ставкою), крім доходів, зазначених у п. 3 і 4 п. 170.13-1 ст. 170 ПК України та п. 14 підрозділу 1 розділу XX ПК України (пп. 1.7 п. 16-1 Підрозділу 10 Розділу XX ПК України).

Ставка військового збору – 1,5% від об'єкта оподаткування військовим збором.

Нарахування, утримання та сплата (перерахування) військового збору до бюджету – здійснюються в порядку, встановленому Розділом IV ПК України, що регулює сплату, з урахуванням особливостей, визначених підрозділом 1 ПК України. Відповідальними за утримання (нарахування) та сплату (перерахування) збору до бюджету є особи, визначені у ст. 171 ПК України. Тобто, якщо отримуваним доходом є заробітна плата, то відповідальною особою є роботодавець, який виплачує такі доходи на користь платника податку, інших оподатковуваних доходів з джерела їх походження в Україні – податковий агент, а щодо іноземних доходів та доходів, джерело виплати яких належить особам, звільненим від обов'язків нарахування, утримання або сплати (перерахування) податку до бюджету – особа, яка є платником ПДФО і одночасно платником військового збору.

Проаналізуйте особливості «військового ПДФО» та проблеми сплати військового збору різними платниками, розгляньте категорії осіб, які звільняються від сплати військового збору.

4.4. Правове регулювання оподаткування юридичних осіб. Податок на прибуток підприємств

Податок на прибуток підприємств та його ознаки. Платники податку на прибуток підприємств – резиденти. Платники податку на прибуток підприємств-резиденти Дія Сіті. Об'єкти оподаткування податком на прибуток підприємств. База оподаткування та ставка податку на прибуток підприємств. Порядок обчислення та сплати податку на прибуток підприємств. Податкові (звітні) періоди. Особливості оподаткування податком на прибуток підприємств залежно від сфери діяльності платника.

Юридичні особи можуть бути платниками податків, перебуваючи на загальній чи спеціальній (спрощеній) системах оподаткування, якщо це дозволяє закон. Більшість юридичних осіб не можуть бути платниками єдиного податку в силу різних причин (напряму діяльності, обсягу їх доходу чи прямої для них заборони), а тому вони перебувають на загальній системі

оподаткування і реєструються як платники податку на прибуток підприємств.

Податок на прибуток підприємств – урегульований переважно розділом III ПК України і ***характеризується такими ознаками*:**

✓ загальнодержавний;

✓ прямий;

✓ сплачується юридичними особами та у визначених випадках ФОП, а також фізичними особи, які провадять незалежну професійну діяльність, щодо виплачених нерезиденту доходів (прибутків) із джерелом їх походження з України;

✓ регулярний;

✓ 90% податку зараховується до загального фонду Державного бюджету України (п. 2 ч. 2 ст. 29 БК України), а 10% – до доходів загального фонду бюджетів міст республіканського АРК та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад (п. 17 ч. 1 ст. 64 БК України), крім податку, що сплачується підприємствами державної, АРК чи комунальної власності. Зокрема:

- податок на прибуток підприємств державної власності зараховується до загального фонду державного бюджету в повному обсязі (п. 2 ч. 2 ст. 29 БК України);
- податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності, засновником яких є Верховна Рада АРК та обласні ради, зараховується відповідно до бюджету АРК, обласних бюджетів (п. п. 1–2 ч. 1 ст. 66 БК України);
- податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності, засновником яких є районні ради, зараховується до загального фонду районних бюджетів (п. 1 ч. 1 ст. 64-1 БК України);
- податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності, засновником яких є сільські, селищні, міські ради, зараховується до відповідних бюджетів зараховується відповідно до районних, міських бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад (п. 18 ч. 1 ст. 64 БК України).

Платники податку на прибуток підприємств-резидентів (ст. 133 ПК України):

✓ *суб'єкти господарювання-юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність як на території України, так і поза її межами*, крім неприбуткових підприємств, установи та організації;

✓ *суб'єкти господарювання-юридичні особи, які обрали спрощену систему оподаткування*, є платниками податку при виплаті доходів (прибутків) нерезиденту із джерелом їх походження з України, а також при отриманні скоригованого прибутку контрольованої іноземної компанії, що оподатковується в порядку, визначеному ст. 39-2 ПК України та Розділом II ПК України;

✓ *управитель фонду операцій з нерухомістю*, який здійснює діяльність відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» щодо операцій і результатів діяльності із довірчого управління, що здійснюється таким управителем через фонд;

✓ *ФОП,* зокрема й такі, що обрали спрощену систему оподаткування, та *фізичні особи, які провадять незалежну професійну діяльність*, щодо виплачених нерезиденту доходів (прибутків) із джерелом їх походження з України, що оподатковуються в порядку, визначеному п. 141.4 ст. 141 ПК України;

✓ *юридичні особи, що утворені відповідно до законодавства інших країн (іноземні компанії) та мають місце ефективного управління на території України* (правила визначення України місцем ефективного управління Україна зазначені в п. 133.1.5 ст. 133 ПК України).

Платники податку на прибуток підприємств-резиденти Дія Сіті (Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», пп. 14.1.282 ст. 14 ПК України):

✓ юридична особа, яка відповідно до цього Закону набула статусу резидента Дія Сіті та згідно з інформацією, що міститься у реєстрі Дія Сіті, перебуває у зазначеному статусі;

✓ юридична особа, зареєстрована на території України в установленому законодавством України порядку, незалежно від її місцезнаходження та місця провадження господарської діяльності, яка відповідає вимогам, що визначені в ч. 1 ст. 5 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки»;

✓ резидент Дія Сіті – платник податку, що сплачує податок на прибуток підприємств на особливих умовах (далі – резидент Дія Сіті – платник податку на особливих умовах), – резидент Дія Сіті, який у порядку, передбаченому пунктом 141.10 ст. 141 ПК України, обрав або перейшов на відповідний режим оподаткування.

Резиденти Дія Сіті, які не обрали (не перейшли) на відповідний режим оподаткування, сплачують податок на прибуток підприємств на загальних підставах та вважаються резидентами Дія Сіті, що не є платниками податку на особливих умовах (пп. $14.1.282^{-1}$ ст. 14 ПК України).

На всіх резидентів Дія Сіті та їх учасників (акціонерів) поширюється система державних гарантій захисту інвестицій, передбачена законодавством про інвестиційну діяльність та режим іноземного інвестування (ч. 5 ст. 3 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»).

Визначте коло суб'єктів, звільнених від сплати податку на прибуток підприємств, закріплених у ст. 142 ПК України, проаналізуйте їх. Розгляньте особливості оподаткування юридичних осіб-нерезидентів.

Платники податку на прибуток підприємств-нерезидентів:

✓ юридичні особи, які утворені в будь-якій організаційно-правовій формі та отримують доходи з джерелом походження з України, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичні привілеї або імунітет згідно з міжнародними договорами України (пп.133.2.1. п. 133.2 ст. 133 ПК України);

✓ постійні представництва нерезидентів – нерезиденти, які здійснюють господарську діяльність на території України через постійне представництво та/або отримують доходи із джерелом

походження з України, та інші нерезиденти, на яких покладено обов'язок сплачувати податок у порядку, встановленому цим розділом.(пп. 133.2.2 п. 133.2 ст. 133 ПК України).

Нерезидент стає на облік у контролюючому органі за місцезнаходженням свого постійного представництва до початку своєї господарської діяльності через таке представництво у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику. Нерезидент, який розпочав господарську діяльність через своє постійне представництво до реєстрації в контролюючому органі, вважається таким, що ухиляється від оподаткування, а одержані ним прибутки вважаються прихованими від оподаткування (п. 133.3 ст. 133 ПК України).

Не є платниками податку на прибуток підприємств:

✓неприбуткові підприємства, установи та організації у порядку та на умовах, встановлених п. 133.4 ст. 133 ПК України. На них також поширюються вимоги ГК Украіи щодо некомерційних організацій;

✓суб'єкти господарювання, що застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, визначені главою 1 розділу XIV ПК України, крім випадків, передбачених абз. 2 і 3 другим пп. 133.1.1 та пп. 133.1.4 пп. 133.1 ст. 133 ПК України (п. 133.5 ст. 133 ПК України).

Звільняється від оподаткування прибуток підприємств та організацій, які засновані громадськими організаціями осіб з інвалідністю і є їх повною власністю, отриманий від продажу (постачання) товарів, виконання робіт і надання послуг окрім окремих обмежень, що закріплені в п. 142.1 ст. 142 ПК України.

Об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємств:

✓прибуток із джерелом походження з України та поза її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової

звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень ПК України;

✓ для платників податку, у яких річний дохід від будь-якої діяльності (за вирахуванням непрямих податків), визначений за правилами бухгалтерського обліку за останній річний звітний період *не перевищує сорока мільйонів гривень*, об'єкт оподаткування може визначатися без коригування фінансового результату до оподаткування на усі різниці (крім від'ємного значення об'єкта оподаткування минулих податкових (звітних) років), визначені відповідно до положень цього розділу (п. 134.1 ст. 134 ПК України).

Особливості визначення інших об'єктів оподаткування податком на прибуток підприємств визначені в п. 134.1 ст. 134 ПК України, зокрема це:

✓ дохід за договорами страхування;

✓ дохід (прибуток) нерезидента з джерелом походження з України, що підлягає оподаткуванню згідно з п. 141.4 ст. 141 ПК України;

✓ дохід суб'єктів, які здійснюють випуск та проведення лотерей, підлягає оподаткуванню згідно з п. 141.8 ст. 141 ПК України;

✓ дохід операторів, отриманий від букмекерської діяльності, азартних ігор (у тому числі казино);

✓ дохід, отриманий від азартних ігор, з використанням гральних автоматів;

✓ операції резидентів Дія Сіті – платників податку на особливих умовах.

База оподаткування – грошове вираження об'єкта оподаткування, визначеного згідно зі ст. 134 ПК України, з урахуванням інших положень ПК України.

Ставки податку на прибуток підприємств:

1) *базова (основна) ставка податку – 18%*;

2) *базова (основна) ставка податку – 25%* для цілей:

- оподаткування прибутку банку, визначеного відповідно до пп. 134.1.1 п. 134.1 ст. 134 ПК України;
- оподаткування скоригованого прибутку контрольованої іноземної компанії банку, визначеного відповідно до ст. 39-2 ПК України;

- застосування положень п. 57.1-1 ст. 57 ПК України до виплати дивідендів банками.

Однак під час *провадження страхової діяльності юридичних осіб* – резидентів одночасно із ставкою податку на прибуток, визначеною у п. 136.1 ст. 136 ПК України, ставки податку на дохід установлюються у таких розмірах:

✓ *3%* – за договорами страхування (співстрахування) від об'єкта оподаткування (визначається відповідно до ст. 141 ПК України);

✓ *0%* – за договорами з довгострокового страхування життя, договорами добровільного медичного страхування та договорами страхування у межах недержавного пенсійного забезпечення, зокрема договорів страхування додаткової пенсії, та інших договорів, визначених підпунктами 14.1.52, 14.1.52-1, 14.1.52-2 і 14.1.116 ст. 14 ПК України.

Ставки 0, 4, 5, 6, 12, 15, 18 і 20 відсотків – застосовуються до доходів ***нерезидентів*** *та прирівняних до них осіб* із джерелом їх походження з України у випадках, установлених п. 141.4 ст. 141 ПК України. Інші види ставок закріплені в п. п. 136.4–136.8 ст. 136 ПК України.

Порядок обчислення та сплати податку на прибуток підприємств – ст. 137 ПК України. Податок нараховується платником самостійно за ставкою, визначеною ст. 136 ПК України, від бази оподаткування.

Великі платники податку суму податку визначають шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень ПК України, з'ясуємо вказані правові категорії.

Фінансовий результат до оподаткування збільшується відповідно до ст. 138 ПК України, зокрема:

✓ на суму нарахованої амортизації основних засобів або нематеріальних активів відповідно до національних положень

(стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності;

✓ на суму уцінки та втрат від зменшення корисності основних засобів або нематеріальних активів, включених до витрат звітного періоду відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності;

✓ на суму залишкової вартості окремого об'єкта основних засобів або нематеріальних активів, визначеної відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, у разі ліквідації або продажу такого об'єкта;

✓ на суму залишкової вартості окремого об'єкта невиробничих основних засобів або невиробничих нематеріальних активів, визначеної відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, у разі ліквідації або продажу такого об'єкта;

✓ на суму витрат на ремонт, реконструкцію, модернізацію або інші поліпшення невиробничих основних засобів чи невиробничих нематеріальних активів, віднесених до витрат відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності;

✓ на суму витрат на створення забезпечень (резервів) для відшкодування наступних (майбутніх) витрат (крім забезпечення (резерву) витрат на оплату відпусток працівникам, інших виплат, пов'язаних з оплатою праці, та витрат на сплату єдиного соціального внеску, що нараховується на такі виплати) відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності (п. 139.1.1 ст. 139 ПК України);

✓ на суму витрат на формування резерву сумнівних боргів відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності;

✓ на суму витрат від списання дебіторської заборгованості понад суму резерву сумнівних боргів;

✓ на інші суми, визначені у ПК України, зокрема у пп. 141.1.3 п. 141.1 ст. 141 ПК України.

Проаналізуйте положення ПК України, де визначаються суми, ***на які зменшується фінансовий результат*** до оподаткування (зокрема, п. 138.2 ст. 138, пп. 139.3.4 п. 139.3 ст. 139, п. 140.4, пп. 141.1.4. п. 141.1 та пп. 141.2.2 п. 141.2 ст. 141 ПК України).

В окремих випадках здійснюються авансові внески податку на прибуток підприємств. Це стосується, наприклад, платників податку, які здійснюють діяльність з торгівлі валютними цінностями у готівковій формі.

Визначте та проаналізуйте сучасні проблеми, пов'язані із авансовими внесками податку на прибуток.

Податкові (звітні) періоди для податку на прибуток підприємств (окрім випадків, передбачених п. 137.5 ст. 137 ПК України) є календарні: квартал, півріччя, три квартали, рік (п. 137.4 ст. 137 ПК України). При цьому податкова декларація розраховується наростаючим підсумком.

Платник податків *зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання*, зазначену у поданій ним податковій декларації, протягом 10-ти календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого ПК України для подання податкової декларації, крім випадків, установлених ПК України (п. 57.1 ст. 57 ПК України).

У ПК України встановлено окремі ***особливості оподаткування податком на прибуток підприємств залежно від сфери діяльності платника***:

✓ особливості оподаткування страховика (ст. 136 та ст. 141 ПК України);

✓ особливості сплати податку на прибуток платниками, які здійснюють діяльність з торгівлі валютними цінностями, врегульовано п. 141.13 ст. 141 та п. 137.11 ст. 137 ПК України;

✓особливості оподаткування нерезидентів – визначені в ст. 141 ПК України.

Важливо відмітити, що юридичні особи можуть мати відокремлені підрозділи (філії, представництва) як резиденти, так і нерезиденти.

Ознайомтесь із нормами ПК України, які стосуються контрольованих іноземних компаній (КІК), трансфертного ціноутворення та принципу «витягнутої руки».

4.5. Правове регулювання місцевих податків і зборів

Місцеві податки і збори у ПК України. Податок на майно (включає: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; транспортний податок; плату за землю). Єдиний податок та спрощена система оподаткування. Реєстратори розрахункових операцій. Земельний податок (включає податок на землю та плату за землю). Туристичний збір. Збір за місця для паркування транспортних засобів.

У ст. 143 Конституції України закріплено, що територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону. Також у п. 10.3 ст. 10 ПК України закріплено, що місцеві ради в межах повноважень, визначених цим Кодексом, вирішують питання відповідно до вимог ПК України щодо встановлення податку на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору та земельного податку за лісові землі. У ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено, що повноваження сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної ради можуть бути достроково припинені у випадках, передбачених Законами України «Про військово-цивільні адміністрації», «Про правовий режим воєнного стану» з дня набрання чинності актом Президента України про утворення відповідної військово-цивільної, військової адміністрації. У такий спосіб, відповідно до ст. 3, ст. 12 ПК України сільські,

селищні, міські ради, військові адміністрації та військово-цивільні адміністрації наділені повноваженнями (п. 12.4 ст. 12 ПК України) приймати рішення, зокрема, щодо:

1) встановлення ставок місцевих податків та зборів у межах ставок, визначених ПК України;

2) визначення переліку податкових агентів згідно зі ст. 268 ПК України;

3) прийняття рішення про встановлення місцевих податків та зборів, зміну розміру їх ставок, об'єкта оподаткування, порядку справляння чи надання податкових пільг, яке тягне за собою зміну податкових зобов'язань платників податків та яке набирає чинності з початку бюджетного періоду;

4) надання інформації контролюючим органам за місцезнаходженням земельних ділянок щодо виділених земельних ділянок у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) на підставі рішень органу місцевого самоврядування з наданням копій таких документів:

- документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України (паспорта громадянина);
- реєстраційного номера облікової картки платника податків;
- кадастрового плану земельної ділянки з проєкту землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв);
- сертифіката на право на земельну частку (пай) (за наявності).

Місцеві податки:

✓ податок на майно (передбачає: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; транспортний податок; плату за землю);

✓ єдиний податок.

***Місцеві збори*:**

✓ збір за місця для паркування транспортних засобів;

✓ туристичний збір.

Місцеві ради обов'язково установлюють єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю, крім земельного податку за лісові землі). Установлення місцевих податків та зборів, не передбачених ПК України, забороняється. Також не дозволяється сільським, селищним, міським радам встановлювати індивідуальні пільгові ставки

місцевих податків та зборів для окремих юридичних осіб та ФОП і фізичних осіб або звільняти їх від сплати таких податків та зборів.

При прийнятті рішення про встановлення місцевих податків та/або зборів обов'язково визначаються об'єкт оподаткування, платник податків і зборів, розмір ставки, податковий період та інші обов'язкові елементи, визначенні ст. 7 ПК України з дотриманням критеріїв, встановлених розділом XII ПК України, відповідного місцевого податку чи збору.

Сільські, селищні, міські ради не пізніше 25 липня року, що передує бюджетному періоду, в якому планується застосовування встановлених місцевих податків та/або зборів та податкових пільг зі сплати місцевих податків та/або зборів:

- ✓ надсилають у десятиденний строк з дня прийняття рішень до контролюючого органу, в якому перебувають на обліку платники відповідних місцевих податків та/або зборів в електронному вигляді інформацію щодо ставок та податкових пільг зі сплати місцевих податків та/або зборів у порядку та за формою, затвердженими Кабінетом Міністрів України, та копії прийнятих рішень про встановлення місцевих податків та/або зборів та про внесення змін до таких рішень.;
- ✓ офіційно оприлюднюють прийняте рішення про встановлення місцевих податків та зборів.

Зарахування місцевих податків та зборів до відповідних місцевих бюджетів здійснюється відповідно до БК України, а саме – відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 64 БК України, де закріплено, що до доходів загальних фондів бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад належать місцеві податки та збори, що сплачуються (перераховуються) згідно з ПК України (крім єдиного податку, що сплачується електронним резидентом (е-резидентом, оскільки такий платіж є доходом загального фонду Державного бюджету України).

Податок на майно

Податок на майно – один з найдавніших податків, який значною мірою еволюціонував та на сьогодні закріплений як елемент податкової системи в більшості держав світу.

Дослідіть історію виникнення податку на майно та правових основ його правового регулювання в Україні та світі.

Склад податку на майно (ст. 265 ПК України):

✓ податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

✓ транспортний податок;

✓ плата за землю (передбачає податок на землю та плату за землю).

1.1. Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки (ст. 266 ПК України) є складовою частиною податку на майно як місцевого податку, нараховується на нерухоме майно, що розміщене на території відповідної територіальної громади і повністю надходить до відповідного бюджету місцевого самоврядування. Він має наступні елементи.

Платники податку – фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості. У разі перебування об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості у спільній частковій або спільній сумісній власності кількох осіб:

а) якщо об'єкт житлової та/або нежитлової нерухомості перебуває у спільній частковій власності кількох осіб, платником податку є кожна з цих осіб за належну їй частку;

б) якщо об'єкт житлової та/або нежитлової нерухомості перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб, але не поділений у натурі, платником податку є одна з таких осіб-власників, визначена за їх згодою, якщо інше не встановлено судом;

в) якщо об'єкт житлової та/або нежитлової нерухомості перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб і поділений між ними в натурі, платником податку є кожна з цих осіб за належну їй частку.

Нерезиденти (іноземні юридичні компанії, організації), які здійснюють в Україні діяльність через відокремлені підрозділи, у тому числі постійні представництва, або придбавають нерухоме майно або отримують майнові права на таке майно в Україні зобов'язані стати на облік у контролюючих органах (п. 64.5 ст. 64

ПК України), оскільки вони виступають платниками податку на майно.

Об'єкти оподаткування – об'єкти житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі їх частки (п. 266.2.1 ст. 266 ПК України), окрім об'єктів, які визначені в п. 266.2.2 ст. 266 ПК України (зокрема, гуртожитки, будівлі дитячих будинків, об'єкти житлової та нежитлової нерухомості, які перебувають у власності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та ін.).

База оподаткування – загальна площа об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його часток (пп. 266.3.1 ст. 266 ПК України), яка: а) обчислюється контролюючим органом – якщо об'єкти перебувають у власності фізичних осіб; б) якщо об'єкти перебувають у власності юридичних осіб, обчислюється такими особами самостійно, з огляду на загальну площу кожного окремого об'єкта оподаткування на підставі документів, що підтверджують право власності на такий об'єкт.

Пільги із сплати податку. База оподаткування об'єкта/об'єктів *житлової нерухомості*, в тому числі їх часток, що перебувають у власності фізичної особи-платника податку, зменшується (пп. 266.4.1 ст. 266 ПК України):

а) для квартири/квартир незалежно від їх кількості – на 60 кв. метрів;

б) для житлового будинку/будинків незалежно від їх кількості – на 120 кв. метрів;

в) для різних типів об'єктів житлової нерухомості, в тому числі їх часток (у разі одночасного перебування у власності платника податку квартири/квартир та житлового будинку/будинків, у тому числі їх часток), – на 180 кв. метрів. Таке зменшення надається один раз за кожний базовий податковий (звітний) період (рік).

Таке зменшення надається один раз за кожний базовий податковий (звітний) період (рік). При цьому у рішеннях про місцеві податки і збори можуть бути закріплені додаткові податкові пільги для фізичних та юридичних осіб (п. 12.2.3 ст. 12 та п. 266.4.2 ст. 266 ПК України).

Пільги з податку, що сплачується на відповідній території з об'єктів житлової та нежитлової нерухомості, для фізичних осіб

визначаються, виходячи з їх майнового стану та рівня доходів. Однак ***пільги не застосовуються щодо фізичних осіб до*:**

✓ об'єкта/об'єктів оподаткування, якщо площа такого/таких об'єкта/об'єктів перевищує *п'ятикратний розмір неоподатковуваної площі*, встановленої підпунктом 266.4.1 ст. 266 ПК України, тобто 300 кв. метрів;

✓ об'єкта/об'єктів оподаткування, що використовуються їх власниками з метою одержання доходів (здаються в оренду, лізинг, позичку, використовуються у підприємницькій діяльності) (п. 266.4.3 ст. 266 ПК України).

Пільги з податку, що сплачується на відповідній території з об'єктів нежитлової нерухомості, встановлюються залежно від майна, яке є об'єктом оподаткування, з урахуванням пп. 266.4.2 ст. 266 ПК України.

Ставки податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки:

✓ *адвалорна ставка* – встановлюється за рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад, залежно від місця розташування (зональності) та типів таких об'єктів нерухомості *у розмірі, що не перевищує 1,5% розміру* мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, за 1 квадратний метр бази оподаткування (п. 266.5.1 ст. 266 ПК України);

✓ *фіксована ставка* – за наявності у власності платника податку об'єкта (об'єктів) житлової нерухомості, у тому числі його частки, що перебуває у власності фізичної чи юридичної особи – платника податку, загальна площа якого перевищує 300 квадратних метрів (для квартири) та/або 500 квадратних метрів (для будинку), *сума податку збільшується на 25 000 грн* на рік за кожен такий об'єкт житлової нерухомості (його частку) (пп. Ґ п. 266.7.1-1 ст. 266 ПК України).

З'ясуйте, яка ставка податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, встановлена рішенням місцевої ради територіальної громади, на території якої зареєстроване (задекларованe) ваше місце проживання.

Опрацюйте порядок та строки сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. З'ясуйте, доходом якого

місцевого бюджету (місцевих бюджетів) є сума сплаченого фіксованого розміру податку на майно, відмінного від земельної ділянки, що становить 25 000 грн, якщо об'єкти житлової нерухомості платника податку знаходяться на території різних територіальних громад.

1.2. Транспортний податок є складовою податку на майно, урегульований ст. 267 ПК України та обов'язково встановлюється місцевими радами.

Платники транспортного податку:

✓ фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти;

✓ які мають зареєстровані в Україні згідно з чинним законодавством власні легкові автомобілі, що відповідно до підпункту 267.2.1 п. 267.2 ст. 267 *є об'єктами оподаткування* (ст. 267.1.1 ст. 267 ПК України).

Об'єкт оподаткування (п. 267.2 ст. 267 ПК України) – легкові автомобілі, з року випуску яких минуло не більше п'яти років (включно) та середньоринкова вартість яких становить понад 375 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року. *Середньоринкова вартість* визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику економічного, соціального розвитку і торгівлі, за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України. На сьогодні керуються Методикою визначення середньоринкової вартості легкових автомобілів, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 66 (зі змінами). Вартість авто визначається станом на 1 січня податкового (звітного) року, виходячи з марки, моделі, року випуску, об'єму циліндрів двигуна, типу пального.

База оподаткування – легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування відповідно до підпункту 267.2.1 п. 267.2 ст. 267 ПК України. Тобто – не ціна автомобіля, а сам автомобіль як одиниця, що відповідає встановленим критеріям.

Ставка транспортного податку – встановлюється з розрахунку на календарний рік у розмірі 25 000 гривень за кожен легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування відповідно до підпункту 267.2.1 п. 267.2 ст. 267 ПК України. За

об'єкти оподаткування, придбані протягом року, податок сплачується пропорційно кількості місяців, які залишилися до кінця року, починаючи з місяця, в якому проведено реєстрацію транспортного засобу (п. 267.6.6 ст. 267 ПК України).

Порядок розрахунку транспортного податку. Обчислення суми податку з об'єкта/об'єктів оподаткування фізичних осіб здійснюється контролюючим органом за податковою адресою (місцем реєстрації) платника податку, зазначеною у реєстраційних документах на об'єкт оподаткування (пп. 267.6.1 ст. 267 ПК України). Податкове/податкові повідомлення-рішення про сплату суми/сум податку та відповідні платіжні реквізити надсилаються платнику податку контролюючим органом у порядку ст. 42 ПК України до 1 липня року базового податкового (звітного) періоду (року). Щодо об'єктів оподаткування, придбаних протягом року, податок сплачується фізичною особою-платником, починаючи з місяця, в якому виникло право власності на такий об'єкт. Контролюючий орган надсилає податкове повідомлення-рішення новому власнику після отримання інформації про перехід права власності (пп. 267.6.2 ст. 267 ПК України).

Платники податку-юридичні особи самостійно обчислюють суму податку станом на 1 січня звітного року, і не пізніше 20 лютого цього самого року подають контролюючому органу за місцем реєстрації об'єкта оподаткування декларацію за формою, установленою у порядку, передбаченому ст. 46 ПК України, з розбивкою річної суми рівними частками поквартально (пп. 267.6.4 ст. 267 ПК України). Щодо об'єктів оподаткування, придбаних протягом року, декларація юридичною особою-платником подається протягом місяця з дня виникнення права власності на такий об'єкт, а податок сплачується, починаючи з місяця, в якому виникло право власності на такий об'єкт.

***Строки сплати транспортного податку*:**

а) фізичними особами – протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення;

б) юридичними особами – авансовими внесками щокварталу до 30 числа місяця, що наступає за звітним кварталом, які відображаються в річній податковій декларації.

Базовий податковий (звітний) період дорівнює календарному року (пп. 267.5.1 ст. 267 ПК України).

1.3. Плата за землю (*включає* ***земельний податок на землю*** та ***орендну плату (за земельну ділянку))*** урегульована ст. 269 ПК України та рішеннями про місцеві податки і збори. Місцеві ради обов'язково установлюють плату за землю, однак можуть у межах повноважень, визначених ПК України, вирішувати питання щодо встановлення земельного податку на лісові землі (ст. 10 ПК України). Верховна Рада АРК та органи місцевого самоврядування встановлюють ставки плати за землю та пільги щодо земельного податку, що сплачується на відповідній території. Нові зміни до рішень щодо наданих пільг зі сплати земельного податку надаються відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки до 1 числа першого місяця кварталу, що настає за звітним кварталом, у якому відбулися зазначені зміни (п. 284.1 ст. 284 ПК України).

Платники земельного податку (ст. 269 ПК України):

✓ власники земельних ділянок, земельних часток (паїв);

✓ землекористувачі, яким відповідно до закону надані у користування земельні ділянки державної та комунальної власності на правах постійного користування.

Платниками орендної плати (за земельну ділянку) є землекористувачі (орендарі) земельних ділянок державної та комунальної власності на умовах оренди.

Від сплати земельного податку звільняються:

1) юридичні особи, визначені в ст. 282 ПК України;

2) окремі фізичні особи на земельні ділянки за кожним видом використання у межах граничних норм, які визначені в п. 281.2 ст. 281 ПК України, а саме:

- інваліди першої і другої групи;
- фізичні особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років;
- пенсіонери (за віком);
- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

• фізичні особи, визнані законом особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

3) на період дії єдиного податку четвертої групи звільнені від сплати земельного податку власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі за умови передачі земельних ділянок та земельних часток (паїв) в оренду платнику єдиного податку четвертої групи (п. 281.3 ст. 281 ПК України).

З'ясуйте, які саме юридичні особи звільнені від сплати земельного податку (плати за землю) відповідно до ст. 282 ПК України, і чи закріплені додаткові пільги щодо сплати земельного податку згідно з рішенням про місцеві податки і збори, прийнятим відповідно до п. 284.1 ст. 284 ПК України місцевою радою територіальної громади, членом якої ви є.

Об'єкти оподаткування платою за землю (ст. 270 ПК України):

✓ земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні;

✓ земельні частки (паї), які перебувають у власності.

Не сплачується земельний податок за (ст. 283 ПК України):

✓ сільськогосподарські угіддя зон радіоактивно забруднених територій (пп. 283.1.1 ст. 283 ПК України), і хімічно забруднених сільськогосподарських угідь, на які запроваджено обмеження щодо ведення сільського господарства;

✓ земельні ділянки, що перебувають у консервації, або землі сільськогосподарських угідь, які перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння;

✓ земельні ділянки державних сортовипробувальних станцій і сортодільниць, які використовуються для випробування сортів сільськогосподарських культур;

✓ землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування (див. пп. 283.1.4 ст. 283 ПК України);

✓ земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними

насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодових насаджень;

✓ земельні ділянки кладовищ, крематоріїв та колумбаріїв;

✓ земельні ділянки, на яких розташовані дипломатичні представництва;

✓ земельні ділянки, надані для будівництва і обслуговування культових та інших будівель.

База оподаткування платою за землю (ст. 271 ПК України):

✓ *нормативна грошова оцінка земельних ділянок,* з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до встановленого порядку;

✓ *площа земельних ділянок*, нормативну грошову оцінку яких не проведено.

Межі граничних норм звільнення від сплати податку на землю закріплені в п. 281.2 ст. 281 ПК України. Якщо фізична особа має декілька ділянок одного виду, то вона самостійно обирає земельну ділянку для застосування пільги та подає заяву (див. пп. 281.4 ст. 281 ПК України).

Ставка земельного податку щодо земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких проведено (ст. 274 ПК України):

✓ *за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких проведено* – не більше 3% від їх нормативної грошової оцінки;

✓ для *земель загального користування* – не більше 1% від їх нормативної грошової оцінки;

✓ для *сільськогосподарських угідь* – не менше 0,3% та не більше 1% від їх нормативної грошової оцінки;

✓ для *лісових земель* – не більше 0,1% від їх нормативної грошової оцінки;

✓ за *земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів господарювання* (крім державної та комунальної форм власності) – не більше 12% від їх нормативної грошової оцінки.

Ставки земельного податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких не проведено (ст. 277 ПК України):

✓ за земельні ділянки, розташовані за межами населених пунктів або в межах населених пунктів, установлюється у розмірі не більше 5% від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по АРК або по області;

✓ для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3% та не більше 5% від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по АРК або по області;

✓ для лісових земель – не більше 0,1% від нормативної грошової оцінки площі ріллі по АРК або по області.

Плата за землю, за земельні ділянки, надані гірничодобувним підприємствам для видобування корисних копалин та розробки родовищ корисних копалин, справляється у розмірі 25% податку, обчисленого відповідно до ст. 272 і ст. 277 ПК України (п. 284.4 ст. 284 ПК України).

Податковий період та порядок обчислення. Базовим податковим (звітним) періодом для плати за землю є календарний рік (п. 285.1 ст. 285 ПК України), тобто починається 1 січня і закінчується 31 грудня того самого року (для новостворених підприємств та організацій, а також у зв'язку із набуттям права власності та/або користування на нові земельні ділянки може бути меншим 12 місяців).

Порядок обчислення плати за землю. Платники плати за землю (крім фізичних осіб) самостійно обчислюють суму податку щороку станом на 1 січня, і не пізніше 20 лютого поточного року подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки податкову декларацію на поточний рік відповідно до ст. 46 ПК України, з розбивкою річної суми рівними частками за місяцями. Подання такої декларації звільняє від обов'язку подання щомісячних декларацій. Підстави для нарахування земельного податку визначені в ст. 286 ПК України.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у спільній власності кількох юридичних або фізичних осіб, податок нараховується з урахуванням прибудинкової території кожному з таких осіб (ст. 286 ПК України):

✓ у рівних частинах – якщо будівля перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб, але не поділена в натурі, або

одній з таких осіб-власників, визначеній за їх згодою, якщо інше не встановлено судом;

✓ пропорційно належній частці кожної особи – якщо будівля перебуває у спільній частковій власності;

✓ пропорційно належній частці кожної особи – якщо будівля перебуває у спільній сумісній власності і поділена в натурі.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у користуванні кількох юридичних або фізичних осіб, податок нараховується кожному з них пропорційно тій частині площі будівлі, що знаходиться в їх користуванні, з урахуванням прибудинкової території.

Строк сплати плати за землю (ст. 287 ПК України). Власники землі та землекористувачі сплачують плату за землю з дня виникнення права власності або права користування земельною ділянкою. Податкове зобов'язання щодо плати за землю, визначене юридичними особами у податковій декларації на поточний рік, сплачується рівними частками власниками та землекористувачами земельних ділянок за місцезнаходженням земельної ділянки за податковий період, який дорівнює календарному місяцю, щомісяця протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) місяця. Податок фізичними особами сплачується протягом 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення.

У зв'язку з нападом росії на Україну та загостренням війни, було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 р. (набрав чинності 17.03.2022 р.), яким визначено, що тимчасово, на період з 1.03.2022 р. по 31 грудня року, наступного за роком, у якому припинено або скасовано воєнний, надзвичайний стан, не нараховується та не сплачується плата за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності):

✓ за земельні ділянки (земельні частки (паї), що розташовані:

- на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або

• на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями рф, та перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб;

✓ за земельні ділянки (земельні частки (паї), визначені обласними військовими адміністраціями як засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди.

Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих збройними формуваннями рф, визначається Кабінетом Міністрів України, а саме – постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» 06.12.2022 р. № 1364, яка набрала чинності 25.12.2022 р.

Податок за лісові землі – особлива форма податку на землю, проте він є складним, оскільки складається із *земельного податку та рентної плати*, що визначається податковим законодавством. Відносини зі сплати такого податку врегульовані ст. 273 ПК України та можуть бути предметом регулювання рішень місцевих рад у межах повноважень, визначених ПК України, щодо встановлення податку за лісові землі. Базою податку за лісові землі є лісові та нелісові землі, при цьому: 1) лісові землі – земельні ділянки, на яких розташовані лісові ділянки (пп. 14.1.98 ст. 14 ПК України); 2) нелісові землі – земельні ділянки, зайняті чагарниками, комунікаціями, сільськогосподарськими угіддями, водами і болотами, малопродуктивними землями тощо (пп. 14.1.119 ст. 14 ПК України).

***Ставка податку за лісові землі*:**

✓ ставка податку для лісових земель (нормативну грошову оцінку яких проведено) відповідно до п. 274.1 ст. 274 ПК України, встановлюється у розмірі не більше 0,1% від їх нормативної грошової оцінки;

✓ ставка податку для лісових земель (нормативну грошову оцінку яких не проведено) відповідно до п. 277.1 ст. 277 ПК України, встановлюється у розмірі не більше 0,1% від нормативної грошової оцінки площі ріллі по області;

✓ ставки податку за один гектар нелісових земель, які надані у встановленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства, встановлюються відповідно до ст. 274 ПК України, у розмірі не більше 0,1% від їх нормативної грошової оцінки.

Орендна плата за земельну ділянку (ст. 288 ПК України). Підставою для нарахування орендної плати за земельну ділянку є *договір оренди такої земельної ділянки*.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які укладають договори оренди землі, повинні до 1 лютого подавати контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки переліки орендарів, з якими укладено договори оренди землі на поточний рік, та інформувати відповідний контролюючий орган про укладення нових, внесення змін до наявних договорів оренди землі та їх розірвання до 1 числа місяця, що настає за місяцем, у якому відбулися зазначені зміни. Перелік затверджено наказом Міністерства фінансів України від 17.09.2015 р. № 783.

Договір оренди земель державної і комунальної власності укладається за типовою формою, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

Розмір та умови внесення орендної плати – встановлюються у договорі оренди між орендодавцем (власником) і орендарем (крім випадків консервації таких земельних ділянок або визнання земельних ділянок забрудненими (потенційно забрудненими) вибухонебезпечними предметами) (п. 288.4 ст. 288 ПК України). Розмір орендної плати пов'язаний із розміром земельного податку. Так, річна сума платежу не може бути меншою за розмір земельного податку:

✓ для земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких проведено, – у розмірі не більше 3% їх нормативної грошової оцінки;

✓ для земель загального користування – не більше 1% їх нормативної грошової оцінки;

✓ для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3% та не більше 1% їх нормативної грошової оцінки;

✓для земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено, – у розмірі не більше 5% нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по АРК або по області, для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3% та не більше 5% нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по АРК або по області.

Розмір орендної плати не може перевищувати:

✓12% нормативної грошової оцінки, окрім випадків, коли орендаря було визначено на конкурентних засадах;

✓для пасовищ у населених пунктах, яким надано статус гірських – розміру земельного податку;

✓для баз олімпійської, паралімпійської та дефлімпійської підготовки, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, – 0,1% нормативної грошової оцінки (пп. 288.5 ст. 288 ПК України);

✓плата за суборенду земельних ділянок – суму орендної плати (п. 288.6 ст. 288 ПК України).

Однак, річна сума платежу орендної плати за земельну ділянку може перевищувати граничний розмір орендної плати (12 % нормативної грошової оцінки), у разі визначення орендаря на конкурентних засадах.

Податковий період, порядок обчислення орендної плати, строк сплати та порядок її зарахування до бюджетів – застосовується відповідно до вимог ст. ст. 285–287 ПК України, що регулюють плату за землю (п. 288.7. ст. 288 ПК України).

2. Єдиний податок та спрощена система оподаткування

Єдиний податок є:

1) *місцевим податком*, який обов'язково встановлюється місцевими радами (п. 10.2 ст. 10 ПК України), що належить до числа прямих податків і повністю надходить до бюджету місцевого самоврядування відповідної територіальної громади;

2) *формою спеціальних податкових режимів* і впроваджений з метою введення спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва.

Вперше єдиний податок був запроваджений Указом Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку

та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 03.07.1998 р. № 727. Нині єдиний податок урегульований передусім главою 1 «Спрощена система оподаткування, обліку та звітності» Розділу XIV «Спеціальні податкові режими» (ст. ст. 291–300) ПК України.

Платники єдиного податку – юридичні особи та ФОП, які можуть самостійно обрати спрощену систему оподаткування (в тому числі е-резиденти), якщо такі особи відповідають вимогам, установленим в Главі 1 Розділу XIV ПК України та зареєструвалися платниками єдиного податку в порядку, визначеному цією главою (п. 291.3 ст. 291 ПК України).

Реєстрація суб'єкта господарювання як платника єдиного податку, здійснюється шляхом внесення відповідних записів до реєстру платників єдиного податку. Може також відбуватися реєстрація електронних резидентів (е-резидентів) платниками єдиного податку третьої групи, що здійснюється контролюючим органом протягом двох робочих днів з дати отримання від державного реєстратора відомостей про реєстрацію електронного резидента як фізичної особи-підприємця у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Зареєстровані у встановленому порядку електронні резиденти (е-резиденти) як ФОП, вважаються платниками єдиного податку з дня їх державної реєстрації без необхідності подання заяви про обрання спрощеної системи оподаткування. На них поширюються особливі правові положення, закріплені зокрема в п. 291.8. ст. 291 ПК України.

Групи платників єдиного податку:

1) *перша група – фізичні особи-підприємці*, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють винятково роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 167 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року;

2) *друга група – фізичні особи-підприємці*, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі

побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв:

✓ не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб;

✓ обсяг доходу не перевищує 834 розміри мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року.

При розрахунку загальної кількості осіб, які перебувають у трудових відносинах з платником єдиного податку-фізичною особою, не враховуються наймані працівники, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю і пологами та у відпустці з догляду за дитиною до досягнення нею передбаченого законодавством віку, а також працівники, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період (пп. 291.4.1 ПК України);

Ознайомтесь із п. 291.7 ст. 291 ПК України. Проаналізуйте побутові та непобутові послуги, що надаються населенню платниками єдиного податку першої та другої груп. Якими є наслідки для платника єдиного податку, який надає побутові та непобутові послуги?

3) третя група:

✓ *фізичні особи-підприємці*, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена;

✓ *юридичні особи-суб'єкти господарювання* будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 1167 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року;

✓ *електронні резиденти (е-резиденти),* які зареєструвалися як фізичні особи-підприємці, здійснюють господарську діяльність з надання послуг, виробництва та/або продажу товарів винятково на користь нерезидентів України, за умови що протягом календарного року вони відповідають сукупності таких критеріїв:

1) не використовують працю найманих осіб-громадян або резидентів України; 2) не отримують доходи з джерелом походження з України, крім пасивних доходів; 3) обсяг доходу не перевищує 1167 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року;

4) четверта група – сільськогосподарські товаровиробники:

а) юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%;

б) фізичні особи-підприємці, які провадять діяльність винятково в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р., за умови виконання сукупності таких вимог, що закріплені в п. «б» пп. 4 п. 291.4 ст. 291 ПК України.

Дотримуватися граничного обсягу доходів (ліміту річного доходу) для платників єдиного податку важливо, оскільки це одна з умов роботи за спрощеною системою оподаткування. При порушенні лімітів вони можуть бути переведені на загальну систему оподаткування. Порядок визначення доходу платників єдиного податку врегульований п. 292.1 ст. 292 ПК України. Право на застосування спрощеної системи оподаткування в наступному календарному році мають платники єдиного податку за умови неперевищення протягом календарного року обсягу доходу, встановленого для відповідної групи платників єдиного податку (п. 292.16 ст. 292 ПК України).

У п. 291.5 ст. 291 ПК України закріплено обмеження щодо сфер діяльності, представники яких не можуть бути платниками єдиного податку. Так, ***не можуть бути платниками єдиного податку першої – третьої груп***, зокрема:

✓ суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи-підприємці), які здійснюють:

1) діяльність з організації, проведення азартних ігор, лотерей (крім розповсюдження лотерей), парі (букмекерське парі, парі тоталізатора);

2) обмін іноземної валюти;

3) виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в місткостях до 20 літрів та діяльності фізичних осіб, пов'язаної з роздрібним продажем пива, сидру, пері (без додання спирту) та столових вин);

4) видобуток, виробництво, реалізацію дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, у тому числі органогенного утворення (крім виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння);

5) видобуток, реалізацію корисних копалин, крім реалізації корисних копалин місцевого значення;

6) діяльність у сфері фінансового посередництва, крім діяльності у сфері страхування, яка здійснюється страховими агентами, визначеними Законом України «Про страхування» сюрвейєрами, аварійними комісарами та аджастерами, визначеними розділом III ПК України;

7) діяльність з управління підприємствами;

8) діяльність з надання послуг пошти (крім кур'єрської діяльності), діяльність з надання послуг фіксованого телефонного зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку (місцевого, міжміського, міжнародного), <…> діяльність з надання послуг з технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж, мереж ефірного теле- і радіомовлення, проводового радіомовлення та телемереж;

9) діяльність з продажу предметів мистецтва та антикваріату, діяльність з організації торгів (аукціонів) виробами мистецтва, предметами колекціонування або антикваріату;

10) діяльність з організації, проведення гастрольних заходів;

✓ фізичні особи-підприємці, які здійснюють технічні випробування та дослідження (група 74.3 КВЕД ДК 009:2005), діяльність у сфері аудиту;

✓ фізичні особи-підприємці, які надають в оренду земельні ділянки, загальна площа яких перевищує 0,2 гектара, житлові приміщення та/або їх частини, загальна площа яких перевищує 400 квадратних метрів, нежитлові приміщення (споруди, будівлі) та/або їх частини, загальна площа яких перевищує 900 квадратних метрів;

✓ страхові (перестрахові) брокери, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші фінансові установи, визначені законом; реєстратори цінних паперів;

✓ суб'єкти господарювання, у статутному капіталі яких сукупність часток, що належать юридичним особам, які не є платниками єдиного податку, дорівнює або перевищує 25%;

✓ представництва, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичної особи, яка не є платником єдиного податку;

✓ фізичні та юридичні особи-нерезиденти;

✓ платники податків, які на день подання заяви про реєстрацію платником єдиного податку мають податковий борг, крім безнадійного податкового боргу, що виник унаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин).

Поміркуйте, платниками єдиного податку якої саме групи (груп) можуть бути самозайняті особи, які надають правові (юридичні) послуги?

Аргументуйте, чи можуть бути державні та комунальні підприємства платниками єдиного податку третьої групи. Зверніть увагу на положення пп. 291.5.5 п. 291.5 ст. 291 ПК України та ст. 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності».

Не можуть бути платниками єдиного податку четвертої групи (п. 291.5^1 ст. 291 ПК України), зокрема:

✓ суб'єкти господарювання, у яких понад 50% доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин (за винятком зрізаних квітів, вирощених на угіддях, які належать сільськогосподарському товаровиробнику на праві власності або надані йому в

користування, та продуктів їх переробки), диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра (крім хутрової сировини);

✓ суб'єкти господарювання, діяльність яких згідно з КВЕД-2010 відноситься до класів 01.47 (розведення свійської птиці), 01.49 (в частині розведення та вирощування перепелів і страусів) та 10.12 (виробництво м'яса свійської птиці);

✓ суб'єкти господарювання, що провадять діяльність з виробництва підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних (коди згідно з УКТ ЗЕД 2204 29–2204 30), вироблених на підприємствах первинного виноробства …;

✓ суб'єкт господарювання, який станом на 1 січня базового (звітного) року має податковий борг, за винятком безнадійного податкового боргу, який виник унаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин).

У п. 8 підрозділу 8 розділу XX ПК України встановлено, що у частині регулювання платників єдиного податку четвертої групи окремі положення ст.ст. 291–299 ПК України діють тимчасово та втрачають чинність з 1 січня року, наступного за роком набрання чинності законом України щодо стимулювання розвитку агропромислового комплексу України, з урахуванням Спільної сільськогосподарської політики ЄС у розрізі надання державної допомоги і розвитку сільських територій.

ФОП – платники єдиного податку першої та другої груп і платники єдиного податку третьої групи, які не є платниками ПДВ, ведуть облік у довільній формі, шляхом щомісячного відображення отриманих доходів (п. 296.1 ст. 296 ПК України). При цьому юридичні особи – платники єдиного податку третьої групи ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів та витрат з метою обрахунку об'єкта оподаткування за методикою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику (п. 44.2 ст. 44 ПК України)

Для інших платників установлено особливі вимоги щодо здійснення ними бухгалтерського обліку, що закріплені в ст. 296 ПК України. Вимоги до обліку їх доходів установлені у ст. 292 та ст. 44 ПК України.

Реєстратори розрахункових операцій

Застосування реєстраторів розрахункових операцій (РРО) відбувається платниками єдиного податку з особливостями, що визначені в ст. 296 ПК України. Так, юридичні особи – платники єдиного податку мають застосовувати РРО на загальних підставах, а фізичні особи – підприємці як платники єдиного податку не застосовують РРО, якщо вони належать до першої групи платників єдиного податку (п. 296.10 ст. 296 ПК України).

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 р. перелік окремих форм та умов проведення діяльності у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, яким дозволено проводити розрахункові операції без застосування реєстраторів розрахункових операцій та/або програмних реєстраторів розрахункових операцій, з використанням розрахункових книжок та книг обліку розрахункових операцій, а також граничний розмір річного обсягу розрахункових операцій з продажу товарів (надання послуг), при перевищенні якого застосування реєстраторів розрахункових операцій та/або програмних реєстраторів розрахункових операцій є обов'язковим, установлюються Кабінетом Міністрів України. Так, постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення реалізації статті 10 Закону України "Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг"» від 23.08.2000 р. № 1336 закріплено граничний розмір річного обсягу розрахункових операцій з продажу товарів (надання послуг), у разі перевищення якого застосування реєстраторів розрахункових операцій та/або програмних реєстраторів розрахункових операцій є обов'язковим.

Проаналізуйте сучасні проблеми та перспективи застосування РРО в Україні. Наведіть приклади суб'єктів господарювання застосування, для яких застосування РРО є обов'язковим.

Об'єкт оподаткування єдиним податком:

✓ для платників першої та другої груп – фактична їх діяльність протягом певного місяця в період їх реєстрації такими платниками;

✓ для платників третьої групи – дохід, що визначається відповідно до ст. 292 ПК України;

✓ для платників четвертої групи – площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди, що визначається відповідно до ст. 292-1 ПК України, а базою оподаткування – їх нормативна грошова оцінка.

Ставки єдиного податку – встановлені у ст. 293 ПК України:

✓ для платників першої групи – ставки встановлюються у відсотках (фіксовані ставки) до розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на 1 січня податкового (звітного);

✓ для платників другої групи – ставки встановлюються у відсотках (фіксовані ставки) до розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року;

✓ для платників третьої групи – ставки встановлюються у відсотках до доходу (відсоткові ставки).

Фіксовані ставки єдиного податку встановлюються сільськими, селищними, міськими радами для ФОП, які здійснюють господарську діяльність, залежно від виду господарської діяльності, з розрахунку на календарний місяць:

✓ *для першої групи* платників єдиного податку – не більше 10% розміру прожиткового мінімуму;

✓ *для другої групи* платників єдиного податку – не більше 20% розміру мінімальної заробітної плати.

У разі здійснення платниками єдиного податку першої і другої груп кількох видів господарської діяльності,

застосовується максимальний розмір ставки єдиного податку, встановлений для таких видів господарської діяльності.

У разі здійснення платниками єдиного податку першої і другої груп господарської діяльності на територіях більш як однієї сільської, селищної, міської ради, застосовується максимальний розмір ставки єдиного податку, встановлений цією статтею для відповідної групи таких платників єдиного податку (п. 193.7 ст. 193 ПК України).

Для платників третьої групи відсоткова ставка єдиного податку встановлюється у розмірі (п. 293.3. ст. 293 ПК України):

1) 3% доходу – у разі сплати ПДВ згідно з ПК України та відповідності платника критеріям, що закріплені в пп. 4 п. 293.8 ст. 293 ПК України;

2) 5% доходу – у разі включення ПДВ до складу єдиного податку, а також для ФОП, які здійснюють діяльність з виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, а також для електронних резидентів (е-резидентів).

Вказані ставки для платників третьої групи – юридичних осіб подвоюються у випадках, передбачених в п. 293.5 ст. 293 ПК України. Проаналізуйте ці випадки.

Підвищена ставка єдиного податку – встановлюється для платників єдиного податку першої – третьої групи (ФОП) у розмірі 15% (п. 293.4 ст. 293 ПК України):

1) до суми перевищення граничного обсягу доходу;

2) до доходу, отриманого від провадження діяльності, не зазначеної у реєстрі платників єдиного податку, віднесеного до першої або другої групи;

3) до доходу, отриманого при застосуванні іншого способу розрахунків, ніж зазначений у цій главі;

4) до доходу, отриманого від здійснення видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування

(крім платників єдиного податку третьої групи – електронних резидентів (е-резидентів);

5) до доходу, отриманого платниками першої або другої групи від провадження діяльності, яка для них не передбачена.

Інші випадки *застосування особливих ставок* до платників третьої групи закріплені в п. 293.8 ст. 293 ПК України: для платників третьої групи (юридичні особи) ставки єдиного податку встановлюються у подвійному розмірі ставок, закріплених у п. 293.3 ст. 293 ПК України, до суми перевищення обсягу доходу в розмірі 1167 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року. Тобто в разі сплати платником єдиного податку ПДВ, до суми перевищення граничного обсягу доходу буде застосовуватися ставка єдиного податку в розмірі 6%, а до сум перевищення, що виникають у не платників ПДВ, застосовуватиметься ставка 10%.

Для платників єдиного податку четвертої групи розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та становить (у відсотках бази оподаткування) за ставками, які закріплені в п. 293.9 ст. 293 ПК України.

Порядок нарахування та строки сплати єдиного податку

Платники єдиного податку першої і другої груп сплачують єдиний податок, шляхом здійснення авансового внеску не пізніше 20 числа (включно) поточного місяця (п. 295.1 ст. 295 ПК України). Вони можуть здійснити сплату єдиного податку авансовим внеском за весь податковий (звітний) період (квартал, рік), але не пізніше як до кінця поточного звітного року.

Якщо вони не використовують працю найманих осіб, то звільняються від сплати єдиного податку протягом одного календарного місяця на рік на час відпустки, а також за період хвороби, підтвердженої копією листка (листків) непрацездатності, якщо вона триває 30 і більше календарних днів (п. 295.5 ст. 295 ПК України).

Платники єдиного податку першої та другої груп подають до контролюючого органу податкову декларацію платника єдиного податку у строк, установлений для річного податкового (звітного) періоду, в якій відображаються обсяг отриманого доходу,

щомісячні авансові внески, визначені п. 295.1 ст. 295 ПК України, а також відомості про суми єдиного внеску, нарахованого, обчисленого і сплаченого в порядку, визначеному законом для цієї категорії платників.

Така податкова декларація подається, якщо платник єдиного податку не допустив перевищення протягом року обсягу доходу, визначеного у п. 291.4 ст. 291 ПК України, та/або самостійно не перейшов на сплату єдиного податку за ставками, встановленими для платників єдиного податку другої або третьої групи.

Подання податкової декларації у строки, встановлені для квартального податкового (звітного) періоду, звільняє таких платників від обов'язку подання податкової декларації у строк, установлений для річного податкового (звітного) періоду.

Платники єдиного податку третьої групи (крім електронних резидентів (е-резидентів)) сплачують єдиний податок протягом 10 календарних днів після граничного строку подання податкової декларації за податковий (звітний) квартал (п. 295.3 ст. 295 ПК України).

Платники єдиного податку третьої групи – електронні резиденти (е-резиденти) сплачують податок через податкового агента, яким виступає банк, у якому електронному резиденту (е-резиденту) відкрито поточний рахунок у порядку, що врегульований п. 295.3-1 ст. 295 ПК України. Податковий агент під час зарахування коштів на поточний рахунок е-резидента зобов'язаний утримувати податок із суми зарахування за рахунок таких коштів, використовуючи ставку податку, визначену ст. 293 ПКУ (5 %) та не пізніше наступних двох робочих днів перерахувати податок до державного бюджету.

Сплата єдиного податку платниками першої – третьої груп здійснюється за місцем податкової адреси. Ці платники подають податкові декларації відповідно до ст. 295 ПК України.

Платники єдиного податку четвертої групи:

✓ самостійно обчислюють суму податку щороку станом на 1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням платника податку та місцем розташування земельної ділянки податкову декларацію на

поточний рік за формою, установленою у порядку, передбаченому ст. 46 ПК України (пп. 295.9.1 ст. 295 ПК України);

✓ сплачують податок щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у таких розмірах (пп. 295.9.2 ст. 295 ПК України):

✓ у I кварталі – 10%;
✓ у II кварталі – 10%;
✓ у III кварталі – 50%;
✓ у IV кварталі – 30%;

Тимчасово, з 1 квітня 2022 р. до припинення або скасування воєнного, надзвичайного стану на території України, положення розділу XIV ПК України застосовуються, з урахуванням особливостей, що закріплені в п. 9 підрозділу 8 розділу XX ПК України. Проаналізуйте їх.

Звітність. Податковим (звітним) періодом для платників єдиного податку першої, другої та четвертої груп є *календарний рік*, а для платників єдиного податку третьої групи та податкових агентів платників єдиного податку третьої групи – електронних резидентів (е-резидентів) – є *календарний квартал* з особливостями, які закріплені в ст. 294 ПК України.

До місцевих зборів належать: туристичний збір і збір за місця для паркування транспортних засобів.

Туристичний збір

Відносини в сфері сплати туристичного збору врегульовані ст. 268 ПК України.

Туристичний збір – це місцевий збір, кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету. Кошти туристичного збору відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 64 БК України є доходами загального фонду бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад.

Платники туристичного збору – громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної, міської ради про встановлення туристичного збору, та тимчасово розміщуються у місцях

проживання (ночівлі) (пп. 268.2.1 ст. 268 ПК України), а саме таких як: а) готелі, кемпінги, мотелі, гуртожитки для приїжджих, хостели, будинки відпочинку, туристичні бази, гірські притулки, табори для відпочинку, пансіонати та інші заклади готельного типу, санаторно-курортні заклади; б) житловий будинок, прибудова до житлового будинку, квартира, котедж, кімната, садовий будинок, дачний будинок, будь-які інші об'єкти, що використовуються для тимчасового проживання (ночівлі).

***Не є платниками збору особи, які*:**

✓ постійно проживають, у тому числі на умовах договорів найму, у селі, селищі або місті, радами яких установлено такий збір;

✓ особи, які прибули *у відрядження* (та проживають у готелях, кемпінгах, мотелях, гуртожитках для приїжджих, хостелах, інших місцях ночівлі, що визначені в п. «а» пп. 268.5.1 ст. 268 ПК України) *або тимчасово розміщуються* у місцях проживання (ночівлі), зокрема в житлових будинках, прибудовах до житлового будинку, квартирах, котеджах, кімнатах чи інших визначених п. «б» пп. 268.5.1 ст. 268 ПК України, що належать фізичним особам на праві власності або на праві користування за договором найму;

✓ особи з інвалідністю, діти з інвалідністю та особи, що супроводжують осіб з інвалідністю I групи або дітей з інвалідністю (не більше одного супроводжуючого);

✓ ветерани війни;

✓ учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

✓ особи, які прибули за путівками (курсівками) на лікування, оздоровлення, реабілітацію до лікувально-профілактичних, фізкультурно-оздоровчих та санаторно-курортних закладів, що мають ліцензію на медичну практику та акредитацію центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;

✓ діти віком до 18 років;

✓ дитячі лікувально-профілактичні, фізкультурно-оздоровчі та санаторно-курортні заклади;

✓ члени сім'ї фізичної особи першого та/або другого ступеня споріднення, які тимчасово розміщуються такою фізичною особою у місцях проживання (ночівлі), визначених п. «б» пп. 268.5.1

ст. 268 ПК України, що належать їй на праві власності або на праві користування за договором найму;

✓ взяті на облік як внутрішньо переміщені особи відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», які тимчасово розміщуються у місцях проживання (ночівлі), а інформація про адресу таких місць зазначена в довідці про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, як адреса фактичного місця їх проживання/перебування.

Податкові агенти, які згідно з рішенням сільської, селищної, міської ради здійснюють справляння туристичного збору (пп. 268.5.2 ст. 268 ПК України):

✓ юридичні особи, філії, відділення, інші відокремлені підрозділи юридичних осіб, які відповідна юридична особа зобов'язана зареєструвати як податкового агента туристичного збору у контролюючому органі за місцезнаходженням підрозділу (пп. 268.7.2 ст. 268 ПК України);

✓ ФОП, які надають послуги з тимчасового розміщення осіб у місцях проживання (ночівлі);

✓ квартирно-посередницькі організації, які направляють неорганізованих осіб з метою їх тимчасового розміщення у місцях проживання (ночівлі), визначених пп. «б» пп. 268.5.1 ст. 268 ПК України (будинки, квартири, кімнати тощо), що належать фізичним особам на праві власності або на праві користування за договором найму;

✓ юридичні особи, які уповноважуються сільською, селищною, міською радою справляти туристичний збір на умовах договору, укладеного з відповідною радою.

Перелік податкових агентів та інформація про них розміщуються та оприлюднюються на офіційному веб-сайті сільської, селищної, міської ради.

Об'єкт туристичного збору – факт тимчасового розміщення у місцях проживання (ночівлі) платника в порядку внутрішнього чи в'їзного туризму.

База справляння – загальна кількість діб тимчасового розміщення у місцях проживання (ночівлі).

Ставка туристичного збору – застосовується до розміру мінімальної заробітної плати (МЗП), встановленої законом на

1 січня звітного (податкового) року, для однієї особи за одну добу тимчасового розміщення за кожну добу тимчасового розміщення особи у місцях проживання (ночівлі), у розмірі:

✓ до 0,5% МЗП – для внутрішнього туризму (переміщення в межах території України громадян України та/або осіб, які постійно проживають на території України, в пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях);

✓ до 5% МЗП – для в'їзного туризму (прибуття на територію України та/або переміщення в межах території України осіб, які постійно не проживають на території України, в пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях).

Порядок сплати збору. Платники туристичного збору сплачують суму збору авансовим внеском перед тимчасовим розміщенням у місцях проживання (ночівлі) податковим агентам, які справляють збір за ставками, у місцях справляння збору та з дотриманням інших вимог, визначених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради (пп. 268.6.1 ст. 268 ПК України).

Податкові агенти сплачують туристичний збір за своїм місцезнаходженням щоквартально, у визначений для квартального звітного (податкового) періоду строк та відповідно до податкової декларації за звітний (податковий) квартал, або авансовими внесками до 30 числа (включно) кожного місяця (у лютому – до 28 (29) включно) на підставі рішення відповідної сільської, селищної, міської ради (пп. 268.7.1 ст. 268 ПК України).

Базовий податковий (звітний) період – дорівнює календарному кварталу. Податкові агенти, які сплачують збір авансовими внесками, відображають у податковій декларації за звітний (податковий) квартал суми нарахованих щомісячних авансових внесків. При цьому остаточна сума збору, обчислена відповідно до податкової декларації за звітний (податковий) квартал (з урахуванням фактично внесених авансових платежів), сплачується такими податковими агентами у строки, визначені для квартального звітного (податкового) періоду.

Збір за місця для паркування транспортних засобів

Відносини в сфері сплати збору за місця для паркування транспортних засобів урегульовані ст. 268^1 ПК України. Ставка

збору та порядок сплати збору до бюджету встановлюються відповідною сільською, селищною, міською радою.

Платники збору – юридичні особи, їх філії (відділення, представництва), фізичні особи-підприємці, які згідно з рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, організовують та провадять діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів на майданчиках для платного паркування та спеціально відведених автостоянках.

Перелік спеціальних земельних ділянок, відведених для організації та провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів, в якому зазначаються їх місцезнаходження, загальна площа, технічне облаштування, кількість місць для паркування транспортних засобів, затверджується рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, про встановлення збору.

Об'єкт оподаткування – земельна ділянка, яка згідно з рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, спеціально відведена для забезпечення паркування транспортних засобів на автомобільних дорогах загального користування, тротуарах або інших місцях, а також комунальні гаражі, стоянки, паркінги (будівлі, споруди, їх частини), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету, за винятком площі земельної ділянки, яка відведена для безоплатного паркування транспортних засобів, передбачених ст. 30 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 р.

База оподаткування – площа земельної ділянки, відведена для паркування, а також площа комунальних гаражів, стоянок, паркінгів (будівель, споруд, їх частин), які побудовані за рахунок коштів місцевого бюджету.

Ставки збору – встановлюються за кожний день провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів у гривнях за 1 кв. метр площі земельної ділянки, відведеної для організації та провадження такої діяльності, у розмірі до 0,075% МЗП, установленої законом на 1 січня податкового (звітного) року.

Особливості встановлення збору. Ставка збору та порядок сплати збору до бюджету встановлюються відповідною сільською, селищною, міською радою або радою об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад.

Порядок обчислення та строки сплати збору. Сума збору за місця для паркування транспортних засобів, обчислена відповідно до податкової декларації за звітний (податковий) квартал, сплачується щоквартально, у визначений для квартального звітного (податкового) періоду строк, за місцезнаходженням об'єкта оподаткування.

Платник збору, який має підрозділ без статусу юридичної особи, що провадить діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів на земельній ділянці не за місцем реєстрації такого платника збору, зобов'язаний зареєструвати такий підрозділ як платника збору у контролюючому органі за місцезнаходженням земельної ділянки.

Базовий податковий (звітний) період – дорівнює календарному кварталу.

4.6. Правове регулювання непрямих податків

Загальні положення про непрямі податки. ПДВ. Акцизний податок. Мито.

Непрямі податки об'єднані в одну групу за ознакою того, що оподатковується певна операція з товаром, майном тощо, а не певний дохід, прибуток чи майно.

Традиційно до непрямих податків і зборів відносять ПДВ, акциз (акцизний податок), мито.

У ПК України лише ПДВ і акцизний збір визначаються як непрямі податки. Визначення мита міститься у МК України, але там відсутнє положення про те, що це непрямий податок. Водночас, за своєю економічною природою, мито належить до непрямих податків.

Найдавнішим серед непрямих податків є мито, впровадження якого супроводжувало утворення перших держав. Мито як податок, пройшло еволюціонування від торгових зборів, плат за переміщення товарів територіями держав транзиту тощо, до сучасних різноманітних форм мита, що є предметом міжнародних домовленостей, деталізуються у спеціальних законах, передусім тих, що встановлюють митні тарифи.

Розгляньте історичні віхи митного оподаткування на території сучасної України. Проаналізуйте Закон України «Про Митний тариф України» від 19.10.2022 р.

Вагоме місце серед непрямих податків займає ПДВ, який порівняно є досить молодим, незважаючи на те, що в державах світу впроваджено різні його моделі.

Акцизний податок також є результатом постійного вдосконалення, адже часто змінюється каталог підакцизних товарів, особливості його адміністрування та сплати тощо.

Опрацюйте:

роботи академіка М.П. Кучерявенка, присвячені історії становлення та розвитку податкового законодавства України.

Історія податків та оподаткування в Україні: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ф.О. Ярошенко, В.В. Павленко, В.П. Павленко; за заг. ред. А.М. Подоляки. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 416 с.

На сьогодні не лише питання митних платежів є предметом міжнародних домовленостей, а й відносини зі сплати ПДВ та акцизного податку. Зокрема: Директива Ради ЄС від 17.11.1986 р. щодо гармонізації законодавства держав-членів, що стосуються податків з обороту (заходи щодо відшкодування податку на додану вартість платникам податків, не зареєстрованим на території Співтовариства (86/560/ЄЕС);

Директива Ради 2006/112/ЄС від 28.11.2006 р. про єдину систему податку на додану вартість; Директива Ради 2007/74/ЄС від 20.12.2007 р. про звільнення від податку на додану вартість та акцизного збору товарів, імпортованих особами, які подорожують з третіх країн; Директива Ради 2008/9/ЄС від 12.02.2008 р. про встановлення детальних правил щодо відшкодування податку на додану вартість, передбаченого Директивою 2006/112/ЄС; Директива Ради 2009/132/ЄС від 19.10.2009 р. про визначення сфери застосування статті 143 (b) та (c) Директиви 2006/112/ЄС щодо звільнення від податку на додану вартість при кінцевому імпорті певних товарів.

Розглянемо основні положення податкового законодавства щодо непрямих податків.

Податок на додану вартість (ПДВ)

ПДВ – непрямий податок, який нараховується та сплачується відповідно до норм розділу V ПК України. Він є загальнодержавним податком, який повністю надходить до Державного бюджету України і сплачується суб'єктами господарювання, а в окремих випадках – фізичними особами.

Умовно платників ПДВ поділяють на *фактичних* (покупці, які оплачують товар (роботу, послугу), в ціні яких визначено ПДВ) та *юридичних* (нараховують, утримують та сплачують ПДВ).

Юридичним ***платником ПДВ*** відповідно до ст. 180 ПК України є:

1) будь-яка особа, що провадить або планує провадити господарську діяльність і реєструється за своїм добровільним рішенням як платник ПДВ;

2) будь-яка особа, що зареєстрована або підлягає реєстрації як платник податку (ПДВ);

3) будь-яка особа, що ввозить товари на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню, та на яку покладається відповідальність за сплату податків у разі переміщення товарів через митний кордон України, а також:

✓ особа, на яку покладається дотримання вимог митних режимів, які передбачають повне або часткове умовне звільнення

від оподаткування, у разі порушення таких митних режимів, встановлених митним законодавством;

✓ особа, яка використовує, у тому числі при ввезенні товарів на митну територію України, податкову пільгу не за цільовим призначенням та/або всупереч умовам чи цілям її надання згідно із ПК України, а також будь-які інші особи, що використовують податкову пільгу, яку для них не призначено;

Норми цього пункту не застосовуються до операцій з ввезення на митну територію України фізичними особами (громадянами) чи суб'єктами підприємницької діяльності, які не є платниками податку, культурних цінностей, зазначених у п. 197.7 ст. 197 ПК України.

4) особа, що веде облік результатів діяльності за договором про спільну діяльність без утворення юридичної особи;

5) особа-управитель майна, яка веде окремий податковий облік з податку на додану вартість щодо господарських операцій, пов'язаних з використанням майна, що отримане в управління за договорами управління майном;

6) особа, що проводить операції з постачання конфіскованого майна, знахідок, скарбів, майна, визнаного безхазяйним, майна, за яким не звернувся власник до кінця строку зберігання, та майна, що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходить у власність держави;

7) особа, що уповноважена вносити податок з об'єктів оподаткування, що виникають унаслідок поставки послуг підприємствами залізничного транспорту з їх основної діяльності, що перебувають у підпорядкуванні платника податку у встановленому порядку. Порядок внесення уповноваженими особами до бюджету ПДВ з об'єктів оподаткування, що виникають у зв'язку з постачанням підприємствами залізничного транспорту послуг з їх основної діяльності, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2011 р. № 187;

8) особа-інвестор (оператор), який веде окремий податковий облік, пов'язаний з виконанням угоди про розподіл продукції;

9) особа-нерезидент, яка не має постійного представництва та постачає на митній території України фізичним особам, у тому

числі ФОП, не зареєстрованим платниками ПДВ, електронні послуги, тощо.

Особою, відповідальною за нарахування та сплату до бюджету ПДВ у разі ввезення товарів на митну територію України у міжнародних поштових та експрес-відправленнях, є ***оператор поштового зв'язку, експрес-перевізник***, якщо він здійснює декларування таких товарів, шляхом подання реєстрів (тимчасових та/або додаткових) міжнародних поштових та експрес-відправлень (п. 180.2^{-1} ст. 180 ПК України). Особливості їх оподаткування визначені в п. 196.1 ст. 196 ПК України.

Реєстрація платника ПДВ здійснюється на підставі реєстраційної заяви (ст. 183 ПК України) та може мати такі форми:

1) *обов'язкова* (ст. 181 ПК України):

✓ якщо загальна сума від здійснення операцій з постачання товарів/послуг з використанням локальної або глобальної комп'ютерної мережі (зокрема, але не винятково шляхом установлення спеціального застосунку або додатку на смартфонах, планшетах чи інших цифрових пристроях), нарахована (сплачена) такій особі протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 1 000 000 гривень (без урахування ПДВ), така особа зобов'язана зареєструватися як платник податку у контролюючому органі за своїм місцезнаходженням (місцем проживання), з дотриманням вимог, передбачених ст. 183 ПК України, крім особи, яка є платником єдиного податку першої – третьої групи. Порядок реєстрації в обов'язковому порядку визначено в п. 183.2 ст. 183 ПК України;

2) *добровільна* (ст. 182 ПК України):

✓ якщо обсяги оподатковуваних операцій відсутні або є меншими від установленої зазначеною статтею суми, особа вважає за доцільне добровільно зареєструватися як платник податку, така реєстрація здійснюється за її заявою. Реєстраційна заява подається не пізніше ніж за 10 календарних днів до початку податкового періоду, з якого такі особи вважатимуться платниками податку та матимуть право на податковий кредит і складання податкових накладних.

Підстави та порядок анулювання реєстрації платника ПДВ визначені в ст. 184 ПК України.

Об'єкт оподаткування ПДВ (ст. 185 ПК України) – це:

а) постачання товарів, місце постачання яких розташоване на митній території України, відповідно до ст.186 ПК України, у тому числі операції з безоплатної передачі та з передачі права власності на об'єкти застави позичальнику (кредитору), на товари, що передаються на умовах товарного кредиту, а також з передачі об'єкта фінансового лізингу в користування лізингоотримувачу/орендарю. Питання визначення поняття місця постачання є предметом регулювання ст. 186 ПК України;

б) постачання послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, відповідно до ст. 186 ПК України;

в) ввезення товарів на митну територію України;

г) вивезення товарів за межі митної території України;

е) постачання послуг з міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажів залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом.

Операції, що не є об'єктом оподаткування, – визначені у ст. 196 ПК України, серед яких операції з випуску (емісії), розміщення у будь-які форми управління та продажу (погашення, викупу) за кошти цінних паперів, передачі майна у схов (відповідальне зберігання), у концесію, а також у лізинг (оренду), крім передачі у фінансовий лізинг, та ін.

Операції, звільнені від оподаткування, визначені у ст. 197 ПК України, і до їх числа належать постачання продуктів дитячого харчування та товарів дитячого асортименту для немовлят, постачання послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти, та ін.

База оподаткування ПДВ визначається щодо операцій з постачання товарів/послуг відповідно до ст. ст. 188–192 ПК України, зокрема: визначається на підставі їх договірної вартості відповідно до ст. 188 ПК України. При цьому:

✓ база оподаткування операцій з постачання товарів/послуг не може бути нижче ціни придбання таких товарів/послуг;

✓ база оподаткування операцій з постачання самостійно виготовлених товарів/послуг не може бути нижче звичайних цін;

✓база оподаткування операцій з постачання необоротних активів не може бути нижче балансової (залишкової) вартості за даними бухгалтерського обліку, що склалася станом на початок звітного (податкового) періоду, протягом якого здійснюються такі операції (у разі відсутності обліку необоротних активів – виходячи із звичайної ціни), за винятком:

✓товарів (послуг), ціни на які підлягають державному регулюванню;

✓газу, який постачається для потреб населення.

Податкове зобов'язання з ПДВ визначається відповідно до ст. 187 ПК України.

Особливості правового регулювання порядку визначення бази оподаткування ПДВ для товарів, які ввозяться на митну територію України, послуг, які поставляються нерезидентами на митній території України, врегульовані у ст. 190 ПК України, де закріплено, що базою оподаткування для товарів, що ввозяться на митну територію України, є договірна (контрактна) вартість, але не нижче митної вартості цих товарів, визначеної відповідно до розділу III МК України, з урахуванням мита та акцизного податку, що підлягають сплаті і включаються до ціни товарів.

Особливості оподаткування ПДВ операцій з ввезення на митну територію України товарів у міжнародних поштових та експрес-відправленнях, у несупроводжуваному багажі, врегульовані ст. 191 ПК України.

Датою виникнення податкового зобов'язання з ПДВ з постачання товарів/послуг відповідно до ст. 187 ПК України вважається дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше:

а) *дата зарахування коштів від покупця/замовника на банківський рахунок* платника податку як оплата товарів/послуг, що підлягають постачанню, а в разі постачання товарів/послуг за готівку – дата оприбуткування коштів у касі платника податку, а в разі відсутності такої – дата інкасації готівки у банківській установі, що обслуговує платника податку;

б) *дата відвантаження товарів, а в разі експорту товарів – дата оформлення митної декларації*, що засвідчує факт перетинання митного кордону України, оформлена відповідно до

вимог митного законодавства, а для послуг – дата оформлення документа, що засвідчує факт постачання послуг платником податку. Для документів, складених в електронній формі, датою оформлення документа, що засвідчує факт постачання послуг платником податку, вважається дата, зазначена у самому документі як дата його складення відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», незалежно від дати накладення електронного підпису;

в) *у разі ввезення товарів на митну територію України* – дата подання митної декларації для митного оформлення – п. 187.8 ст. 187 ПК України;

г) інші дати у випадках, що зазначені у пунктах 187.2–187.7 ст. 187 ПК України.

Ставки ПДВ (ст. 193 ПК України):

1) *20%* – загальна ставка ПДВ, встановлена щодо операцій, що визначені в ст. 194 ПК України;

2) *0%*, у випадках передбачених ст. 195 ПК України:

а) вивезення товарів за межі митної території України:

✓ у митному режимі експорту;

✓ у митному режимі реекспорту;

✓ у митному режимі безмитної торгівлі;

✓ у митному режимі вільної митної зони;

б) постачання товарів (у випадках, передбачених пп. 195.1.2 ст. 195 ПК України, зокрема для заправки або забезпечення суден, магазинами безмитної торгівлі, відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України;

в) постачання таких послуг, як міжнародні перевезення пасажирів і багажу та вантажів залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом; послуги, що передбачають роботи з рухомим майном, попередньо ввезеним на митну територію України для виконання таких робіт та вивезеним за межі митної території України платником, що виконував такі роботи, або отримувачем-нерезидентом; послуги з обслуговування повітряних суден, що виконують міжнародні рейси;

3) *7%*, зокрема щодо операцій постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських

засобів, постачання послуг із тимчасового розміщення (проживання), що надаються готелями і подібними засобами тимчасового розміщування, реалізації квитків на спортивні заходи всеукраїнського та міжнародного рівнів, постачання послуг із показу (проведення) театральних, оперних, балетних, музичних, концертних, хореографічних, лялькових, циркових, звукових, світлових та інших вистав, постановок, виступів професійних мистецьких колективів;

4) *14%* щодо операцій з постачання на митній території України та ввезення на митну територію України сільськогосподарської продукції (за кодами продукції, що передбачені в пп. «г» п. 193.1 ст. 193 ПК України.

Порядок розрахунку та сплати ПДВ

Платник податку зобов'язаний нарахувати податкові зобов'язання, виходячи з бази оподаткування, визначеної відповідно до п. 189.1 ст. 189 ПК України, та скласти не пізніше останнього дня звітного (податкового) періоду і зареєструвати в Єдиному реєстрі податкових накладних у встановлені терміни для такої реєстрації, зведену податкову накладну за товарами/послугами, необоротними активами, придбаними/ виготовленими з податком на додану вартість (п. 198.5 ст. 198 ПК України). ПДВ, який становить 20 відсотків, 7 і 14 відсотків бази оподаткування та додається до ціни товарів/послуг (п. 191.1.1 ст. 191 ПК України).

Податковий кредит – сума, на яку платник ПДВ має право зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду, визначена згідно з розділом V ПК України (пп. 14.1.181. п. 14.1 ст. 14 ПК України).

До податкового кредиту відносяться суми податку, сплачені/нараховані у разі здійснення операцій з (п. 198.1. ст. 198 ПК України):

а) придбання або виготовлення товарів та послуг;

б) придбання (будівництво, спорудження, створення) необоротних активів (у тому числі у зв'язку з придбанням та/або ввезенням таких активів як внесок до статутного фонду та/або при передачі таких активів на баланс платника податку, уповноваженого вести облік результатів спільної діяльності);

в) отримання послуг, наданих нерезидентом на митній території України, та в разі отримання послуг, місцем постачання яких є митна територія України;

г) ввезення необоротних активів на митну територію України за договорами оперативного або фінансового лізингу;

ґ) ввезення товарів та/або необоротних активів на митну територію України.

Дата віднесення сум податку до податкового кредиту – дата тієї події, що відбулася раніше (п. 198.2 ст. 198 ПК України):

✓ дата списання коштів з банківського рахунку платника податку на оплату товарів/послуг;

✓ дата отримання платником податку товарів/послуг.

З 1 січня 2015 р. запроваджено систему електронного адміністрування ПДВ. Усі платники податків зобов'язані подавати декларації з ПДВ винятково в електронній формі. Для всіх платників ПДВ автоматично відкриті спеціальні ПДВ-рахунки в органах Державної казначейської служби України. Електронний ПДВ-рахунок підлягає автоматичному закриттю у разі анулювання реєстрації платника ПДВ.

Опрацюйте детальніше питання електронного адміністрування ПДВ і податкових накладних. Проаналізуйте відповідну судову практику.

Сума податку, що підлягає сплаті (перерахуванню) до Державного бюджету України або бюджетному відшкодуванню – це різниця між сумою податкового зобов'язання звітного (податкового) періоду та сумою податкового кредиту такого звітного (податкового) періоду (п. 200.1 ст. 200 ПК України).

Бюджетне відшкодування – відшкодування від'ємного значення ПДВ на підставі підтвердження правомірності сум бюджетного відшкодування ПДВ за результатами перевірки платника (п. 14.1.18 п. 14.1 ст. 14 ПК України).

Джерело сплати бюджетного відшкодування (у тому числі заборгованості бюджету) – це доходи бюджету, до якого сплачується ПДВ (п. 200.17 ст. 200 ПК України). При цьому

забороняється обумовлювати або обмежувати виплату бюджетного відшкодування наявністю або відсутністю доходів, отриманих від цього податку в окремих регіонах України.

Суми податку, не відшкодовані платникам протягом визначеного строку, – є заборгованістю бюджету з відшкодування ПДВ. На суму такої заборгованості нараховується пеня на рівні 120% облікової ставки НБУ, установленої на момент виникнення пені, протягом строку її дії, включаючи день погашення.

Заяви про повернення надміру сплачених грошових зобов'язань або про їх відшкодування у випадках, передбачених ПК України, можуть бути подані не пізніше 1095 дня, що настає за днем виникнення такої переплати або отримання права на таке відшкодування (п. 102.5 ст. 102 ПК України).

Проаналізуйте сучасну вітчизняну судову практику з питань реєстрації/блокування податкових накладних і відшкодування ПДВ.

Акцизний податок

Акцизний податок – непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених у ПК України як підакцизні, що включається до ціни таких товарів (продукції) (п. 14.1.4 ст. 14 ПК України).

Платники акцизного податку визначені в ст. 212 ПК України, зокрема це:

✓ особа, постійне представництво, які виробляють підакцизні товари (продукцію) на митній території України, у тому числі з давальницької сировини;

✓ особа-суб'єкт господарювання, постійне представництво, які ввозять підакцизні товари (продукцію) на митну територію України;

✓ фізична особа-резидент або нерезидент, яка ввозить підакцизні товари (продукцію) на митну територію України в обсягах, що підлягають оподаткуванню, відповідно до митного законодавства;

✓ особа, яка реалізує конфісковані підакцизні товари (продукцію), підакцизні товари (продукцію), визнані

безхазяйними, підакцизні товари (продукцію), за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизні товари (продукцію), що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави, якщо ці товари (продукція) підлягають реалізації (продажу) в установленому законодавством порядку;

✓ особа, яка реалізує або передає у володіння, користування чи розпорядження підакцизні товари (продукцію), що були ввезені на митну територію України із звільненням від оподаткування до закінчення строку, визначеного законом відповідно до п. 213.3 ст. 213 ПК України;

✓ особа, на яку покладається дотримання вимог митних режимів, що передбачають звільнення від оподаткування, у разі порушення таких вимог;

✓ особа, на яку покладається виконання умов щодо цільового використання підакцизних товарів (продукції), на які встановлено ставку податку 0 гривень за 1 літр 100-відсоткового спирту, 0 євро за 1000 кг нафтопродуктів у разі порушення таких умов;

✓ особа, на яку при здійсненні операцій з підакцизними товарами (продукцією), які не підлягають оподаткуванню або звільняються від оподаткування, покладається виконання умов щодо цільового використання підакцизних товарів (продукції) в разі порушення таких умов;

✓ особа-суб'єкт господарювання роздрібної торгівлі, яка здійснює реалізацію підакцизних товарів (окрім тютюнових виробів, тютюну та промислових замінників тютюну, рідин, що використовуються в електронних сигаретах);

✓ виробники електричної енергії, які мають ліцензію на право здійснення підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії і продають її на ринку електричної енергії;

✓ особа-власник ввезеного на митну територію України вантажного транспортного засобу, що переобладнується у легковий автомобіль, з якого справляється акцизний податок;

✓ особа (у тому числі юридична особа, що веде облік результатів діяльності за договором про спільну діяльність без створення юридичної особи), постійне представництво, які реалізують пальне або етиловий спирт;

✓ особа-суб'єкт господарювання, постійне представництво, які використовують товари (продукцію) за встановленими кодами, як пальне для заправлення транспортних засобів, обладнання або пристроїв з двигунами внутрішнього згоряння із запалюванням від стиснення, з двигунами внутрішнього згоряння з іскровим запалюванням, з двигунами внутрішнього згоряння з кривошипно-шатунним механізмом;

✓ особа-виробник та/або імпортер тютюнових виробів, тютюну та промислових замінників тютюну, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, яка здійснює їх реалізацію для цілей оподаткування акцизним податком з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів за ставкою, визначеною у пп. 215.3.10 п. 215.3 ст. 215 ПК України.

Особою, відповідальною за сплату акцизного податку до бюджету у складі митних платежів у порядку, встановленому ст. 295-1 Митного кодексу України, є особа, яка здійснює реалізацію підакцизних товарів, визначених ч. 7 ст. 293 Митного кодексу України. Така особа має права, виконує обов'язки та несе відповідальність, передбачену законом, як платник податку.

Платники акцизного податку підлягають окремій реєстрації, порядок здійснення якої врегульовано п. 212.3 ст. 212 ПК України.

Об'єктом оподаткування акцизним податком є операції, перелічені у ст. 213 ПК України, зокрема:

✓ реалізація вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції);

✓ реалізації та/або передачі в межах одного підприємства підакцизних товарів (продукції) з метою власного споживання, промислової переробки, своїм працівникам, а також здійснення внесків підакцизними товарами (продукцією) до статутного капіталу;

✓ ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України;

✓ реалізації конфіскованих підакцизних товарів (продукції), підакцизних товарів (продукції), визнаних безхазяйними, підакцизних товарів (продукції), за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизних товарів (продукції),

що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави;

✓ та інші.

Операції з підакцизними товарами, які не підлягають оподаткуванню – визначено в п. 213.2 ст. 213 ПК України.

Операції з підакцизними товарами, які звільняються від оподаткування – визначено в п. 213.3 ст. 213 ПК України.

База оподаткування акцизним податком (ст. 214 ПК України) – вартість операцій з підакцизними товарами, за окремими їх видами. Проте митна вартість товарів, що ввозяться на митну територію визначається відповідно до МК України.

Підакцизні товари (продукція) – товари за кодами згідно з УКТ ЗЕД, на які ПК України встановлено ставки акцизного податку (пп. 14.1.145 ст. 14, ст. 215 ПК України):

✓ спирт етиловий, спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво (крім квасу "живого" бродіння);

✓ тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну;

✓ тютюнова сировина, тютюнові відходи;

✓ рідини, що використовуються в електронних сигаретах;

✓ пальне, у тому числі товари (продукція), що використовуються як пальне для заправлення транспортних засобів, обладнання тощо;

✓ легкові автомобілі, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів;

✓ електрична енергія.

Ставки акцизного податку та перелік товарів, з яких справляється податок – установлюються ст. 215 ПК України, єдині на всій території України, при цьому можуть бути: адвалорні, специфічні, змішані (адвалорні та специфічні одночасно). Ставки згруповано за видом підакцизного товару в своєрідні тарифи.

Установлення максимальних роздрібних цін на підакцизні товари (продукцію) здійснюється виробником або імпортером товарів (продукції), шляхом декларування таких цін (п. 220.1 ст. 220 ПК України). ***Максимальні роздрібні ціни*** – ціни, встановлені на підакцизні товари (продукцію, з урахуванням усіх

видів податків (зборів). Акцизний податок з реалізованих суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів не включається до максимальної роздрібної ціни (пп. 14.1.106 ст. 14 ПК України). У разі встановлення максимальних роздрібних цін, відповідна декларація подається до Державної податкової служби України.

Порядок розрахунку та сплати – урегульований ст. ст. 217, 218, 220, 221 ПК України.

Суми податку перераховуються до бюджету платниками акцизного податку протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого ПК України для подання податкової декларації за місячний податковий період.

Суми податку з алкогольних напоїв, для виробництва яких використовується спирт етиловий неденатурований, сплачуються при придбанні марок акцизного податку (пп. 222.1.2 ст. 222 ПК України). ***Марка акцизного податку*** – спеціальний знак для маркування алкогольних напоїв, тютюнових виробів та рідин, що використовуються в електронних сигаретах, віднесений до документів суворого обліку, який підтверджує сплату акцизного податку, легальність ввезення та реалізації на території України цих виробів (пп. 14.1.107 ст. 14 ПК України). Особливості оподаткування алкогольних напоїв урегульовані ст. 225 ПК України.

Опрацюйте питання акцизних марок, електронної акцизної марки для різних підакцизних товарів. Розгляньте особливості розрахунку та сплати акцизного податку.

Базовий податковий період для сплати податку відповідає календарному місяцю (п. 223.1 ст. 233 ПК України). Складання та подання декларації з акцизного податку врегульоване ст. 223 ПК України.

Проаналізуйте положення ПК України в частині правового режиму акцизних складів (ст. 230 ПК України), акцизних накладних (ст. 231 ПК України) та електронного адміністрування реалізації пального (ст. 232 ПК України).

Мито

Мито є непрямим податком, що сплачується у зв'язку з переміщенням через митний кордон України товарів та транспортних засобів, в ході якого відбувається зміна правового режиму такого об'єкта з іноземного на вітчизняний (чи навпаки).

Мито – це загальнодержавний податок, установлений ПК України та МК України, який нараховується та сплачується відповідно до положень МК України, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 271 МК України).

На регулювання відносин з оподаткування митом, окрім ПК України та МК України (передусім Розділ V, VI, IX), спрямовані наступні Закони України: «Про Митний тариф України», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції».

Види мита (ч. 2 ст. 271 МК України):

✓ *ввізне мито* (встановлюється на товари, що ввозяться на митну територію України – ст. 272 МК України). Встановлення нових та зміна діючих ставок ввізного мита, визначених Митним тарифом України;

✓ *вивізне мито* (встановлюється законом на українські товари, що вивозяться за межі митної території України – ст. 272 МК України);

✓ *сезонне мито* (на окремі товари законом може встановлюватися сезонне мито на строк не менше 60 та не більше 120 послідовних календарних днів з дня встановлення сезонного мита – ст. 274 МК України);

✓ *особливі види мита*: спеціальне, антидемпінгове, компенсаційне, додатковий імпортний збір.

Забороняється застосовувати інші види мита, крім тих, що встановлені МК України.

Платники мита:

✓ особа, яка ввозить товари на митну територію України чи вивозить товари з митної території України у порядку та на умовах, установлених МК України;

✓ особа, на адресу якої надходять товари, що переміщуються (пересилаються) у міжнародних поштових або експрес-відправленнях, несупроводжуваному багажі, вантажних відправленнях;

✓ особа, на яку покладається обов'язок дотримання вимог митних режимів, які передбачають звільнення від оподаткування митом, у разі порушення таких вимог;

✓ особа, яка використовує товари, митне оформлення яких було здійснено з умовним звільненням від оподаткування, не за цільовим призначенням та/або всупереч умовам чи цілям такого звільнення згідно з цим Кодексом, іншими законами України, а також будь-які інші особи, які безпідставно використовують звільнення від оподаткування митом (податкову пільгу);

✓ особа, яка реалізує або передає у володіння, користування чи розпорядження товари, що були випущені у вільний обіг на митній території України із звільненням від оподаткування митними платежами, до закінчення строку, визначеного законом;

✓ особа, яка реалізує товари, транспортні засоби відповідно до ст. 243 МК України.

Об'єкти оподаткування митом (ст. 278 МК України):

1) товари, митна вартість яких перевищує еквівалент 150 євро, що ввозяться на митну територію України або вивозяться за межі митної території України підприємствами;

2) товари, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню митними платежами відповідно до розділу XII МК України, а також розділів V та VI ПК України;

3) товари, транспортні засоби, що реалізуються відповідно до ст. 243 МК України.

База оподаткування митом товарів, що переміщуються через митний кордон України:

✓ для товарів, на які законом установлено адвалорні ставки мита, – *митна вартість товарів*;

✓ для товарів, на які законом установлено специфічні ставки мита, – *кількість таких товарів у встановлених законом одиницях виміру*.

Митна вартість товарів, які переміщуються через митний кордон України, – це вартість товарів, що використовуються для митних цілей, яка базується на ціні, що фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари (ч. 1 ст. 49 МК України). Визначення митної вартості товарів, які ввозяться в Україну відповідно до митного режиму імпорту, здійснюється за методами, які визначені в ч. 1 ст. 57 МК України.

Ставки мита (ст. 280 МК України):

1) *адвалорна* (у відсотках до встановленої ст. 279 МК України бази оподаткування);

2) *специфічна* (у грошовому розмірі на одиницю бази оподаткування, встановлену ст. 279 МК України);

3) *комбінована* (складається з адвалорної та специфічної ставок мита).

Ставки мита, крім сезонного та особливих видів мита, встановлюються винятково законами України з питань оподаткування.

Ввізне мито на товари, митне оформлення яких здійснюється в порядку, встановленому для підприємств, нараховується за ставками, встановленими Митним тарифом України.

Ввізне мито є диференційованим щодо товарів, що походять з держав, які спільно з Україною входять до митних союзів або утворюють з нею зони вільної торгівлі. У разі встановлення будь-якого спеціального преференційного митного режиму згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, застосовуються преференційні ставки ввізного мита, встановлені Митним тарифом України.

До товарів, що походять з України або з держав-членів Світової організації торгівлі, або з держав, з якими Україна уклала двосторонні або регіональні угоди щодо режиму найбільшого сприяння, застосовуються пільгові ставки ввізного мита, встановлені Митним тарифом України, якщо інше не встановлено законом.

До решти товарів застосовуються повні ставки ввізного мита, встановлені Митним тарифом України. Ввізне мито на товари, митне оформлення яких здійснюється в порядку, встановленому для громадян, нараховується відповідно до розділу XII МК України.

Вивізне мито нараховується за ставками, встановленими законом, зокрема Законом України «Про вивізне (експортне) мито на відходи та брухт чорних металів» від 24.10.2002 р.

Сезонне мито нараховується за ставками, встановленими Законом України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції» від 17.07.1997 р.

Особливі види мита нараховуються за ставками, встановленими рішеннями Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі про застосування антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів, відповідно до Законів України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну».

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі (МКМТ) є оперативним органом державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Персональний склад Комісії затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Голови Комісії. До її складу входять представники органів виконавчої влади в Україні.

4.7. Правове регулювання квазіподаткових і парафіскальних платежів

Квазіподаткові платежі (збори, плати, внески). Поняття та види адміністративних зборів. Державне мито та консульський збір. Судовий і виконавчий збір. Обов'язкові страхові внески, пов'язані з обов'язковим соціальним страхуванням. ЄСВ. Збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Поняття і приклади парафіскальних платежів (портові збори, плата за аеронавігаційне обслуговування, аеропортові збори).

У ст. 67 Конституції України закріплено, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом. У вказаному положенні не сказано, що всі такі податки і збори мають установлюватися винятково як елементи податкової системи. Водночас, це передбачено у ПК України. Так, на сьогодні є різноманітні збори (плати, внески), які встановлені законами, не належать до податкової системи, відповідно до положень ПК України (наприклад, виконавчий збір, ЄСВ, судовий збір, плата за надання адміністративної послуги).

Обов'язковий характер неподаткових обов'язкових платежів також є відмінним:

✓ в одному випадку обов'язковим є сам платіж (наприклад, виконавчий збір, ЄСВ);

✓ у другому – до обов'язків їх платників належить саме одержання публічної послуги (наприклад, плата за надання адміністративної послуги одержання якої випливає з обов'язків громадянина);

✓ у третьому – держава визначила лише механізм реалізації особою її прав, обмежила коло суб'єктів надання публічної послуги, встановлює розмір платежу за її надання та не передбачає для його платника іншого варіанту реалізації права (наприклад, судовий збір).

Відрізняється також спосіб зарахування таких платежів до бюджету.

Правова доктрина закріплює за державою право здійснювати адміністрування коштів, необхідних для покриття витрат, пов'язаних з реалізацією певних її функцій, однак положення цієї доктрини про відплатність зборів (платежів) не відтворюється в чинному законодавстві, що встановлює розмір таких платежів. Фактично збір (плата, внесок) сплачується за сам факт реалізації тієї чи іншої державної функції.

Отже, в законодавстві необхідно чітко окреслити правову природу та систему обов'язкових неподаткових платежів.

Квазіподаткові платежі (збори, плати, внески)

Квазіподаткові платежі (збори, плати, внески) – фіскальні платежі податкового характеру, але які не включені до податкової системи:

✓*єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України* (Закон України «Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України» від 04.11.1999 р., Порядок справляння єдиного збору у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.10.2002 р. № 1569 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 782));

✓*плата за проїзд автомобільними дорогами транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні* – справляється у разі виявлення факту перевищення їх фактичних параметрів над параметрами, які враховувалися під час установлення розміру єдиного збору в пунктах пропуску через державний кордон (Порядок здійснення габаритно-вагового контролю та справляння плати за проїзд автомобільними дорогами загального користування транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові та/або габаритні параметри яких перевищують нормативні, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.06.2007 р. № 879);

✓*збір на обов'язкове державне пенсійне страхування* (Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» від 26.06.1997 р.);

✓*збір на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території зони спостереження* (ст. 12^1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р.);

✓*внески на регулювання* – сплачуються суб'єктами господарювання, державне регулювання яких здійснюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – НКРЕКП) – ст. 13 Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», Порядок розрахунку та встановлення ставки внесків на

регулювання, затверджений постановою НКРЕКП від 06.04.2017 р. № 491);

✓ інші збори.

Опрацюйте законодавство та судову практику, що стосується квазіподаткових платежів.

Адміністративні збори

Адміністративні збори – є платою при наданні адміністративних послуг у випадках, передбачених законом, та підлягає зарахуванню до державного чи місцевого бюджету, а в окремих випадках її частина надходить суб'єктам, які реалізують делеговані владні повноваження (зокрема, нотаріусам). Розмір такої плати визначається законодавством, з урахуванням її соціального та економічного значення.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. ***адміністративні послуги*** – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону.

Плата за надання адміністративної послуги (адміністративний збір) вноситься суб'єктом звернення одноразово за весь комплекс дій та рішень суб'єкта надання адміністративних послуг, необхідних для отримання адміністративної послуги (включаючи вартість бланків, експертиз, здійснюваних суб'єктом надання адміністративної послуги, отримання витягів з реєстрів тощо).

Стягнення за надання адміністративних послуг будь-яких додаткових не передбачених законом платежів або вимагання сплати будь-яких додаткових коштів забороняється (ч. 6 ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги»).

Види адміністративних послуг (адміністративних зборів) прямо закріплюються на рівні законів, в яких деталізуються розміри адміністративного збору (плати за надання таких адміністративних послуг). Наприклад, ст. 34 Закону України

«Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р.

У ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги» закріплено загальні засади плати за надання адміністративних послуг (адміністративний збір). У Класифікації доходів бюджету, що затверджений наказом Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. № 11, адміністративні збори та платежі згруповано за кодом 22000000, до яких належать, зокрема:

✓ плати за надання адміністративних послуг:

- плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів АРК, виконавчими органами місцевих рад і місцевими органами виконавчої влади;
- адміністративний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;
- кошти в іноземній валюті за реєстрацію представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності;
- плата за державну реєстрацію (крім адміністративного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб, ФОП і громадських формувань);
- плата за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового та зернового дистиляту, дистиляту виноградного спиртового, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та рідин, що використовуються в електронних сигаретах;
- плата за ліцензії на право оптової торгівлі спиртом етиловим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим;
- плата за ліцензії та сертифікати, що сплачується ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;
- збори за підготовку до державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються прав автора на твір;
- збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів;
- та інші;

✓плати за ліцензії у сфері діяльності з організації та проведення азартних ігор і за ліцензії на випуск та проведення лотерей;

✓плати за ліцензії на виробництво, зберігання та торгівлю пальним:

- плата за ліцензії на виробництво пального;
- плата за ліцензії на право оптової торгівлі пальним;
- плата за ліцензії на право роздрібної торгівлі пальним;
- плата за ліцензії на право зберігання пального.

Ознайомтесь зі статтею: Якимчук Н.Я., Якимчук М.К. Правове регулювання плати за надання адміністративних послуг: актуальні питання правореалізації та вдосконалення законодавства. Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 1. С. 67–73.

Державне мито

Державне мито – це платіж з фізичних та юридичних осіб за вчинення в їхніх інтересах дій та видачу документів, що мають юридичне значення, уповноваженими на те органами відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» від 21.01.1993 р. № 7-93.

Об'єкти справляння державного мита (ст. 2 Декрету):

✓учинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами і виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад, а також за видачу дублікатів нотаріально засвідчених документів;

Декрет було прийнято до Конституції України і у ньому згадуються суб'єкти, яких в Основному Законі немає (наприклад, замість Рад народних депутатів, які згадуються у Декреті, нині діють місцеві ради).

✓державна реєстрація актів цивільного стану, а також повторна видача громадянам свідоцтв про реєстрацію актів цивільного стану та свідоцтв у зв'язку із зміною і поновленням актових записів цивільного стану;

✓видача документів на право виїзду за кордон і про запрошення в Україну осіб з інших країн, за продовження строку

їх дії та за внесення змін до цих документів; продовження строку дії візи для в'їзду в Україну, транзитного проїзду через її територію (перебування в Україні іноземців та осіб без громадянства); видача або продовження строку дії посвідки на проживання в Україні іноземцям та особам без громадянства; оформлення віз для в'їзду в Україну, транзитного проїзду через її територію, а також заяв про прийняття до громадянства України або про вихід з громадянства України;

✓ видача дозволів на право полювання та рибальства;

✓ операції з емісії цінних паперів, крім облігацій державних та місцевих позик, та з видачі приватизаційних паперів;

✓ реєстрація деривативів;

✓ операції з об'єктами нерухомого майна, що здійснюються на товарних біржах, крім операцій з примусового відчуження такого майна у випадках, передбачених законами України;

✓ проведення прилюдних торгів (аукціону, тендеру) об'єктами нерухомого майна, крім операцій з примусового відчуження такого майна у випадках, передбачених законами України;

✓ видача охоронних документів (патентів і свідоцтв) на об'єкти інтелектуальної власності, а також дії, пов'язані з підтриманням чинності патентів на сорти рослин.

Консульський збір – різновид державного мита, який сплачується за консульські дії, що провадяться за кордоном і на території України, відповідно до Консульського статуту України, затвердженого Указом Президента України від 02.04.1994 р. № 127, Положення про консульський збір України та Інструкції про порядок справляння сум консульського збору за вчинення консульських дій, обліку сум консульських надходжень та проведення звірок фактичних консульських надходжень у закордонних дипломатичних установах України, затверджених наказом Міністерства закордонних справ України від 23.04.2018 р. № 182.

Судовий і виконавчий збір

Судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень,

передбачених Закону України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. Судовий збір надходить до спеціального фонду Державного бюджету України (ч. 3 ст. 29 БК України) і включається до складу судових витрат.

Виконавчій збір – це збір, що справляється на всій території України за примусове виконання рішення органами державної виконавчої служби відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. Виконавчий збір стягується державним виконавцем у розмірі 10% суми, що підлягає примусовому стягненню, поверненню, або вартості майна боржника, що підлягає передачі стягувачу за виконавчим документом, заборгованості із сплати аліментів. Випадки звільнення від сплати, а також розміри сплати виконавчого збору в інших випадках визначені у ст. 27 названого Закону. Виконавчий збір стягується з боржника до Державного бюджету України.

Проаналізуйте сучасні проблеми сплати судового та виконавчого збору.

Обов'язкові страхові внески, пов'язані з обов'язковим соціальним страхуванням

Право громадян на соціальних захист (що передбачає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом), відповідно до ст. 46 Конституції України «гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій…». На сьогодні таким внеском є ***єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування*** (ЄСВ) – консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі, з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами

загальнообов'язкового державного соціального страхування. Правові та організаційні засади забезпечення збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови та порядок його нарахування і сплати та повноваження органу, що здійснює його збір та ведення обліку, врегульовані Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464 (далі – Закон № 2464).

Ознаки ЄСВ як обов'язкового платежу:

✓ є страховим внеском, не податком, здійснюється страхувальником на користь особи, застрахованої в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування (форма державного ризикового страхування);

✓ є обов'язковим (ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»), окрім випадків, за яких вноситься добровільно (самозайняті особи, які мають основне місце роботи, якщо роботодавцем (резидентом Дія Сіті, з яким укладено гіг-контракт) було сплачено страховий внесок за таких осіб; особи, які отримують пенсію за віком або за вислугу років, або є особами з інвалідністю, у інших випадках, передбачених ч. 4 ст. 4 та ч. 2 ст. 10 названого Закону);

✓ платниками ЄСВ є страхувальники (роботодавці та інші особи, які зобов'язані сплачувати єдиний внесок), визначені в ч. 1 ст. 4 Закону № 2464;

✓ ЄСВ підлягає сплаті незалежно від фінансового стану платника (ч. 12 ст. 9 Закону № 2464);

✓ надходить не до бюджетів, що складають бюджетну систему України, а до Пенсійного фонду України та Фонду соціального страхування на випадок безробіття;

✓ сплачується страхувальниками (зокрема й ФОП щодо себе як застрахованої особи);

✓ сплачується щомісячно;

✓ ставка для тих, хто платить за себе, – фіксована (***мінімальний страховий внесок*** – сума єдиного внеску, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір внеску, встановлений законом на

місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід), та підлягає сплаті щомісяця – Min ЗП х 22%), а щодо інших – 22%;

✓не може перевищувати встановлену максимальну величину (Min ЗП х 15 х 22%);

✓порядок нарахування, обчислення і сплати єдиного внеску визначається Законом № 2464, в частині адміністрування – ПК України, та прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами Мінфіну; адмініструють сплату ЄСВ податкові органи в порядку, що встановлений в ПК України, з урахуванням особливостей, що закріплені в Законі № 2464;

✓період сплати ЄСВ формує страховий стаж застрахованої особи;

✓ЄСВ розподіляється на різні види загальнообов'язкового державного соціального страхування за пропорціями, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 675.

Опрацюйте детальніше перелічені ознаки ЄСВ, використовуючи сучасну правозастосовну та судову практику.

Збори до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб

Відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. ***Фонд гарантування вкладів фізичних осіб*** (далі – Фонд) є установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у встановлених Законом випадках. Фонд є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському віданні; є суб'єктом управління майном, самостійно володіє, користується і розпоряджається належним майном, вчиняючи стосовно нього будь-які дії (зокрема й відчуження, передача в оренду, ліквідація), що не суперечать законодавству та меті діяльності Фонду.

Джерелами формування коштів Фонду з-поміж інших є збори, що сплачуються банками:

✓ *початкові збори* – сплачуються протягом 30 календарних днів з дати видачі банківської ліцензії, зазвичай у розмірі 1% свого статутного капіталу (ст. 21 Закону);

✓ *регулярні збори* – сплачуються кожного кварталу учасниками Фонду (ст. 22 Закону). Розмір базової річної ставки збору становить 0,5% бази нарахування в національній валюті та 0,8% бази нарахування в іноземній валюті. Виконавча дирекція Фонду має право прийняти рішення про збільшення на відповідний період розміру базової річної ставки регулярного збору до Фонду. Базою нарахування є середньоарифметична за розрахунковий період сума щоденних балансових залишків на рахунках з обліку вкладів та відсотків за ними;

✓ *спеціальні збори* – сплачуються в окремих випадках відповідно (ст. 23 Закону). Загальний розмір спеціального збору, сплаченого учасниками Фонду протягом року, не має перевищувати розміру регулярного збору з учасника Фонду, сплаченого учасником Фонду за попередній рік.

Внески до Фонду енергоефективності

Сплата внеску до Фонду енергоефективності є предметом регулювання ч. 7 ст. 9 Закону України «Про енергетичну ефективність» від 21.10.2021 р., де передбачено, що його платниками є «зобов'язальні сторони» – постачальники енергії, у тому числі електропостачальники, постачальники природного газу, які відповідно до цього Закону беруть участь у схемі зобов'язань з енергоефективності, за якою вони повинні забезпечити досягнення визначеної для них частки показника щорічного скорочення споживання енергії. Фонд є державною установою – юридичною особою публічного права. Правовий статус Фонду врегульований Законом України «Про Фонд енергоефективності» від 08.06.2017 р., в якому також передбачено надходження до нього зазначених внесків, а також можливість надходження фінансових внесків та допомоги у формі цільових грантів чи в інший спосіб на підставі відповідного договору від урядів, агентств та установ іноземних держав, а також від міжнародних фінансових організацій (далі – донорів).

Порядок визначення розмірів та сплати внесків, які сплачуються зобов'язальними сторонами до Фонду

енергоефективності, встановлюється Кабінетом Міністрів України (ч. 9 ст. 9 Закону). Використання одержаних коштів урегульоване постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для функціонування Фонду енергоефективності» від 20.12.2017 р. № 1102.

З метою досягнення національних цілей України щодо енергоефективності Кабінет Міністрів України збільшує внески до Фонду та/або впроваджує відповідно до закону додаткові заходи для забезпечення досягнення мінімального рівня економії серед кінцевих споживачів енергії в Україні. З метою досягнення цілей, визначених Кабінетом Міністрів України за іншими напрямами діяльності Фонду, Кабінет Міністрів України може збільшувати внески до Фонду (ч. 7 ст. 1 Закону України «Про Фонд енергоефективності»).

У БК України передбачено створення Державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації (ст. 24^6). Це інший Фонд, який є цільовим бюджетним, він не створюється як юридична особа.

Парафіскалітети (парафіскальні платежі)

Парафіскалітети (парафіскальні платежі) – це обов'язкові платежі, що справляються на підставі вимоги публічної влади для покриття витрат на виконання делегованих публічних функцій і зараховуються напряму на користь осіб, що виконують такі функції, а не до бюджету чи іншого публічного грошового фонду.

Приклади парафіскальних платежів, пов'язаних із реалізацією приватними суб'єктами делегованих державою повноважень:

✓ *портові збори* – корабельний, причальний, якірний, канальний, маяковий, адміністративний, санітарний (справляються відповідно до ст. 22 Закону України «Про морські порти» від 17.05.2012 р.);

✓ *плата за аеронавігаційне обслуговування* (справляється відповідно до ст. 36 Повітряного кодексу України);

✓ *аеропортові збори* (стягуються за аеропортове обслуговування повітряних суден і пасажирів, пов'язане із

забезпеченням: посадки-зльоту повітряних суден, обслуговування пасажирів в аеровокзалі, наднормативної стоянки повітряних суден, авіаційної безпеки). Див., наприклад, Аеропортові збори за обслуговування повітряних суден і пасажирів у державному підприємстві «Міжнародний аеропорт "Бориспіль"», затверджені наказом Мінтрансзв'язку України від 26.03.2008 р. № 337.

4.8. Адміністрування податків, зборів, платежів

Поняття та складові адміністрування податків, зборів, платежів. Облік платників податків. Податкова адреса. Податкові консультації. Визначення суми податкових та/або грошових зобов'язань. Податковий борг та його адміністрування. Джерела сплати грошових зобов'язань або погашення податкового боргу платника податків. Заходи забезпечення погашення податкового боргу. Списання безнадійного податкового боргу. Стягнення коштів та продаж майна платника податків.

Правореалізаційна діяльність контролюючих органів, спрямована на забезпечення реалізації платниками податків їх прав і обов'язків, надходження до відповідних бюджетів податків і зборів, яка реалізується в формі чітко врегульованих процедур та поєднує в собі риси публічного сервісу, організаційно-розпорядчої діяльності та публічного фінансового контролю, одержала назву адміністрування податків і зборів.

Адміністрування податків і зборів є складовим елементом податкового адміністрування, що здійснюється не лише в сфері податків, а й спрямоване на забезпечення механізму реалізації інших законів, контроль за додержанням яких покладено на контролюючі органи, що реалізується відповідно до процедур, урегульованих ПК України.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. порядок нарахування, обчислення і сплати єдиного внеску визначається цим Законом, а в частині адміністрування – ПК України та прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої

влади, що забезпечує формування і реалізує державну податкову та митну політику.

Адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок) ***та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи*** (далі – податків, зборів, платежів) – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом ($14.1.1^{-1}$ ст. 14 ПК України).

Складовими інституту адміністрування податків, зборів, платежів (розділ II ПК України) є суспільні відносини, що виникають у сфері:

- ✓ податкової звітності;
- ✓ податкові консультації;
- ✓ визначення суми податкових та/або грошових зобов'язань платника податків, порядок їх сплати та оскарження рішень контролюючих органів;
- ✓ податковий контроль;
- ✓ облік платників податків;
- ✓ інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів;
- ✓ перевірки;
- ✓ погашення податкового боргу платників податків;
- ✓ застосування міжнародних договорів та погашення податкового боргу за запитами компетентних органів іноземних держав;
- ✓ відповідальність;
- ✓ пеня.

Адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне

страхування як правореалізаційна діяльність органів виконавчої влади (Мінфіну, контролюючих органів, податкових інспекцій та місцевих фінансових органів), здійснюється за такими напрямами:

- ✓ ідентифікація, реєстрація та облік платників податків та платників ЄСВ;
- ✓ облік об'єктів оподаткування;
- ✓ прогнозування, планувальна та аналітична робота;
- ✓ сервісне обслуговування платників податків (роз'яснювальна робота, надання податкових консультацій);
- ✓ обробка податкових декларацій, узгодження сум податкових платежів;
- ✓ визначення сум податкових зобов'язань у випадках, передбачених законом;
- ✓ облік платежів (податкових зобов'язань, податкових пільг – моніторинг сплати податкових платежів);
- ✓ податковий контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом, притягнення до фінансової відповідальності;
- ✓ застосування заходів забезпечення виконання податкового обов'язку;
- ✓ забезпечення функціонування механізму адміністративного оскарження;
- ✓ погашення податкового боргу (в тому числі стягнення податкового боргу);
- ✓ забезпечення функціонування електронних документів, офіційного веб-сайту контролюючих органів;
- ✓ робота з інформаційного забезпечення платників податків через засоби масової інформації;
- ✓ юридичне супроводження процесу справляння податків (деталізація норм податкового права на підзаконному рівні, робота зі скаргами);
- ✓ взаємодія з органами Державної казначейської служби (моніторинг);
- ✓ організаційно-розпорядча робота, забезпечення проходження служби в податкових та митних органах, діловодство тощо.

Ознайомтесь із монографіями:

Адміністрування податків в Україні: організація та напрями трансформації: монографія. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2012. 212 с.

Греца Я.В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування зарубіжний досвід та українська практика: монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2020. 420 с.

Якимчук Н.Я., Наконечний С.В. Адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: фінансово-правовий аспект: монографія. Київ: НАПУ, 2018. 252 с.

Лещенко Р.М. Фінансово-правове регулювання офшорних механізмів: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 316 с.

Облік платників податків є однією з основних функцій органів державної фіскальної служби. Він створює передумови для здійснення контролю за правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю перерахування податків і зборів до бюджетів різних рівнів.

Відповідно до п. 63.3 ст. 63 ПК України платники податків підлягають реєстрації або взяттю на облік у контролюючих органах, з метою проведення податкового контролю:

1) за місцезнаходженням:

- юридичних осіб;
- відокремлених підрозділів юридичних осіб;

2) за місцем проживання особи (основне місце обліку);

3) за місцем розташування (реєстрації);

- їх підрозділів;
- рухомого та нерухомого майна;
- об'єктів оподаткування;
- об'єктів, які пов'язані з оподаткуванням, або через які провадиться діяльність (неосновне місце обліку).

Взяттю на облік або реєстрації у контролюючих органах підлягають всі платники податків. Облік платників податків ведеться з метою створення умов для здійснення контролюючими органами контролю за правильністю нарахування, своєчасністю і повнотою сплати податків, нарахованих фінансових санкцій, дотримання податкового та іншого законодавства, контроль за

дотриманням якого покладено на контролюючі органи (п. 63.1 ст. 63 ПК України).

Взяття на облік у контролюючих органах юридичних осіб, їх відокремлених підрозділів, у тому числі юридичних осіб – нерезидентів, які відкривають рахунки у банках України, а також самозайнятих осіб здійснюється незалежно від наявності обов'язку щодо сплати того або іншого податку та збору (п. 63.2 ст. 63 ПК України)

Контролюючі органи забезпечують розвиток, упровадження та технічне супроводження інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій, автоматизацію процедур, зокрема організацію впровадження електронних сервісів для суб'єктів господарювання контролюючими органами (пп. 19^{-1}.1.27 ст. 19^{-1} ПК України).

Платник податків зобов'язаний стати на облік у відповідних контролюючих органах за основним та неосновним місцем обліку, повідомляти про всі об'єкти оподаткування і об'єкти, пов'язані з оподаткуванням, контролюючі органи за основним місцем обліку згідно з порядком обліку платників податків.

Заява про взяття на облік платника податків за неосновним місцем обліку подається у відповідний контролюючий орган протягом 10 робочих днів після створення відокремленого підрозділу, реєстрації рухомого чи нерухомого майна чи відкриття об'єкта чи підрозділу, через які провадиться діяльність або які підлягають оподаткуванню (п. 63.3 ст. 63 ПК України).

Взяття на облік платників податків – юридичних осіб та їх відокремлених підрозділів здійснюється після їх державної реєстрації чи включення відомостей про них до відповідних державних реєстрів на умовах, що визначаються законодавчими актами України, крім випадків, визначених ПК України, коли органами реєстрації є контролюючі органи або коли проведення державної реєстрації платника податків у відповідному статусі законодавством не передбачається (п. 63.4 ст. 63 ПК України).

Інформація про платників податків, отримана для їх обліку, вноситься до:

✓ *Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб* (далі – Єдиний банк даних юридичних осіб) та складових частин такого банку даних (реєстру платників податків –

нерезидентів, реєстру договорів про спільну діяльність, договорів управління майном та угод про розподіл продукції);

✓ *Державного реєстру фізичних осіб – платників податків* (далі – ДРФО), складовою якого є *Реєстр самозайнятих осіб*, що здійснюється з дотриманням Положення про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків, що затверджене наказом Міністерства фінансів України від 29.09.2017 р. № 822.

З метою постійного забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб інформацією, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, оприлюднює на єдиному державному реєстраційному веб-порталі юридичних осіб, ФОП і громадських формувань та власному офіційному веб-сайті дані про взяття на облік як платників податків юридичних осіб, їх відокремлених підрозділів та самозайнятих осіб не пізніше наступного робочого дня після взяття на облік (п. 63.13 ПК України).

Облік платників податків у контролюючих органах ведеться за податковими номерами, порядок визначення яких урегульований п. 63.6 ст. 63 ПК України. Проаналізуйте правила визначення податкового номера.

Податкова адреса

З обліком платників податків пов'язане питання визначення податкової адреси.

Податкова адреса платника податків – фізичної особи. Платник податків – фізична особа зобов'язаний визначити свою податкову адресу, але може мати одночасно не більше однієї податкової адреси. Податковою адресою платника податків – фізичної особи визнається місце її проживання, за яким вона береться на облік як платник податків у контролюючому органі (п. 45.1 ст. 45 ПК України).

Податкова адреса платника податків-юридичної особи (відокремленого підрозділу юридичної особи) – місцезнаходження такої юридичної особи, відомості про що містяться у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних

осіб – підприємців та громадських формувань (п. 45.2 ст. 45 ПК України).

Платник податків, який обирає спосіб взаємодії з контролюючим органом засобами електронного зв'язку в електронній формі, зобов'язаний під час обрання способу взаємодії повідомити контролюючому органу свою електронну адресу (адреси), шляхом внесення цієї інформації до своїх облікових даних через електронний кабінет. ***Електронна адреса*** – адреса електронної пошти платника податків, що складається з ідентифікатора, позначки «@» та доменного імені, що використовується платником податків для листування з державними, у тому числі контролюючими, органами та повідомляється шляхом внесення адреси електронної пошти до облікових даних платника податків, зокрема в електронному кабінеті (п. 14.1.56 ст. 14 ПК України).

Листування контролюючих органів з платниками податків, які подають звітність в електронній формі та/або пройшли електронну ідентифікацію онлайн в електронному кабінеті, які подали заяву про бажання отримувати документи через електронний кабінет.

Опрацюйте питання електронного кабінету платника податків. З'ясуйте, у який спосіб відбувається комунікація через електронний кабінет.

Податкові консультації

Податкові консультації – індивідуальна податкова консультація та узагальнююча податкова консультація, що надаються в порядку, передбаченому ПК України (пп. 14.1.172 ст. 14 ПК України):

✓ ***індивідуальна податкова консультація*** – роз'яснення контролюючого органу, надане платнику податків щодо практичного використання окремих норм податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючий орган, та зареєстроване в єдиному реєстрі індивідуальних податкових консультацій (п. $14.1.172^{-1}$ ст. 14 ПК України);

✓***узагальнююча податкова консультація*** – оприлюднення позиції центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, щодо практичного використання окремих норм податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, що склалася за результатами узагальнення індивідуальних податкових консультацій, наданих контролюючими органами платникам податків, та/або у разі виявлення обставин, що свідчать про неоднозначність окремих норм такого законодавства (пп. 14.1.173 ст. 14 ПК України).

Міністерство фінансів України проводить періодичне узагальнення індивідуальних податкових консультацій, а також аналізує обставини, що свідчать про неоднозначність окремих норм податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, шляхом надання узагальнюючих податкових консультацій, які затверджуються наказом цього органу. Порядок надання узагальнюючих податкових консультацій затверджений наказом Міністерства фінансів України від 27.09.2017 р. № 811.

Узагальнюючі податкові консультації підлягають оприлюдненню на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, протягом п'яти календарних днів з дня їх надання.

Глава 2 Розділу II ПК України регулює відносини в сфері надання податкової консультації, зокрема підстави надання податкової консультації та вимоги до звернення, строки розгляду та форми надання визначені в ст. 52 ПК України, а наслідки – ст. 53 ПК України.

Платник має право оскаржувати в порядку, встановленому ПК України, не лише рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів (посадових осіб), а й надану йому у паперовій або електронній формі індивідуальну податкову консультацію, а також узагальнюючу податкову консультацію (пп. 17.1.7 ст. 17 ПК України).

Визначення суми податкових та/або грошових зобов'язань

Крім випадків, передбачених податковим законодавством, платник податків самостійно обчислює суму податкового та/або грошового зобов'язання та/або пені, яку зазначає у податковій (митній) декларації або уточнюючому розрахунку, що подається контролюючому органу у строки, встановлені ПК України (п. 54.1 ст. 54 ПК України).

Податкове зобов'язання – сума коштів, яку платник податків, у тому числі податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір, на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством (у тому числі сума коштів, визначена платником податків у податковому векселі та не сплачена в установлений законом строк), та/або сума коштів, сформована за рахунок податкових пільг, що були використані платником податків не за цільовим призначенням чи з порушенням порядку їх надання, встановленим ПК України та/або МК України (пп. 14.1.156 ст. 14 ПК України).

Грошове зобов'язання платника податків – сума коштів, яку платник податків повинен сплатити до відповідного бюджету як податкове зобов'язання та/або інше зобов'язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи, та/або штрафну (фінансову) санкцію, що справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним вимог податкового законодавства та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також санкції за порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності та пеня (пп. 14.1.39 ст. 14 ПК України).

Проаналізуйте співвідношення понять «податкове зобов'язання» та «податковий обов'язок», «податкове зобов'язання» та «грошове зобов'язання».

Ознайомтесь з монографіями:

Криницький І.Є. Теоретичні проблеми податкового процесу: монографія. Харків: Право, 2009. 320 с.

Гетманцев Д.О. Фінансово-правове зобов'язання як окрема категорія фінансового права: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 366 с.

Контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити суму грошових зобов'язань, зменшення (збільшення) суми бюджетного відшкодування та/або зменшення (збільшення) від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість платника податків, передбачених ПК України або іншим законодавством, або зменшення суми податку на доходи фізичних осіб, задекларовану до повернення з бюджету у зв'язку з використанням платником податку права на податкову знижку, якщо (п. 54.3 ст. 54 ПК України):

✓ платник податків не подає в установлені строки податкову (митну) декларацію, а при здійсненні заходів податкового контролю встановлено факти здійснення платником податків діяльності, що призвела до виникнення об'єктів оподаткування, наявності показників, які підлягають декларуванню, відповідно до вимог цього Кодексу та наявності діючих (у тому числі призупинених) ліцензій на право здійснення діяльності з підакцизною продукцією, яка підлягає ліцензуванню згідно із законодавством;

✓ дані перевірок результатів діяльності платника податків, крім електронної перевірки, свідчать про заниження або завищення суми його податкових зобов'язань та/або іншого зобов'язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи, суми бюджетного відшкодування та/або від'ємного значення об'єкта оподаткування податком на прибуток або від'ємного значення суми податку на додану вартість платника податків, або завищення суми податку на доходи фізичних осіб, що підлягає поверненню з бюджету у зв'язку з використанням платником податку права на податкову знижку, заявлених у податкових (митних) деклараціях, уточнюючих розрахунках;

✓ згідно з податковим та іншим законодавством особою, відповідальною за нарахування сум податкових зобов'язань з окремого податку або збору та/або іншого зобов'язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи, застосування штрафних (фінансових) санкцій та нарахування пені, у тому числі за порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності, є контролюючий орган;

✓ дані перевірок щодо утримання податків у джерела виплати, в тому числі податкового агента, свідчать про порушення правил нарахування, утримання та сплати до відповідних бюджетів податків і зборів, передбачених ПК України, у тому числі податку на доходи фізичних осіб таким податковим агентом;

✓ результати митного контролю, отримані після закінчення процедури митного оформлення та випуску товарів, свідчать про заниження або завищення податкових зобов'язань, визначених платником податків у митних деклараціях.

Якщо відповідно до норм ПК України відповідальність за визначення податкового зобов'язання платника покладається на контролюючі органи, суми податкових зобов'язань розраховуються на підставі інформації про суб'єкти та об'єкти оподаткування.

Для визначення сум податкових зобов'язань платників здійснюється:

✓ формування переліків суб'єктів та об'єктів оподаткування;

✓ розрахунок сум податкових зобов'язань;

✓ формування податкового повідомлення-рішення про сплату податків;

✓ відображення в ІКП (інтегрованій картці платника) нарахованих сум податків за податковими повідомленнями-рішеннями, з використанням облікових показників (операцій) щодо нарахування зобов'язань.

Контролюючі органи відповідно до ст.ст. 266, 267, 269 ПК України визначають ***податкові зобов'язання фізичних осіб-платників щодо***:

✓ податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

✓ транспортного податку;

✓ земельного податку.

У разі визначення грошових зобов'язань платника податків, контролюючим органом розпочинається процедура формування та направлення йому податкових повідомлень-рішень.

Податкове повідомлення-рішення – письмове повідомлення контролюючого органу (рішення) про обов'язок платника податків сплатити суму грошового зобов'язання,

визначену контролюючим органом у випадках, передбачених ПК України та іншими законодавчими актами, контроль за виконанням яких покладено на контролюючі органи, або внести відповідні зміни до податкової звітності (пп. 14.1.157 ст. 14 ПК України).

Платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену у поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого ПК України для подання податкової декларації, крім деяких випадків. У випадку, передбаченому п. 57.2 ст. 57 ПК України, тобто коли контролюючий орган самостійно визначає податкове зобов'язання платника податків з причин, не пов'язаних з порушенням податкового законодавства, строк сплати становить 30 днів.

Податковий агент зобов'язаний сплатити суму податкового зобов'язання (суму нарахованого (утриманого) податку), самостійно визначеного ним з доходу, що виплачується на користь платника податку – фізичної особи та за рахунок такої виплати, у строки, передбачені ПК України.

Внесення (перерахування, надходження, сплата, зарахування) коштів платником податку на єдиний рахунок у випадках, передбачених ст. 35[1] ПК України, вважається внесенням (перерахуванням, надходженням, сплатою, зарахуванням) коштів таким платником податку до бюджету (п. 14.3 ст. 14 ПК України).

Податковий борг

Порушення строку сплати узгодженого грошового зобов'язання призводить до виникнення податкового боргу. ***Податковий борг*** – це сума узгодженого грошового зобов'язання, не сплаченого платником податків у встановлений ПК України строк, та непогашеної пені, нарахованої у порядку, визначеному цим Кодексом (пп. 14.1.175 ст. 14 ПК України).

Адміністрування податкового боргу – це управлінська діяльність контролюючих органів, що здійснюється в межах їх компетенції та суб'єктів господарювання, щодо погашення податкового боргу такого суб'єкта господарювання із

застосуванням різних заходів, передбачених главою 9 ПК України.

У разі коли у платника податків виник податковий борг, контролюючий орган надсилає (вручає) йому ***податкову вимогу*** – письмову вимогу контролюючого органу до платника податків щодо погашення суми податкового боргу, в порядку, визначеному для надсилання (вручення) податкового повідомлення-рішення.

Проаналізуйте практичні проблеми вручення/надсилання податкової вимоги.

Питання оскарження рішень контролюючих органів регулюються, зокрема, ст. 56 ПК України.

Опрацюйте ст. 56 ПК України. Розгляньте випадки адміністративного та судового оскарження. Проаналізуйте відповідну судову практику.

У разі виникнення у платника податків податкового боргу, контролюючий орган здійснює заходи, спрямовані на забезпечення погашення податкового боргу платників податків, що врегульовані Главою 9 Розділу II ПК України.

Джерела сплати грошових зобов'язань або погашення податкового боргу платника податків – будь-яке майно такого платника податків, з урахуванням обмежень, визначених ПК України, а також іншими законодавчими актами, зокрема Законом України «Про виконавче провадження».

Проаналізуйте положення ст. 87 ПК України та з'ясуйте, що може і що не може бути використано як джерело погашення податкового боргу платника податків.

Забороняється будь-яка уступка грошового зобов'язання або податкового боргу платника податків третім особам, однак вказане положення не поширюється на випадки, коли гарантами повного та своєчасного погашення грошових зобов'язань платника податків є інші особи (якщо таке право передбачено ПК України).

Заходи забезпечення погашення податкового боргу:

✓ зміна строку сплати податку (збору), що відбувається в формі *відстрочення* або *розстрочення* грошових зобов'язань або податкового боргу, є перенесенням строків сплати платником податків його грошових зобов'язань або податкового боргу під проценти, розмір яких дорівнює розміру 120% річних облікової ставки НБУ, діючої на день прийняття контролюючим органом рішення про розстрочення, відстрочення грошових зобов'язань або податкового боргу. Вказані заходи можуть застосовуватися за заявою платника податків відповідно до ст. 100 ПК України;

✓ передача майна платника податків у *податкову заставу*, що відбувається в порядку, що врегульований ст.ст. 88–94 ПК України;

✓ *тимчасове затримання майна платника податку* (п. 94.8 ст. 94 ПК України);

✓ *тимчасове обмеження у праві виїзду керівника юридичної особи або постійного представництва нерезидента-боржника за межі України*, що відбувається у разі несплати протягом 240 календарних днів з дня вручення платнику податків податкової вимоги суми податкового боргу, що перевищує 1 мільйон гривень, що відбувається на підставі рішення суду, яке приймається на підставі звернення контролюючого органу, та застосовується до погашення такого податкового боргу (п. 87.13 ст. 87 ПК України);

✓ *зупинення видаткових операцій платника податків* на підставах і в порядку, що передбачений п. 89.4 ст.89 та п. 91.4 ст. 91 ПК України;

✓ *адміністративний арешт майна*, що відбувається відповідно до ст. 94 ПК України;

✓ *адміністративний арешт коштів на рахунках платників податків,* що застосовується відповідно до пп. 94.6.2 ст. 94 ПК України в разі, якщо у платника податків відсутнє майно, до якого може бути застосовано адміністративний арешт майна.

Проаналізуйте особливості правового регулювання відносин у сфері застосування зазначених заходів забезпечення погашення податкового боргу. Розгляньте відповідну судову практику.

Ознайомтесь зі статею: Якимчук Н.Я. Правові межі застосування адміністративного арешту майна до нерухомого житлового майна платників податків-фізичних осіб. Visegrad Journal on Human Rights. 2018. Вип. 4. С. 138–143.

Списання безнадійного податкового боргу

В окремих випадках, передбачених у ст. 110 ПК України, можливе списання безнадійного податкового боргу. Списанню підлягає безнадійний податковий борг, у тому числі пеня та штрафні санкції, нараховані на такий податковий борг. Органи стягнення відкликають платіжні інструкції, якими передбачено стягнення пені, штрафних санкцій та безнадійного податкового боргу, списаних відповідно ПК України.

Під терміном «безнадійний» розуміється:

1) податковий борг платника податку, визнаного в установленому порядку банкрутом, вимоги щодо якого не були задоволені у зв'язку з недостатністю майна банкрута;

2) податковий борг фізичної особи, яка:

✓ визнана у судовому порядку недієздатною, безвісно відсутньою або оголошена померлою, у разі недостатності майна, на яке може бути звернуто стягнення згідно із законом;

✓ померла, у разі недостатності майна, на яке може бути звернуто стягнення згідно із законом;

✓ понад 720 днів перебуває у розшуку;

3) податковий борг платника податків, у тому числі податкового агента, стосовно якого минув строк давності, встановлений п. 102.4 ст. 102 ПК України;

4) податковий борг платника податків, що виник унаслідок обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин);

5) податковий борг платника податків, щодо якого до Державного реєстру внесено запис про його припинення на підставі рішення суду;

6) податковий борг банку, щодо якого наявне рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб про затвердження звіту про завершення ліквідації банку або рішення НБУ про затвердження ліквідаційного балансу, ухвалення остаточного звіту ліквідатора і завершення ліквідаційної процедури.

Проаналізуйте практичні проблеми, пов'язані із списанням безнадійного податкового боргу.

Стягнення коштів та продаж майна платника податків

Контролюючий орган здійснює за платника податків і на користь держави заходи щодо погашення податкового боргу такого платника податків, шляхом стягнення коштів, які перебувають у його власності, а в разі їх недостатності – шляхом продажу майна такого платника податків, яке перебуває у податковій заставі (п. 95.1 ст. 95 ПК України).

Стягнення коштів та продаж майна платника податків провадяться не раніше ніж через 30 календарних днів з дня надіслання (вручення) такому платнику податкової вимоги. Для цього контролюючий орган звертається до суду щодо надання дозволу на погашення усієї суми податкового боргу за рахунок майна платника податків, що перебуває у податковій заставі, що здійснюється в порядку ст. 283 Кодексу адміністративного судочинства України.

Якщо податковий борг виник у фізичної особи, то слід зважати на п. 87.11 ст. 87 ПК України, де передбачено, що орган стягнення звертається до суду з позовом про стягнення суми податкового боргу платника податку – фізичної особи. Стягнення податкового боргу за рішенням суду здійснюється державною виконавчою службою відповідно до закону про виконавче провадження.

Рішення суду щодо надання дозволу на погашення усієї суми податкового боргу за рахунок майна платника податків є підставою для прийняття контролюючим органом рішення про погашення усієї суми податкового боргу.

Розгляньте випадки та проаналізуйте порядок продажу майна платника податків, що здійснюється на публічних торгах та/або через торгівельні організації.

4.9. Контроль та відповідальність за порушення податкового законодавства

Податковий контроль та способи його здійснення. Камеральні перевірки. Документальні перевірки. Фактичні перевірки. Строки проведення перевірок та оформлення їх результатів. Податкове

повідомлення-рішення. Податкове правопорушення. Суб'єкти, які притягаються до фінансової відповідальності за вчинення податкових правопорушень. Відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Податковий контроль

Відповідно до ст. 61 ПК України ***податковий контроль*** – це система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Податковий контроль здійснюється контролюючими органами для забезпечення своєчасного надходження запланованих сум до бюджету і державних цільових фондів, визначення правильності нарахування та сплати податків і обов'язкових платежів.

Органи Служби безпеки України, Національної поліції України, прокуратури, інші правоохоронні органи та їх службові (посадові) особи не можуть брати безпосередньої участі у перевірках, що проводяться контролюючими органами, та проводити перевірки суб'єктів підприємницької діяльності з питань оподаткування (п. 61.3 ст. 61 ПК України).

Способи здійснення податкового контролю (ст. 62 ПК України):

- ✓ ведення обліку платників податків;
- ✓ інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів;
- ✓ перевірки та звірки відповідно до вимог ПК України, а також перевірки щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин;

✓моніторинг контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до ст. 39 ПК України;

✓облік та моніторинг діяльності фінансових агентів відповідно до ст. 39^3 ПК України.

Контролюючі органи мають право проводити такі перевірки (ст. 75 ПК України):

✓ *камеральні перевірки;*

✓ *документальні перевірки (планові або позапланові; виїзні або невиїзні);*

✓ *фактичні перевірки.*

Камеральні та документальні перевірки проводяться контролюючими органами в межах їх повноважень винятково у випадках та в порядку, встановлених ПК України, а фактичні перевірки – ПК України та іншими законами України, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи.

Види документальних перевірок, порядок планування, проведення та оформлення їх результатів, що проводяться митними органами, встановлюються МК України.

Опрацюйте норми МК України, які стосуються документальних перевірок.

Камеральні перевірки

Камеральна перевірка – це перевірка, яка проводиться у приміщенні контролюючого органу винятково на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків та даних системи електронного адміністрування податку на додану вартість (даних центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, в якому відкриваються рахунки платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, даних Єдиного реєстру податкових накладних та даних митних декларацій), а також даних Єдиного реєстру акцизних накладних та даних системи електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового, даних СОД РРО.

***Предмет камеральної перевірки*:**

1) своєчасність подання податкових декларацій (розрахунків);

2) своєчасність реєстрації податкових накладних та/або розрахунків коригування до податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних, акцизних накладних та/або розрахунків коригування до акцизних накладних у Єдиному реєстрі акцизних накладних, виправлення помилок у податкових накладних;

3) своєчасність сплати узгодженої суми податкового (грошового) зобов'язання винятково на підставі даних, що зберігаються (опрацьовуються) у відповідних інформаційних базах;

4) повнота нарахування та своєчасність сплати податку на доходи фізичних осіб та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у разі невідповідності резидента Дія Сіті установленим вимогам;

Проаналізуйте положення ст. 5 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15.07.2021 р., що стосуються резидентів Дія Сіті.

5) своєчасність подання заяви про взяття на облік фінансових агентів відповідно до вимог ст. 39^{-3} ПК України;

6) своєчасність подання фінансовими агентами звітів про підзвітні рахунки, виправлених звітів про підзвітні рахунки;

7) своєчасність надання фінансовими агентами відповіді на запити (повідомлення) контролюючого органу, що надсилаються у випадках, визначених ст. 39^{-3} ПК України;

8) своєчасність подання повідомлення про структуру власності та кінцевих бенефіціарних власників відповідно до вимог п. $44^{1}.2$ ст. 44^{-1} ПК України;

9) своєчасність подання особою, яка здійснює управління або адміністрування трасту, повідомлення про укладення договору щодо управління або адміністрування трасту або про припинення такого договору, фінансової звітності, копій первинних документів та іншої інформації щодо трасту на запит

контролюючого органу у випадках, передбачених ст. 44^2 ПК України;

10) своєчасність надання інформації на запит контролюючого органу;

11) своєчасність та повнота сплати узгодженої суми грошового зобов'язання у вигляді авансового внеску з податку на прибуток підприємств, визначеного відповідно до пп. 141.13 ст. 141 ПК України, на підставі даних Реєстру пунктів обміну іноземної валюти.

Порядок проведення камеральної перевірки (ст. 76 ПК України):

✓ камеральна перевірка проводиться посадовими особами контролюючого органу без будь-якого спеціального рішення керівника (його заступника або уповноваженої особи) такого органу або направлення на її проведення;

✓ камеральній перевірці підлягає вся податкова звітність суцільним порядком. Згода платника податків на перевірку та його присутність під час проведення камеральної перевірки не обов'язкова;

✓ порядок оформлення результатів камеральної перевірки здійснюється відповідно до вимог ст. 86 ПК України. Так, за результатами камеральної перевірки у разі встановлення порушень складається акт у двох примірниках, який підписується посадовими особами такого органу, які проводили перевірку, і після реєстрації у контролюючому органі вручається або надсилається для підписання протягом трьох робочих днів платнику податків у порядку, визначеному ст. 42 ПК України;

✓ камеральна перевірка податкової декларації або уточнюючого розрахунку може бути проведена лише протягом 30 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку їх подання, а якщо такі документи були надані пізніше, – за днем їх фактичного подання;

Ознайомтесь із наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження форми Податкової декларації з податку на прибуток підприємств» від 20.10.2015 р. № 897.

✓камеральна перевірка з інших питань проводиться з урахуванням строків давності, визначених ст. 102 ПК України;

Ознайомтесь із змістом ст. 102 ПК України «Строки давності та їх застосування», а також зі ст. 39-3 про камеральні перевірки з питань, пов'язаних із міжнародним автоматичним обміном інформацією та поданням звітності про підзвітні рахунки.

Документальні перевірки

Документальна перевірка – перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх передбачених цим Кодексом податків та зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами) та яка проводиться на підставі податкових декларацій (розрахунків), фінансової, статистичної та іншої звітності, регістрів податкового та бухгалтерського обліку, ведення яких передбачено законом, первинних документів, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку і пов'язані з нарахуванням і сплатою податків та зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також отриманих в установленому законодавством порядку контролюючим органом документів та податкової інформації, у тому числі за результатами перевірок інших платників податків.

Під час здійснення планових перевірок платників податків, які є фінансовими агентами, предметом перевірки також є дотримання фінансовими агентами вимог ст. 39-3 ПК України.

Ознайомтесь із нормами ПК України, які визначають те, що не може бути предметом планової документальної перевірки. Зверніть увагу на принцип «витягнутої руки».

Документальна позапланова перевірка не передбачається у плані роботи контролюючого органу і проводиться за наявності хоча

б однієї з підстав, визначених ПК України. Про проведення такої перевірки керівник (його заступник або уповноважена особа) контролюючого органу приймає рішення, яке оформлюється наказом.

Документальна планова перевірка проводиться відповідно до плану-графіка перевірок.

План-графік документальних планових перевірок на поточний рік оприлюднюється на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, до 25 грудня року, що передує року, в якому будуть проводитися такі документальні планові перевірки. До плану-графіка проведення документальних планових перевірок відбираються платники податків, які мають ризик щодо несплати податків та зборів, невиконання іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи.

Періодичність проведення документальних планових перевірок платників податків визначається залежно від ступеня ризику в діяльності таких платників податків, який поділяється на високий, середній та незначний. Платники податків з незначним ступенем ризику включаються до плану-графіка не частіше, ніж раз на три календарних роки, середнім – не частіше ніж раз на два календарних роки, високим – не частіше одного разу на календарний рік.

Порядок формування, затвердження плану-графіка та внесення змін до нього, а також перелік ризиків та їх поділ за ступенями встановлюються Державною податковою службою України.

Внесення змін до плану-графіка проведення документальних планових перевірок на поточний рік допускається не частіше одного разу в першому та одного разу в другому кварталі такого року, крім випадків коли зміни пов'язані із змінами найменування платника податків, що вже був включений до плану-графіка, та/або виправлення технічних помилок.

Документальна перевірка платника податків, який був включений до плану-графіка проведення документальних

планових перевірок на поточний рік унаслідок внесення змін у такому році (інших ніж зміни найменування платника податків, що вже був включений до плану-графіка, та/або виправлення технічних помилок), може бути розпочата не раніше 1 липня поточного року в разі внесення змін до плану-графіка проведення документальних перевірок на поточний рік у першому кварталі такого року і не раніше 1 жовтня поточного року в разі внесення змін до плану-графіка проведення документальних перевірок на поточний рік у другому кварталі такого року.

Оновлений план-графік оприлюднюється на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, до 30 числа останнього місяця кварталу (у випадках змін найменування платника податків, що вже був включений до плану-графіка, та/або виправлення технічних помилок – до 30 числа місяця, що передує місяцю, в якому будуть проводитися такі документальні планові перевірки).

Ознайомтесь із планом-графіком документальних перевірок платників податків та з'ясуйте: коли оприлюднений, коли і в який спосіб внесені зміни. Знайдіть практичні випадки порушення такого плану-графіка та які це мало наслідки.

Документальна виїзна перевірка – перевірка, яка проводиться за місцезнаходженням платника податків чи місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така перевірка.

Документальна невиїзна перевірка – перевірка, яка проводиться в приміщенні контролюючого органу.

Документальна невиїзна позапланова електронна перевірка за заявою платника податків (далі – електронна перевірка) – перевірка, що проводиться на підставі заяви, поданої платником податків з незначним ступенем ризику, визначеним відповідно до п. 77.2 ст. 77 ПК України, до контролюючого органу, в якому він перебуває на податковому обліку.

Опрацюйте Порядок подання платником податків заяви про проведення документальної невиїзної позапланової електронної перевірки та прийняття рішення контролюючим органом про проведення такої перевірки, який затверджений наказом Міністерства фінансів України від 20.11.2015 р. № 1040.

Порядок проведення документальних планових перевірок передбачений у ст. 77 ПК України.

Розробіть алгоритм проведення документальних планових перевірок.

Підстави проведення документальної позапланової перевірки (ст. 78 ПК України):

✓ отримано податкову інформацію, що свідчить про порушення платником податків валютного, податкового законодавства, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та іншого не врегульованого цим Кодексом законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, якщо платник податків не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на обов'язковий письмовий запит контролюючого органу, в якому зазначаються порушення цим платником податків відповідно валютного, податкового та іншого не врегульованого цим Кодексом законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, протягом 15 робочих днів з дня, наступного за днем отримання запиту;

✓ платником податків не подано в установлений законом строк податкову декларацію, розрахунки, звітність для податкового контролю за трансфертним ціноутворенням відповідно до п. 39.4 ст. 39 цього Кодексу, якщо їх подання передбачено законом;

✓ платником податків подано контролюючому органу уточнюючий розрахунок з відповідного податку за період, який перевірявся контролюючим органом;

✓ виявлено недостовірність даних, що містяться у податкових деклараціях, поданих платником податків, якщо платник податків не надасть пояснення та їх документальні

підтвердження на письмовий запит контролюючого органу, в якому зазначено виявлену недостовірність даних та відповідну декларацію протягом 15 робочих днів з дня, наступного за днем отримання запиту;

✓платником податків подано в установленому порядку контролюючому органу заперечення до акта перевірки в порядку, визначеному п. 86.7 ст. 86 цього Кодексу, або скаргу на прийняте за її результатами податкове повідомлення-рішення, в яких вимагається повний або частковий перегляд результатів відповідної перевірки або скасування прийнятого за її результатами податкового повідомлення-рішення у разі, якщо платник податків у своїй скарзі (запереченнях) посилається на обставини, що не були досліджені під час перевірки, та об'єктивний їх розгляд неможливий без проведення перевірки. Така перевірка проводиться винятково з питань, що стали предметом оскарження;

Опрацюйте процес видання наказу про проведення документальної позапланової перевірки із зазначених підстав. Також визначте, коли наказ видається контролюючим органом, який проводив перевірку, а коли – контролюючим органом вищого рівня, який розглядає скаргу платника податків.

✓розпочато процедуру реорганізації юридичної особи (крім перетворення), припинення юридичної особи або підприємницької діяльності ФОП, закриття постійного представництва чи відокремленого підрозділу юридичної особи, в тому числі іноземної компанії, організації, порушено провадження у справі про визнання банкрутом платника податків або подано заяву про зняття з обліку платника податків;

✓платником подано декларацію, в якій заявлено про відшкодування з бюджету податку на додану вартість, за наявності підстав для перевірки, визначених у розділі V цього Кодексу, та/або з від'ємним значенням з ПДВ, яке становить понад 100 тис. грн. У такому разі перевірка проводиться винятково щодо законності декларування заявленого до відшкодування з бюджету ПДВ та/або з від'ємного значення з ПДВ, яке становить понад 100 тис. грн.

Опрацюйте інші підстави проведення документальної позапланової перевірки, визначені у ст. 78 ПК України, зверніть увагу на випадки, коли заборонено проведення документальних позапланових перевірок. Розробіть алгоритм проведення документальної позапланової перевірки.

Особливості проведення документальної невиїзної перевірки передбачені у ст. 79 ПК України. Так, документальна невиїзна перевірка здійснюється у разі прийняття керівником (його заступником або уповноваженою особою) контролюючого органу рішення про її проведення та за наявності підстав для проведення документальної перевірки, визначених ст. ст. 77 і 78 ПК України, на підставі зазначених у підпункті 75.1.2 п. 75.1 ст. 75 цього Кодексу документів та даних, наданих платником податків у визначених цим Кодексом випадках, або отриманих в інший спосіб, передбачений законом. Присутність платників податків під час проведення документальних невиїзних перевірок не обов'язкова. За наявності письмового звернення платника податків, замість документальної невиїзної перевірки може проводитися документальна виїзна перевірка.

Розробіть алгоритм проведення документальної позапланової невиїзної перевірки.

Фактичні перевірки

Фактична перевірка – перевірка, що здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника. Така перевірка здійснюється контролюючим органом щодо дотримання норм законодавства з питань регулювання обігу готівки, порядку здійснення платниками податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності ліцензій, свідоцтв, у тому числі про виробництво та обіг підакцизних товарів, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами).

Відповідно до ст. 80 ПК України фактична перевірка здійснюється без попередження платника податків (особи) на підставі рішення керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу, оформленого наказом, копія якого вручається платнику податків або його уповноваженому представнику, або особам, які фактично проводять розрахункові операції під розписку до початку проведення такої перевірки, та за наявності хоча б однієї з підстав.

***Підстави проведення фактичної перевірки*:**

✓ у разі коли за результатами перевірок інших платників податків виявлено факти, які свідчать про можливі порушення платником податків законодавства щодо виробництва та обігу підакцизних товарів, здійснення платником податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності патентів, ліцензій та інших документів, контроль за наявністю яких покладено на контролюючі органи, та виникає необхідність перевірки таких фактів;

✓ у разі наявності та/або отримання в установленому законодавством порядку інформації від державних органів або органів місцевого самоврядування, яка свідчить про можливі порушення платником податків законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи, зокрема, щодо здійснення платниками податків розрахункових операцій, у тому числі із забезпеченням можливості проведення розрахунків за товари (послуги), з використанням електронних платіжних засобів, ведення касових операцій, наявності патентів, ліцензій та інших документів, контроль за наявністю яких покладено на контролюючі органи, виробництва та обігу підакцизних товарів;

✓ письмового звернення покупця (споживача), оформленого відповідно до закону, про порушення платником податків установленого порядку проведення розрахункових операцій, у тому числі незабезпечення можливості проведення розрахунків за товари (послуги), з використанням електронних платіжних засобів, касових операцій, патентування або ліцензування;

✓ неподання суб'єктом господарювання в установлений законом строк обов'язкової звітності про використання реєстраторів розрахункових операцій та/або програмних

реєстраторів розрахункових операцій, розрахункових книжок та книг обліку розрахункових операцій, подання їх із нульовими показниками;

✓у разі наявності та/або отримання в установленому законодавством порядку інформації про порушення вимог законодавства в частині виробництва, обліку, зберігання та транспортування спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та рідин, що використовуються в електронних сигаретах і пального, та цільового використання спирту платниками податків, обладнання акцизних складів витратомірами-лічильниками та/або рівномірами-лічильниками, та/або масовими витратомірами, а також здійснення функцій, визначених законодавством у сфері регулювання виробництва і обігу спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пального;

✓у разі виявлення за результатами попередньої перевірки порушення законодавства з питань, визначених у пп. 75.1.3 ст. 75 ПК України;

✓у разі наявності та/або отримання в установленому законодавством порядку інформації про використання праці найманих осіб без належного оформлення трудових відносин та виплати роботодавцями доходів у вигляді заробітної плати без сплати податків до бюджету, а також здійснення фізичною особою підприємницької діяльності без державної реєстрації.

Розробіть алгоритм проведення фактичної перевірки.

Строки проведення виїзних перевірок (ст. 82 ПК України):

✓тривалість *документальних планових перевірок для великих платників податків* – не повинна перевищувати 30 робочих днів (з можливістю продовження за рішенням керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу не більше як на 15 робочих днів);

✓тривалість *документальних планових перевірок щодо суб'єктів малого підприємництва* – не повинна перевищувати 10 робочих днів (з можливістю продовження за рішенням

керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу не більше як на 5 робочих днів);

✓ тривалість *документальних планових перевірок інших платників податків* – не повинна перевищувати 20 робочих днів (з можливістю продовження за рішенням керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу не більше як на 10 робочих днів);

✓ тривалість *документальних позапланових перевірок для великих платників податків* – не повинна перевищувати 15 робочих днів (з можливістю продовження за рішенням керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу не більше як на 10 робочих днів);

✓ тривалість *документальних позапланових перевірок щодо суб'єктів малого підприємництва* – не повинна перевищувати 5 робочих днів (з можливістю продовження за рішенням керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу не більше як на 2 робочі дні);

✓ тривалість *документальних позапланових перевірок для ФОП, які не мають найманих працівників*, за наявності умов, визначених в абз. 3–8 п. 82.2 ст. 82 ПК України, – не повинна перевищувати 3 робочі дні (з можливістю продовження за рішенням керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу на визначений у ПК України строк);

Опрацюйте випадки продовження тривалості документальних позапланових перевірок для ФОП.

✓ тривалість *фактичних перевірок* – не повинна перевищувати 10 діб (з можливістю продовження строку таких перевірок за рішенням керівника (його заступника або уповноваженої особи) контролюючого органу не більше як на 5 діб).

Проаналізуйте підстави для продовження строку проведення перевірки. Зверніть увагу на зупинення перевірок та переривання перебігу строку проведення перевірки.

Матеріали, які є підставами для висновків під час проведення перевірок посадовими особами контролюючих органів (ст. 83 ПК України):

- ✓ документи, визначені ПК України;
- ✓ податкова інформація;
- ✓ експертні висновки;
- ✓ судові рішення;
- ✓ податкові консультації, інші матеріали;
- ✓ мультимедійна інформація (фото, відео-, звукозапис), отримана (виготовлена) контролюючими органами.

Опрацюйте перелічені матеріали та наведіть практичні приклади.

Оформлення результатів перевірок (ст. 86 ПК України): результати перевірок (крім камеральних та електронних перевірок) оформлюються у формі *акта* або *довідки*, які підписуються посадовими особами контролюючого органу та платниками податків або їх законними представниками (у разі наявності). У разі встановлення під час перевірки порушень, складається акт. Якщо такі порушення відсутні, складається довідка.

Акт перевірки – документ, який складається у передбачених ПК України випадках, підтверджує факт проведення перевірки та відображає її результати, не може розглядатися як заява або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення щодо ухилення від сплати податків.

Довідка перевірки – документ, який складається у передбачених ПК України випадках, підтверджує факт проведення перевірки та відображає її результати і є носієм доказової інформації про невстановлення фактів порушень вимог податкового, валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Опрацюйте процедуру оформлення результатів перевірок. Проаналізуйте наслідки незгоди платника податків з висновками акта (довідки). Розгляньте ймовірні порушення під час оформлення результатів перевірок та їхні наслідки.

За результатами камеральної перевірки у разі встановлення порушень, складається акт у двох примірниках, який підписується посадовими особами такого органу, які проводили перевірку, і після реєстрації у контролюючому органі вручається або надсилається для підписання протягом трьох робочих днів платнику податків у порядку, визначеному ст. 42 ПК України.

Податкове повідомлення-рішення (ППР) – письмове повідомлення контролюючого органу (рішення) про обов'язок платника податків сплатити суму грошового зобов'язання, визначену контролюючим органом у випадках, передбачених ПК України та іншими законодавчими актами, контроль за виконанням яких покладено на контролюючі органи, або внести відповідні зміни до податкової звітності ППР приймається керівником (його заступником або уповноваженою особою) контролюючого органу на підставі висновку комісії контролюючого органу з питань розгляду заперечень протягом п'яти робочих днів, наступних за днем прийняття такого висновку комісією і надання (надсилання) письмової відповіді платнику податків, у порядку, визначеному пп. 86.7.1 п. 86.7 ст. 86 ПК України.

Відповідно до ст. 56 ПК України рішення, прийняті контролюючим органом, можуть бути оскаржені в адміністративному або судовому порядку.

Опрацюйте ст. ст. 58, 86 та ін., що стосуються податкових повідомлень-рішень. Розгляньте особливості оскарження рішень контролюючих органів на прикладах відповідної судової практики.

Податкове правопорушення

Відповідно до ст. 109 ПК України ***податкове правопорушення*** – це протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених ПК України) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених ПК України.

Діяння вважаються вчиненими *умисно*, якщо існують доведені контролюючим органом обставини, які свідчать, що

платник податків удавано, цілеспрямовано створив умови, які не можуть мати іншої мети, крім як невиконання або неналежне виконання вимог, установлених ПК України та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Суб'єкти, які притягаються до фінансової відповідальності за вчинення податкових правопорушень (ст. 110 ПК України):

- ✓ платники податків;
- ✓ податкові агенти;
- ✓ інші суб'єкти у випадках, прямо передбачених ПК України.

Фізична особа – платник податку несе фінансову відповідальність за умови наявності на момент учинення податкового правопорушення повної цивільної дієздатності.

Контролюючі органи несуть відповідальність у вигляді відшкодування шкоди особі, стосовно якої було вчинено податкове правопорушення, відповідно до положень ст. 114 ПК України. Контролюючі органи несуть відповідальність за вчинення податкових правопорушень посадовими (службовими) особами таких контролюючих органів.

Представники платників податків – у разі невиконання обов'язків, визначених ПК України, несуть фінансову відповідальність, установлену для платників податків (ст. 19 ПК України).

Юридична особа – платник податку несе фінансову відповідальність за вчинення податкових правопорушень її відокремленими підрозділами.

Відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи (ст. 111 ПК України):

- ✓ *фінансова* (встановлюється ПК України – у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів), установлюється згідно з іншими законами і застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені);
- ✓ *адміністративна* (приміром, ст. 163^2);
- ✓ *кримінальна* (наприклад, ст. 212 КК України).

Штрафна санкція (фінансова санкція, штраф) – плата у вигляді фіксованої суми та/або відсотків, що справляється з осіб, що вчинили податкове правопорушення або порушення іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також штрафні санкції за порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Пеня – сума коштів у вигляді відсотків, нарахована на суми податкових зобов'язань та/або на суми штрафних (фінансових) санкцій, не сплачених у встановлені законодавством строки, а також нарахована в інших випадках та порядку, передбачених ПК України або іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Ознайомтесь із положеннями ПК України, які визначають обставини, що пом'якшують відповідальність особи (ст. 112[1]), особливості штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) – ст. 113 та з іншими статтями глав 11 і 12 ПК України.

Притягнення фізичної або юридичної особи до фінансової відповідальності за податкове правопорушення не звільняє фізичну особу чи посадових (службових) осіб юридичної особи у передбачених законом випадках від юридичної відповідальності інших видів.

Притягнення фізичної або юридичної особи до фінансової відповідальності за податкове правопорушення, що передбачає встановлення контролюючими органами вини особи, не передбачає презумпції наявності вини фізичної особи чи посадових (службових) осіб юридичної особи у випадках притягнення фізичної особи чи посадових (службових) осіб юридичної особи до юридичної відповідальності інших видів та не звільняє від обов'язку її доведення в порядку, передбаченому законом.

Ознайомтесь із монографією: Музика-Стефанчук О.А., Федоров М.О. Проблеми вини у фінансовому праві України: монографія. Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута, 2015. 243 с.

Література до теми 4

1. Гетманцев Д.О., Форсюк В.Л., Бєліцький І.С. Теорія, принципи та історія податку. Правовий аспект: наук.-практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 496 с.

2. Музика-Стефанчук О.А., Губерська Н.Л. Податковий кодекс України: термінологічні проблеми та судова практика. Вісник Асоціації фінансового права. 2017. № 1. С. 81–93.

3. Музика-Стефанчук О.А., Поляничко А.О. Принцип податкового права України: проблеми визначення та реалізації: монографія. Кам'янець-Подільський: ТО «Друкарня «Рута». 2015. 212 с.

4. Податкове право: підручник / за ред. Д.О. Гетманцева та М.П. Кучерявенка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2023. 464 с.

5. Податкове право (схеми) / за ред. Д.О. Гетманцева та М.П. Кучерявенка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2023. 285 с.

6. Податкове право країн ЄС: посібник / М.Г. Волощук, О.О. Петріченко, О.В. Білаш, Т.О. Карабін, М.В. Менджул. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 144 с.

7. Чинні двосторонні міжурядові угоди (конвенції) про уникнення подвійного оподаткування. URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/ chinni-dvostoronni-mijuryadovi-ugodi--konventsii--pro-uniknennya-podviynog/.

8. Форсюк В.Л. Теоретичні проблеми реалізації принципів оподаткування: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 302 с.

9. Якимчук Н.Я., Наконечний С.В. Адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: фінансово-правовий аспект. Київ: НАПУ, 2018. 252 с.

10. Якимчук Н.Я. Фіскальні неподаткові платежі до бюджетів: проблеми правового змісту та правового регулювання. Публічне право. 2014. № 1. С. 68–76.

11. Якимчук Н.Я., Якимчук М.К. Правове регулювання плати за надання адміністративних послуг: актуальні питання правореалізації та вдосконалення законодавства. Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 1. С. 67–73.

12. Якимчук Н.Я. Правовий режим обов'язкових платежів в Україні: конституційно-правові засади та проблеми реформування. Право України. 2012. № 1–2. С. 122–132.

ТЕМА 5
БЮДЖЕТНЕ ПРАВО ТА БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС
(ПРАВОВІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ТА БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ)

5.1. Поняття бюджету, бюджетної системи та бюджетного права

Поняття та функції бюджету. Бюджетна система. Зведений бюджет. Принципи бюджетної системи. Загальний та спеціальний фонд бюджету. Резервний фонд бюджету. Бюджетне право та його структура. Поняття та класифікація бюджетно-правових норм. Суб'єкти бюджетних правовідносин. Склад бюджетного законодавства. Особливості бюджетного законодавства.

Фінансові ресурси, необхідні для виконання покладених на публічні утворення завдань та функцій, акумулюються і розподіляються на підставі затверджених у формі нормативно-правових актів фінансово-планових документів, які мають назву «бюджет». Саме бюджет є важливим і значущим інструментом формування і розподілу грошових коштів, які необхідні державі, територіальним громадам для виконання покладених на них функцій і завдань, які вони реалізують в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади України, органами влади АРК та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду (п. 1 ч. 1 ст. 2 БК України).

Є різні підходи щодо походження терміна «бюджет». Вважають, що він має *норманське походження* – від слова «bougette» («шкіряний гаманець»), *англійське походження* – від слова «budget» (мішок скарбника), ймовірно *походить від гальського* слова «bulga», що також означає кошіль, шкіряний мішок.

В офіційних документах термін «бюджет» почали застосовувати на початку XIX ст. і відтоді він набуває свого сучасного значення у всіх європейських мовах.

Пройшовши всі етапи еволюції, нині бюджет є складовою будь-якої економіки та фінансової системи кожної держави.

Бюджет можна розглядати у декількох аспектах:

✓ *за економічним змістом* – система фінансових відносин між державою та юридичними і фізичними особами з приводу формування й використання публічного фонду коштів, призначеного для забезпечення виконання функцій і завдань органів публічного адміністрування;

✓ *за матеріальним змістом* – централізований у масштабах певної держави, її адміністративно-територіальної одиниці або територіальної громади публічний грошовий фонд, який за кількісними параметрами відповідає сумі фактично мобілізованих та проведених державним казначейством джерел доходів до відповідного бюджету та джерел його фінансування, що знаходиться в розпорядженні відповідних органів державної влади або місцевого самоврядування;

✓ *за формою прояву* – основний фінансовий план держави, в якому відображаються надходження й видатки державного апарату, місцевих органів влади;

✓ *у правовому сенсі (бюджет як правова категорія)* – нормативно-правовий акт (закон або рішення про бюджет, яким затверджено план доходів і видатків на відповідний рік, який містить норми права, що встановлює особливості здійснення бюджетного процесу у відповідному році, затверджує фінансовий план щодо обсягу надходжень (доходів) і витрат (видатків) відповідного бюджету, з формування та використання коштів на відповідний бюджетний період, а також встановлює інші бюджетні показники);

✓ *у суспільному значенні* – інструмент впливу держави на економічне та соціальне життя; система економічних відносин, пов'язана з мобілізацією і використанням фонду коштів держави (АРК, області, району, територіальної громади);

✓ *у політичному значенні* – акт надання представницьким органом (парламентом або місцевою радою) – виконавчій владі (Уряду, місцевій державній адміністрації) або відповідним органам місцевого самоврядування повноважень на формування, розподіл і використання коштів публічних фондів.

Правове призначення бюджету полягає у тому, що він надає органам державної влади та органам місцевого самоврядування, можливість реалізації функцій, завдань держави, повноважень органів держави та органів місцевого самоврядування, досягнення публічного інтересу та задоволення суспільних потреб.

Саме із застосуванням бюджету публічна фінансова діяльність набуває періодичного (циклічного) характеру, оскільки відбувається процес виконання правових норм тимчасового характеру, так як відповідний бюджет затверджується на бюджетний період – відповідний календарний рік. У ході виконання таких правових норм тимчасового характеру відбувається планове акумулювання фінансових ресурсів і їх використання, така діяльність стає правомірною, періодизується та піддається аналізу у формі звітування.

***Функції бюджету*:**

✓ *розподільна функція* (завдяки їй держава зосереджує у своїх руках більшість джерел бюджетних надходжень із метою їх найбільш ефективнішого подальшого використання);

✓ *контрольна функція* (її сутність полягає в тому, що суспільство в особі спеціальних державних або недержавних структур контролює і вирівнює бюджетний розподіл).

Державний бюджет – це атрибут держави, єдиний централізований фонд коштів держави, до якого акумулюють кошти загальнодержавних податків та зборів, штрафів, кошти від реалізації конфіскованого майна, частина прибутку державних підприємств, кошти від приватизації державних підприємств тощо.

У Конституції України закріплено обов'язки, зокрема Уряду щодо розроблення проєкту закону про Державний бюджет України та щорічного його подання до Верховної Ради України (ст. ст. 96, 116) затвердження Державного бюджету України щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період (ст. ст. 85, 92, 96), а також установлена заборона проведення референдумів щодо законопроєктів з питань бюджету (ст. 74).

Право територіальних громад сіл, селищ, міст безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування затверджувати бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання закріплене в ст. 143 Конституції України, а в ст. 142 передбачено, що доходи місцевих бюджетів є складовою матеріальної і фінансової основи місцевого самоврядування, а кошти, що акумулюються в них, є об'єктами комунальної власності відповідної територіальної громади або об'єктами їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою (ст. 142 Конституції України).

Обласні та районні ради відповідно до ст. 143 Конституції України затверджують відповідні районні і обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проєктів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролюють їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

Бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права (п. 5 ч. 1 ст. 2 БК України). Вказане положення деталізоване у ст. 5 БК України, де закріплено, що ***бюджетна система України складається з***:

1) державного бюджету;

2) місцевих бюджетів:

- ✓ бюджету АРК;
- ✓ обласних бюджетів;
- ✓ районних бюджетів;
- ✓ бюджетів місцевого самоврядування.

Бюджети місцевого самоврядування – бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад, а також бюджети районів у містах (у разі утворення районних у місті рад) (п. 2 ч. 1 ст. 2 БК України).

Особливості побудови бюджетної системи та взаємозв'язку між її ланками характеризують бюджетний устрій. ***Бюджетний устрій*** – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, розподіл доходів і видатків між окремими ланками, правові основи функціонування бюджетів, установлення характеру взаємовідносин між бюджетами, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи, особливості міжбюджетних відносин. Він показує, у який спосіб побудована бюджетна система, по вертикалі та за рівнями адміністративно-територіального поділу країни, що обумовлений державним устроєм та адміністративно-територіальним поділом України.

Зведений бюджет – це сукупність показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. *Зведений бюджет України включає показники* Державного бюджету України, зведеного бюджету АРК і зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя. У ст. 6 БК України виділяють також: зведений бюджет АРК, зведений бюджет області, зведений бюджет міста з районним поділом. Міністерство фінансів України лише зводить для аналітичних цілей показники бюджетів на стадії їх планування, затвердження, виконання бюджетів та звітування про їх виконання. Зводять показники бюджетів з метою: 1) розрахунків соціальних та фінансових нормативів, єдиних підходів для складання проєктів бюджетів; 2) аналізу ефективності бюджетних витрат; 3) з'ясування підстав надання міжбюджетних трансфертів; 4) бюджетного прогнозування тощо.

Принципи бюджетної системи України (ст. 7 БК України):

1) *принцип єдності бюджетної системи України* – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю

порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) *принцип збалансованості* – повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період;

Ознайомтеся з тлумаченням принципу збалансованості, що викладений в Рішеннях Конституційного Суду України від 27.11.2008 р. № 26-рп/2008 та від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012.

3) *принцип самостійності* – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади АРК та органів місцевого самоврядування. Органи влади АРК та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради АРК та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети;

4) *принцип повноти* – до складу бюджетів підлягають включенню усі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування;

5) *принцип обґрунтованості* – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) *принцип ефективності та результативності* – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на

основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання публічних послуг при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) *принцип субсидіарності* – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) *принцип цільового використання бюджетних коштів* – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями;

9) *принцип справедливості і неупередженості* – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) *принцип публічності та прозорості* – інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.

Проаналізуйте практичні проблеми реалізації названих принципів бюджетної системи України.

У ст. 13 БК України передбачено, що бюджет *може* складатися із загального та спеціального фондів. Однак *вказана можливість є умовною*, оскільки в інших положеннях БК України чітко передбачено надходження загального та спеціального фондів відповідно державного та місцевих бюджетів. І такі положення мають чітко імперативний характер.

Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди, їх складові частини визначаються винятково БК України та законом про Державний бюджет України. Підставою для рішення Верховної Ради АРК, відповідної місцевої ради про створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету може

бути винятково БК України та закон про Державний бюджет України (ч. 5 ст. 13 БК України).

Загальний фонд Державного бюджету України – забезпечує фінансування основних функцій та завдань держави та територіальних громад (освіта, охорона здоров'я та інші соціальні права, оборона тощо).

Складові загального фонду бюджету (ч. 2 ст. 13 БК України):

✓ усі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;

✓ усі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду;

✓ кредитування бюджету в частині повернення кредитів до бюджету без визначення цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок надходжень загального фонду бюджету;

✓ фінансування загального фонду бюджету.

БК України передбачає особливості формування загального фонду Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Спеціальний фонд бюджету – складають кошти, що переважно мають цільове призначення (ч. 3 ст. 13 БК України), зокрема:

✓ доходи бюджету (включаючи власні надходження бюджетних установ), які мають цільове спрямування;

✓ видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у тому числі власних надходжень бюджетних установ);

✓ кредитування бюджету (повернення кредитів до бюджету з визначенням цільового спрямування та надання кредитів з бюджету, що здійснюється за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету);

✓ фінансування спеціального фонду бюджету.

Джерела формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині фінансування:

✓ кредити (позики), що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проєктів;

✓інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України.

Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень, шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України, прийняття рішення про місцевий бюджет або про внесення змін до нього (крім випадку, передбаченого ч. 2 ст. 57 БК України) (ч. 7 ст. 13 БК України).

Проаналізуйте, до якого фонду бюджету надходять такі доходи, як адміністративні збори, та складовою частиною загального чи спеціального фонду є фонд розвитку місцевого бюджету?

Ще одним важливим елементом бюджетів є ***резервний фонд бюджету*** – формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проєкту бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України, а саме постановою від 29.03.2002 р. № 415.

У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов'язково. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає Верховна Рада АРК, відповідна місцева рада.

Проаналізуйте положення Закону про Державний бюджет України на відповідний рік, що стосуються резервного фонду. Підготуйте SWOT-аналіз формування та використання коштів резервного фонду, використовуючи, зокрема, звіти Рахункової палати щодо використання коштів резервного фонду.

За загальним правилом резервний фонд бюджету не може перевищувати 1% обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету, проте відповідно до п. 22 розділу VI БК України в умовах воєнного стану або для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації ст. 24 БК України та вказаного Порядку, не застосовуються. Рішення про виділення коштів з резервного фонду бюджету приймаються відповідно Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів АРК, місцевими державними

адміністраціями, виконавчими органами місцевого самоврядування.

Проаналізуйте особливості формування та використання коштів резервного фонду в умовах воєнного стану в Україні.

Кабінет Міністрів України (Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних місцевих рад) щомісячно звітують перед Верховною Радою України (Верховною Радою АРК та відповідною місцевою радою) про витрачання коштів резервного фонду відповідного бюджету (ч. 4 ст. 24 БК України).

Бюджетне право

Бюджетне право як підгалузь фінансового права, тісно пов'язане з конституційним, адміністративним, цивільним, господарським правом та іншими галузями права.

Бюджетне право взаємодіє з конституційним правом, оскільки на рівні Конституції закріплено засади та принципи бюджетного процесу, бюджетні права держави, АРК та територіальних громад, засади розмежування повноважень органів державної влади, органів АРК та органів місцевого самоврядування в бюджетній сфері. У бюджетних правовідносинах реалізуються повноваження органів державної влади, органів АРК та органів місцевих органів самоврядування у формі публічної фінансової діяльності; правовий статус таких суб'єктів, як суб'єкти публічного адміністрування визначається нормами адміністративного права. Цивільне право, зокрема, визначає поняття зобов'язань, їх форм, регулює статус юридичних осіб публічного права, які в бюджетних відносинах діють в особливих бюджетно-правових статусах (бюджетних установ, розпорядників бюджетних коштів, одержувачів бюджетних коштів). Господарське право регулює особливості укладання господарських договорів, відповідно до яких відбувається витрачання в тому числі бюджетних коштів; визначає поняття «господарське зобов'язання», яке покладене в основу такого поняття, як «бюджете зобов'язання» тощо. Відповідальність за порушення норм бюджетного права

встановлюється нормами як бюджетного, так й адміністративного та кримінального права (наприклад, ст. 164-14 КУпАП, ст. ст. 210, 211 КК України).

Наведіть практичні приклади взаємозв'язку норм бюджетного та іншого законодавства.

Ознайомтесь із монографією: Чернадчук В.Д. Стан та перспективи розвитку бюджетних правовідносин в Україні: монографія. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. 456 с.

Система бюджетного права – об'єктивна, логічна внутрішня побудова структури бюджетного права, що об'єднує сукупність взаємопов'язаних груп бюджетно-правових норм, обумовлена предметом їх регулювання та імперативним методом регулювання бюджетних відносин, що має особливості його прояву.

Бюджетне право об'єднує правові норми, що регулюють передусім: бюджетний устрій та бюджетну систему; розподіл надходжень та витрат бюджетів, що входять до бюджетної системи; бюджетний процес; міжбюджетні відносини; видатки бюджетів; кредитування бюджетів; бюджетні запозичення та бюджетні гарантії, а також погашення державного і місцевого боргу; бюджетно-контрольні відносини та відносини щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства. Вказані відносини є ***предметом регулювання бюджетного права***.

Бюджетно-правова норма – це загальнообов'язкове правило поведінки, що регулює відносини щодо організації і побудови бюджетної системи, бюджетного устрою, міжбюджетні відносини, відносини щодо порядку складання, розгляду, затвердження бюджетів, відносини щодо виконання бюджету та здійснення контролю за його виконанням, відносини щодо розподілу доходів та видатків між окремими ланками бюджетної системи, а також визначає права та обов'язки учасників бюджетних правовідносин.

***Класифікація бюджетно-правових норм*:**

1)за змістом:

• *матеріальні* (бюджетна система, принципи побудови бюджетної системи, структура доходів та видатків тощо, бюджетні правопорушення);

• *процесуальні* (бюджетний процес, бюджетно-контрольні провадження, процес притягнення до відповідальності, процес оскарження застосування заходу впливу, тобто заходу бюджетної відповідальності тощо).

2) за часом дії:

• *постійні* (наприклад, БК України);

• *тимчасові* (наприклад, закон про державний бюджет).

3) за характером (за призначенням):

• *регулятивні* (відносини, що регулюють бюджетну систему, бюджетний устрій, міжбюджетні відносини, відносини бюджетного контролю, казначейського виконання бюджету);

• *охоронні* (відносини відповідальності, провадження у справах про бюджетні правопорушення).

Проаналізуйте особливості конкретних бюджетно-правових норм.

Норми бюджетного права спрямовані на врегулювання бюджетних відносин, які мають особливий суб'єктний склад. Вони виникають у зв'язку з реалізацією державою Україна, АРК і територіальними громадами їх бюджетних прав як безпосередньо, зокрема у відносинах публічного кредиту, так і в особі відповідно уповноважених органів державної влади, органів АРК та органів місцевого самоврядування.

Бюджетні права України, з огляду передусім на статті 19–21, 75, 85, 92, 95, 109–115, 142, 143 Конституції України: 1) здійснювати правове регулювання в галузі бюджету, визначати основні напрями бюджетної політики, затверджувати єдину бюджетну класифікацію, встановлювати принципи та основи бюджетного процесу; 2) встановлювати загальні принципи організації і функціонування бюджетної системи України – види бюджетів, порядок і принципи їх об'єднання в бюджетну систему України, затверджувати Державний бюджет України (ст. 92 Конституції України); 3) визначати джерела доходів, за рахунок яких формуються державний і місцеві

бюджети, встановлювати податки, інші обов'язкові платежі для формування державного і місцевих бюджетів та розподіляти джерела доходів між Державним бюджетом України та місцевими бюджетами; 4) визначати види видатків, які включаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів та встановлювати загальний порядок формування видаткової частини бюджетів різних рівнів. Згідно з положенням ст. 95 Конституції України будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове скерування цих видатків визначаються виняткова законом про державний бюджет; 5) здійснювати контроль за дотриманням бюджетного законодавства; 6) забезпечувати збалансованість Державного бюджету України та брати участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування і фінансово підтримувати, визначати бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування тощо.

Відповідно до Конституції України та БК України ***бюджетні права територіальних громад***, які діють в особі органів місцевого самоврядування, випливають із статей 7, 47, 64–67, ч. 2 ст. 82, ч. 2 ст. 83, 91–93, 99, 102–107, 142, 143 Конституції України та передбачають:

- ✓ право отримувати з Державного бюджету України в повному обсязі фінансування для здійснення окремих повноважень органів виконавчої влади, які передаються їм законами та право на отримання допомоги у вигляді дотацій і субвенцій;
- ✓ право на поділ видатків місцевих бюджетів на такі, що пов'язані з виконанням власних повноважень і делегованих повноважень органів виконавчої влади;
- ✓ право на фінансування програм соціально-економічного розвитку своєї території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також надання субвенцій, пов'язаних із розширеним відтворенням;
- ✓ право на власні і закріплені законом за місцевими бюджетами доходи і визначення напрямів використання бюджетних коштів як гарантії самостійності;
- ✓ право на забезпечення збалансованості своїх бюджетів;

✓право на одержання компенсації з Державного бюджету України у випадках, передбачених БК України.

Суб'єкти бюджетних правовідносин:

1) *суб'єкти бюджетних прав* (права на бюджет), якими виступають публічно-правові утворення – держава України, АРК, територіальні громади, які діють в особі відповідно органів державної влади, органів АРК та органів місцевого самоврядування. Сукупність прав та обов'язків публічних утворень у галузі бюджетної діяльності, що регулюються нормами чинного законодавства і реалізуються відповідними представницькими і виконавчими органами влади, складають зміст бюджетних повноважень (прав і обов'язків) публічних утворень. Держава, АРК і територіальні громади стосовно власних грошових фондів можуть (як власники) вчиняти лише ті дії, які визначені в бюджетному законодавстві. Вони є відповідальними перед народом України (територіальними громадами) за ефективність управління цим майном;

2) *учасники бюджетного процесу* (ст. 19 БК України) – органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами). Поняття «управління бюджетними коштами» визначено в п. 49 ч. 1 ст. 2 БК України – це сукупність дій учасника бюджетного процесу відповідно до його повноважень, пов'язаних з формуванням та використанням бюджетних коштів, здійсненням контролю за дотриманням бюджетного законодавства, які спрямовані на досягнення цілей, завдань і конкретних результатів своєї діяльності та забезпечення ефективного, результативного і цільового використання бюджетних коштів. До учасників бюджетного процесу, які *наділені повноваженнями з управління бюджетними коштами, належать:*

а) органи державної влади, органи АРК, органи місцевого самоврядування, наділені владними повноваженнями в бюджетній сфері;

б) посадові особи, які діють від імені вказаних суб'єктів, або наділені особливими бюджетними повноваженнями (Міністр фінансів України (ч. 1 ст. 15-1, ч. 5 ст. 33, ч. 1 ст. 36, ч. 1 ст. 54, ч. 1

ст. 57 БК України), керівник місцевого фінансового органу (ч. ч. 3, 7 ст. 16, ч. 5 ст. 76, ч. 3 ст. 78 БК України), керівники відповідних місцевих рад (ч. 2 ст. 122 БК України), керівники органів Державної казначейської служби України (ч. 2 ст. 123 БК України) тощо);

в) головні розпорядники бюджетних коштів, які отримують та здійснюють такі повноваження, як «бюджетні призначення», інші функції відповідно до ч. 5 ст. 22 БК України;

г) розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня (мають статус бюджетних установ), які отримують та здійснюють такі повноваження, як «бюджетні асигнування»;

ґ) одержувачі бюджетних коштів (суб'єкти, що не мають статусу бюджетної установи), які отримують та здійснюють такі повноваження, як «бюджетні асигнування»;

д) керівники бюджетних установ (розпорядників бюджетних коштів), в особі яких вони діють (уповноважені посадові особи), що передбачено в п. п. 18, 47 ч. 1 ст. 2, ч. 2 ст. 22, ч. 3 ст. 26, ч. 1 ст. 51; керівники бухгалтерської служби у бюджетних установах (ч. 4 ст. 56 БК України), керівники одержувачів бюджетних коштів та інші відповідальні посадові особи (ч. 2 ст. 121 БК України);

3) інших *учасників бюджетних відносин,* які використовують бюджетні кошти за цільовим призначенням та/або на умовах зворотності, одержання державної допомоги (компенсації): позичальники кредитів (позик) під державні (місцеві) гарантії, отримувачі бюджетних грантів, отримувачі бюджетних кредитів, інші отримувачі державної допомоги (підтримки, допомоги). Правовий статус вказаних учасників лише частково врегульовано положеннями БК України, проте значною мірою спеціальними законами, якими закріплено і засади їх відповідальності за незаконне одержання бюджетних коштів у відповідній формі (субсидії, кредиту, позики, гранту, компенсації, допомоги тощо), нецільове їх використання (нецільове використаня майна, придбаного за такі кошти, тощо) або порушення умов повернення коштів до бюджету, якщо вони були надані на умовах кредитування (позики), тощо. У законодавстві передбачено адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення бюджетного законодавства

такими суб'єктами, зокрема в ч. 2 ст. 164-12 передбачено відповідальність за «повернення кредитів до бюджету з порушенням вимог БК України та/або встановлених умов кредитування бюджету», а в ч. 4 – за «нецільове використання бюджетних коштів». У ст. 222 КК України встановлено підстави притягнення до кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами, зокрема за надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади АРК чи органам місцевого самоврядування, з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності.

Проаналізуйте приклади адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення норм бюджетного законодавства.

Ознайомтеся з монографіями:

1. Музика-Стефанчук О.А. Органи публічної влади як суб'єкти бюджетних правовідносин: монографія. Хмельницький: Хмельн. ун-т упр. і права, 2011. 284 с.
2. Якимчук Н.Я. Розпорядники бюджетних коштів: система та правовий статус: монографія. Чернівці: Вид-во Чернівецького національного університету, 2009. 647 с.

Склад бюджетного законодавства:

- ✓ Конституція України;
- ✓ БК України;
- ✓ Бюджетна декларація;
- ✓ Закон про Державний бюджет України;
- ✓ інші закони, що регулюють бюджетні відносини, передбачені ст. 1 БК України;
- ✓ нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі і на виконання БК України та інших законів України;
- ✓ нормативно-правові акти органів виконавчої влади, прийняті на підставі і на виконання БК України, інших законів України та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України;
- ✓ прогнози місцевих бюджетів;
- ✓ рішення про місцевий бюджет;

✓ рішення органів АРК, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, що прийняті відповідно до БК України та інших, передбачених вище, актів бюджетного законодавства.

Проаналізуйте джерела бюджетного законодавства та розгляньте конкретні приклади таких джерел.

Особливості бюджетного законодавства:

✓ під час ратифікації міжнародного договору України, виконання якого потребує прийняття нових або внесення змін до чинних законів України, що регулюють бюджетні відносини, проєкти таких законів подаються на розгляд Верховної Ради України разом із проєктом закону про ратифікацію і приймаються одночасно (ст. 9 Конституції України, ч. 2 ст. 4 БК України);

✓ розгляд законопроєктів щодо їх впливу на показники бюджету та відповідності законам, що регулюють бюджетні відносини, здійснюється за особливою процедурою (ст. 27 БК України);

✓ референдум щодо законопроєктів з питань податків і бюджету не допускається (ст. 74 Конституції України);

✓ якщо іншим нормативно-правовим актом бюджетні відносини визначаються інакше, ніж у БК України, то застосовуються відповідні норми БК України (ч. 2 ст. 4 БК України);

✓ бюджетна система України і Державний бюджет України встановлюються виняткова Бюджетним кодексом України та законом про Державний бюджет України (ч. 2 ст. 4 БК України);

✓ закони України або їх окремі положення, які впливають на показники бюджету (зменшують надходження бюджету та (або) збільшують витрати бюджету) і приймаються після 15 липня року, що передує плановому, вводяться в дію не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим (ч. 3 ст. 27 БК України).

5.2. Поняття та стадії бюджетного процесу

Поняття бюджетного процесу. Поняття та ознаки стадій бюджетного процесу. Бюджетний період. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі. Бюджетна декларація. Поняття і складові бюджетної класифікації. Складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них. Складання проєктів бюджетів (Державного бюджету України та місцевих бюджетів). Внесення проєкту закону України про Державний бюджет до парламенту, його розгляд та затвердження. Розгляд проєкту та прийняття рішення про місцевий бюджет. Виконання бюджету, зокрема внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет). Стадії виконання бюджету за видатками та кредитуванням. Підготовка, розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

За допомогою правових норм, що об'єднуються в *правовий інститут бюджетного процесу*, держава ретельно регламентує відносини, що виникають з моменту прогнозування та формування всіх видів бюджетів до моменту звітування про їх виконання, встановлює порядок і послідовність дій суб'єктів бюджетних правовідносин, що діють в особі відповідних учасників бюджетного процесу.

Бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства (п. 10 ч. 1 ст. 2 БК України). Вказане поняття є неповним, оскільки перелік стадій бюджетного процесу законодавцем був переглянутий і доповнений, а тому на сьогодні стадії бюджетного процесу чітко визначені саме в ст. 19 БК України.

Стадії бюджетного процесу (ст. 19 БК України):

1) складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них;

2) складання проєктів бюджетів;

3) розгляд проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

4) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

5) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Стадія бюджетного процесу представляє собою етап діяльності органу державної влади чи місцевого самоврядування, уповноважених ними суб'єктів, унаслідок якого бюджетні відносини набувають нових якостей. Зазвичай кожна стадія закінчується або супроводжується прийняттям певного фінансово-планового акту, нормативно-правового чи індивідуально-правового акта. На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства (ч. 2 ст. 19 БК України).

***Ознаки бюджетного процесу*:**

✓ охоплює процедури, врегульовані законом щодо бюджетного прогнозування, складання, розгляду, затвердження бюджетів, їх виконання і контролю за їх виконанням, розгляду звітів про їх виконання;

✓ учасники бюджетного процесу, які здійснюють публічну фінансову діяльність у бюджетній сфері, наділені повноваженнями з управління бюджетними коштами (ч. 3 ст. 20 БК України), а інші учасники бюджетних відносин є підвладними та відповідальними за їх використання суб'єктами;

✓ стадійність – формування бюджетного процесу з певних стадій;

✓ періодичність – бюджетний процес обумовлений відповідним календарним роком (бюджетним періодом), проте охоплює час реалізації усіх стадій бюджетного процесу (бюджетний цикл);

✓ строковість – чітко визначені строки, в межах яких повинні вчинятися його стадії, а саме дії щодо прогнозування, складання, розгляду, затвердження бюджетів, їх виконання і контролю за їх виконанням, розгляду звітів про їх виконання;

✓ динамічність – одна стадія поступово змінюється іншою;

✓ відповідальність учасників бюджетного процесу та інших учасників бюджетних відносин у разі вчинення порушення бюджетного законодавства;

✓ державно-владний характер – учасники бюджетного процесу повинні вчиняти всі дії, передбачені БК України та іншими актами бюджетного законодавства; вони не мають права вибору, а мають лише обов'язок діяти в межах та відповідно до їх повноважень (окремі з яких можуть мати дискреційний характер), що закріплені за ними або делеговані їм державою (відповідною територіальною громадою).

Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того самого року.

У ст. 96 Конституції України йдеться про бюджетний період для Державного бюджету України. Водночас бюджетний період для всіх бюджетів визначено у ст. 3 БК України.

У разі затвердження Державного бюджету України на інший, ніж передбачено ч. 1 ст. 3 БК України, бюджетний період, місцеві бюджети мають бути затверджені на такий самий період (ч. 3 ст. 3 БК України).

Особливі обставини, за яких Державний бюджет України може бути затверджено на інший бюджетний період (ст. 3 БК України):

✓ введення воєнного стану;

✓ оголошення надзвичайного стану в Україні.

На бюджетний період затверджуються розписи бюджетів, бюджетні призначення, бюджетні асигнування, паспорти бюджетних програм, кошториси, плани бюджетних асигнувань та плани використання бюджетних коштів тощо. Лише в межах визначеного бюджетного періоду відповідно до обсягу одержаних бюджетних асигнувань можна брати бюджетні зобов'язання. Однак бюджетне законодавство допускає складання фінансових документів і на довший час. Але в такому разі вони мають прогностичний, плановий, стратегічний характер, пов'язані з

необхідністю належного контролю за реалізацією бюджетних програм протягом усього періоду їх виконання.

Для середньострокового бюджетного планування середньостроковий період передбачає плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди (ст. 3 БК України). На середньостроковий період затверджуються лише окремі фінансово-планові документи, зокрема: Бюджетна декларація, прогнози місцевих бюджетів, стратегія управління державним боргом, план діяльності головного розпорядника бюджетних коштів.

Так, програмно-цільовий метод у бюджетному процесі передбачає складання Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) – прогнозу бюджету на плановий та наступні за ним два бюджетні періоди. Якщо реалізація бюджетної програми продовжується у наступних бюджетних періодах, дія порядку використання бюджетних коштів за такою бюджетною програмою (з урахуванням змін до цього порядку, внесених у разі необхідності) продовжується до завершення її реалізації (ч. 7 ст. 20 БК України). На рішення щодо продовження дії програми впливають результати оцінки ефективності бюджетних програм (включаючи висновки органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, та висновки Рахункової палати), які є підставою для прийняття рішень про внесення в установленому порядку змін до бюджетних призначень поточного бюджетного періоду, відповідних пропозицій до проєкту бюджету на плановий бюджетний період та Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету), включаючи зупинення реалізації відповідних бюджетних програм (ч. 6 ст. 20 БК України).

Бюджетна класифікація

Проєкти бюджетів, як державного, так і місцевих, складають на основі ***бюджетної класифікації*** – єдиного систематизованого згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів. Саме цей документ має забезпечувати загальнодержавну й міжнародну порівнянність бюджетних показників, створення єдиної інформаційної системи зведення витрат, що здійснюються з бюджетів усіх рівнів бюджетної системи.

Використання бюджетної класифікації сприяє більш чіткій організації роботи з планування та виконання бюджету, контролю за виконанням дохідної частини бюджету щодо кожного джерела і за витрачанням бюджетних коштів відповідно до їх цільового призначення. Критерієм бюджетної класифікації за доходами є, наприклад, економічне значення джерела доходів бюджету в системі податків, зборів та інших обов'язкових платежів, а за видатками, – зокрема цільове спрямування бюджетних коштів, відомча чи функціональна ознака, вид бюджетної програми тощо.

Відповідно до ст. 8 БК України бюджетна класифікація використовується для складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання, здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення фінансового аналізу в розрізі доходів, організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, кредитування, фінансування бюджету та фінансування боргу, а також для забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників. Бюджетна класифікація є обов'язковою для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень.

Міністерство фінансів України затверджує бюджетну класифікацію, зміни до неї та інформує про це Верховну Раду України (ч. 2 ст. 8 БК України). На сьогодні затверджені та діють накази Міністерства фінансів України «Про бюджетну класифікацію» від 14.01.2011 р. № 11 та «Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету» від 12.03.2012 р. № 333, які забезпечують єдиний підхід до всіх учасників бюджетного процесу з погляду виконання бюджету.

Бюджетна класифікація запроваджена для досягнення таких цілей: прогнозування, планування, регулювання (адміністрування, керівництво), виконання та контролю, а також для забезпечення, зокрема, трьох типів інформації: про витрати (видатки), результативність та ефективність.

***Складові частини бюджетної класифікації*:**

✓ класифікація доходів бюджету;

✓ класифікація видатків та кредитування бюджету;

✓ класифікація фінансування бюджету;

✓ класифікація боргу.

Розділи класифікації доходів бюджету (ст. 9 БК України):

✓ *податкові надходження* (встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори);

✓ *неподаткові надходження*: а) доходи від власності та підприємницької діяльності; б) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; в) інші неподаткові надходження;

✓ *доходи від операцій з капіталом*;

✓ *трансферти* (кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі).

Видатки і кредитування бюджету згідно зі ст. 10 БК України класифікуються за:

✓ бюджетними програмами (*програмна класифікація* видатків та кредитування бюджету);

✓ ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (*відомча класифікація* видатків та кредитування бюджету);

✓ функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (*функціональна класифікація* видатків та кредитування бюджету);

✓ економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні (*економічна класифікація* видатків бюджету).

Програмна класифікація видатків та кредитування бюджету використовуються у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі. ***Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі*** – це метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету, із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу.

Відомча класифікація видатків та кредитування бюджету містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів для систематизації видатків та кредитування бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів. На основі відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету Казначейство України складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів. Головні розпорядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів, з урахуванням вимог щодо формування єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів і одержувачів бюджетних коштів та даних такого реєстру.

***Рівні деталізації функціональної класифікації видатків та кредитування*:**

✓ розділи, в яких систематизуються видатки та кредитування бюджету, пов'язані з виконанням функцій держави, АРК чи місцевого самоврядування;

✓ підрозділи та групи, в яких конкретизуються видатки та кредитування бюджету на виконання функцій держави, АРК чи місцевого самоврядування.

Код кожної бюджетної програми має відповідність коду функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету.

Економічна класифікація видатків бюджету призначена для чіткого розмежування видатків бюджетних установ та одержувачів бюджетних коштів за економічними характеристиками операцій, які здійснюються відповідно до функцій держави та місцевого самоврядування. Економічна класифікація видатків бюджету забезпечує єдиний підхід до всіх учасників бюджетного процесу з погляду виконання бюджету.

За економічною класифікацією видатків бюджету видатки бюджету поділяються на *поточні* та *капітальні*.

Класифікація кредитування бюджету систематизує кредитування бюджету за типом позичальника та поділяє операції з кредитування на надання кредитів з бюджету і повернення кредитів до бюджету.

У складі витрат (видатків) бюджету виділяються *витрати (видатки) споживання* і *витрати (видатки) розвитку* відповідно до бюджетної класифікації.

У законі про Державний бюджет України та у рішенні про місцевий бюджет видатки та кредитування за головними розпорядниками коштів державного бюджету мають бути деталізовані за програмною класифікацією видатків та кредитування державного бюджету, за групами функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету та окремими категоріями економічної класифікації видатків бюджету і класифікації кредитування бюджету.

Класифікація фінансування бюджету містить джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті профіциту бюджету. Витрати на погашення боргу належать до складу фінансування бюджету (ст. 11 БК України).

***Класифікація фінансування бюджету за*:**

✓ *типом кредитора* (за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань);

✓ *типом боргового зобов'язання* (за засобами, що використовуються для фінансування бюджету).

Класифікація боргу систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання держави, АРК, обласної ради, територіальної громади (ст. 12 БК України). Борг (внутрішній та зовнішній) класифікується за типом кредитора та за типом боргового зобов'язання.

Проаналізуйте бюджетну класифікацію та ознайомтесь із додатками до законів про Державний бюджет України на поточний і попередній роки.

Особливості правового регулювання стадій бюджетного процесу

1. Складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них.

Бюджетна декларація – документ середньострокового бюджетного планування, що визначає засади бюджетної політики і показники державного бюджету на середньостроковий період та є основою для складання проєкту Державного бюджету України і прогнозів місцевих бюджетів (ч. 1 ст. 33 БК України).

Складання Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) є одним з проявів середньострокового бюджетного планування, в рамках якого воно відбувається (ч. 9 ст. 20 БК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» до числа повноважень Уряду у сфері економіки та фінансів належить розроблення та схвалення Бюджетної декларації, що закріплено також у ч. 1 ст. 32 БК України. Також Кабінет Міністрів України здійснює прогнозування, а саме відповідно до ст. 16 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. Уряд схвалює прогнози економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди, прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період.

Зокрема, прогнози економічного і соціального розвитку України було схвалено на 2018–2020 роки постановою Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 411, на 2019–2021 роки – постановою від 11.07.2018 р. № 546, а на 2020–2022 роки – постановою від 15.05.2019 р. № 555; основні прогнозні макропоказникі економічного і соціального розвитку України на 2024-2026 роки було схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 р. № 1315.

Відповідно до ст. 6 вказаного Закону прогноз економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період розробляється на п’ять років. Натомість розроблення Бюджетної декларації здійснюється на середньостроковий період, що передбачає плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди (ч. 4 ст. 3 БК України). Вона розробляється з урахуванням прогнозів економічного і соціального розвитку України, загальнодержавних програм економічного, соціального розвитку, інших державних цільових програм, порядок

затвердження і виконання яких визначається Законом України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 р.

Міністерство фінансів України відповідає за складання Бюджетної декларації та проєкту закону про Державний бюджет України, визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, що використовуються для розроблення Бюджетної декларації та проєкту Державного бюджету України (ч. 2 ст. 32 БК України). Так, Міністерство фінансів України щороку спільно з іншими головними розпорядниками коштів державного бюджету відповідно до цілей та пріоритетів, визначених у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, прогнозних та програмних документах економічного і соціального розвитку, складає Бюджетну декларацію (ч. 1 ст. 33 БК України).

Складанню Бюджетної декларації передує розроблення та подання низки документів, показники яких обумовлюють її зміст, зокрема відповідно до ч. 3 ст. 33 БК України:

1) НБУ щороку, до 1 березня, у порядку інформування надає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України інформацію, необхідну для складання Бюджетної декларації, про орієнтовний прогноз частини прибутку до розподілу, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету;

2) Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного і соціального розвитку, подає Міністерству фінансів України:

- до 1 березня року, що передує плановому, – орієнтовні основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період;
- до 15 квітня року, що передує плановому, – уточнені основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період;

3) Вища рада правосуддя до 1 березня року, що передує плановому, подає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо пріоритетних завдань фінансового забезпечення судової влади та її незалежності;

4) Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державно-приватного партнерства, подає Міністерству фінансів України до 1 березня року, що передує плановому, інформацію про загальний обсяг довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної власності на середньостроковий період та обсяг щорічних видатків на виконання таких зобов'язань.

Міністерство фінансів України на підставі основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період та аналізу виконання бюджету у попередніх і поточному бюджетних періодах прогнозує обсяги доходів державного бюджету, визначає обсяги фінансування державного бюджету, повернення кредитів до державного бюджету та орієнтовні граничні показники видатків державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету на середньостроковий період (ч. 4 ст. 33 БК України).

Окрім цього Міністерство фінансів України відповідно до ч. 5 ст. 33 БК України розробляє та у визначені ним терміни доводить до головних розпорядників коштів державного бюджету інструкції з підготовки пропозицій до Бюджетної декларації, які можуть запроваджувати додаткові фінансові обмеження, організаційні та інші вимоги, та орієнтовні граничні показники видатків державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету на середньостроковий період.

Головні розпорядники коштів державного бюджету відповідно до вимог інструкцій та орієнтовних граничних показників видатків державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету на середньостроковий період, доведених Міністерством фінансів України:

✓ готують пропозиції до Бюджетної декларації, включаючи інформацію щодо цілей державної політики у відповідній сфері діяльності, формування та/або реалізацію якої забезпечує головний розпорядник коштів державного бюджету, та показників їх досягнення;

✓ з урахуванням прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку – формують проєкти

бюджетних програм, які доопрацьовують і пізніше, на другій стадії бюджетного процесу під час формування бюджетних запитів (ч. 3 ст. 20 БК України).

Ознайомтесь із Порядком розроблення проєктів прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, Бюджетної декларації та державного бюджету, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 621.

Під час складання Бюджетної декларації ***Міністерство фінансів України:***

✓здійснює аналіз поданих головними розпорядниками коштів державного бюджету пропозицій до Бюджетної декларації на відповідність доведеним орієнтовним граничним показникам видатків державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету і вимогам доведених інструкцій;

✓проводить консультації з членами Кабінету Міністрів України та незалежними експертами (абз. 2 ч. 1 ст. 33 БК України);

✓вживає заходів для усунення розбіжностей з головними розпорядниками коштів державного бюджету. Якщо узгодження не досягнуто, Міністерство фінансів України додає відповідну інформацію до Бюджетної декларації, що подається Кабінету Міністрів України;

✓приймає рішення про включення пропозицій головних розпорядників коштів державного бюджету до Бюджетної декларації.

Відповідно до ч. 9 ст. 33 БК України ***Бюджетна декларація містить положення щодо***:

1) основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України (із зазначенням показників номінального і реального обсягу валового внутрішнього продукту, індексів споживчих цін та цін виробників, рівня безробіття, припущень щодо курсу гривні до долара США в середньому за рік та на кінець року, а також інших показників, урахованих під час розроблення Бюджетної декларації);

2) загальних показників доходів і фінансування державного бюджету, повернення кредитів до державного бюджету, загальних граничних показників видатків державного бюджету

та надання кредитів з державного бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди);

3) частки прогнозного річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет України, пріоритетних завдань податкової політики, показників за основними видами доходів державного бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди);

4) дефіциту (профіциту) державного бюджету, показників за основними джерелами фінансування державного бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди), а також державного боргу, гарантованого державою боргу і надання державних гарантій;

5) розміру мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення;

6) пріоритетних завдань фінансового забезпечення реалізації державної політики у різних сферах діяльності (включаючи фінансове забезпечення судової влади та її незалежності);

7) обсягу державних капітальних вкладень на розроблення та реалізацію державних інвестиційних проєктів, із зазначенням пріоритетних напрямів таких капітальних вкладень, обсягу коштів державного фонду регіонального розвитку, обсягу коштів державного дорожнього фонду (за напрямами, визначеними ч. 3 ст. 24^{-2} БК України), обсягу коштів державного фонду внутрішніх водних шляхів (за напрямами, визначеними ч. 3 ст. 24^{-5} БК України), обсягу коштів державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації (за напрямами, визначеними ч. 9 ст. 24^{-6} БК України);

7^{-1}) загального обсягу довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної власності на середньостроковий період та обсягу щорічних видатків на виконання таких зобов'язань;

8) граничних показників видатків державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету головним розпорядникам коштів державного бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди), а також цілей державної політики у відповідній сфері діяльності, формування та/або

реалізацію якої забезпечує головний розпорядник коштів державного бюджету, та показників їх досягнення за результатами попереднього бюджетного періоду, очікуваних у поточному бюджетному періоді та прогнозних на середньостроковий період у межах визначених граничних показників;

9) взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами (включаючи положення та показники, необхідні для складання прогнозів місцевих бюджетів);

10) загальної оцінки фіскальних ризиків та їх впливу на показники державного бюджету;

11) інших питань, необхідних для складання проєкту закону про Державний бюджет України.

Показники Бюджетної декларації визначаються, з урахуванням положень та показників, визначених на відповідні бюджетні періоди Бюджетною декларацією, схваленою у попередньому бюджетному періоді (ч. 2 ст. 33 БК України). При цьому показники Бюджетної декларації можуть відрізнятися від показників, визначених на відповідні бюджетні періоди Бюджетною декларацією, схваленою у попередньому бюджетному періоді, у разі:

✓ відхилення оцінки основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України від прогнозу, врахованого у Бюджетній декларації, схваленій у попередньому бюджетному періоді;

✓ відхилення бюджетних показників, визначених законом про Державний бюджет України, від аналогічних показників, визначених у Бюджетній декларації, схваленій у попередньому бюджетному періоді;

✓ прийняття нових законодавчих та інших нормативно-правових актів, що впливають на показники державного бюджету у середньостроковому періоді.

Відповідно до ч. 6 ст. 33 БК України Міністерство фінансів України *до 15 травня року*, що передує плановому, подає Бюджетну декларацію на розгляд Кабінету Міністрів України, до повноважень якого згідно зі ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» належить схвалення Бюджетної декларації.

Порядок реалізації такого повноваження врегульований зокрема в ч. 1 ст. 29 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», де встановлено, що Уряд *не пізніше 1 червня року*, що передує плановому, розглядає та схвалює Бюджетну декларацію, яка відповідно до ч. 7 ст. 33 БК України набуває статусу офіційного документа та оформлюється постановою Кабінету Міністрів України, і *у триденний строк* подає її разом з фінансово-економічним обґрунтуванням до Верховної Ради України для розгляду за спеціальною процедурою, визначеною Регламентом Верховної Ради України.

Фінансово-економічне обґрунтування має містити розрахунки і пояснення до положень і показників, визначених Бюджетною декларацією (включаючи пояснення відмінностей від Бюджетної декларації, схваленої у попередньому бюджетному періоді, орієнтовні показники витрат державного бюджету за функціональною класифікацією видатків та кредитування бюджету із зазначенням пріоритетних напрямів) (ч. 8 ст. 33 БК України).

Відповідно до ч. 10 ст. 20 БК України Кабінет Міністрів України при схваленні Бюджетної декларації має враховувати *огляди витрат державного бюджету*, які передбачають здійснення аналізу ефективності реалізації державної політики у відповідній сфері діяльності за рахунок коштів державного бюджету в межах визначених бюджетних програм. Саме за результатами таких оглядів Кабінет Міністрів України приймає рішення, що є підставою для внесення відповідних положень до Бюджетної декларації, а пізніше – і до проєкту державного бюджету на плановий бюджетний період.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 109 БК України ***повноваження Верховної Ради України*** з розгляду Бюджетної декларації віднесено до контрольних повноважень парламенту, а саме – є елементом контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

БК України містить відсильне положення, закріплене в ч. 8 ст. 33 БК України, відповідно до якого Верховна Рада України розглядає Бюджетну декларацію за спеціальною процедурою, визначеною Регламентом Верховної Ради України.

Відповідно до ч. 4 ст. 20 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» Бюджетна декларація *включається до порядку денного сесії Верховної Ради України позачергово без голосування.*

У ч. 2 ст. 152 Регламенту передбачено, що процес розгляду Бюджетної декларації у Верховній Раді України здійснюється з урахуванням поданого Кабінетом Міністрів України річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України за попередній бюджетний період, який мав бути попередньо поданий Урядом до Верховної Ради України *не пізніше 1 квітня* (ч. 1 ст. 61 БК України).

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 109 БК України до повноважень Комітету Верховної Ради України з питань бюджету належить «підготовка питання щодо Бюджетної декларації та попередній розгляд проєкту закону про Державний бюджет України».

Згідно з ч. 5 ст. 152 та ст. 30 Регламенту Верховної Ради України вона розглядає питання щодо Бюджетної декларації за процедурою повного обговорення на пленарному засіданні Верховної Ради України *не пізніше 15 липня* року, що передує плановому.

З доповіддю виступає Прем'єр-міністр України або за його дорученням – член Кабінету Міністрів України, відповідальний за формування та реалізацію державної фінансової і бюджетної політики, та голова комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету в порядку, визначеному ч. 5 ст. 152 Регламенту Верховної Ради України.

За результатами розгляду цього питання Верховна Рада України може прийняти *проєкт постанови щодо Бюджетної декларації*, яким *взяти до відома* Бюджетну декларацію та/або *схвалити рекомендації* Верховної Ради України щодо бюджетної політики (ч. 6 ст. 152 Регламенту Верховної Ради України).

Якщо Верховною Радою України в установлені ч. 5 ст. 152 Регламенту Верховної Ради України строки, а саме *не пізніше 15 липня* року, що передує плановому, не розглянуто питання щодо Бюджетної декларації або не прийнято рішення щодо нього, таке питання у подальшому не потребує розгляду (ч. 6 ст. 152 Регламенту Верховної Ради України).

Однак, у разі порушення Кабінетом Міністрів України строків подання до Верховної Ради України Бюджетної декларації, строки розгляду Верховною Радою Бюджетної декларації обчислюються з дня її фактичного подання Кабінетом Міністрів України. У такому разі часовий проміжок підготовки проєкту закону України про Державний бюджет України зменшується, оскільки вказане вище перенесення строків не поширюється на строк його подання, яке в будь якому випадку має відбутися *не пізніше 15 вересня* року, що передує плановому.

Отже, на такій стадії бюджетного процесу, як складання та розгляд Бюджетної декларації і прийняття рішення щодо неї, формуються два документи, які мають характер підзаконних нормативно-правових актів:

✓ постанова Кабінету Міністрів України про схвалення Бюджетної декларації;

✓ постанова Верховної Ради України щодо Бюджетної декларації (щодо взяття до відома Бюджетну декларацію та/або схвалення рекомендацій Верховної Ради України щодо бюджетної політики).

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 28 БК України Міністерство фінансів України забезпечує оприлюднення Бюджетної декларації з відповідними інформаційно-аналітичними матеріалами.

В умовах воєнного стану або для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації ст. 33 БК України та пов'язані з нею норми щодо Бюджетної декларації не застосовувалися до 01.01.2024 р. (абз. 1 п. 22 розділу VI БК України).

На місцевому рівні бюджетне прогнозування здійснюється у формі складання ***прогнозу місцевого бюджету*** – документа середньострокового бюджетного планування, що визначає показники місцевого бюджету на середньостроковий період і є основою для складання проєкту місцевого бюджету (ч. 1 ст. 75^1 БК України). Показники прогнозу місцевого бюджету визначаються з урахуванням положень та показників, визначених на відповідні бюджетні періоди Бюджетною декларацією та

прогнозом місцевого бюджету, схваленим у попередньому бюджетному періоді (ч. 2 ст. 75[1] БК України).

Суб'єкти, уповноважені на складання, схвалення та подання на розгляд відповідної ради прогнозів місцевих бюджетів (абз. 2 ч. 1 ст. 75 БК України):

✓ Рада міністрів АРК;

✓ місцеві державні адміністрації (див.: ч. 3 ст. 61 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», ст. ст. 2, 18 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»);

✓ виконавчі органи місцевих рад (див.: ч. 1 ст. 61 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Вказані повноваження належать до переліку «власних (самоврядних) повноважень» виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, що закріплено в ст. 28 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Прогноз місцевого бюджету містить (ч. 7 ст. 75-1 БК України):

1) основні прогнозні показники економічного і соціального розвитку відповідної території, враховані під час розроблення прогнозу місцевого бюджету;

2) загальні показники доходів і фінансування місцевого бюджету, повернення кредитів до місцевого бюджету, загальні граничні показники видатків місцевого бюджету та надання кредитів з місцевого бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди);

3) показники за основними видами доходів місцевого бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди);

4) показники дефіциту (профіциту) місцевого бюджету, показники за основними джерелами фінансування місцевого бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди), а також показники місцевого боргу, гарантованого АРК, обласною радою, міською, селищною чи сільською територіальною громадою боргу і надання місцевих гарантій;

5) граничні показники видатків місцевого бюджету та надання кредитів з місцевого бюджету головним розпорядникам бюджетних коштів (з розподілом на загальний та спеціальний фонди);

6) обсяги капітальних вкладень у розрізі інвестиційних проєктів, визначені в межах загальних граничних показників видатків місцевого бюджету та надання кредитів з місцевого бюджету;

6^{-1}) положення щодо взаємовідносин місцевого бюджету з іншими місцевими бюджетами (включаючи показники, необхідні для складання прогнозів інших місцевих бюджетів);

6^{-2}) загальний обсяг довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства щодо об'єктів комунальної власності на середньостроковий період та обсяг щорічних видатків на виконання таких зобов'язань;

7) інші показники і положення, необхідні для складання проєкту рішення про місцевий бюджет.

Опрацюйте положення ст. ст. 75, 75^1 БК України щодо прогнозу місцевого бюджету.

В умовах воєнного стану або для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації ст. 75^1 та пов'язані з нею норми щодо прогнозів місцевих бюджетів не застосовуються (абз. 1 п. 22 розділу VI БК України).

2. Складання проєктів бюджетів (Державного бюджету України та місцевих бюджетів)

Роботу, пов'язану зі складанням проєкту Державного бюджету України, розпочинають задовго до початку нового бюджетного року. Складанням проєкту державного бюджету займається Кабінет Міністрів України (ст. ст. 96, 116 Конституції України, ч. 2 ст. 29 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»). Ці положення не виключають можливості участі в цій роботі інших державних органів, однак координує діяльність останніх тільки Уряд та інші органи виконавчої влади, що наділені відповідними повноваженнями, зокрема Міністерство фінансів України. Проєкт закону про Державний бюджет України ґрунтується на Бюджетній декларації, з урахуванням рекомендацій Верховної Ради щодо бюджетної політики (якщо такі рекомендації схвалені відповідно до ч. 6 ст. 152 Регламенту Верховної Ради України).

Ознайомтесь із рішенням Конституційного Суду України від 13.01.2009 р. № 1-рп/2009 щодо права подання проєкту закону про Державний бюджет України та інших проєктів законів.

Розроблення бюджету АРК належить до відання АРК, а саме – до повноважень Ради міністрів (ст. 136 та ст. 138 Конституції України). Підготовку відповідних обласних та районних бюджетів здійснюють місцеві державні адміністрації (ст. 119 Конституції України), а бюджетів територіальних громад – виконавчі комітети відповідних рад. Безпосереднє складання пропозицій проектів місцевих бюджетів здійснюють місцеві фінансові органи (ч. 5 ст. 75 БК України).

Формування проєкту Державного бюджету України здійснює Міністерство фінансів України у співпраці з НБУ та Міністерством економічного розвитку та торгівлі.

Для підготовки проєкту Державного бюджету України Міністерство фінансів України розробляє і доводить до головних розпорядників бюджетних коштів *інструкції з підготовки бюджетних запитів* у терміни, визначені Міністерством фінансів України. Інструкції з підготовки бюджетних запитів можуть запроваджувати фінансові обмеження, організаційні та інші вимоги, яких зобов'язані дотримуватися усі розпорядники бюджетних коштів у процесі підготовки бюджетних запитів (ч. 2 ст. 34 БК України). ***Бюджетний запит*** – документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції до проєкту бюджету на плановий бюджетний період з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для виконання покладених на нього функцій на середньостроковий період, на підставі відповідних граничних показників видатків бюджету та надання кредитів з бюджету (п. 9 ч. 1 ст. 2 БК України).

Опрацюйте наказ Міністерства фінансів України від 21.12.2022 р. № 450 «Про затвердження Інструкції з підготовки бюджетних запитів».

Головні розпорядники бюджетних коштів забезпечують складання бюджетних запитів для подання Міністерству

фінансів України відповідно до Бюджетної декларації та вимог інструкцій з підготовки бюджетних запитів, з урахуванням планів діяльності на середньостроковий період, звітів про виконання паспортів бюджетних програм, результатів оцінки ефективності бюджетних програм, висновків про результати контрольних заходів, проведених органами, уповноваженими на здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, рішень Кабінету Міністрів України за результатами огляду витрат державного бюджету у терміни та порядку, встановленому Міністерством фінансів України (ч. 1 ст. 35 БК України).

Бюджетні запити повинні включати інформацію про мету, завдання та результативні показники, яких передбачається досягти при виконанні бюджетних програм, а також інформацію про цілі державної політики у відповідній сфері діяльності, формування та/або реалізацію якої забезпечує головний розпорядник коштів державного бюджету, і показники їх досягнення за результатами попереднього бюджетного періоду, очікувані у поточному бюджетному періоді та прогнозовані на середньостроковий період (ч. 2 ст. 28 БК України).

Опрацюйте детальніше положення бюджетного законодавства щодо бюджетних запитів. Проаналізуйте зміст бюджетних запитів на реальних прикладах.

Розробка проєкту Державного бюджету здійснюється Міністерством фінансів України за результатами аналізу поданих головними розпорядниками бюджетних коштів, бюджетних запитів на предмет їх «відповідності Бюджетній декларації, а також ефективності використання бюджетних коштів, у тому числі на підставі звітів про виконання паспортів бюджетних програм, результатів оцінки ефективності бюджетних програм, висновків про результати контрольних заходів, проведених органами, уповноваженими на здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, рішень Кабінету Міністрів України за результатами огляду витрат державного бюджету» (ч. 1 ст. 36 БК України). На основі результатів такого

аналізу Міністр фінансів України приймає рішення про включення бюджетного запиту до проєкту Державного бюджету України перед поданням його на розгляд Кабінету Міністрів України.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного і соціального розвитку, за участю Комітету Верховної Ради України з питань бюджету у тритижневий строк після схвалення Бюджетної декларації Кабінетом Міністрів України, готує пропозиції щодо розподілу обсягу державних капітальних вкладень на розроблення та реалізацію державних інвестиційних проєктів на середньостроковий період між головними розпорядниками бюджетних коштів за результатами відбору державних інвестиційних проєктів (ч. 3 ст. 33^1 БК України). Відбір державних інвестиційних проєктів здійснюється Міжвідомчою комісією з питань державних інвестиційних проєктів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Проєкт закону про Державний бюджет України готується з додержанням вимог ст. 40 БК України, в якій визначено предмет регулювання закону про Державний бюджет, та одночасно готуються матеріали, які додаються до проєкту закону про Державний бюджет України, перелік яких визначено в ст. 38 БК України.

Так, законом про Державний бюджет України визначаються (ст. 40 БК України): 1) загальні суми доходів, видатків та кредитування державного бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди); 2) граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) державного бюджету у відповідному бюджетному періоді, державного і гарантованого державою боргу на кінець відповідного бюджетного періоду, граничний обсяг і напрями надання державних гарантій, а також повноваження щодо цих гарантій відповідно до ст. 17 БК України; 3) доходи державного бюджету за бюджетною класифікацією (у додатку до закону); 4) фінансування державного бюджету за бюджетною класифікацією (у додатку до закону); 5) бюджетні призначення головним розпорядникам коштів державного бюджету за бюджетною класифікацією з обов'язковим виділенням видатків

споживання (з них видатків на оплату праці, оплату комунальних послуг і енергоносіїв) та видатків розвитку (у додатках до закону); 6) бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів (у додатках до закону); 7) розмір оборотного залишку коштів державного бюджету; 8) розмір мінімальної заробітної плати на відповідний бюджетний період; 9) розмір прожиткового мінімуму на відповідний бюджетний період у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для основних соціальних і демографічних груп населення та рівень забезпечення прожиткового мінімуму на відповідний бюджетний період; 10) перелік кредитів (позик), що залучаються державою від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проєктів, із зазначенням кредиторів, загальних обсягів кредитів (позик) та обсягів їх залучення у відповідному бюджетному періоді в розрізі бюджетних програм (у додатку до закону); 11) додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

Окрім цього, в ч. 4 ст. 153 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» передбачено, що проєкт закону про Державний бюджет України на наступний рік не може містити положень про зупинення дії чи внесення змін до законів.

Міністерство фінансів України подає Кабінету Міністрів України для розгляду проєкт закону про Державний бюджет України та вносить пропозиції щодо термінів і порядку розгляду цього проєкту в Кабінеті Міністрів України (ч. 1 ст. 37 БК України). Разом із цим проєктом подаються матеріали, вказані в ст. 38 БК України, а також висновки з неузгоджених з головними розпорядниками коштів Державного бюджету України питань щодо врахування планових показників бюджетних запитів, як це зазначено в ч. 4 ст. 36 БК України.

Ознайомтесь із переліком матеріалів, що додаються до проєкту закону про Державний бюджет України, які перелічені в ст. 38 БК України.

Кабінет Міністрів України ще до схвалення проєкту закону про Державний бюджет України подає цей проєкт закону (ч. 2 ст. 37 БК України):

✓ Раді національної безпеки і оборони України – по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України;

✓ Вищій раді правосуддя – по статтях, пов'язаних із забезпеченням функціонування судів і діяльності суддів, органів та установ системи правосуддя. Ця вимога є елементом гарантій окремого визначення у Державному бюджеті України видатків на утримання судів не нижче рівня, що забезпечує можливість повного і незалежного здійснення правосуддя відповідно до закону, а також гарантії законодавчого гарантування повного і своєчасного фінансування судів, що закріплені в ч.ч. 2 і 3 ст. 146 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р.

Проєкт закону про Державний бюджет України, внесений на розгляд Кабінету Міністрів України Міністерством фінансів України, *схвалюється розпорядженням Кабінету Міністрів України*. Відповідно до ч. 3 ст. 49 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» акти Кабінету Міністрів України з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань видаються у формі розпоряджень Кабінету Міністрів України.

Конституційне положення, закріплене в абз. 2 ст. 96 Конституції України, передбачає, що Кабінет Міністрів України *не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проєкт закону про Державний бюджет України* на наступний рік. Разом із проєктом закону подається *доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року*. Ця Вимога закріплена також у ч. 3 ст. 37 БК України, де передбачено також обов'язок подання проєкту закону про Державний бюджет України і Президенту України.

Проєкт закону про Державний бюджет України підлягає обов'язковій публікації в газеті «Урядовий кур'єр» *не пізніше ніж через сім днів* після його подання Верховній Раді України (ч. 2 ст. 28 БК України). Також відповідно до ч. 5 ст. 52 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» розпорядження Кабінету Міністрів України оприлюднюються шляхом їх розміщення на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України. Згідно із п. 1-1 ч. 1 ст. 28 саме Міністерство фінанів України забезпечує оприлюдження проекту закону про Державний бюджет України.

Окрім цього вказаний зареєстрований законопроєкт розміщується на офіційному веб-сайті Верховної Ради України.

Відповідно до ст. 75 БК України Міністерство фінансів України доводить Раді міністрів АРК, місцевим державним адміністраціям, виконавчим органам відповідних місцевих рад *особливості складання проєктів місцевих бюджетів*. Проєкт місцевого бюджету на плановий бюджетний період ґрунтується на показниках, визначених у прогнозі місцевого бюджету, схваленому у році, що передує плановому. Розробка пропозицій до проєкту відповідного місцевого бюджету здійснюється за результатами аналізу місцевими фінансовими органами поданих головними розпорядниками бюджетних коштів бюджетних запитів. Слід зазначити, що головні розпорядники коштів місцевих бюджетів розміщують бюджетні запити на своїх офіційних сайтах або оприлюднюють їх в інший спосіб, не пізніше ніж через три робочі дні після подання Верховній Раді АРК, відповідній місцевій раді проєкту рішення про місцевий бюджет (абз. 2 ч. 2 ст. 28 БК України).

На основі результатів аналізу бюджетних запитів керівник місцевого фінансового органу приймає рішення про включення бюджетного запиту до пропозиції проєкту місцевого бюджету перед поданням його на розгляд відповідно Раді міністрів АРК, місцевим державним адміністраціям, виконавчим органам відповідних місцевих рад.

Предмет регулювання рішення про місцевий бюджет, питання, що ним визначаються, окреслено в ч. 2 ст. 76 БК України, а перелік матеріалів, які подаються разом з проєктом рішення про місцевий бюджет, визначено в ч. 1 ст. 76 БК України.

***Рішенням про місцевий бюджет визначаються*:**

1) загальні суми доходів, видатків та кредитування місцевого бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди);

2) граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) місцевого бюджету в наступному бюджетному періоді, місцевого боргу і гарантованого Автономною Республікою Крим, обласною радою чи міською територіальною громадою боргу на кінець наступного бюджетного періоду; граничний обсяг надання місцевих

гарантій, а також повноваження щодо надання таких гарантій, з урахуванням положень ст. 17 БК України;

3) доходи місцевого бюджету за бюджетною класифікацією (у додатку до рішення);

4) фінансування місцевого бюджету за бюджетною класифікацією (у додатку до рішення);

5) бюджетні призначення головним розпорядникам коштів місцевого бюджету за бюджетною класифікацією з обов'язковим виділенням видатків споживання (з них видатків на оплату праці, оплату комунальних послуг і енергоносіїв) та видатків розвитку (у додатках до рішення);

5-1) обсяги капітальних вкладень у розрізі інвестиційних проєктів;

6) бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів (у додатках до рішення);

7) розмір оборотного залишку коштів місцевого бюджету;

8) додаткові положення, що регламентують процес виконання місцевого бюджету.

Відповідно до ст. 76 БК України проєкт рішення про місцевий бюджет перед його розглядом на сесії Верховної Ради АРК, відповідної місцевої ради *схвалюється* Радою міністрів АРК, місцевою державною адміністрацією чи виконавчим органом відповідної місцевої ради. Разом з ним подаються матеріали, перелік яких визначено в ч. 1 ст. 76 БК України.

Повноваження із *схвалення проєкту рішення про місцевий бюджет* місцевою державною адміністрацією чи виконавчим органом відповідної місцевої ради закріплено саме в ст. 76 БК України. Слід відмітити, що в інших законах йдеться лише про складання та подання проєкту такого рішення. Так, повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері бюджету визначені в Законі України «Про місцеві державні адміністрації», у ст. 2 якого закріплено, що вони «забезпечують підготовку та виконання відповідних бюджетів», а у ст. 18 цього самого Закону передбачено, що місцева державна адміністрація складає і подає на затвердження ради проєкт відповідного бюджету. Відповідно до пп. 2 п. (а) ст. 28 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» повноваження виконавчих

органів сільських, селищних і міських рад із складання проєкту місцевого бюджету та подання його на затвердження відповідної ради належать до власних (самоврядних) повноважень.

Опрацюйте положення ст. ст. 75, 76 БК України щодо проєктів місцевих бюджетів, визначте перелік матеріалів, які подаються разом із проєктом рішення про місцевий бюджет. Ознайомтесь із типовою формою рішення про місцевий бюджет, яка затверджена наказом Міністерства фінансів України від 03.08.2018 р. № 668.

3. Внесення проєкту закону про Державний бюджет України до парламенту, його розгляд та затвердження

Поданий Кабінетом Міністрів України проєкт закону про Державний бюджет України на наступний рік надається народним депутатам та Рахунковій палаті *не пізніше ніж за чотири дні* до його представлення у Верховній Раді України (ч. 5 ст. 153 Регламенту Верховної Ради України).

Розгляду проєкту закону про Державний бюджет України, який відбувається в трьох читаннях, передує *процедура його представлення Верховній Раді України*. Представлення проєкту закону про Державний бюджет України здійснюється *не пізніше ніж через п'ять днів з дня подання його Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України.*

Проєкт закону про Державний бюджет України на наступний рік Верховній Раді представляє на її пленарному засіданні член Кабінету Міністрів України, відповідальний за формування та реалізацію державної фінансової і бюджетної політики, на сьогодні це Міністр фінансів України. Також ***у процедурі представлення проєкту закону про Державний бюджет України беруть участь*:**

✓ *голова комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету,* – виступає з доповіддю щодо відповідності проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік вимогам БК України (ч. 2 ст. 154 Регламенту Верховної Ради України);

✓ *головні розпорядники коштів державного бюджету* – можуть бути заслухані на такому пленарному засіданні за процедурним рішенням Верховної Ради України щодо мети,

завдань та результативних показників відповідних бюджетних програм, передбачених у проєкті закону про Державний бюджет України на наступний рік (ч. 1 ст. 154 Регламенту Верховної Ради України).

Представлення проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік проводиться *за процедурою повного обговорення*, з урахуванням особливостей, визначених у ст. 154 Регламенту Верховної Ради України. За результатами обговорення проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік Верховна Рада України може прийняти рішення про його відхилення у разі невідповідності вимогам БК України.

Підстави для повернення законопроєкту, проєкту іншого акта без його включення до порядку денного та розгляду на пленарному засіданні, зокрема і проєкту закону про Державний бюджет України (ч. 1 ст. 94 Регламенту Верховної Ради України):

1) висновок комітету, до предмета відання якого належать питання конституційного права, про те, що *законопроєкт суперечить положенням Конституції України*, крім випадків, коли він стосується внесення змін до Конституції України;

2) висновок комітету, до предмета відання якого належать питання регламенту, про те, що *внесений законопроєкт, проєкт іншого акта оформлений та/або зареєстрований без дотримання вимог закону*, цього Регламенту та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів;

3) *відсутність фінансово-економічного обґрунтування законопроєкту*, проєкту іншого акта, якщо головний комітет чи відповідна тимчасова спеціальна комісія не вважають за можливе розглядати його без такого обґрунтування.

Повернений законопроєкт може бути повторно внесений на розгляд Верховної Ради України за умови усунення недоліків, що стали підставою для їх повернення (ч. 3 ст. 94 Регламенту Верховної Ради України).

Відповідно до ч. 5 ст. 154 Регламенту Верховної Ради України у разі відхилення Верховною Радою проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік, Кабінет Міністрів України зобов'язаний *у 7-денний строк* з дня набрання чинності

рішенням про його відхилення подати до Верховної Ради проєкт закону про Державний бюджет України на наступний рік з обґрунтуванням внесених змін. У такому разі *строки підготовки і розгляду проєкту* закону про Державний бюджет України на наступний рік у першому та другому читаннях *збільшуються на п'ять днів*.

Якщо ж проєкт закону про Державний бюджет не відхилено, то розпочинається підготовка до його розгляду на пленарному засіданні в першому читанні. Загалом проєкт закону про Державний бюджет України на наступний рік розглядається за процедурою трьох читань, з урахуванням особливостей, передбачених главою 27 Регламенту Верховної Ради України.

Народні депутати, комітети формують свої *пропозиції до проєкту закону про Державний бюджет України* на наступний рік і *не пізніше 1 жовтня* року, що передує плановому, *направляють їх до профільного комітету з питань бюджету*, з урахуванням таких вимог (ч. 1 ст. 156 Регламенту Верховної Ради України):

1) пропозиції мають узгоджуватися з Бюджетною декларацією, з урахуванням рекомендацій Верховної Ради України щодо бюджетної політики;

2) пропозиції щодо збільшення витрат та/або зменшення надходжень державного бюджету мають визначати джерела їх покриття, включаючи види та обсяги витрат, що підлягають скороченню. Такі пропозиції не можуть призводити до збільшення державного боргу і державних гарантій порівняно з їх граничним обсягом, передбаченим у поданому Кабінетом Міністрів України проєкті закону про Державний бюджет України на наступний рік;

3) пропозиції щодо зміни прогнозу доходів та фінансування бюджету можуть вноситися у разі, якщо виявлено неточності в його розрахунку комітетом, до предмета відання якого належать питання бюджету, та/або центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної фінансової і бюджетної політики.

У ст. 27 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» передбачено, що *комітети попередньо розглядають проєкт закону* про Державний бюджет України на відповідний

бюджетний період та *не пізніше 1 жовтня* року, що передує плановому, *подають свої пропозиції* щодо цього законопроєкту до профільного комітету та *мають право на виступ* свого представника в обговоренні питання при розгляді проєкту закону про Державний бюджет України в першому читанні.

Пропозиції, направлені до комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету, після 1 жовтня року, що передує плановому, та/або з порушенням установлених вимог, не розглядаються (ч. 2 ст. 156 Регламенту Верховної Ради України).

Відповідно до ч. 4 ст. 156 Регламенту Верховної Ради України комітет, до предмета відання якого належать питання бюджету, *не пізніше 15 жовтня* року, що передує плановому, розглядає пропозиції до проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік, висновки Рахункової палати і *готує висновки та пропозиції* до нього (які викладаються у вигляді проєкту постанови Верховної Ради України), а *також таблицю пропозицій* суб'єктів права законодавчої ініціативи, з урахуванням вимог п. п. 1–3 ч. 1 ст. 118 Регламенту Верховної Ради України. Показники, що містяться у висновках та пропозиціях до проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік, мають бути збалансованими.

Відповідно до ч. 4 ст. 20 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» проєкт закону про Державний бюджет України на наступний рік *до порядку денного сесії Верховної Ради включається позачергово без голосування*.

Проєкт постанови Верховної Ради України щодо висновків та пропозицій до проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік, а також *таблиця пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи* надаються народним депутатам *не пізніше ніж за два дні до розгляду Верховною Радою проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік у першому читанні* (ч. 5 ст. 156 Регламенту Верховної Ради України).

Перше читання проєкту закону про Державний бюджет України

Відповідно до ч. 1 ст. 157 Регламенту Верховної Ради України Верховна Рада розглядає проєкт закону про Державний бюджет

України на наступний рік у першому читанні *не пізніше 20 жовтня* року, що передує плановому. У разі якщо бюджетний період не співпадає з календарним роком, строки розгляду встановлюються за процедурним рішенням Верховної Ради (ч. 2 ст. 157 Регламенту Верховної Ради України).

У разі відхилення Верховною Радою України проєкту закону про Державний бюджет України після його представлення, *строки підготовки і розгляду проєкту закону про Державний бюджет України* на наступний рік у першому та другому читаннях *збільшуються на п'ять днів*.

У разі відставки Кабінету Міністрів України до подання до Верховної Ради України проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік або після відхилення Верховною Радою поданого проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік, *відлік строків розгляду* Верховною Радою проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік *припиняється і відновлюється* після подання до Верховної Ради проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік новосформованим Кабінетом Міністрів України (ч. 3 ст. 155 Регламенту Верховної Ради України).

У ч. 6 ст. 153 Регламенту Верховної Ради України передбачено, що під час розгляду Верховною Радою України питань, визначених главою 27 вказаного Регламенту, беруть участь уповноважені представники Кабінету Міністрів України.

Особливості першого читання проєкту закону України про Державний бюджет України визначені у ст. 157 Регламенту Верховної Ради України, серед них:

✓ розгляд починається з доповіді голови комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету, щодо висновків і пропозицій до законопроєкту та результатів його розгляду;

✓ проводиться за процедурою повного обговорення, з урахуванням особливостей, передбачених у цій статті;

✓ під час обговорення слово для виступу надається представникам комітетів за заявами у паперовій формі, депутатських фракцій (депутатських груп), народним депутатам,

представникам Кабінету Міністрів України та Рахункової палати;

✓ після завершення обговорення ставиться на голосування за основу підготовлений комітетом, до предмета відання якого належать питання бюджету, проєкт постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік.

Друге читання проєкту закону про Державний бюджет України

Після прийняття проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік у першому читанні *Кабінет Міністрів України* за участю уповноважених представників комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету, *готує та у 14-денний строк, але не пізніше 3 листопада* року, що передує плановому, *подає* до Верховної Ради проєкт закону про Державний бюджет України на наступний рік, *підготовлений відповідно до Бюджетних висновків* Верховної Ради України, разом із порівняльною таблицею щодо їх урахування з вмотивованими поясненнями стосовно неврахованих положень Бюджетних висновків Верховної Ради України, а також з порівняльною таблицею і поясненнями щодо відмінностей положень і показників такого проєкту закону порівняно з редакцією, що подавалася Кабінетом Міністрів України на перше читання (ч. 1 ст. 158 Регламенту Верховної Ради України).

Вказаний законопроєкт, разом із супровідними документами до нього, *надаються народним депутатам не пізніш як за десять днів до розгляду* питання на пленарному засіданні Верховної Ради України (ч. 2 ст. 158 Регламенту Верховної Ради України), а бюджетний комітет готує *висновок щодо врахування у цьому законопроєкті Бюджетних висновків Верховної Ради України* (при цьому пропозиції народних депутатів, комітетів до проєкту закону про Державний бюджет України, підготовленого до другого читання, не розглядаються) (ч. 3 ст. 158 Регламенту Верховної Ради України).

Особливості другого читання проєкту закону про Державний бюджет України передбачені у ст. 158 Регламенту Верховної Ради України, серед них:

✓ *розгляд* у другому читанні проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік *завершується не пізніше 20 листопада року*, що передує плановому;

✓ розгляд *починається з доповіді члена Кабінету Міністрів України,* відповідального за формування та реалізацію державної фінансової і бюджетної політики, щодо доопрацьованого, з урахуванням Бюджетних висновків Верховної Ради, цього законопроєкту;

✓ Голова комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету, доповідає висновок комітету щодо врахування Бюджетних висновків Верховної Ради України у підготовленому до другого читання законопроєкті;

✓ після доповідей члена Кабінету Міністрів України, відповідального за формування та реалізацію державної фінансової і бюджетної політики, та голови комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету, проводиться обговорення в порядку, визначеному ст. 30 Регламенту Верховної Ради України, яка регулює процедуру повного обговорення питань на пленарному засіданні Верховної Ради України;

✓ *у другому читанні приймаються*: граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) державного бюджету, граничний обсяг державного боргу та граничний обсяг надання державних гарантій; загальна сума доходів, видатків та кредитування державного бюджету; розмір мінімальної заробітної плати на відповідний бюджетний період, розмір прожиткового мінімуму на відповідний бюджетний період у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для основних соціальних і демографічних груп населення та рівень забезпечення прожиткового мінімуму на відповідний бюджетний період; бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів та інші положення, необхідні для формування місцевих бюджетів;

✓ після обговорення Верховна Рада України проводить голосування щодо прийняття у другому читанні проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік, *з урахуванням висновку комітету, до предмета відання якого належать питання бюджету*, щодо врахування у цьому законопроєкті Бюджетних висновків Верховної Ради України;

✓ якщо Верховною Радою України не прийнято рішення про прийняття проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні, проводиться розгляд і голосування статей, на розгляді і голосуванні яких наполягають народні депутати;

✓ у разі якщо під час голосування статей показники проєкту бюджету залишаються збалансованими, ставиться на голосування пропозиція щодо прийняття проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні та загалом, в іншому разі Верховна Рада України відкладає на визначений строк (але *не більш як на два дні)* голосування щодо прийняття проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні для забезпечення збалансованості показників проєкту бюджету комітетом, до предмета відання якого належать питання бюджету. Так, Верховна Рада України може прийняти *рішення про направлення цього законопроєкту до Кабінету Міністрів України для підготовки на повторне друге читання* (з визначенням строків та критеріїв такої підготовки);

✓ якщо під час прийняття проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні в тексті цього законопроєкту виникають суперечності і помилки, які виключають можливість застосування його норм після остаточного прийняття та набрання чинності, розгляд відповідних статей законопроєкту переноситься на третє читання.

Третє читання проєкту закону про Державний бюджет України

У разі прийняття проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік, у другому читанні проводиться голосування про прийняття цього законопроєкту загалом (ч. 8 ст. 158 Регламенту Верховної Ради України). Так, комітет, до предмета відання якого належать питання бюджету, *не пізніше 25 листопада* року, що передує плановому, готує його до третього читання (ч. 1 ст. 159 Регламенту Верховної Ради України).

Комітет, до предмета відання якого належать питання бюджету, готує пропозиції щодо усунення суперечностей і помилок у тексті статей проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік, розгляд яких перенесено на третє читання, та подає порівняльну таблицю таких статей і остаточну редакцію законопроєкту. Після прийняття проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні пропозиції народних депутатів, комітетів до нього не розглядаються (ч. 2 ст. 159 Регламенту Верховної Ради України).

Особливості третього читання проєкту закону про Державний бюджет України визначені у ст. 159 Регламенту Верховної Ради України, серед них:

✓ після доповіді голови бюджетного комітету та співдоповіді члена Кабінету Міністрів України, відповідального за формування та реалізацію державної фінансової і бюджетної політики, про пропозиції щодо усунення суперечностей і помилок у тексті статей проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік, *проводиться голосування пропозицій комітету*, до предмета відання якого належать питання бюджету, щодо усунення суперечностей і помилок у тексті статей проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік та прийняття проєкту закону загалом;

✓ *у разі неприйняття* проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік загалом, цей законопроєкт за рішенням Верховної Ради України *направляється на повторне третє читання* з визначенням строків його наступного розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради.

Закон про Державний бюджет України приймається Верховною Радою України до 1 грудня року, що передує плановому.

Протягом *3 днів з дня прийняття* Верховною Радою України закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України подає Президенту України обґрунтування і розрахунки щодо бюджетних показників такого закону, змінених порівняно з проєктом закону про Державний бюджет України, поданим Кабінетом Міністрів України до Верховної

Ради України на розгляд у першому читанні (ч. 2 ст. 39 БК України). Президент України може підписати закон чи скористатися правом вето.

Розгляньте особливості ветування Президентом України законів, зокрема, про державний бюджет.

Розгляд проєкту та прийняття рішення про місцевий бюджет

Порядок та терміни подання виконавчим комітетом відповідної місцевої ради схваленого проєкту рішення про місцевий бюджет врегульовані регламентами відповідних рад, а останнім часом міськими радами затверджуються Бюджетні регламенти, які деталізують порядок підготовки, схвалення та затвердження прогнозів місцевих бюджетів та рішень про місцеві бюджети. Наприклад, рішення Київської міської ради від 16.05.2019 р. № 903/7559, яким затверджено нову редакцію Бюджетного регламенту.

Повноваження із затвердження місцевого бюджету відповідним рішенням місцевої ради *закріплено за відповідними місцевими радами* (див.: п. 23 ч. 1 ст. 26, п. 17 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Місцеві бюджети відповідно до ч. 2 ст. 77 БК України затверджуються рішенням Верховної Ради АРК, відповідної місцевої ради, яке приймається *до 25 грудня (включно) року*, що передує плановому.

Згідно з ч. 1 ст. 77 БК України Верховна Рада АРК, відповідні місцеві ради при затвердженні місцевих бюджетів мають врахувати обсяги міжбюджетних трансфертів та інші положення (необхідні для формування місцевих бюджетів), затверджені Верховною Радою України при прийнятті проєкту закону про Державний бюджет України у другому читанні. Окрім цього, у двотижневий строк з дня офіційного опублікування закону про Державний бюджет України Верховна Рада АРК, відповідна місцева рада приводять обсяги міжбюджетних трансфертів у відповідність із законом про Державний бюджет України (абз. 3 ч. 2 ст. 77 БК України).

4. Виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет)

Виконання бюджету – це забезпечення повного та своєчасного надходження до бюджетів усіх передбачених законодавством доходів та інших надходжень, а також здійснення всіх запланованих видатків, кредитування за рахунок коштів бюджету й інших витрат. Виконання бюджетів здійснюється за надходженнями і за витратами.

Виконання бюджетів за надходженнями, з огляду на види надходжень, можна розмежовувати на окремі бюджетно-правові процедури, що тривають протягом бюджетного періоду. Кожна з них спрямована на забезпечення надходження бюджетних коштів на відповідні рахунки бюджетів, відкриті в органах Державної казначейської служби України, а також у випадках, передбачених БК України, – в банках.

При *виконанні бюджетів за витратами* відбувається виконання його передусім в частині видатків, тобто фінансування заходів і бюджетних програм у межах затверджених видатків бюджету, а також у частині кредитування бюджету (надання кредитів за рахунок бюджетних коштів).

На стадії виконання бюджету здійснюється також *контроль за цільовим, ефективним та раціональним використанням бюджетних коштів*, які доводяться до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів у межах установлених бюджетних асигнувань відповідно до взятих ними на себе бюджетних зобов'язань.

Кабінет Міністрів України відповідальний за організацію виконання Державного бюджету України та забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України. Так, відповідно до ст. 116 Конституції України і ст. 47 БК України Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Державного бюджету України, здійснює загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету України, координує діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

Загальна організація та управління виконанням Державного бюджету України, а також координація діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання держбюджету здійснюється Міністерством фінансів України як центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики (ч. 1 ст. 42 БК України). Натомість загальна організація та управління виконанням відповідного місцевого бюджету, а також координація діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання цих бюджетів здійснюється місцевими фінансовими органами (ч. 1 ст. 78 БК України).

Відповідно до ст. ст. 42, 43 БК України при виконанні державного бюджету і місцевих бюджетів застосовується ***казначейське обслуговування бюджетних коштів***.

За рішенням відповідної місцевої ради, при виконанні місцевих бюджетів обслуговування бюджетних коштів у частині бюджету розвитку та власних надходжень бюджетних установ може здійснюватися установами банків державного сектору (ч. 2 ст. 78 БК України). Розгляньте приклади застосування в Україні змішаної казначейсько-банківської системи виконання бюджетів.

Казначейство України забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення ***єдиного казначейського рахунку*** – рахунку, який відкритий центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів (Державній казначейській службі України, за текстом БК України – Казначейство України), у НБУ для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів НБУ, на якому консолідуються кошти державного та місцевих бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, кошти інших клієнтів, які відповідно до законодавства знаходяться на казначейському обслуговуванні (включаючи кошти, зараховані на єдиний рахунок) (п. 23^1 ч. 1 ст. 2 БК України).

Єдиний казначейський рахунок є своєрідним «каналом» зв'язку з банківською системою, а тому на його функціонування, а також функціонування «внутрішніх» рахунків, відкритих у його

межах Казначейством України, на здійснення розрахунків із застосуванням його функціоналу, поширюються положення законодавства про відкриття рахунків в Україні в національній та іноземній валюті і здійснення розрахунків, зокрема Законів України «Про платіжні послуги», «Про Національний банк України» тощо.

Державний і місцеві бюджети виконують за відповідними розписами. ***Розпис бюджету*** – це документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації (п. 46 ч. 1 ст. 2 БК України).

Саме із затвердження розпису бюджету розпочинається реальне виконання бюджету. Зокрема, в ст. 46 БК України закріплено, що встановлення бюджетних асигнувань розпочинається саме в межах затвердженого розпису. Розпис бюджету містить розбивку бюджетних надходжень та бюджетних призначень (повноважень щодо здійснення видатків) за відповідними календарними періодами, тоді як закон про Державний бюджет закріплює загальні річні суми за окремими показниками. Так, розпис доходів державного бюджету поділяється на річний розпис доходів загального і спеціального фондів державного бюджету та помісячний розпис доходів загального фонду державного бюджету.

Розпис Державного бюджету на відповідний рік має бути збалансованим і передбачати: 1) розпис доходів державного бюджету; 2) розпис фінансування державного бюджету; 3) розпис асигнувань державного бюджету; 4) розпис повернення кредитів до державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету; 5) річний розпис витрат спеціального фонду державного бюджету з розподілом за видами надходжень; 6) помісячний розпис спеціального фонду державного бюджету.

Ознайомтесь детальніше з положеннями щодо розпису бюджету: ст. ст. 44, 52 БК України; Інструкцією про складання і виконання розпису державного бюджету України, яка затверджена наказом Міністерства фінансів України від 28.01.2002 р. № 57 (у редакції наказу від 14.06.2004 р. № 386 зі змінами та доповненнями).

Міністерство фінансів України здійснює прогнозування та аналіз доходів бюджету (ч. 1 ст. 45 БК України). Так, Міністерство фінансів України проводить щомісячну оцінку відповідності надходжень державного бюджету показникам, установленим Державним бюджетом України та розписом державного бюджету на відповідний період (ч. 2 ст. 52 БК України). Перевиконання за підсумками трьох кварталів надходжень Державного бюджету України, врахованих у розписі Державного бюджету України на відповідний період, більше ніж на 15% або недоотримання за підсумками кварталу надходжень загального фонду Державного бюджету України, врахованих у розписі Державного бюджету України на відповідний період, більше ніж на 15% є підставами для внесення змін до закону України про Державний бюджет України (ч. 1 ст. 52 БК України). Відповідно, за необхідності та за наявності підстав, передбачених у п. 3.1 Інструкції про складання і виконання розпису Державного бюджету України, протягом бюджетного періоду до розпису можуть бути внесені зміни.

Місцевий бюджет також виконується за розписом, який затверджується керівником місцевого фінансового органу. До затвердження розпису місцевого бюджету затверджується тимчасовий розпис місцевого бюджету на відповідний період. Керівник місцевого фінансового органу протягом бюджетного періоду забезпечує відповідність розпису місцевого бюджету встановленим бюджетним призначенням (ч. 3 ст. 78 БК України).

Особливості виконання місцевих бюджетів передбачені ст. 78 БК України. Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад або сільські голови (якщо відповідні виконавчі органи не створені згідно із законом) забезпечують виконання відповідних місцевих бюджетів. Місцеві фінансові органи здійснюють загальну організацію та управління виконанням відповідного місцевого бюджету, координують діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету як за доходами, так і за витратами.

Казначейське обслуговування місцевих бюджетів здійснюється органами, що здійснюють казначейське

обслуговування бюджетних коштів, відповідно до ст. 43 БК України.

Органи, що контролюють справляння надходжень бюджету, забезпечують своєчасне та в повному обсязі надходження до місцевих бюджетів податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів місцевих бюджетів відповідно до законодавства.

Державна казначейська служба України також веде облік усіх надходжень, що належать місцевим бюджетам, та за поданням органів, що контролюють справляння надходжень бюджету, погодженим з відповідними місцевими фінансовими органами, здійснює повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету. Податки і збори (обов'язкові платежі) та інші доходи місцевого бюджету визнаються зарахованими до місцевого бюджету з дня зарахування на єдиний казначейський рахунок і не можуть акумулюватися на рахунках органів, що контролюють справляння надходжень бюджету.

Розгляньте детальніше особливості виконання бюджетів за доходами та видатками.

Заборонено проведення розрахунків з бюджетом у не грошовій формі, у тому числі шляхом взаємозаліку, застосування векселів, бартерних операцій та зарахування зустрічних платіжних вимог у фінансових установах, за винятком операцій, пов'язаних з державним боргом, та випадків, передбачених законом про Державний бюджет України. У разі зміни місцезнаходження суб'єктів господарювання – платників податків, сплата визначених законодавством податків і зборів (обов'язкових платежів) після реєстрації здійснюється за місцем попередньої реєстрації до закінчення поточного бюджетного періоду (ч. 8 ст. 45 БК України).

Виконання бюджетів за доходами

Податки і збори та інші доходи державного бюджету зараховуються безпосередньо на єдиний казначейський рахунок і не можуть акумулюватися на рахунках органів, що контролюють справляння надходжень бюджету (за винятком установ України, які функціонують за кордоном) (ч. 4 ст. 45 БК України). Податки, збори, інші доходи державного бюджету

визнаються зарахованими до державного бюджету з дня зарахування на єдиний казначейський рахунок.

Місцевий фінансовий орган за участю органів, що контролюють справляння надходжень бюджету, у процесі виконання місцевого бюджету за доходами здійснює прогнозування та аналіз доходів відповідного бюджету. Податки, збори, інші доходи місцевого бюджету визнаються зарахованими до місцевого бюджету з дня зарахування відповідно на єдиний казначейський рахунок та рахунки, відкриті в установах банків державного сектору згідно з частиною другою цієї статті, і не можуть акумулюватися на рахунках органів, що контролюють справляння надходжень бюджету (ч. 5 ст. 78 БК України).

Особливості сплати (перерахування) податків і зборів врегульовані ПК України та чч. 2-4 ст. 64 БК України.

Забороняється проведення розрахунків з бюджетом у негрошовій формі, у тому числі шляхом взаємозаліку, застосування векселів, бартерних операцій та зарахування зустрічних платіжних вимог у фінансових установах, за винятком операцій, пов'язаних з державним боргом, та випадків, передбачених законом про Державний бюджет України.

Стадії виконання бюджету за видатками та кредитуванням (ст. 46 БК України):

1) установлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі та в межах затвердженого розпису бюджету;

2) затвердження кошторисів, паспортів бюджетних програм, а також порядків використання бюджетних коштів;

3) взяття бюджетних зобов’язань;

4) отримання товарів, робіт і послуг;

5) здійснення платежів відповідно до взятих бюджетних зобов’язань;

6) використання товарів, робіт і послуг для виконання завдань бюджетних програм;

7) повернення кредитів до бюджету (щодо кредитування бюджету).

Виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів за видатками та кредитуванням здійснюється відповідо до статей 46-51 БК України (ч. 6 ст. 78 БК України).

Ознайомтесь із такими нормативно-правовими актами: Порядок казначейського обслуговування державного бюджету за витратами, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 24.12.2012 р. № 1407; Порядок казначейського обслуговування місцевих бюджетів, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 23.08.2012 р. № 938.

Бюджетне призначення – це повноваження головного розпорядника бюджетних коштів, надане БК України законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), яке має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування (п. 8 ч. 1 ст. 2 БК України).

Бюджетне асигнування – це повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження (п. 6 ч. 1 ст. 2 БК України). Відповідно до ч. 6 ст. 22 БК України бюджетні асигнування можуть доводитися і до одержувачів бюджетних коштів, залучених до виконання бюджетної програми.

На підставі одержаних обсягів бюджетних асигнувань уточнюються проєкти та затверджуються головними розпорядниками бюджетних коштів *кошториси* бюджетних установ (плани асигнувань (за винятком надання кредитів з бюджету) загального фонду бюджету, плани надання кредитів із загального фонду бюджету, плани спеціального фонду бюджету (за винятком власних надходжень бюджетних установ та відповідних видатків), плани використання бюджетних коштів та помісячних планів використання бюджетних коштів для закладів вищої освіти та наукових установ) та *плани використання бюджетних коштів*, що є індивідуально-правовими фінансово-плановими документами одержувачів бюджетних коштів – розподілом бюджетних асигнувань у розрізі видатків бюджету, структура яких відповідає повній економічній

класифікації видатків бюджету та класифікації кредитування бюджету.

Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228.

Кошторис – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період установлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень (п. 30 ч. 1 ст. 2 БК України). Саме Казначейство України здійснює контроль за відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів розпису бюджету (ч. 2 ст. 47 БК України).

Для одержувачів бюджетних коштів особливим фінансово-плановим актом є план використання бюджетних коштів, який затверджується їх керівниками за погодженням з розпорядниками, через яких вони отримують бюджетні кошти (див.: ч. ч. 5, 6 ст. 22 БК України).

Окрім цього, головний розпорядник бюджетних коштів розробляє та протягом 45 днів з дня набрання чинності законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) затверджує за погодженням з Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) паспорт бюджетної програми. Правила складання паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання затверджені наказом Міністерства фінансів України «Про паспорти бюджетних програм» від 29.12.2002 р. № 1098.

З моменту затвердження кошторису (плану витрачання коштів та настання бюджетного періоду) розпорядник (одержувач) бюджетних коштів має право брати зобов'язання, що обумовлює наступну стадію – взяття бюджетних зобов'язань. ***Бюджетне зобов'язання*** – це будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з

якими необхідно здійснити платежі протягом цього самого періоду або у майбутньому (п. 7 ч. 1 ст. 2 БК України).

Розпорядники бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання та здійснюють платежі лише в межах бюджетних асигнувань, установлених кошторисами, враховуючи необхідність виконання бюджетних зобов'язань минулих років; довгострокових зобов'язань за енергосервісом, узятих на облік органами Казначейства України; довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства, узятих на облік органами Казначейства України; середньострокових зобов'язань за договорами щодо забезпечення судноплавного стану внутрішніх водних шляхів та судноплавних шлюзів; середньострокових зобов'язань у сфері охорони здоров'я; середньострокових зобов'язань за договорами на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг; щодо завдань (проєктів) Національної програми інформатизації – після їх погодження з Генеральним державним замовником Національної програми інформатизації (ч. 1 ст. 48 БК України).

Одержувачі бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання відповідно до плану використання бюджетних коштів у межах доведених до них бюджетних асигнувань (п. 9 ч. 5, ч. 6 ст. 22 БК України).

Зобов'язання, які виникають у бюджетних установ, які в бюджетному процесі набувають правового статусу розпорядників бюджетних коштів, мають різну правову природу:

1) публічно-правові: а) податкові зобов'язання; б) зобов'язання зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; в) зобов'язання, що випливають з адміністративних договорів; г) зобов'язання зі сплати адміністративних зборів, судових зборів та інших публічних зборів; д) зобов'язання зі сплати штрафів і пені, інші;

2) приватноправові: а) з виплати заробітної плати; б) цивільно-правові зобов'язання; в) господарські та інші.

Важливим є те, що розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, з метою розміщення замовлення, за результатами якого укладається господарське зобов'язання, що виконується за

рахунок бюджетних коштів, повинні додержуватися положень як БК України, так і Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р., інших законів, що регулюють оборонні закупівлі та інші спеціальні види публічних закупівель. Порядок функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків визначено постановою Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р № 166.

Зобов'язання набуває правового режиму бюджетного зобов'язання тільки після його реєстрації в органах Державної казначейської служби України.

Проаналізуйте процедуру реєстрації бюджетних зобов'язань в органах Державної казначейської служби України. Ознайомтесь із такими нормативно-правовими актами: Порядок реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів в органах Державної казначейської служби України, який затверджений наказом Міністерства фінансів України від 02.03.2012 р. № 309; Методичні рекомендації щодо переліку підтвердних документів для реєстрації бюджетних зобов'язань та проведення платежів, затверджені наказом Державної казначейської служби України від 29.04.2013 р. № 68.

Наступною стадією виконання бюджету за видатками і кредитуванням є *одержання товарів, робіт та послуг*. Так, за своїм фактичним змістом отримання товарів, робіт, послуг є діями, спрямованими на виконання відповідних зобов'язань, тобто вони здійснюються в межах приватноправових відносин (цивільних, господарських, трудових тощо) та публічно-правових (сплата податків, ЄСВ, централізоване постачання товарів тощо), тобто на них поширюється дія не лише БК України, а й інших законів, зокрема, ПК України, ЦК України, ГК України, Закону України «Про публічні закупівлі» тощо.

Проаналізуйте міжгалузеву природу відносин, пов'язаних із отриманням та використанням бюджетних коштів, розмежуйте публічні та приватні правовідносини.

Одержання товарів, робіт і послуг належно оформлюється підтвердними документами, після чого відбувається реєстрація у

відповідному органі Казначейства України ***бюджетного фінансового зобов'язання*** – зобов'язання розпорядника бюджетних коштів (одержувача бюджетних коштів) сплатити кошти за будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду відповідно до законодавства. Факт отримання товарів, надання послуг чи виконання робіт фіксується документально розпорядником (одержувачем) бюджетних коштів у відповідних у підтвердних документах (актах виконаних робіт, актах приймання виконаних будівельних робіт, актах приймання-передачі наданих послуг, актах приймання-передавання товарної продукції, тощо), примірний перелік яких наведено в Методичних рекомендаціях щодо переліку підтвердних документів для реєстрації бюджетних зобов'язань та проведення платежів, що затверджені наказом Державної казначейської служби України від 29.04.2013 р. № 68.

Далі – *здійснення платежів відповідно до взятих бюджетних зобов'язань, а також відповідно до зареєстрованих фінансових бюджетних зобов'язань*. Розпорядник бюджетних коштів після отримання товарів, робіт і послуг відповідно до умов взятого бюджетного зобов'язання, приймає рішення про їх оплату та надає доручення на здійснення платежу органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів, якщо інше не передбачено бюджетним законодавством, визначеним п. 5 ч. 1 ст. 4 БК України (ч. 1 ст. 49 БК України). У п. 5 ч. 1 ст. 4 БК України йдеться про постанови Уряду. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення розпорядниками (одержувачами) бюджетних коштів попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти» від 04.12.2019 р. № 1070, передбачає винятковий перелік випадків, за яких допускається попередня оплата. Наприклад, розпорядники (одержувачі) бюджетних коштів (окрім закордонних дипломатичних установ) у договорах про закупівлю товарів, робіт і послуг за бюджетні кошти можуть передбачати попередню оплату в разі закупівлі:

✓товарів, робіт і послуг за поточними видатками – на строк не більше трьох місяців;

✓товарів, робіт і послуг за капітальними видатками та державними контрактами (договорами); періодичних видань – на строк не більше 12 місяців;

✓товарів, робіт і послуг, що закуповуються за зовнішньоекономічними контрактами (договорами), укладеними на виконання міжнародних зобов'язань; товарів, робіт і послуг, що закуповуються для забезпечення національної безпеки та оборони держави; товарів, робіт і послуг, що закуповуються для забезпечення участі України у міжнародних, національних та всесвітніх виставкових заходах, – на строк не більше 24 місяців.

Розмір та строк попередньої оплати в межах зазначених строків, кількість платежів з попередньої оплати в межах строку, а також положення щодо здійснення в поточному бюджетному періоді попередньої оплати тих товарів, робіт і послуг, визначаються головним розпорядником бюджетних коштів, на підставі необхідності, що обґрунтовується, зокрема, реальним станом поставки товару, виконання робіт, надання послуг, помісячним розподілом бюджетних асигнувань, сезонністю робіт, циклом виробництва.

Платіж у бюджетному процесі – це виконання бюджетних, боргових, гарантійних чи податкових зобов'язань, що виникли в поточному або попередніх бюджетних періодах (п. 41 ч. 1 ст. 2 БК України).

Казначейство України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі: 1) наявності відповідного бюджетного зобов'язання для платежу у бухгалтерському обліку виконання бюджету; 2) наявності затвердженого в установленому порядку паспорта бюджетної програми; 3) наявності у розпорядників бюджетних коштів відповідних бюджетних асигнувань (ч. 2 ст. 49 БК України). Якщо платіж за рахунок бюджетних коштів здійснюється за результатами публічної закупівлі, то Казначейство (його територіальні органи) керується ч. 2 ст. 7 Закону України «Про публічні закупівлі», вживаючи таких заходів: 1) до здійснення оплати за договором про закупівлю перевіряє наявність річного

плану, договору про закупівлю та звіту про результати проведення закупівлі з використанням електронної системи закупівель, що підтверджують проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі та за результатами якої укладено договір про закупівлю; 2) не допускає здійснення платежів із рахунка замовника згідно з узятим фінансовим зобов'язанням за договором про закупівлю у випадках: відсутності або невідповідності встановленим законодавством вимогам необхідних документів, передбачених п. 1 ч. 2 ст. 7 Закону; відміни процедури закупівлі/спрощеної закупівлі; набрання законної сили рішенням суду про визнання результатів процедури закупівлі/спрощеної закупівлі недійсною та/або договору про закупівлю нікчемним; оскарження відповідно до ст. 18 цього Закону на період призупинення процедури закупівлі; наявності відповідного рішення органу оскарження відповідно до ст. 18 цього Закону.

Суспільні відносини, пов'язані з підготовкою і оприлюдненням інформації розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів про здійснені платежі, а також умови та порядок забезпечення доступу до інформації про використання коштів державного і місцевих бюджетів, урегульовані Законом України «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02.2015 р.

Використання товарів, робіт і послуг для виконання завдань бюджетних програм охоплює відносини із взяття на бухгалтерський облік (баланс) відповідних закуплених товарів та володіння і користування ними в цілях досягнення мети відповідної бюджетної програми. При цьому розпорядники та одержувачі бюджетних коштів керуються Порядком застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, який затверджений наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2015 р. № 1219, а також Інструкцією щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету, що затверджена наказом Міністерства фінансів України від 12.03.2012 р. № 333.

Окремі законодавчі обмеження щодо використання майна (в тому числі товарів, закуплених за рахунок бюджетних коштів) встановлені у низці актів законодавства, зокрема: ст. 9, ч. 3 ст. 15

Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 03.10.2019 р. (заборона щодо здачі в оренду); ст. 14 Закону України «Про іпотеку[1]» від 05.06.2003 р. (щодо особливостей іпотеки об'єктів права державної чи комунальної власності); ст. 4 Закону України «Про заставу[2]» від 02.10.1992 р.; ст. 5 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. (щодо списання об'єктів державної власності); Методиці розрахунку орендної плати за державне майно, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 28.04.2021 р. № 630; Порядку списання об'єктів державної власності, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 08.11.2007 р. № 1314.

Особливості *повернення кредитів до бюджету* (щодо кредитування бюджету) висвітлюються в підрозділі 6.4 цього підручника.

Внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет)

Зміни до закону про Державний бюджет України можуть вноситися винятково законами про внесення змін до закону про Державний бюджет України. Міністерство фінансів України проводить щомісячну оцінку відповідності надходжень державного бюджету показникам, установленим Державним бюджетом України та розписом державного бюджету на відповідний період. Кабінет Міністрів України проводить щоквартальну оцінку відповідності основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України показникам, урахованим під час затвердження Державного бюджету України на відповідний бюджетний період (ст. 52 БК України).

[1] ***Іпотека*** – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном (неподільним об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості), що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником, забезпеченого іпотекою, зобов'язання задовольнити свої вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами такого боржника у встановленому порядку.

[2] ***Застава*** – це спосіб забезпечення зобов'язань, якщо інше не встановлено законом. У податкових правовідносинах існує податкова застава.

До кожного проекту закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України, внесеного до Верховної Ради України (крім поданих Кабінетом Міністрів України проектів законів, розробником яких є Міністерство фінансів України), Міністерство фінансів України подає до Комітету Верховної Ради України з питань бюджету експертний висновок, який має містити інформацію щодо такого законопроекту, визначену абз. 2 ч. 2 ст. 27 БК України, а також інформацію щодо можливостей фінансового забезпечення такого законопроекту у відповідному бюджетному періоді та на середньостроковий період (ч. 1 ст. 52 БК України).

Підстави для внесення змін до закону про Державний бюджет України:

1) відхилення оцінки основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України від прогнозу, врахованого під час затвердження Державного бюджету України на відповідний бюджетний період;

2) перевиконання за підсумками трьох кварталів надходжень загального фонду Державного бюджету України, врахованих у розписі Державного бюджету України на відповідний період, більше ніж на 15% відповідно до ч. 1 ст. 53 БК України;

3) недоотримання за підсумками кварталу надходжень загального фонду Державного бюджету України, передбачених розписом Державного бюджету України на відповідний період, більше ніж на 15% відповідно до ч. 2 ст. 54 БК України;

4) необхідність збільшення обсягу коштів резервного фонду державного бюджету;

5) необхідність передачі коштів між загальним та спеціальним фондами державного бюджету відповідно до ч. 7 ст. 13 БК України;

6) перевищення очікуваного обсягу витрат на обслуговування та погашення державного боргу, витрат, пов'язаних з виконанням гарантійних зобов'язань держави, та видатків на виплати за державними деривативами над обсягом коштів, визначеним законом про Державний бюджет України на таку мету, відповідно до абз. 2 ч. 6 ст. 16, ч. 7 ст. 17 та п. 35 розділу VI БК України;

7) необхідність оптимізації структури витрат державного бюджету в межах загального обсягу видатків та надання кредитів, затвердженого законом про Державний бюджет України, для забезпечення ефективного виконання Державного бюджету України, крім випадків, передбачених ч. ч. 6–9 ст. 23 БК України;

8) зміни обставин у процесі виконання Державного бюджету України, що вимагають менших бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів відповідно до ч. 3 ст. 23 БК України;

9) зарахування до загального чи спеціального фонду встановленого законом нового виду доходу державного бюджету на період до внесення відповідних змін до цього Кодексу відповідно до ч. 4 ст. 29 БК України;

10) необхідності зменшення бюджетних асигнувань за порушення бюджетного законодавства відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 117 БК України.

Проєкт закону про внесення змін до закону про Державний бюджет України може розглядатися у Верховній Раді України лише у разі наявності експертного висновку Міністерства фінансів України (крім поданих Кабінетом Міністрів України проєктів законів, розробником яких є Міністерство фінансів України) (ч. 3 ст. 52 БК України).

Рішення про внесення змін до рішення про місцевий бюджет ухвалюється Верховною Радою АРК, відповідною місцевою радою на підставі офіційного висновку місцевого фінансового органу про перевиконання чи недовиконання дохідної частини загального фонду, про обсяг залишку коштів загального та спеціального фондів (окрім власних надходжень бюджетних установ) відповідного бюджету. Факт перевиконання дохідної частини загального фонду місцевого бюджету визнається за підсумками першого півріччя та наступних звітних періодів з початку поточного бюджетного періоду на підставі офіційних висновків місцевого фінансового органу за умови перевищення доходів загального фонду місцевого бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів), врахованих у розписі місцевого бюджету на відповідний період, не менше ніж на 5%. Факт недоотримання доходів загального фонду місцевого бюджету визнається на підставі офіційного висновку місцевого фінансового

органу за підсумками квартального звіту в разі недоотримання доходів загального фонду місцевого бюджету, врахованих у розписі місцевого бюджету на відповідний період, більше ніж на 15% (ч. 7 ст. 78 БК України).

Рішення про внесення змін до рішення про місцевий бюджет можуть бути ухвалені Верховною Радою АРК, відповідною місцевою радою, з урахуванням положень ст. 52 БК України, в разі необхідності перерозподілу бюджетних призначень між головними розпорядниками бюджетних коштів (за наявності відповідного обґрунтування) та в інших випадках, передбачених законодавством.

Не пізніше 31 грудня поточного бюджетного періоду або останнього дня іншого бюджетного періоду Казначейство України закриває всі рахунки, відкриті у поточному бюджетному періоді для виконання бюджету. Порядок закриття рахунків поточного бюджетного періоду та відкриття рахунків наступного бюджетного періоду визначається Міністерством фінансів України. За виняткових обставин Міністр фінансів України може визначити інший термін закриття рахунків, який має настати не пізніше як через п'ять робочих днів після закінчення бюджетного періоду (ч. 1 ст. 57 БК України).

Залишки коштів державного бюджету на кінець бюджетного періоду установ України, які функціонують за кордоном, на рахунках, відкритих у банківських установах країн їх місцезнаходження, а також залишки коштів власних надходжень державних і комунальних закладів вищої освіти, наукових установ та закладів культури, отриманих як плата за послуги, що надаються ними згідно з основною діяльністю, благодійні внески та гранти, на поточних рахунках у банках державного сектору зберігаються на таких рахунках для здійснення видатків у наступному бюджетному періоді відповідно до кошторисів (ч. 2 ст. 57 БК України).

На кінець бюджетного періоду Казначейство України зберігає залишки коштів на рахунках спеціального фонду державного бюджету та щодо субвенцій із спеціального фонду державного бюджету на рахунках спеціального фонду місцевих бюджетів для покриття відповідних витрат у наступному

бюджетному періоді, з урахуванням їх цільового призначення. У разі відсутності відповідних бюджетних призначень на наступний бюджетний період, залишки коштів спеціального фонду перераховуються до загального фонду державного бюджету.

5. Підготовка, розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього

Звітування про виконання бюджету відбувається як у межах бюджетного періоду (подання оперативних, місячних, квартальних звітів), коли безпосередньо виконується бюджет, так і за результатами його завершення (подання річних звітів). Зокрема, відповідно до ст. ст. 96, 97 Конституції України: при внесенні проєкту закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України подає доповідь про хід виконання Державного бюджету України; Кабінет Міністрів України подає відповідно до закону до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України, повний зміст якого має бути оприлюднений. Заслуховування звіту про виконання державного бюджету та прийняття щодо нього рішення є одним із елементів функції парламенту щодо здійснення контролю за діяльністю Уряду в сфері державних фінансів, і одночасно загалом у сфері публічних фінансів.

Порядок складання бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, звітності фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування затверджений наказом Міністерства фінансів України від 24.01.2012 р. № 44.

Складові стадії підготовки, розгляду звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього:

1) ведення особливого бухгалтерського обліку виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів органами Державної казначейської служби України (ст. ст. 56, 58 та 78 БК України);

2) спеціальний порядок закриття рахунків після закінчення бюджетного періоду (ст. 57 БК України);

3) здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства та забезпеченням ефективного і результативного

управління бюджетними коштами за результатами виконання бюджетів (глава 17 БК України);

4) обов'язкова звітність про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів усіма учасниками бюджетного процесу (ст. 58 БК України);

5) формування звітів про виконання бюджетів в частині видатків на основі показників звітів про виконання паспортів бюджетних програм; слід зазначити, що результати оцінки ефективності бюджетних програм (включаючи висновки органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, та висновки Рахункової палати) є, зокрема, підставою для відповідних пропозицій до проєкту бюджету на плановий бюджетний період та Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету), включаючи зупинення реалізації відповідних бюджетних програм (ч. 6 ст. 20 БК України);

6) особливий порядок формування та розгляду представницькими органами (Верховною Радою України, Верховною Радою АРК і місцевими радами) звітів про виконання бюджетів, що врегульований їх регламентами. Так, розгляд у Верховній Раді України річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України здійснюється за спеціальною процедурою, визначеною Регламентом Верховної Ради України (ч. 2 ст. 62 БК України), а відповідні місцеві ради затверджують річний звіт про виконання бюджету або приймають інше рішення з цього приводу (ч. 4 ст. 80 БК України) відповідно до регламенту такої ради.

Види звітності про виконання Державного бюджету України:

- ✓ оперативна звітність;
- ✓ місячна звітність;
- ✓ квартальна звітність;
- ✓ річна звітність.

Звітність про виконання місцевих бюджетів визначається відповідно до вимог, установлених щодо звітності про виконання Державного бюджету України у ст. ст. 58–61 БК України, а також відповідно до ст. 80 цього Кодексу.

Опрацюйте ст. ст. 58–62, ст. 80 БК України. Проаналізуйте проблеми, які виникають у процесі звітності про виконання Державного бюджету України.

5.3. Розпорядники та одержувачі бюджетних коштів

Учасники бюджетного процесу. Головні розпорядники бюджетних коштів. Розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня. Одержувачі та отримувачі бюджетних коштів.

Учасники бюджетного процесу – це органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами):

✓ *головні розпорядники бюджетних коштів* – це бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно до ст. 22 БК України отримують повноваження шляхом установлення бюджетних призначень (п. 18 ч. 1 ст. 2 БК України);

✓ *розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня* – бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань, довгострокових зобов'язань за енергосервісом, довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства, середньострокових зобов'язань у сфері охорони здоров'я та здійснення витрат бюджету. Такі розпорядники у своїй діяльності підпорядковані відповідному головному розпоряднику та (або) його діяльність координується через нього.

Є ще такі суб'єкти, як ***одержувачі бюджетних коштів*** – суб'єкти господарювання, громадські чи інші організації, які не мають статусу бюджетної установи, уповноважені розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримують на їх виконання кошти бюджету (п. 38 ч. 1 ст. 2 БК України).

Проаналізуйте норми бюджетного, господарського, цивільного законодавства та з'ясуйте, чи належать одержувачі бюджетних коштів до учасників бюджетного процесу.

О*держувачі бюджетних коштів* та *отримувачі бюджетних коштів* – це різні суб'єкти.

Ознайомтеся з науковою працею: Якимчук Н.Я. Проблеми становлення інституту одержувачів бюджетних коштів. Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. 2002. Вип. 147. С. 78–81.

Стаття 22 БК України чітко визначає можливий склад головних розпорядників бюджетних коштів усіх рівнів і критерії набуття такого правового статусу. Так, головних розпорядників бюджетних коштів можна згрупувати за рівнем бюджету в бюджетній системі України (та нормативно-правовим актом, яким затверджено відповідний бюджет та передбачено для них бюджетні призначення): 1) головні розпорядники коштів державного бюджету; 2) головні розпорядники коштів бюджету АРК; 3) головні розпорядники коштів місцевого бюджету.

Відповідно до ч. 1 ст. 22 БК України ***головними розпорядниками бюджетних коштів*** можуть бути винятково:

1) *за бюджетними призначеннями, визначеними законом про Державний бюджет України*, – установи, уповноважені забезпечувати діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України в особі їх керівників; міністерства, Національне антикорупційне бюро України, Служба безпеки України, Конституційний Суд України, Верховний Суд, вищі спеціалізовані суди, Вища рада правосуддя та інші органи, безпосередньо визначені Конституцією України, в особі їх керівників, а також Державна судова адміністрація України, Національна академія наук України, Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія правових наук України, Національна академія мистецтв України, інші установи, уповноважені законом або Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у відповідній сфері, в особі їх керівників;

2) *за бюджетними призначеннями, визначеними рішенням про бюджет АРК*, – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради АРК та

Ради міністрів АРК, а також міністерства та інші органи влади АРК в особі їх керівників;

3) *за бюджетними призначеннями, визначеними іншими рішеннями про місцеві бюджети*, – місцеві державні адміністрації, виконавчі органи та апарати місцевих рад (секретаріат Київської міської ради), структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад в особі їх керівників.

Розмежуйте функції головних розпорядників коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності судів, зокрема, функції Верховного Суду, Державної судової адміністрації України, Вищої ради правосуддя.

Головні розпорядники коштів Державного бюджету України затверджуються законом про Державний бюджет України, а головні розпорядники коштів місцевих бюджетів визначаються рішенням про місцевий бюджет, шляхом установлення їм бюджетних призначень.

Функції головного розпорядника бюджетних коштів (ч. 5 ст. 22 БК України):

1) розробляє план діяльності на середньостроковий період (включаючи заходи щодо реалізації інвестиційних проєктів), з урахуванням Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету), закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет), прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку;

1^{-1}) організовує та забезпечує складання бюджетної пропозиції, з урахуванням Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету), схваленої (схваленого) у попередньому бюджетному періоді, і подає її Міністерству фінансів України (місцевому фінансовому органу);

2) організовує та забезпечує на підставі Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) та плану діяльності на середньостроковий період складання бюджетного запиту і подає його Міністерству фінансів України (місцевому фінансовому органу);

3) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет); приймає рішення щодо делегування повноважень на виконання бюджетної програми розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та/або одержувачами бюджетних коштів, розподіляє та доводить до них у встановленому порядку обсяги бюджетних асигнувань;

4) затверджує кошториси розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (плани використання бюджетних коштів одержувачів бюджетних коштів), якщо інше не передбачено законодавством;

5) розробляє проєкти порядків використання коштів державного бюджету за бюджетними програмами, передбаченими ч. 7 ст. 20 БК України;

6) розробляє та затверджує паспорти бюджетних програм і складає звіти про їх виконання, при цьому забезпечуючи: а) своєчасність затвердження паспортів бюджетних програм, достовірність і повноту інформації, що в них міститься; б) відповідність змісту паспортів бюджетних програм закону про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) та/або розпису бюджету (крім випадків внесення змін до паспортів бюджетних програм у разі внесення змін до спеціального фонду кошторису бюджетної установи в частині власних надходжень бюджетних установ), порядкам використання бюджетних коштів і правилам складання паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання; в) підтвердження результативних показників бюджетних програм офіційною державною статистичною, фінансовою та іншою звітністю, даними бухгалтерського, статистичного та внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, запровадження форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку для збору такої інформації;

6^{-1}) організовує та здійснює моніторинг виконання бюджетних програм, здійснює оцінку їх ефективності;

7) здійснює управління бюджетними коштами у межах установлених йому бюджетних повноважень, забезпечуючи ефективне, результативне і цільове використання бюджетних

коштів, організацію та координацію роботи розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів у бюджетному процесі;

8) здійснює контроль за своєчасним поверненням у повному обсязі до бюджету коштів, наданих за операціями з кредитування бюджету, а також кредитів (позик), отриманих державою (АРК, обласною радою чи міською територіальною громадою), та коштів, наданих під державні (місцеві) гарантії;

9) здійснює контроль за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів і витрачанням ними бюджетних коштів;

10) забезпечує організацію та ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової і бюджетної звітності у порядку, встановленому законодавством;

11) забезпечує доступність інформації про бюджет відповідно до законодавства та БК України.

Розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня можуть виступати виключно бюджетні установи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими організаціями (п. 12 ч. 1 ст. 2 БК України).

Розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня можуть пребувати лише в мережі одного головного розпорядника бюджетних коштів. Процедура формування *мережі головних розпорядників коштів державного бюджету України* врегульована наказом Державного казначейства України «Про затвердження Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами» від 24.12.2012 р. № 1407, а *мережа головних розпорядників коштів місцевих бюджетів* – наказом Державного казначейства України «Про затвердження Порядку казначейського обслуговування місцевих бюджетів» від 23.08.2012 р. № 938.

Розпорядник бюджетних коштів може уповноважити ***одержувача бюджетних коштів*** на виконання заходів,

передбачених бюджетною програмою, шляхом доведення йому бюджетних асигнувань та надання відповідних коштів бюджету (на безповоротній чи поворотній основі). Одержувач бюджетних коштів використовує такі кошти відповідно до вимог бюджетного законодавства на підставі плану використання бюджетних коштів, що містить розподіл бюджетних асигнувань (ч. 6 ст. 22 БК України).

Одержувачем бюджетних коштів *не може бути* суб'єкт господарювання, громадська чи інша організація, яку визнано в установленому порядку банкрутом, стосовно якої порушено справу про банкрутство чи яка перебуває в стадії ліквідації, крім вугледобувних підприємств, щодо яких введено процедуру розпорядження майном.

Критерії визначення одержувача для здійснення заходів бюджетної програми (п. 9 Порядку складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228):

✓ досвід роботи за відповідним профілем не менше двох років та наявність відповідної кваліфікації, з урахуванням напряму чи заходу бюджетної програми;

✓ виробничий потенціал і показники виробничої діяльності, науково-технічної бази (у разі потреби);

✓ наявність бездефіцитного фінансового плану на поточний рік, фінансово-економічного розрахунку (обґрунтування) здійснення заходів бюджетної програми;

✓ незбиткова діяльність одержувача за останні два роки, відсутність простроченої заборгованості за наданими банками кредитами;

✓ співвідношення вартості робіт, послуг та їх якості;

✓ застосування договірних умов.

Критерії визначення одержувача можуть не застосовуватися до комунальних підприємств, яким надається фінансова підтримка для стабілізації фінансового стану підприємства.

Державна казначейська служба України на основі відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету створює та веде ***єдиний реєстр розпорядників бюджетних***

коштів та одержувачів бюджетних коштів, функціонування якого врегульовано наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку формування Єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів» від 22.12.2011 р. № 1691.

5.4. Правові основи публічного кредиту, публічних гарантій та публічного боргу

Поняття публічного кредиту. Публічний (державний і місцевий) борг. Державні запозичення. Управління державним (місцевим) боргом. Види та емісія державних цінних паперів. Державні кредити. Місцеві запозичення. Форми та суб'єкти здійснення місцевих запозичень. Реєстр місцевих запозичень та місцевих гарантій. Боргове зобов'язання. Погашення та обслуговування державного (місцевого) боргу. Публічні гарантії та гарантійні зобов'язання.

Поняття «***публічний кредит***» вживають для характеристики відносин, що виникають у сфері взяття державою Україна, АРК, міською територіальною громадою чи обласною радою, в особі уповноважених ними органів держави, АРК, місцевого самоврядування, відповідно державних або місцевих запозичень, управління публічним (державним, місцевим) боргом та погашення утвореної заборгованості.

Публічний кредит є збірним, складним поняттям, що включає в себе взяття державного запозичення в формі державного кредиту (державної позики) та місцевих запозичень, шляхом залучення місцевих кредитів (позик) – кредитів (позик) міських територіальних громад, обласних рад, АРК.

Унаслідок взяття відповідного виду публічного кредиту виникає ***публічний борг*** відповідного виду (державний чи місцевий).

У вузькому розумінні ***державний борг*** – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають унаслідок державного запозичення (п. 20 ч. 1 ст. 2 БК України).

Борг НБУ не включається до структури державного боргу згідно з положеннями БК України. Підстави та порядок взяття запозичень НБУ визначено в Законі України «Про Національний банк України».

У широкому розумінні ***державний борг*** – це система фінансових зобов'язань держави (боргових зобов'язань держави), що виникають, зокрема, у процесі:

✓ здійснення державних запозичень;

✓ надання державою гарантій щодо зобов'язань третіх осіб – суб'єктів господарської діяльності (в разі порушення ними графіку погашення зобов'язань, обов'язок погашення боргу переходить до гаранта);

✓ виникнення боргових зобов'язань, прийнятих на себе державою відповідно до чинного законодавства;

✓ формування сум бюджетних асигнувань, перерахованих із порушенням строків чи у неповному обсязі сум компенсації за несвоєчасну чи неповну виплату суми платежів юридичним та фізичним особам, що оформлено у відповідному нормативно-правовому акті як боргове зобов'язання Уряду (наприклад, соціальні виплати, відшкодування ПДВ тощо);

✓ прийняття судових рішень про відшкодування шкоди державою, АРК, територіальною громадою в особі відповідного органу, установи тощо.

Джерела правового регулювання відносин у сфері формування публічного кредиту та погашення публічного боргу:

✓ Конституція України;

✓ БК України, яким визначаються правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу;

✓ щорічні закони про Державний бюджет України;

✓ Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 р. (у ред. Закону України від 19.06.2020 р.);

✓ Закон України «Про державне регулювання ринку капіталів та організованих товарних ринків» від 30.10.1996 р. у ред. Закону від 19.06.2020 р.;

✓Закон України «Про депозитарну систему України» від 06.07.2012 р.;

✓Закон України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій» від 03.06.1992 р.;

✓Закон України «Про фінансову реструктуризацію» від 14.06.2016 р.;

✓Закон України «Про особливості здійснення правочинів з державним, гарантованим державою боргом та місцевим боргом» від 19.05.2015 р., інші акти законодавства.

Державне запозичення – операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості, з метою фінансування державного бюджету (п. 19 ч. 1 ст. 2 БК України).

Верховна Рада України, здійснюючи установчі повноваження у бюджетній сфері, регулює відносини в сфері публічного (державного та місцевого) боргу та визначає граничний обсяг державного боргу при прийнятті закону України про державний бюджет на відповідний рік. Згідно з п. 14 ст. 85 Конституції України Верховна Рада України затверджує рішення про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснює контролю за їх використанням.

Відповідно до Конституції України Кабінет Міністрів України забезпечує проведення фінансової політики держави, подає на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону України про Державний бюджет України на відповідний рік, а відтак, пропозиції щодо здійснення державних запозичень та управління державним боргом.

Також згідно із ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. Уряд обслуговує державний борг України, приймає рішення про випуск облігацій державних внутрішніх та зовнішніх позик. Так, відповідно до ч. 1 ст. 16 БК України Кабінет Міністрів України визначає основні умови здійснення державних запозичень, у тому числі основні умови

кредитних договорів та основні умови розміщення (емісії) державних цінних паперів. Також до повноважень Уряду належить формування стратегії управління державним боргом на середньостроковий період, що формується з урахуванням показників, визначених Бюджетною декларацією та законом про Державний бюджет України.

Опрацюйте положення Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2021–2024 роки, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 р. № 1291, а також Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2024–2026 роки, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27.10.2023 № 1117.

Взяття державних та місцевих запозичень відбувається в межах діяльності з управління державним (місцевим) боргом. ***Управління державним (місцевим) боргом*** – сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного (місцевого) боргу, інших правочинів з державним (місцевим) боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження (п. 49[1] ч. 1 ст. 2 БК України).

Управління державним боргом та гарантованим державою боргом здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну бюджетну політику у сфері управління державним боргом та гарантованим державою боргом (далі – Боргове агентство України). Діяльність Боргового агентства України спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через члена Кабінету Міністрів України, відповідального за формування та реалізацію державної фінансової і бюджетної політики, або особи, яка виконує його обов'язки (далі – Міністр фінансів України).

На Міністерство фінансів України відповідно до ч. 2 ст. 15[1] БК України покладено повноваження зі здійснення контролю за управлінням державним боргом та гарантованим державою боргом, забезпечуючи визначення організаційно-методологічних засад здійснення такого управління і систематичне проведення аналізу результатів та ефективності такого управління.

Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень належить державі в особі Голови Боргового агентства України або особи, яка виконує його обов'язки (далі – Голова Боргового агентства України), за дорученням Міністра фінансів України (ч. 1 ст. 16 БК України). Однак відповідно до п. 3^5 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» БК України Міністерство фінансів України здійснює повноваження і функції з управління державним боргом та гарантованим державою боргом до початку функціонування Боргового агентства України. Утворення Боргового агентства передбачено постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Агентства з управління державним боргом України» від 12.02.2020 р. № 127.

На сьогодні Боргове агентство України ще не сформовано і всі його функції виконує Міністерство фінансів України.

Державні запозичення здійснюються Борговим агентством України (а до його створення – Міністерством фінансів України) у межах, визначених законом про Державний бюджет України (крім випадків, передбачених ч. 4 ст. 15, абз. 1 ч. 7 та абз. 1 ч. 11 ст. 16 БК України), з дотриманням *граничного обсягу державного боргу* на кінець бюджетного періоду.

Проаналізуйте положення ст. 18 БК України в частині регулювання граничного обсягу державного (місцевого) боргу та державних (місцевих) гарантій.

Державні запозичення поділяються на *внутрішні* та *зовнішні*, планові обсяги залучення яких визначаються законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Класифікація державних запозичень:

1) залежно від часу, на який залучаються державні запозичення:

✓ *довгострокові* – понад п'ять років;

✓ *середньострокові* – від одного до п'яти років;

✓ *короткострокові* – до одного року;

2) залежно від форми виникнення державних запозичень:

✓ *облігаційні* – державні цінні папери, зелені облігації, інфраструктурні облігації;

✓ *необлігаційні* – кредити (позики);

3) за територіальним критерієм:

✓ *зовнішні;*

✓ *внутрішні.*

Види державних цінних паперів (п. 14 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» (далі – Закон № 3480):

1)*державні облігації України*:

а) облігації внутрішніх державних позик України (ОВДП) – цінні папери, що розміщуються винятково на внутрішніх ринках капіталу і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їхньої номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Номінальна вартість облігацій внутрішньої державної позики України може бути визначена в іноземній валюті (ч. 3 ст. 16 Закону № 3480). Розміщення ОВДП здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 31 січня 2001 року № 80 «Про випуск облігацій внутрішніх державних позик» у формі аукціонного продажу через НБУ, який виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням ОВДП, їх погашенням і виплатою доходів за ними, а також провадить депозитарну діяльність щодо цих цінних паперів;

б) облігації зовнішньої державної позики України (ОЗДП) – цінні папери, що розміщуються на міжнародних ринках капіталу і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їхньої номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій (ч. 4 ст. 16 Закону № 3480). Основні умови випусків та порядок розміщення короткострокових облігацій зовнішніх державних позик, а також Основні умови випусків та порядок розміщення середньострокових та довгострокових облігацій зовнішніх державних позик затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 р. № 186;

2)*казначейські зобов'язання України* – державний цінний папір, що розміщується винятково на добровільних засадах серед фізичних осіб та посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, надає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті (ч. 1 ст. 20 Закону № 3480);

Проаналізуйте Порядок розміщення казначейських зобов'язань, затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Про випуск казначейських зобов'язань» від 05.09.2012 р. № 836. Розгляньте приклади казначейських зобов'язань.

3)*фінансові казначейські векселі* – видача фінансового казначейського векселя прирівнюється до видачі платнику податку суми бюджетного відшкодування, шляхом перерахування коштів з бюджетного рахунка на рахунок платника податку, а виплата доходу за фінансовими казначейськими векселями відбувається в момент їх пред'явлення до сплати органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів (п. 19 підрозділу 10 розділу XX ПК України);

4)*державні деривативи* – це деривативні цінні папери, що розміщуються державою на міжнародних ринках капіталу і підтверджують зобов'язання України відповідно до умов розміщення цього цінного папера здійснити виплати власнику цього цінного папера у разі досягнення певних показників валового внутрішнього продукту України, а також здійснити інші виплати, які розміщуються згідно з ч. 1 ст. 30 Закону № 3480 на підставі рішення згідно із БК України, зокрема п. 35 розділу VI БК України. *Бюджетне зобов'язання за державними деривативами* – бюджетне зобов'язання, згідно з яким необхідно здійснити видатки на виплати за державними деривативами відповідно до умов їх розміщення протягом поточного бюджетного періоду та/або в майбутніх (п. 7^1 ч. 1 ст. 2 БК України).

Залежно від мети використання залучених коштів, державні облігації бувають такі:

✓ *ординарні облігації* – облігації, проспект (рішення про емісію, а для державних облігацій України – умови розміщення) яких не передбачає (не передбачають) мети використання залучених коштів;

✓ *інфраструктурні облігації* – облігації, проспект (рішення про емісію цінних паперів, а для державних облігацій України – умови розміщення) яких передбачає (передбачають) використання залучених коштів винятково на фінансування будівництва (реконструкції) об'єктів інфраструктури або реалізації інфраструктурного проєкту чи окремого його етапу. Кошти від розміщення інфраструктурних облігацій спрямовуються на фінансування та/або рефінансування витрат інфраструктурного проєкту. Порядок відбору інфраструктурних проєктів, які фінансуються, та/або витрати яких рефінансуються за кошти державного бюджету, встановлюється Кабінетом Міністрів України;

✓ *зелені облігації* – облігації, проспект (рішення про емісію, а для державних облігацій України – умови розміщення) яких передбачає (передбачають) використання залучених коштів винятково на фінансування екологічного проєкту або окремого його етапу. Емісію зелених облігацій може здійснювати особа, що реалізує або фінансує проєкт екологічного спрямування. Кошти від розміщення зелених облігацій спрямовуються на фінансування та/або рефінансування витрат проєкту екологічного спрямування. У разі якщо емітентом зелених облігацій є держава Україна, кошти від їх розміщення використовуються відповідно до БК України.

Емісія державних облігацій України відбувається у межах бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, регулюється БК України та законом про Державний бюджет України на відповідний рік, яким установлюється граничний розмір державного боргу.

НБУ виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням облігацій внутрішньої державної

позики України, їх погашенням і виплатою доходів за ними. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про депозитарну систему» до виняткової компетенції НБУ належить здійснення депозитарного обліку державних цінних паперів та облігацій місцевих позик. Особливості провадження НБУ депозитарної та клірингової діяльності з державними цінними паперами та облігаціями місцевих позик установлюються Комісією за погодженням з НБУ.

Проаналізуйте повноваження НБУ із розміщення ОВДП та забезпечення депозитарного обліку державних цінних паперів, які закріплені в ч. 2 ст. 13 Закону України «Про депозитарну систему». Ознайомтесь із Положенням про порядок проведення операцій, пов'язаних з розміщенням облігацій внутрішніх державних позик, яке затверджене постановою правління НБУ від 18.06.2003 р. № 248.

Держава може розміщувати на міжнародних ринках ОЗДП України та державні деривативи (ч. 8 ст. 8 Закону № 3480). Розміщення, обслуговування та погашення облігацій зовнішньої державної позики України здійснює центральний орган виконавчої влади, уповноважений на реалізацію державної бюджетної політики у сфері управління державним боргом та гарантованим державою боргом, який може залучати для цього банки, інвестиційні фірми тощо. Відносини між центральним органом виконавчої влади, уповноваженим на реалізацію державної бюджетної політики у сфері управління державним боргом та гарантованим державою боргом, та зазначеними юридичними особами регулюються відповідними договорами (ч. 9 ст. 16 Закону).

Розміщення ОЗДП України здійснюється у валюті запозичення або в іншій валюті відповідно до умов розміщення облігацій зовнішньої державної позики України. Ціна розміщення державних облігацій України може бути більшою, меншою за їхню номінальну вартість або дорівнювати їхній номінальній вартості.

Державні кредити – здійснюються у формі безоблігаційних позик в особі Уряду чи уповноваженої особи –

Боргового агентства України (до його створення – Міністерством фінансів України) на міжурядовому рівні за допомогою:

- ✓ підписання угод, договорів;
- ✓ записів у боргових книгах;
- ✓ видачі особових свідчень на добровільній основі.

Борговими угодами можна вважати кредитні угоди (угоди про позику, поворотну фінансову допомогу тощо) та інші документи, якими оформляють державне запозичення в межах, визначених законом України про Державний бюджет України.

Внутрішній державний кредит – державне запозичення, яке характеризується тим, що фінансові ресурси залучаються на фінансування Державного бюджету України у кредитних установ чи інших суб'єктів господарювання в межах України.

НБУ не має права надавати кредити в національній та іноземній валюті, як прямо, так і опосередковано через державну установу, іншу юридичну особу, майно якої перебуває у державній власності, на фінансування витрат Державного бюджету України, що закріплено в ст. 54 Закону України «Про Національний банк України». НБУ не має права також купувати на первинному ринку цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, державною установою, іншою юридичною особою, майно якої перебуває у державній власності.

Зовнішній державний кредит. Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про міжнародні договори» від 19.06.2004 р. від імені Уряду України укладаються міжнародні договори України з економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних та інших питань, віднесених до відання Кабінету Міністрів України. Такі договори, в тому числі з питань кредитів (позик) не підлягають ратифікації, якщо обсяг позики передбачений Державним бюджетом України.

Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори» ратифікації підлягають міжнародні договори України загальноекономічні (про економічне та науково-технічне співробітництво), із загальних фінансових питань, з питань надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання

Україною від іноземних держав і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України. Це відповідає і п. 14 ст. 85 Конституції України.

Зовнішніми кредиторами України є міжнародні економічні та фінансові організації, окремі держави, іноземні банки та інші суб'єкти економічної та фінансової діяльності.

З метою забезпечення дотримання граничних обсягів державного (місцевого) боргу та державних (місцевих) гарантій Боргове агентство України (до його створення – Міністерство фінансів України) веде ***Реєстр державного боргу і гарантованого державою боргу*** – інформаційну систему боргових і гарантійних зобов'язань держави, що передбачає умови кредитних договорів і розміщення (емісії) державних цінних паперів та умови надання державних гарантій, відомості про стан обслуговування і погашення державного боргу (ч. 4 ст. 18 БК України).

Місцевий борг – загальна сума боргових зобов'язань АРК, обласної ради, міської, селищної чи сільської територіальної громади, з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають унаслідок місцевого запозичення (п. 35 ч. 1 ст. 2 БК України).

Місцевий борг також виникає у результаті взяття ***місцевих запозичень*** – операцій з отримання до бюджету АРК, обласного бюджету, бюджету міської, селищної чи сільської територіальної громади кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості, з метою фінансування бюджету АРК, обласного бюджету, бюджету міської, селищньої чи сільської територіальної громади (п. 33 ч. 1 ст. 2 БК України).

Право взяття місцевих започичень в бюджетному законодавстві закріплювалося за суб'єками місцевого самоврядування поступово. Спочатку таке право отримали АРК та міста, пізіше – обласні ради, і лише з 01.01.2024 р. таке право визнане за усіма селищними та сільськими територіальними громадами.

Форми місцевих запозичень:

✓ *безоблігаційні* – укладення договорів позики (кредитних договорів);

✓ *облігаційні* – розміщення (емісія) облігацій місцевих позик (за рішенням Верховної Ради АРК, обласної, міської, селищної та сільської ради).

Суб'єкти здійснення місцевих запозичень:

Верховна Рада АРК, обласні, міські, селищні та сільські ради мають право здійснювати:

✓ *місцеві внутрішні запозичення* (за винятком випадків, передбачених ст. 73 БК України) шляхом отримання кредитів (позик) чи в результаті розміщення (емісії) облігацій внутрішніх місцевих позик;

✓ *місцеві зовнішні запозичення* шляхом отримання:

● *кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій*;

● *інших місцевих зовнішніх запозичень* – у результаті розміщення *облігацій зовнішніх місцевих позик*).

Право на здійснення місцевих запозичень у межах, визначених рішенням про місцевий бюджет, з врахуванням с. 74 БК України належить АРК, обласній раді, міській, селищній, сільській територіальній громаді в особі керівника місцевого фінансового органу за дорученням Верховної Ради АРК, обласної, міської, селищної, сільської ради (ч. 3 ст. 16 БК України.

Місцеві запозичення здійснюються з метою фінансування бюджету розвитку:

✓ бюджету АРК, бюджетів міських, селищних, сільських територіальних громад та використовуються для створення, приросту чи оновлення стратегічних об'єктів довготривалого користування або об'єктів, що забезпечують виконання завдань Верховної Ради АРК та міських, селищних, сільських рад, спрямованих на задоволення інтересів населення АРК і територіальних громад;

✓ обласних бюджетів та використовуються для створення, приросту чи оновлення стратегічних об'єктів довготривалого користування або об'єктів, що забезпечують виконання завдань обласних рад, спрямованих на задоволення спільних інтересів територіальних громад області, відновлення та реконструкцію об'єктів спільної власності територіальних громад або державної власності, що перебувають в управлінні обласних рад, обласних

державних адміністрацій, а також будівництва, реконструкції, капітального ремонту автомобільних доріг загального користування державного, місцевого значення.

Обсяг та умови здійснення місцевих запозичень і надання місцевих гарантій погоджуються з Міністерством фінансів України. Обсяг та умови здійснення місцевих зовнішніх запозичень шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій і надання місцевих гарантій для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій, вважаються погодженими, якщо Міністерством фінансів України рішення не прийнято протягом одного місяця з дня надходження документів на погодження (ч. 2 ст. 74 БК України).

Однак держава не несе відповідальності за борговими зобов'язаннями АРК, обласних рад і територіальних громад (ч. 4 ст. 74 БК України).

Ознайомтесь із: ст. 15 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 р. у новій редакції; ст. 16, 73, 74 БК України; Порядком здійснення місцевих запозичень, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 р. № 110.

До *облігацій місцевих позик* належать облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик (ч. 1 ст. 15 Закону № 3480). Обсяг та умови здійснення місцевих запозичень погоджуються з Міністерством фінансів України.

Реєстрацію випуску облігацій місцевих позик здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку у встановленому нею порядку (ч. 2 ст. 15 Закону № 3480). Особливості погашення та реалізації прав за облігаціями місцевих позик визначаються проспектом або рішенням про емісію.

Усі договори про місцеві запозичення, договори, виконання зобов'язань за якими забезпечено місцевими гарантіями, та договори про відшкодування витрат місцевого бюджету, а також

зміни істотних умов таких договорів реєструються у *Реєстрі місцевих запозичень та місцевих гарантій*.

Відповідно до ч. 3 ст. 74 БК України Міністерство фінансів України здійснює реєстрацію місцевих запозичень та місцевих гарантій, шляхом їх включення до Реєстру місцевих запозичень та місцевих гарантій (ч. 4 ст. 18 БК України).

Ознайомтесь із Реєстром місцевих запозичень та місцевих гарантій, а також із Методичними рекомендаціями щодо погодження обсягу та умов здійснення місцевих запозичень і надання місцевих гарантій, які затверджені наказом Міністерства фінансів України від 30.09.2021 р. № 532. Проаналізуйте положення закону про Державний бюджет України у частині граничного обсягу дефіциту державного бюджету.

У результаті залучення коштів шляхом взяття бюджетного запозичення виникає ***боргове зобов'язання*** – зобов'язання позичальника перед кредитором за кредитом (позикою), що виникло внаслідок розміщення (емісії) боргових цінних паперів та/або укладання кредитних договорів (п. 12^1 ч. 1 ст. 2 БК України).

Погашення державного (місцевого) боргу – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або розміщення (емісії) боргових цінних паперів (п. 41^1 ч. 1 ст. 2 БК України). Погашення місцевого боргу здійснюється за рахунок витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів (ч. 2 ст. 71 БК України).

Верховна Рада АРК, відповідні обласна, міська, селищна чи сільська рада не мають права здійснювати у поточному бюджетному періоді нові місцеві запозичення та надавати місцеві гарантії, якщо у процесі здійснення платежів з погашення та обслуговування місцевого боргу та/або гарантованого місцевого боргу, обумовлених договором між кредитором та позичальником та/або правочином надання місцевої гарантії, порушено графік платежів, що призвело до нарахування будь-яких штрафних санкцій, до погашення такої простроченої заборгованості та сплати усіх нарахованих штрафних санкцій (ч. 7 ст. 74 БК України). Якщо протягом поточного та наступного бюджетних періодів після погашення

простроченої заборгованості та сплати усіх нарахованих штрафних санкцій допущено повторне порушення графіка платежів, то вони не мають права здійснювати нові місцеві запозичення та надавати місцеві гарантії протягом *трьох наступних бюджетних періодів*.

Обслуговування державного (місцевого) боргу – операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним (місцевим) боргом. До таких операцій не належить погашення державного (місцевого) боргу (п. 37^1 ч. 1 ст. 2 БК України).

Вимоги щодо закріплення витрат на обслуговування боргу:

✓ витрати на обслуговування боргу є видатками загального фонду відповідного бюджету (ч. 2 ст. 55 та ч. 5 ст. 74 БК України), лише в частині обслуговування місцевого боргу за місцевими запозиченнями, залученими для виконання ремонтно-будівельних робіт на автомобільних дорогах загального користування місцевого значення та комунальної власності, відповідні видатки також можуть здійснюватися із спеціального фонду місцевого бюджету за рахунок відповідної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам;

✓ витрати на обслуговування та погашення відповідних кредитів (позик) передбачаються у законі про Державний бюджет України протягом усього строку дії кредитних договорів (ч. 2 ст. 16 БК України);

✓ видатки загального фонду на обслуговування державного (місцевого) боргу визначаються захищеними видатками бюджету (ч. 2 ст. 55 БК України);

✓ видатки місцевого бюджету на обслуговування місцевого боргу не можуть перевищувати 10% видатків загального фонду місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування місцевого боргу (ч. 6 ст. 74 БК України).

Публічні гарантії

Поняття «державна гарантія» і «місцева гарантія» у законодавстві на сьогодні не визначені, проте вживаються досить

широко передусім у статтях 17, 18, 74, 76 та 79 БК України, а відносини, що виникають у сфері їх надання, мають складний характер, оскільки завжди мають трисуб'єктний склад:

1) кредитор (бенефіціар);

2) позичальник (принципал);

3) гарант – публічне утворення в особі уповноважених органів.

Відносини, що виникають між гарантом та позичальником, а також між кредитором і гарантом у сфері надання публічної гарантії, є фінансово-правовими (владно-майновими), такими, що регулюються бюджетним законодавством, а відносини, що виникають між кредитором та боржником, базуються на диспозитивному методі правового регулювання.

У відносинах державних (місцевих) гарантій укладаються ***три види договорів*:**

1) *договір кредиту*;

2) *договір гарантії*, вимоги до оформлення якого закріплені в ч. 3 ст. 17 БК України;

3) *договір між Борговим агентством України,* а до його створення – *Міністерством фінансів України (відповідним місцевим фінансовим органом) та суб'єктом господарювання* про погашення заборгованості суб'єкта господарювання перед державою (Автономною Республікою Крим, обласною радою чи міською територіальною громадою) за виконання гарантійних зобов'язань (ч. 3 ст. 17 БК України), окрім випадків надання державних гарантій на портфельній основі. Основні умови такого договору визначені в ч. 8 ст. 17 БК України.

Державні гарантії можуть надаватися відповідно до ч. 1 ст. 17 БК України винятково у межах і за напрямами, що визначені законом про Державний бюджет України.

Підстави надання державних гарантій:

✓ *рішення Кабінету Міністрів України* – для забезпечення виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України, у тому числі для забезпечення часткового виконання боргових зобов'язань за портфелем кредитів банків-кредиторів, що надаються суб'єктам господарювання мікропідприємництва, малого та/або середнього підприємництва

– резидентам України, у розмірі, що не перевищує 80% загальної суми таких боргових зобов'язань за портфелем кредитів та 80% – за кожним окремим кредитом (далі – державні гарантії на портфельній основі). Порядок відбору банків-кредиторів, умови надання державних гарантій на портфельній основі, плата за надання таких гарантій, а також розмір та вид забезпечення, що надається відповідними суб'єктами господарювання, встановлюються Кабінетом Міністрів України;

✓ *міжнародні договори України* – для забезпечення виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України.

Надання за рішенням Кабінету Міністрів України державних гарантій здійснює Голова Боргового агентства України (Мінфін – до його створення), який має право брати зобов'язання від імені України, пов'язані із здійсненням таких правочинів, у тому числі щодо відмови від суверенного імунітету в можливих спорах щодо таких зобов'язань (ч. 5 ст. 16 БК України).

Суб'єкти прийняття рішень про надання місцевих гарантій (ч. 2 ст. 17 БК України):

✓ Верховна Рада АРК, відповідна міська, селищна, сільська рада – для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України, що належать до комунального сектору економіки міста, селища, села або АРК, розташовані на відповідній території та здійснюють на цій території реалізацію інвестиційних проєктів, метою яких є розвиток комунальної інфраструктури або впровадження ресурсозберігаючих технологій;

✓ відповідна обласна рада – для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України, що належать до комунального сектору економіки, розташовані на відповідній території та здійснюють на цій території реалізацію інвестиційних проєктів, метою яких є розвиток комунальної інфраструктури, відновлення та реконструкція об'єктів спільної власності територіальних громад або державної власності, що перебувають в управлінні обласних рад, обласних державних адміністрацій, або

впровадження ресурсозберігаючих технологій, а також реалізацію проєктів будівництва, реконструкції, капітального ремонту автомобільних доріг загального користування державного, місцевого значення.

Обсяг та умови надання місцевих гарантій погоджуються з Міністерством фінансів України. Міністерство фінансів України здійснює реєстрацію місцевих гарантій. Усі договори про місцеві запозичення, договори, виконання зобов'язань за якими забезпечено місцевими гарантіями, та договори про відшкодування витрат місцевого бюджету, а також зміни істотних умов таких договорів реєструються у Реєстрі місцевих запозичень та місцевих гарантій.

Порядок надання місцевих гарантій затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2012 № 541, проаналізуйте його.

Державні (місцеві) гарантії надаються на умовах платності, строковості, а також забезпечення виконання зобов'язань у спосіб, передбачений законом (ч. 3 ст. 17 БК України). Обов'язковою умовою надання державної (місцевої) гарантії, крім державних гарантій на портфельній основі, є укладення *договору між Борговим агентством України (відповідним місцевим фінансовим органом) та суб'єктом господарювання про погашення заборгованості суб'єкта господарювання перед державою (АРК, обласною радою, міською, селищною чи сільською територіальною громадою)* за виконання гарантійних зобов'язань.

Істотними умовами такого договору мають бути зобов'язання суб'єкта господарювання: 1) внести плату за надання державної (місцевої) гарантії; 2) надати майнове або інше забезпечення виконання зобов'язань за гарантією; 3) відшкодувати витрати державного (місцевого) бюджету, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань; 4) сплатити пеню за прострочення відшкодування зазначених витрат (пеня нараховується у разі прострочення відшкодування зазначених витрат більше ніж 30 календарних днів з дня виникнення такого прострочення та за кожний день прострочення сплати заборгованості у національній

валюті з розрахунку 120% річних облікової ставки НБУ за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, встановленим НБУ на день нарахування пені); 5) надати гаранту права ініціювання дебетового переказу коштів з поточних/депозитних рахунків суб'єкта господарювання на користь гаранта (ч. 8 ст. 17 БК України).

Позичальники (крім державних гарантій на портфельній основі), зобов'язані надати майнове або інше забезпечення виконання зобов'язань та сплатити до Державного бюджету України (відповідного місцевого бюджету) плату за їх отримання у розмірі, встановленому Кабінетом Міністрів України (Верховною Радою АРК, обласною, міською, селищною чи сільською радою), якщо інше не передбачено законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) (ч. 5 ст. 17 БК України).

Державні (місцеві) гарантії відповідно до ч. 4 ст. 17 БК України *не надаються* для забезпечення боргових зобов'язань суб'єктів господарювання, якщо безпосереднім джерелом повернення кредитів (позик) передбачаються кошти державного (місцевого) бюджету (крім боргових зобов'язань, що виникають унаслідок залучення кредитів (позик) від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проєктів, включаючи рекредитування відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 30 БК України). Також забороняється надання державних (місцевих) гарантій суб'єкту господарювання, який має прострочену заборгованість перед державою (АРК, обласною радою, міською, селищною чи сільською територіальною громадою) за кредитом (позикою), залученим державою (АРК, обласною радою, міською, селищною чи сільською територіальною громадою) або під державну (місцеву) гарантію, за кредитом з бюджету (включаючи плату за користування такими кредитами (позиками) та пеню), іншу заборгованість з погашення раніше отриманого кредиту (позики) у фінансовій установі або податковий борг перед державним (місцевим) бюджетом (ч. 16 ст. 17 БК України). Також до набрання чинності законом про Державний бюджет України на поточний бюджетний період державні гарантії не надаються.

Проаналізуйте публічно- та приватно-правову природу договірних відносин, пов'язаних із наданням державної (місцевої) гарантії.

Ознайомтесь із науковими працями:

Рядінська В.О., Нефьодов С.В. Фінансово-правове регулювання надання державних (місцевих) гарантій в Україні: монографія. Київ, 2019. 182 с.

Дмитрик О.О., Токарєва К.О. Державні та місцеві гарантії як форми державної підтримки суб'єктів господарювання. Право та інноваційне суспільство. 2019. № 2 (13). С. 53-61.

Федоров В. А. Боргова функція сучасної держави: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 176 с.

З метою забезпечення дотримання граничних обсягів державного (місцевого) боргу та державних (місцевих) гарантій, Боргове агентство України (Міністерство фінансів Україні) веде Реєстр державного боргу і гарантованого державою боргу, Реєстр державних гарантій; Міністерство фінансів України веде Реєстр місцевих запозичень та місцевих гарантій. Інформація з відповідних реєстрів щомісячно публікується на офіційних сайтах Боргового агентства України та Міністерства фінансів України (ч. 4 ст. 18 БК України).

У п. 15^1 ч. 1 ст. 2 БК України закріплене визначення поняття «***гарантійне зобов'язання***» – це зобов'язання гаранта повністю або частково виконати боргові зобов'язання суб'єкта господарювання – резидента України перед кредитором у разі невиконання таким суб'єктом його зобов'язань за кредитом (позикою), залученим під державну чи місцеву гарантію.

Платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань держави (АРК, обласної ради, міської, селищної чи сільської територіальної громади), здійснюються згідно з відповідними договорами незалежно від обсягу коштів, визначених на цю мету в законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет), у такому самому порядку, як визначено ч. 6 ст. 16 БК України, та відображаються як надання кредитів з бюджету стосовно суб'єктів господарювання, зобов'язання яких гарантовані (ч. 7 ст. 17 БК України).

У разі виконання державою (АРК, обласною радою, міською, селищньою чи сільською територіальною громадою) гарантійних зобов'язань перед кредиторами, шляхом здійснення платежів за рахунок коштів державного (місцевого) бюджету або шляхом укладання з такими кредиторами договорів про реструктурування сум, повернення яких гарантовано, у суб'єктів господарювання, зобов'язання яких гарантовані, з моменту такого виконання, виникає прострочена заборгованість перед державою (АРК, обласною радою, міською, селищною чи сільською територіальною громадою) за кредитами (позиками), залученими під державні (місцеві) гарантії, в обсязі фактичних витрат державного (місцевого) бюджету та/або таких реструктурованих сум, а до держави (АРК, обласної ради, міської, селищної чи сільської територіальної громади) переходять права кредитора та право вимагати від таких суб'єктів господарювання погашення заборгованості в установленому законом порядку, якщо такі права не були передбачені відповідними договорами (ч. 8 ст. 17 БК України).

Допускається проведення розстрочення сплати такої заборгованості в порядку, що передбачений ч. 13 ст. 17 БК України, однак забороняється її списання, окрім випадків, що закріплені в ч. 14 ст. 17 БК України. Проаналізуйте ці випадки.

Якщо договором, укладеним із суб'єктом господарювання, передбачаються зобов'язання такого суб'єкта з погашення та обслуговування кредитів (позик), залучених державою (АРК, обласною радою, міською, селищною чи сільською територіальною громадою), невиконання або неналежне виконання таких зобов'язань за договором тягне *перехід до держави (АРК, обласної ради,* міської, селищної чи сільської *територіальної громади) права стягнення простроченої заборгованості* у повному обсязі незалежно від стану виконання державою (АРК, обласною радою, міською, селищною чи сільською територіальною громадою) зобов'язань за такими кредитами (позиками) (ч. 8 ст. 17 БК України).

Прострочена заборгованість суб'єкта господарювання перед державою (АРК, обласною радою, міською, селищною чи сільською територіальною громадою) стягується з такого

суб'єкта господарювання податковими органами, що є органами стягнення такої заборгованості у порядку, передбаченому ПК України або іншим законом, включаючи погашення такої заборгованості за рахунок майна цього суб'єкта господарювання (ч. 9 ст. 17 БК України). Позовна давність на вимоги щодо її погашення не поширюється.

Проаналізуйте приклади практичної реалізації положень ч. 9 ст. 17, ст. 50 БК України.

Боргове агентство України (до його створення – Мінфін) має право залучати суб'єктів господарювання для представництва органів державної влади в судах у справах про стягнення заборгованості перед державою за кредитами (позиками), залученими державою або під державні гарантії, а також за кредитами з бюджету, в тому числі у процесі банкрутства, щодо стягнення якої податковим органам відмовлено (ч. 11 ст. 17 БК України).

5.5. Бюджетний процес в умовах воєнного стану

Бюджетний період відповідно до ст. 96 Конституції України та ч. 1 ст. 3 БК України встановлений загальний для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, і становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того самого року. Проте за особливих обставин Державний бюджет України може бути затверджений на інший період.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 БК України до особливих обставин, за яких Державний бюджет України може бути затверджено на інший період, ніж один календарний рік є, зокрема, і введення воєнного стану. У ч. 3 ст. 3 БК України також передбачено, що у разі затвердження Державного бюджету України на інший, ніж передбачено ч. 1 ст. 3 БК бюджетний період, місцеві бюджети мають бути затверджені на такий самий період.

В умовах запровадження воєнного стану суспільні відносини в сфері бюджетного процесу регулюються також Законом України

«Про правовий режим воєнного стану» від 12.06.2015 р., Законом України «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні"» від 24.02.2022 р. та низкою законів, якими продовжено строк дії воєнного стану в Україні (наприклад, Закон України «Про затвердження Указу Президента України "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні"» від 27.07.2023 р.).

У преамбулі до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що він визначає, зокрема, зміст правового режиму воєнного стану та правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану. Також у ч. 1 ст. 28 вказаного Закону закріплено, що нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, діють у частині, що не суперечить цьому Закону.

У період дії воєнного стану до складу бюджетного законодавства належать також накази та розпорядження начальника військової адміністрації, що видаються в межах повноважень, які мають таку саму юридичну силу, що і рішення відповідної ради (рад) (п. 8 ч. 4 ст. 15 Закону «Про правовий режим воєнного стану»), оскільки на військову адміністрацію у низці випадків, покладаються повноваження із затвердження рішень про місцеві бюджети, а також урегулювання переліку питань виконання місцевих бюджетів та витрачання бюджетних коштів.

Військові адміністрації – це тимчасові державні органи, які утворюються на підставі рішення Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування:

✓ *військові адміністрації населених пунктів* – утворюються в межах територій територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, а також в інших передбачених випадках. Військову адміністрацію населеного пункту (населених пунктів) очолює начальник, який

призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за пропозицією Генерального штабу Збройних сил України або відповідної обласної державної адміністрації. Начальником військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) може бути призначений відповідний сільський, селищний, міський голова;

✓ *обласні та районні військові адміністрації* – утворюються у разі нескликання сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» строки або припинення їх повноважень згідно з законом, або для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку. У разі прийняття рішення про утворення районних, обласних військових адміністрацій їх статусу набувають відповідно районні, обласні державні адміністрації, а голови районних, обласних державних адміністрацій набувають статусу начальників відповідних військових адміністрацій.

Проаналізуйте Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про правовий режим воєнного стану» та визначте повноваження у галузі публічних фінансів, якими наділяються військові адміністрації.

У період дії воєнного стану та з метою відсічі збройної агресії рф проти України, забезпечення національної безпеки, заходів територіальної оборони, підтримки місцевої інфраструктури, соціального захисту населення органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, ***військово-цивільні адміністрації або військові адміністрації*** (у разі їх утворення) відповідно до п. 22-5 Розділу VI БК України ***можуть приймати рішення про*:**

✓ здійснення, як виняток з положень ч. 2 ст. 85 БК України, видатків, не віднесених до відповідних місцевих бюджетів цим Кодексом, і видатків на утримання бюджетних установ одночасно з різних бюджетів. Такі видатки здійснюються шляхом надання міжбюджетного трансферту з відповідного місцевого бюджету;

✓ передачу коштів із спеціального фонду місцевого бюджету (крім власних надходжень бюджетних установ та міжбюджетних

трансфертів) до загального фонду місцевого бюджету. У разі передачі коштів із спеціального фонду місцевого бюджету до загального фонду місцевого бюджету, як виняток з положень ст. 72 БК України, місцевий бюджет може затверджуватися з профіцитом за спеціальним фондом та з дефіцитом за загальним фондом, шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет.

Зміни у стадіях бюджетного процесу

Стадія складання та розгляду Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них:

✓ у зв'язку з введенням воєнного стану до 01.01.2024 р. не застосовувалися норми ст. 33 БК України та пов'язані з нею норми щодо Бюджетної декларації. При складанні проєкту Державного бюджету України на 2024 рік керувалися Бюджетною декларацією на 2022–2024 роки, ухваленою постановою Кабінету Міністрів України від 31.06.2021 р. № 548, та рекомендаціями Верховної Ради України, закріпленими у постанові Верховної Ради України від 15.07.2021 р. № 1652-IX;

✓ оночасно було зупинено на період введення воєнного стану дію положень ст. 75^1 БК України, яка регулює суспільні відносини в сфері складання та схвалення прогнозів місцевих бюджетів, положення яких мають спиратися на зміст Бюджетної декларації.

Стадія складання проєктів бюджетів:

✓ відповідно до п. 22 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» БК України не застосовуються норми абз. 3 ч. 2 ст. 4 БК України, де передбачено, що винятково законом про Державний бюджет України визначаються надходження та витрати Державного бюджету України;

Відповідно до правової позиції, висловленої в Рішенні Конституційного Суду України від 09.07.2007 р. № 6-рп/2007 (п. 4): вимоги щодо змісту закону про Державний бюджет України містяться в частині другій статті 95 Конституції України, положення якої конкретизовано у статті 40 БК України. Перелік правовідносин, які регулюються законом про Державний бюджет України, є вичерпним. Визначте, як така позиція Конституційного Суду України співвідноситься із законодавчим положенням про те, що надходження та витрати державного бюджету можуть визначатися не лише законом про держбюджет (в умовах воєнного стану).

✓ учасниками бюджетного процесу, окрім Кабінету Міністрів України (який забезпечує складання проєкту закону про Державний бюджет України), Міністерства фінансів України (яке відповідає за складання проєкту закону про держбюджет), місцевих державних адміністрацій, виконкомів місцевих рад та місцевих фінансових органів (які наділені відповідними повноваженнями в сфері складання місцевих бюджетів), є військові адміністрації.

Військові адміністрації населених пунктів, районні, обласні військові адміністрації здійснюють свої повноваження протягом дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування (ч. 8 ст. 4 Закону № 389).

Згідно із п. 5 ч. 2 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» *військові адміністрації населених пунктів* на відповідній території як учасники бюджетного процесу, здійснюють повноваження із: «складання та затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього, забезпечення виконання відповідного бюджету» (п. 5) та «залучення на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, розташованих на відповідній території, та коштів населення, а також бюджетних коштів на будівництво, розширення, ремонт і утримання на пайових засадах об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури та на заходи щодо охорони навколишнього природного середовища» (п. 9).

Районні та обласні військові адміністрації також здійснюють повноваження із складання та затвердження відповідно районних, обласних бюджетів, внесення змін до них, затвердження звітів про їх виконання; розподілу переданих з державного бюджету коштів у вигляді дотацій, субвенцій відповідно між районними бюджетами, місцевими бюджетами міст обласного значення, сіл, селищ, міст районного значення.

Отже, введення в бюджетний процес нового учасника – воєнних адміністрацій, обумовило виникнення змін у правовому регулюванні не лише стадії складання проєкту бюджету, а й *стадії розгляду та затвердження місцевих бюджетів*.

Стадія розгляду проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України

Верховна Рада України, затверджуючи Закон України про Державний бюджет та встановлюючи обсяг видатків Державного бюджету, враховує вимоги ст. 64 Конституції України, де передбачено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України; в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень; не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст. ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України. Конституційний Суд України у Рішенні Конституційного Суду України від 28.08.2020 р. № 10-р/2020 з цього приводу наголосив, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виняткова законом – актом, ухваленим Верховною Радою України, як єдиним органом законодавчої влади в Україні. Установлення такого обмеження підзаконним актом суперечить статтям 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України. Окрім того, Конституційний Суд України вважає, що «обмеження відповідних виплат є допустимим за умов воєнного або надзвичайного стану. Однак такого роду обмеження має запроваджуватися пропорційно, з установленням чітких часових строків та в жорсткій відповідності до Конституції та законів України». Також зазначено, що таке обмеження може застосовуватися й до суддів, однак після закінчення терміну його дії втрачені, у зв'язку з цим обмеженням кошти необхідно компенсувати відповідними виплатами, оскільки суддівська винагорода є складовим елементом статусу судді, визначеного Конституцією України.

Стадія виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет):

✓ *під час доведення бюджетних асигнувань* у частині виконання бюджетів за видатками особливості виникли в

суб'єктному складі учасників бюджетного процесу, які торкаються кола розпорядників бюджетних коштів. Так, відповідно до п. 6 ст. 15 Закону «Про правовий режим воєнного стану» «начальник військової адміністрації є розпорядником бюджетних коштів». Відповідно до ч. 6 ст. 4 цього самого Закону: фінансування діяльності військових адміністрацій із виконання повноважень органів місцевого самоврядування здійснюється за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів, виконання інших функцій – за рахунок коштів Державного бюджету України;

✓ *під час затвердження кошторисів* відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання Державного бюджету України у 2023 році в умовах воєнного стану» від 06.01.2023 р. № 14 вимоги пп. 2 і 2-1 п. 33 Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228, у частині погодження з Міністерством фінансів України кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду і штатних розписів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, що належать до сектору безпеки і оборони та мають у своєму підпорядкуванні військові формування та правоохоронні органи, та внесення змін до цих документів не застосовуються. Головні розпорядники коштів державного бюджету, що належать до сектору безпеки і оборони, не вносять зміни до паспортів бюджетних програм, видатки за якими спрямовуються на національну безпеку і оборону, порядки використання таких коштів визначаються Кабінетом Міністрів України. Також за рішенням Кабінету Міністрів України може здійснюватися передача таких коштів, з урахуванням їх цільового призначення іншому головному розпоряднику коштів державного бюджету (з відкриттям у разі потреби нових бюджетних програм, включаючи трансферти місцевим бюджетам). На кінець бюджетного періоду залишки таких коштів зберігаються на рахунках спеціального фонду державного бюджету для покриття відповідних витрат у наступних

бюджетних періодах, з урахуванням цільового призначення таких коштів;

✓ *під час взяття бюджетних зобов'язань* у законодавстві встановлено також особливості взяття бюджетних зобов'язань учасниками бюджетного процесу, на яких поширюється дія Законів України «Про публічні закупівлі» та «Про оборонні закупівлі». Так, відповідно до п. п. 3–7 Закону України «Про публічні закупівлі» на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», визначаються Кабінетом Міністрів України із забезпеченням захищеності таких замовників від воєнних загроз. На період дії правового режиму воєнного стану в Україні у разі здійснення замовником закупівлі без використання електронної системи закупівель, за умови, що вартість закупівлі дорівнює або перевищує 50 тис. грн, замовник оприлюднює в електронній системі закупівель звіт про договір про закупівлю, укладений без використання електронної системи закупівель, не пізніше ніж через 10 робочих днів з дня укладення такого договору. Замовники можуть не публікувати інформацію про своє місцезнаходження та/або місцезнаходження постачальників (виконавців робіт та надавачів послуг), та/або місце поставки товарів, виконання робіт чи надання послуг, якщо поширення такої інформації несе ризики для безпеки замовника та/або постачальників (виконавців робіт та надавачів послуг) (п. п. 3–8 Розділу VI БК України).

Ознайомтесь із постановами Кабінету Міністрів України: 1) «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» від 12.10.2022 р. № 1178; 2) Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану від 11.11.2022 р. № 1275. Проаналізуйте також ст. 30 Закону України «Про оборонні закупівлі» і Закон України «Про публічні закупівлі».

✓ *під час здійснення платежів відповідно до взятих бюджетних зобов'язань* в умовах воєнного стану або для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації не застосовується, зокрема, положення ст. 55 БК України, якою установлено захищені видатки бюджету та їх правовий режим (п. 22 Розділу VI БК України). Натомість запроваджено т. зв. «черговість» здійснення видатків: перша група – видатки на національну безпеку і оборону; друга група – соціальні видатки та окремі видатки із загального та спеціального фондів, що відповідають переліку захищених видатків; третя група – інші видатки та надання кредитів. Головні розпорядники бюджетних коштів можуть звертатися до Казначейства України щодо припинення здійснення видатків з рахунків розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів, які включені до їх мережі та розташовані у населених пунктах на тимчасово неконтрольованій території.

Ознайомтесь із Порядком виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 р. № 590 з подальшими змінами і доповненнями.

За рішенням Кабінету Міністрів України під час дії воєнного стану та протягом одного року, наступного за роком, в якому буде припинено або скасовано воєнний стан, ***державним органам, які є головними розпорядниками коштів державного бюджету*:**

✓ *можуть відкриватися рахунки у НБУ*, з метою залучення добровільних внесків (благодійних пожертв) від фізичних та юридичних осіб приватного права та/або публічного права для фінансового забезпечення заходів з відсічі збройної агресії проти України та ліквідації її наслідків, національної безпеки та оборони, відновлення, підтримки і розвитку України, надання гуманітарної допомоги. Такі кошти є джерелом формування спеціального фонду Державного бюджету України, розподіляються Кабінетом Міністрів України (з відкриттям у разі потреби нових бюджетних програм, включаючи трансферти місцевим бюджетам), якщо інше не передбачено порядками використання таких коштів.

Ознайомтесь із постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання Державного бюджету України у 2023 році в умовах воєнного стану» від 06.01.2023 р. № 14.

Кабінет Міністрів України може приймати рішення (пп. 2 п. 22 Розділу VI БК України):

✓ за погодженням із Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України щодо скорочення видатків і кредитування державного бюджету та їх спрямування до резервного фонду державного бюджету з метою використання на потреби Збройних сил України, інших військових формувань, правоохоронних та інших державних органів, залучених до виконання завдань щодо відсічі збройної агресії, забезпечення недоторканності державного кордону та захисту держави або для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації (до початку роботи Верховної Ради України);

✓ щодо порядку застосування і розмірів державних соціальних стандартів та гарантій, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевих бюджетів та фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування;

✓ щодо особливостей формування та виконання місцевих бюджетів, діяльності учасників бюджетного процесу на відповідних територіях;

✓ щодо додаткових положень, що регламентують процес виконання державного бюджету.

На період дії воєнного стану або здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, встановлені п. п. 2–4 ч. 1 ст. 117 БК України (тобто зупинення операцій з бюджетними коштами, призупинення бюджетних асигнувань, зменшення бюджетних асигнувань), не застосовуються до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів сектору національної безпеки і оборони, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, залучених до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану (п. 22-3 Розділу VI БК України).

Стадія звітування про виконання бюджетів:

✓ відповідно до п. 22 Розділу VI БК України зупинена дія ч. 1 ст. 61 БК України у частині дотримання терміну подання річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України. Відповідно, річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України, Президенту України та Рахунковій палаті не обов'язково повинен бути поданий не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним. Також цим пунктом вказано, що не застосовується у період дії воєнного стану ч. 5 ст. 28 БК України, в якій передбачається порядок обов'язкової публікації інформація про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів;

✓ зупинена дія ст. 80 БК України у частині дотримання термінів подання звітності про виконання місцевих бюджетів;

✓ якщо головним розпорядникам коштів державного бюджету було відкрито у НБУ рахунок з метою залучення добровільних внесків, то вони щомісячно оприлюднюють на своїх офіційних сайтах інформацію про суму отриманих добровільних внесків (благодійних пожертв), перелік товарів, робіт і послуг, придбаних (наданих) за рахунок таких коштів протягом звітного періоду, загальну кількість зазначених товарів, робіт і послуг та загальну суму здійснених видатків за кожним видом зазначених товарів, робіт і послуг. Казначейство України на підставі звітів головних розпорядників коштів державного бюджету щомісячно складає звіти про надходження і використання таких коштів щодо кожного з відповідних рахунків, відкритих у НБУ, та не пізніше 25 числа місяця, наступного за звітним, подає зазначені звіти Верховній Раді України, Президенту України, Кабінету Міністрів України, Рахунковій палаті та Міністерству фінансів України;

✓ головні розпорядники бюджетних коштів відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання Державного бюджету України у 2023 році в умовах воєнного стану» від 06.01.2023 р. № 14 подають Міністерству економіки, Міністерству фінансів та Державній казначейській службі не пізніше 10 січня наступного року звіт за відповідний

рік про використання коштів з резервного фонду державного бюджету за бюджетними програмами, за якими встановлено бюджетні призначення на цей рік.

Література до теми 5

1. Воронова Л.К. Бюджетно-правове регулювання в СРСР. Київ: Вища школа, 1975. 183 с.

2. Вдовічен В.А. Концептуальні правові основи виконання бюджетів за доходами в Україні: монографія. Харків: Діса плюс, 2017. 477 с.

3. Гетманець О.П., Коробцова Д.В. Принципи бюджетного права України: монографія. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. 268 с.

4. Дмитрик О.О. Проблеми використання власних коштів бюджетних установ. Право та інновації. 2016. № 4 (16). С. 68–71.

5. Ковалко Н. М. Державні та місцеві цінні папери як об'єкти фінансово- правового регулювання: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

6. Латковський П.П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2019. 268 с.

7. Музика-Стефанчук О.А., Музика Л.А. Публічні фінанси та майнові втрати України під час воєнного стану. Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану: колективна монографія: у 4 т. / заг. ред.: Стефанчук Р.О., Мищак І.М., Савченко Л.А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. Том 2. Київ: Вид-во «Людмила», 2022. С. 110–119.

8. Музика-Стефанчук О.А. Органи публічної влади як суб'єкти бюджетних правовідносин: монографія. Хмельницький: Хмельн. ун-т упр. і права, 2011. 284 с.

9. Ніщимна С.О. Принципи публічної фінансової діяльності в України: монографія. Чернігів: ЧДІЕУ, 2013. 375 с.

10.Правові проблеми місцевих фінансів України: теоретико-прикладне дослідження: монографія / за заг. ред. д.ю.н. О.А. Музики-Стефанчук. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2016. 386 с.

11.Токарєва К.О. Структура бюджету: фінансово-правовий аналіз: монографія. Харків: Право, 2017. 184 с.

12.Фоменко Ю.О. Правове регулювання бюджетного процесу в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2019. 223 с.

13.Якимчук Н.Я. Розпорядники бюджетних коштів: система та правовий статус: монографія. Чернівці: Вид-во Чернівецького національного університету, 2009. 647 с.

14.Якимчук Н.Я. Особливості правового регулювання відносин в сфері надання бюджетних грантів. Juris Europensis Scientia. 2023. Випуск 3. С. 69–76.

15.Якимчук Н.Я. Ефективне використання бюджетних коштів як правова категорія. Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 1. С. 78–84.

16.Якимчук Н.Я. Критерії ефективності використання бюджетних коштів. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 1. С. 65–70.

17.Якимчук Н.Я., Шляхов І.С. Особливості правового регулювання бюджетного процесу. Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану: колективна монографія: у 4 т. / заг. ред.: Стефанчук Р.О., Мищак І.М., Савченко Л.А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ: Вид-во «Людмила», 2022. Том 2. С. 131-147.

ТЕМА 6

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВИТРАТ

(ПРАВОВІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ТА БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ)

6.1. Поняття та види публічних витрат, бюджетних витрат та розмежування між бюджетами бюджетних видатків

Публічні видатки, видатки та витрати бюджету. Класифікація видатків і кредитування бюджету. Розмежування видатків державного та місцевого бюджетів. Видатки та кредитування Державного бюджету України. Видатки місцевих бюджетів і розмежування видатків між бюджетами. Витрати бюджету розвитку місцевих бюджетів.

Економічний розвиток і стабільність будь-якої сучасної держави, незалежно від форми правління та політико-правового режиму, залежить від її здатності ефективно реалізовувати покладені на неї завдання та функції, тобто конкретних напрямів її діяльності.

Реалізація функцій держави та місцевого самоврядування здійснюється за рахунок фінансових ресурсів, що концентруються передусім у бюджетній системі України, в тому числі за рахунок власних надходжень бюджетних установ (юридичних осіб публічного права, заснованих органами держави чи місцевого самоврядування) та рідше, а саме у випадках прямо передбачених законами, – за рахунок залучених у порядку бюджетного запозичення коштів, а також коштів спеціально утворених державних цільових фондів коштів.

Публічні видатки – це правова категорія, що охоплює винятково діяльність із безповоротного використання публічних коштів на реалізацію функцій і завдань держави та місцевого самоврядування за рахунок фінансових ресурсів усіх публічних фондів коштів, що перебувають в їх управлінні.

Відповідно, на сьогодні терміном, який об'єднує всі види використання коштів публічних фондів, є ***«публічні витрати»***, до яких належать: витрати бюджетів, витрати Пенсійного фонду України, витрати Фонду соціального страхування на випадок

безробіття, витрати Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, витрати інших державних цільових фондів та витрати інших публічних фондів коштів, зокрема некомерційних державних та комунальних унітарних підприємств.

Наразі можна констатувати, що структура публічних витрат, що здійснюються за рахунок коштів бюджетів, що входять до бюджетної системи України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування та інших публічних фондів коштів відповідає загальноєвропейським тенденціям і відображає модернізацію інструментів державного регулювання економіки для наповнення новим змістом поняття «держава загального добробуту». До трійки визначальних напрямів входять: соціальний захист і соціальне забезпечення, освіта та охорона здоров'я, далі за значущістю йдуть загальнодержавні функції та економічна діяльність.

Похідним від поняття «публічні витрати» є інше – ***«витрати бюджету»*** – видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів (п. 14 ч. 1 ст. 2 БК України). Поняття «витрати бюджету» є вужчим за поняття «публічні витрати», оскільки охоплює відносини в сфері використання винятково бюджетних коштів, що мобілізуються в бюджетній системі України.

Видом витрат бюджету є ***видатки бюджету*** – кошти, спрямовані на виконання бюджетних програм, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету *не належать*: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування (п. 13 ч. 1 ст. 2 БК України).

Класифікація видатків і кредитування бюджету (ст. 10 БК України):

1) *за бюджетними програмами* (*програмна класифікація* видатків та кредитування бюджету) – формується Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) за пропозиціями, поданими головними розпорядниками бюджетних коштів під час складання проєкту закону про Державний бюджет

України (проєкту рішення про місцевий бюджет) у бюджетних запитах) та використовується у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі;

2) *за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів* (*відомча класифікація* видатків та кредитування бюджету);

3) *функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація* видатків та кредитування бюджету);

4) *за економічною характеристикою* операцій, що здійснюються при їх проведенні (*економічна класифікація* видатків бюджету), відповідно до якої видатки бюджету поділяються на *поточні* та *капітальні.*

Розмежування видатків державного та місцевого бюджетів

Основний критерій розмежування видатків між державним та місцевим бюджетами – коло функцій держави та місцевого самоврядування, які відповідно до Конституції та законів України закріплені в формі повноважень за відповідними органами держави та місцевого самоврядування. Окремі функції, пов'язані, наприклад, із забезпеченням конституційного ладу, оборони, правоохоронної діяльності та судочинства, держава виконує винятково самостійно, що обумовлено необхідністю забезпечення її суверенітету. Є також функції та відповідні повноваження, які держава може делегувати на рівень місцевого самоврядування із одночасним фінансовим забезпеченням їх реалізації.

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» наявний перелік власних (самоврядних) і делегованих державою повноважень, що закріплюються за різними рівнями місцевого самоврядування (обласним, районним та рівнем територіальних громад).

Другим важливим фактором, що впливає на розмежування видатків між бюджетами є те, що бюджетні видатки на забезпечення реалізації як власних, так і делегованих повноважень, розподілені між бюджетами відповідно до принципу *субсидіарності*, згідно з яким «розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між

місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача» (ст. 7 БК України).

Саме в положеннях БК України закріплено розмежування видатків між ланками бюджетної системи України, зокрема в главі 14 БК України.

Відповідно до ст. 82 БК України ***видатки бюджетів поділяються на*:**

1) видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші передбачені цим Кодексом видатки, які не можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню (такі видатки відповідно до ч. 1 ст. 83 БК України здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України і відповідні органи державної влади забезпечують їх здійснення);

2) видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню, з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності (здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України (ч. 2 ст. 83 БК України);

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків АРК та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України (здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України (ч. 2 ст. 83 БК України).

Розмежування видів видатків, визначених п. п. 2 і 3 ч. 1 ст. 82 БК України, між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності, з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих послуг та наближення їх до безпосереднього споживача.

Забороняється планувати та здійснювати видатки, не віднесені до місцевих бюджетів БК України, а також здійснювати впродовж бюджетного періоду видатки на утримання бюджетних установ одночасно з різних бюджетів, крім випадків, коли такі видатки здійснюються за рішенням відповідної місцевої ради за рахунок вільного залишку бюджетних коштів або перевиконання

дохідної частини загального фонду місцевого бюджету за умови відсутності простроченої кредиторської заборгованості такого бюджету за захищеними статтями видатків на останню звітну дату, що передує плануванню видатків, або за рішенням Кабінету Міністрів України. Такі видатки здійснюються шляхом надання міжбюджетного трансферту з відповідного місцевого бюджету (ч. 2 ст. 85 БК України).

Видатки та кредитування Державного бюджету України – передбачають бюджетні призначення, встановлені законом про Державний бюджет України на конкретні цілі, пов'язані з реалізацією програм та заходів згідно із статтею 87 БК України, що прямо зазначено в ч. 1 ст. 30 БК України.

Так, із Державного бюджету України здійснюються (з урахуванням особливостей, визначених п. 5 ч. 2 ст. 67^1 БК України) видатки на цілі, визначені в ст. 87 БК України, до основних напрямів яких належать: 1) державне управління: а) законодавча влада; б) виконавча влада; в) Президент України; 2) судова влада; 3) міжнародна діяльність; 4) наукова і науково-технічна діяльність; 5) національна оборона (крім заходів та робіт з мобілізаційної підготовки місцевого значення); 6) правоохоронна діяльність, забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій (крім заходів, визначених п. 16 ч. 1 ст. 91 БК України; 6^1) забезпечення функціонування установ та закладів Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів, Служби безпеки України, органів цивільного захисту, які перебувають у державній власності; 7) освіта: а) загальна середня освіта (за напрямами, що уточнені в п. 7 ч. 1 ст. 87 БК України); б) професійна (професійно-технічна) освіта (на оплату послуг з підготовки кадрів на умовах державного замовлення у закладах професійної (професійно-технічної) освіти); в) вища освіта <...>; г) післядипломна освіта; ґ) заклади позашкільної освіти та заходи з позашкільної роботи з дітьми згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України; д) інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України; 8) охорона здоров'я (за напрямами, що уточнені в п. 8 ч. 1 ст. 87 БК України): а) програми в галузі охорони

здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України; б) державні програми громадського здоров'я та заходи боротьби з епідеміями; в) державні програми розвитку та підтримки закладів охорони здоров'я, що перебувають у державній власності, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України; г) державні програми та заходи у сфері охорони здоров'я, що здійснюються державними установами, державними науковими установами охорони здоров'я, які належать відповідно до сфери управління Національної академії наук України, Національної академії медичних наук України, Державного управління справами, державними закладами охорони здоров'я, які належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціальної політики, у разі, якщо такі заклади не уклали з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій, медичного обслуговування населення, договір про медичне обслуговування населення за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення; 9) соціальний захист та соціальне забезпечення (за напрямами, що уточнені в п. 9 ч. 1 ст. 87 БК України); 10) культура і мистецтво (за напрямами, що уточнені в п. 10 ч. 1 ст. 87 БК України): а) державні культурно-освітні програми (національні музеї, національні та державні бібліотеки, заповідники, національні та державні культурно-просвітницькі центри, міжнародні культурні зв'язки, державні культурно-освітні заходи, державна підтримка національних театрів, художніх колективів та їх дирекцій, концертних, національних та державних циркових організацій державної форми власності, культурно-мистецькі заходи національних творчих спілок) згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України; б) державна архівна справа та страховий фонд документації; 11) програми підтримки національних і державних телерадіокомпаній, суспільного телебачення і радіомовлення, преси, книговидання, державних інформаційних агентств; 12) фізична культура і спорт (за

напрямами, що уточнені в п. 12 ч. 1 ст. 87 БК України); 13) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки; 14) програми реставрації пам'яток архітектури, спорудження (створення) пам'ятників і монументів державного значення; 15) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики; 16) державні інвестиційні проекти; 17) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, запобігання виникненню та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха; 18) створення та поповнення державних запасів і резервів; 19) обслуговування державного боргу; 20) проведення виборів у випадках, передбачених законом, та всеукраїнських референдумів; 20^{-2}) виплати за державними деривативами; 20^{3}) державне фінансове забезпечення політичних партій у формах, визначених законом; 21) інші програми, які мають винятково державне значення. У ч. 5 ст. 30 БК України також передбачено, що видатки на виплати відповідно до бюджетних зобов'язань за державними деривативами здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України на відповідний бюджетний період.

Вказані напрями обумовлюють видатки, що здійснюються за рахунок коштів загального та спеціального фондів Державного бюджету України. Проте, в ч. 4 ст. 30 БК України додатково закріплено види видатків, які здійснюються саме за рахунок коштів спеціального Державного бюджету, що надходять до нього за рахунок надходжень, що визначені пунктами ч. 3 ст. 15, ч. 3 ст. 29 та ч. 3 ст. 30 БК України.

Проаналізуйте види видатків, які здійснюються за рахунок коштів спеціального фонду Державного бюджету України.

Видатки місцевих бюджетів і розмежування видатків між бюджетами

Видатки місцевих бюджетів є правовою категорією, що обумовлена необхідністю фінансового забезпечення реалізації органами місцевого самоврядування власних та делегованих

державою повноважень. Будучи відносно самостійними, органи місцевого самоврядування в своїй діяльності тісно пов'язані з державними органами. Їм, згідно з ч. 3 ст. 143 Конституції України, «можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади». Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України (шляхом надання субвенцій – регульованих доходів) або шляхом віднесення до доходів місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків і зборів (закріплених доходів), або передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності.

У Конституції України передбачена можливість *делегування державою АРК і територіальним громадам повноважень* для реалізації функцій, покладених на неї. Так, у ст. 138 Основного Закону України передбачено, що законами України АРК можуть бути делеговані й інші повноваження. Також у ст. 142 Конституції України закріплено, що держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

Вказана конституційна норма знайшла свій розвиток, зокрема, у ст. 67 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до якої «держава фінансово забезпечує здійснення органами місцевого самоврядування наданих законом повноважень органів виконавчої влади у повному обсязі за рахунок закріплення за відповідними місцевими бюджетами джерел доходів бюджету, надання трансфертів з державного бюджету, а також передання органам місцевого самоврядування відповідних об'єктів державної власності». Кошти, необхідні для здійснення органами місцевого самоврядування цих повноважень, щороку передбачаються в законі про Державний бюджет як види цільових субвенцій, що надаються місцевим бюджетам (див.: ч. 2 ст. 24-1, п. 2 ч. 3 ст. 24-2, ч. 1 ст. 97 БК України).

Рішення органів державної влади, які призводять до додаткових видатків органів місцевого самоврядування, обов'язково супроводжуються передачею їм необхідних фінансових ресурсів. Вказані рішення виконуються органами місцевого самоврядування в межах переданих їм фінансових ресурсів. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади і попередньо не забезпечені відповідними фінансовими ресурсами, компенсуються.

Держава може передати Раді міністрів АРК чи органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків лише за умови відповідної передачі фінансових ресурсів у вигляді закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів або їх частки, а також трансфертів з Державного бюджету України (ч. 1 ст. 85 БК України).

У такий спосіб деякі повноваження для реалізації своїх функцій держава може передавати (делегувати) органам АРК або місцевого самоврядування.

Отже, державні та місцеві бюджетні видатки, як економічна категорія, тісно пов'язані з відповідними доходами. Держава й органи місцевого самоврядування, плануючи видатки, обов'язково відшуковують можливості покриття їх за рахунок запланованих на наступний бюджетний період доходів. Незбалансованість видаткової і дохідної частин бюджету веде до дефіциту бюджету і необхідності пошуку можливостей для його покриття, з метою усунення порушення ст. 95 Конституції України, яка встановила, що держава прагне до збалансованості бюджету України.

Здійснення органами місцевого самоврядування окремих державних повноважень є важливим фактором взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Зокрема, у ст. ст. 27–38 та 76 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено за органами місцевого самоврядування окремі делеговані повноваження та відповідальність за їх здійснення, так само в ст. ст. 44, 71 (а також у п. 10 розділу вказаного Закону), передбачена можливість делегування повноважень від органів місцевого самоврядування до виконавчих органів держави, зокрема місцевих державних адміністрацій. Основні ж повноваження

органів місцевого самоврядування, які надані для реалізації власних функцій територіальних громад, мають назву *власних повноважень*, які визначені у ст. ст. 27–35, 37, 38 та 38-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Розмежування видів видатків, визначених п. п. 2 і 3 ч. 1 ст. 82 БК України, між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності, з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих публічних послуг та наближення їх до безпосереднього споживача. Також у ч. 1 ст. 62 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено, що *держава гарантує* органам місцевого самоврядування дохідну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб.

Види видатків бюджетів (ст. 82 БК України):

1)видатки, що здійснюються з бюджетів місцевого самоврядування, з бюджетів міст Києва та Севастополя – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання публічних послуг і які розташовані найближче до споживачів;

2)видатки, що здійснюються з бюджетів місцевого самоврядування, а також районних бюджетів, а також з бюджетів міст Києва та Севастополя – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують надання основних публічних послуг для всіх громадян України;

3)видатки, що здійснюються з бюджету АРК і обласних бюджетів, з бюджетів міст Києва та Севастополя – видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують публічні послуги для окремих категорій громадян, або реалізацію програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України.

Видатки та кредитування місцевих бюджетів відповідно до ст. 70 БК України включають бюджетні призначення, встановлені рішенням про місцевий бюджет, на конкретні цілі, пов'язані з реалізацією програм та заходів згідно із ст. ст. 89–91 БК України.

Видатки місцевих бюджетів, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів[1] (ст. 91 БК України):

1) місцеву пожежну охорону;

1-1) муніципальні формування з охорони громадського порядку;

2) органи місцевого самоврядування;

3) соціальний захист та соціальне забезпечення: а) програми місцевого значення стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, у тому числі на підтримку діяльності молодіжних центрів; б) місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення; в) програми соціального захисту малозабезпеченої категорії учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти; г) центри обліку та заклади соціального захисту для бездомних осіб, центри соціальної адаптації осіб, звільнених з установ виконання покарань; ґ) компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян; д) компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги; е) надання фінансової підтримки громадським об'єднанням ветеранів на виконання програм (проєктів, заходів) відповідного адміністративно-територіального рівня;

5) місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів;

6) культурно-мистецькі програми місцевого значення;

7) програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації;

8) місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту, включаючи заходи із залучення населення до фізичної активності та занять спортом;

9) типове проєктування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури;

10) транспорт, дорожнє господарство (за напрямами, що уточнені в п. 10 ч. 1 ст. 91 БК України);

11) заходи з організації рятування на водах;

[1] Тут дотримано нумерацію пунктів, що є у чинному БК України.

12) обслуговування місцевого боргу;

13) програми природоохоронних заходів місцевого значення, заходи програм у сфері житлово-комунального господарства з будівництва та реконструкції водопровідних та каналізаційних очисних споруд, доочищення питної води, модернізації систем теплопостачання, заміни природного газу альтернативними видами палива, модернізації та ремонту ліфтового господарства, реконструкції та ремонту житлових будинків, оснащення житлового фонду будинковими засобами обліку енергоносіїв та споживання води, капітального ремонту, реконструкції, будівництва мереж зовнішнього освітлення вулиць, капітального ремонту гуртожитків, що передаються у власність територіальних громад, упровадження енергозберігаючих технологій;

14) управління комунальним майном;

15) регулювання земельних відносин;

16) заходи у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в межах повноважень, установлених законом;

17) заходи та роботи з територіальної оборони та мобілізаційної підготовки місцевого значення;

18) проведення місцевих виборів у випадках, передбачених законом, та республіканських АРК і місцевих референдумів;

19) членські внески до асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань;

20) підвищення кваліфікації депутатів місцевих рад та посадових осіб місцевого самоврядування;

20[2]) реалізацію програм допомоги і грантів ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ;

20[3]) програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

20[4]) пільги з послуг зв'язку, інші передбачені законодавством пільги, що уточнені в п. 20-4 ч. 1 ст. 91 БК України;

20[5]) місцеві програми підтримки здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти на умовах регіонального замовлення у відповідних закладах освіти;

20[6]) місцеві програми підтримки автомобільних підприємств санітарного транспорту;

21) інші програми, пов'язані з виконанням власних повноважень, затверджені Верховною Радою АРК, відповідною місцевою радою згідно із законом.

Проте окремі види ***видатків можуть здійснюватися лише з бюджетів місцевого самоврядування*** (з бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад (в тому числі міст Києва і Севастополя) – ст. 89 БК України:

1) освіту: а) дошкільну освіту; б) загальну середню освіту (за об'єктами, що уточнені в пп. (б) п. 10 ч. 1 ст. 89 БК України);

2) охорону здоров'я: а) оплату комунальних послуг та енергоносіїв комунальних закладів охорони здоров'я, які належать відповідним територіальним громадам, для забезпечення надання медичних послуг за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення; б) місцеві програми розвитку та підтримки комунальних закладів охорони здоров'я, які належать відповідним територіальним громадам, місцеві програми надання населенню медичних послуг понад обсяг, передбачений програмою державних гарантій медичного обслуговування населення; в) місцеві програми громадського здоров'я;

3) соціальний захист та соціальне забезпечення: а) державні програми соціального забезпечення: притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо не менше 70% кількості дітей, які перебувають у цих закладах, припадає на територію відповідної територіальної громади), малі групові будинки; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю; центри професійної реабілітації осіб з інвалідністю, дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї; компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги; б) державні програми підтримки будівництва (реконструкції)

житла для окремих категорій громадян; в) сільські, селищні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, у тому числі утримання та програми центрів соціальних служб;

4) державні культурно-освітні та театрально-видовищні програми (сільські, селищні та міські палаци і будинки культури, клуби, центри дозвілля, інші клубні заклади, бібліотеки, театри, музеї, виставки, центри культурних послуг, мистецькі школи, студії, інші заклади культури, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус академічних, національних), зоопарки комунальної власності;

5) фізичну культуру і спорт: утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл усіх типів (крім шкіл республіканського АРК і обласного значення), заходи з фізичної культури і спорту та фінансова підтримка місцевих осередків всеукраїнських громадських об'єднань фізкультурно-спортивної спрямованості і спортивних споруд місцевого значення.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 2 БК України до окремого виду бюджетів місцевого самоврядування належать бюджети районів у містах (у разі їх створення), склад доходів та видатків яких визначається на підставі ч. 1 ст. 68 БК України міською радою відповідно до повноважень, переданих районним у містах радам. Розподіл обсягу міжбюджетних трансфертів між міським бюджетом та бюджетами районів у місті (у разі їх створення) здійснюється в порядку, затвердженому міською радою (ч. 2 ст. 68 БК України).

Видатки, що здійснюються виняткова з бюджету АРК та обласних бюджетів (ст. 90 БК України):

1) державне управління: а) представницька і виконавча влада АРК;

2) освіта (за об'єктами, що уточнені в п. 2 ч. 1 ст. 90 БК України): а) загальна середня освіта; б) професійна; б-1) фахова передвища освіта; в) вища освіта; г) післядипломна освіта (на оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах регіонального замовлення); ґ) позашкільна освіта (заходи і заклади національного, державного,

республіканського АРК та обласного значення з позашкільної роботи з дітьми); д) інші державні освітні програми;

3) охорона здоров'я: а) оплату комунальних послуг та енергоносіїв комунальних закладів охорони здоров'я, які є об'єктами права спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, що перебувають в управлінні обласних рад, для забезпечення надання медичних послуг за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення; б) регіональні програми розвитку та підтримки комунальних закладів охорони здоров'я, які є об'єктами права спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, що перебувають в управлінні обласних рад, і регіональні програми надання населенню медичних послуг понад обсяг, передбачений програмою державних гарантій медичного обслуговування населення; в) інші заклади та заходи у системі охорони здоров'я (будинки дитини, заклади служби крові, медико-соціальні експертні комісії, бази спецмедпостачання);

4) соціальний захист та соціальне забезпечення: а) державні програми соціального захисту та соціального забезпечення (за переліком, що уточнений у пп. (а) п. 4 ч. 1 ст. 90 БК України); б) республіканські АРК та обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, в тому числі утримання та програми республіканського АРК і обласних центрів соціальних служб; в) інші державні соціальні програми;

5) культура і мистецтво: а) державні культурно-освітні програми (національні, державні, республіканські АРК та обласні заповідники, бібліотеки, музеї та виставки, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус національних); б) державні театрально-видовищні програми (філармонії, художні, музичні колективи і ансамблі, театри, концертні і циркові організації, палаци, будинки культури, інші заклади національного, державного, республіканського АРК і обласного значення, інші заклади та заходи в галузі мистецтва, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус національних); в) інші державні культурно-мистецькі програми;

6) фізична культура і спорт (за напрямами, що уточнені в п. 6 ч. 1 ст. 90 БК України);

7) програми природоохоронних заходів місцевого значення, проєкти реструктуризації та ліквідації об'єктів підприємств гірничої хімії, підземного видобутку залізної руди, консервації ртутного виробництва, утримання водовідливних комплексів.

Окремо в ст. 71 БК України врегульовано питання *бюджету розвитку місцевих бюджетів*, який є складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів, зокрема структуру його надходжень (ч. 1) та витрат (ч. 2). ***Бюджет розвитку місцевих бюджетів*** – це доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Натомість ***поточний бюджет*** – це доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються для покриття поточних видатків.

Проаналізуйте види надходжень бюджету розвитку місцевих бюджетів, визначені в ч. 1 ст. 71 БК України, а також дослідіть зміст одного з рішень про місцевий бюджет на предмет показників бюджету розвитку.

Витрати бюджету розвитку місцевих бюджетів (ч. 2 ст. 71 БК України):

1) погашення місцевого боргу, в тому числі за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах;

2) капітальні видатки, включаючи капітальні трансферти іншим бюджетам (крім капітальних видатків, що здійснюються за рахунок визначених пунктами 2-13 ч. 1 ст. 69^1 БК України надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів);

3) внески органів влади АРК та органів місцевого самоврядування до статутного капіталу суб'єкта господарювання;

4) проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки, що підлягає продажу відповідно до ст. 128 ЗК України за рахунок авансу, внесеного покупцем земельної ділянки;

5) підготовка земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них державної (до розмежування земель державної та комунальної власності) чи комунальної власності для продажу на земельних торгах та проведення таких торгів;

6) платежі, пов'язані з виконанням гарантійних зобов'язань АРК, обласної ради чи міської територіальної громади;

6[1]) видатки на підготовку проєктів державно-приватного партнерства, виконання довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства щодо об'єктів комунальної власності;

7) розроблення містобудівної документації на місцевому та регіональному рівнях.

Проаналізуйте види капітальних витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів, визначені в ч. 3 ст. 71 БК України.

Отже, держава за принципом субсидіарності може закріплювати окремі видатки, що здійснюються за рахунок коштів загальнодержавних податків і зборів, за відповідними місцевими бюджетами, а в окремих випадках доводить бюджетні кошти на реалізацію певних функцій чи завдань держави на рівень відповідних місцевих бюджетів у формі відповідних бюджетних призначень на здійснення міжбюджетних трансфертів.

Проаналізуйте наукові праці О.В. Солдатенко, А.А. Нечай, З.І. Перощук, присвячені правовому регулюванню бюджетних видатків.

6.2. Міжбюджетні відносини

Міжбюджетні відносини та міжбюджетні трансферти. Види міжбюджетних трансфертів. Трансферти, що надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам. Відмінність

дотації від субвенції. Міжбюджетні трансферти між місцевими бюджетами.

Переміщення коштів з одного бюджету бюджетної системи України до іншого здійснюється у формі міжбюджетного трансферту.

Міжбюджетні відносини – це відносини між державою, АРК та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами (ч. 1 ст. 81 БК України).

Мета регулювання міжбюджетних відносин – забезпечення відповідності повноважень на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами за бюджетами, та фінансових ресурсів, які мають забезпечувати виконання цих повноважень (ч. 2 ст. 81 БК України).

У ч. 6 ст. 63 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено, що «кошти Державного бюджету, що передаються у вигляді дотацій та субвенцій, затверджуються у законі про Державний бюджет для кожного відповідного місцевого бюджету згідно з Бюджетним кодексом України». Тобто у такий спосіб відбувається розподіл коштів Державного бюджету України між різними місцевими бюджетами *з метою збалансування бюджетної системи*; і, по-друге, це зворотні відносини, зокрема, надання з місцевих бюджетів коштів до Державного бюджету України реверсної дотації для горизонтального вирівнювання податкоспроможності відповідних бюджетів. Кошти, передані державою у вигляді дотацій та субвенцій, можуть, згідно з ч. 7 ст. 63 вказаного Закону, розподілятися Верховною Радою АРК, обласними, міськими (міст республіканського АРК і міст обласного значення), районними радами між відповідними місцевими бюджетами та використовуватися для фінансування спільних проєктів відповідних територіальних громад.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого (п. 32 ч. 1 ст. 2 БК України). Термін «міжбюджетний трансферт» може

застосовуватися винятково до суми коштів, що переміщується між бюджетами, що належать до бюджетної системи України.

З'ясуйте: міжбюджетні трансферти належать до доходів чи до видатків бюджету. Аргументуйте.

Трансферт – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі (ч. 4 ст. 9 БК України). Тобто трансферт може бути внутрішній – міжбюджетний трансферт, або зовнішній – грант, бюджетне запозичення тощо.

Види міжбюджетних трансфертів (ст. 96 БК України):

✓ *базова дотація* (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);

✓ *субвенція* (міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції);

✓ *реверсна дотація* (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);

✓ *додаткові дотації.*

Трансферти, що надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам (ст. 97 БК України):

1) базова дотація (ст. ст. 98–100 БК України);

3) субвенції на здійснення державних програм соціального захисту (ст. 102 БК України);

4) додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів унаслідок надання пільг, установлених державою (ст. 103 БК України);

4^{-2}) додаткова дотація на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я (ст. 103^{6} БК України);

5) субвенція на виконання інвестиційних проєктів (ст. 105 БК України);

6) освітня субвенція (ст. 103[2] БК України);

6[1]) субвенція на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами (ст. 103[3] БК України);

10) субвенція на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження (порядок її надання врегульовано постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження» від 15.02.2012 р. № 91);

11[1]) субвенція на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах, порядок надання якої визначено в ст. 103[1] БК України;

12) інші додаткові дотації та субвенції: а) *стабілізаційна дотація* (як додаткова дотація з державного бюджету місцевим бюджетам), що надається до завершення процесу об'єднання територіальних громад відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (п. 19 Прикінцевих та перехідних положень БК України). Порядок та умови надання стабілізаційної дотації визначаються Кабінетом Міністрів України; б) додаткова дотація на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я та інші, передбачені законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

У Державному бюджеті України затверджується обсяг міжбюджетних трансфертів окремо для кожного з відповідних місцевих бюджетів, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів.

Субвенція – це сума грошових коштів, яка виділяється з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня на певні цілі, дотримання яких є обов'язковим. Якщо цей принцип не дотримується, то фінансові ресурси підлягають зворотному поверненню. Так само зворотному поверненню підлягають залишки коштів субвенції, якщо вона була надана за рахунок

загального фонду бюджету. Винятки з повернення встановлені щодо субвенції на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами (ч. 4 ст. 103^3 БК України) і щодо освітньої субвенції (ч. 4 ст. 103^2 БК України).

Дотація (від лат. *dotatio* – дар) – сума грошових коштів, яка виділяється на безповоротній основі з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня, з метою покриття бюджетного дефіциту. Дотації надаються на умовах безповоротності і безоплатності. Визначення поняття «дотація» у БК України відсутнє.

***Види дотацій*:**

✓ *нецільові*, на вирівнювання податкоспроможності бюджету, який його отримує (*базова дотація, реверсна дотація*);

✓ *компенсаційні* (*додаткові дотації*) – компенсують витрати органів місцевого самоврядування на виконання делегованих державою повноважень: 1) додаткова дотація на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я; 2) додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів унаслідок наданих державою податкових пільг зі сплати земельного податку суб'єктам космічної діяльності та літакобудування (ст. 103 БК України) – надання державою податкових пільг, які зменшують доходи місцевих бюджетів, має супроводжуватися наданням додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на компенсацію відповідних втрат доходів місцевих бюджетів та інші.

Кабінет Міністрів України за погодженням з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету, може здійснювати розподіл та перерозподіл обсягів субвенцій та додаткових дотацій з державного бюджету місцевим бюджетам між місцевими бюджетами у межах загального обсягу відповідних субвенцій та додаткових дотацій, з урахуванням вимог, що закріплені в ч. 8 ст. 108 БК України. Розподіл додаткових дотацій між місцевими бюджетами здійснюється на підставі критеріїв, визначених Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 97 БК України).

Проаналізуйте ст. ст. 98, 99 БК України, що регулюють питання горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів.

Відмінність дотації від субвенції:

✓ *особливості надання*: субвенція виділяється під конкретний проєкт, а дотація – у зв'язку з нестачею грошей для поточних витрат нижчестоящого бюджету (лише реверсна дотація передається до бюджету вищого рівня для горизонтального вирівнювання);

✓ *цільове призначення*: дотація виділяється переважно на поточні витрати, пов'язані з необхідністю додаткового фінансування; субвенція виділяється на певні потреби, обумовлені необхідністю фінансового забезпечення реалізації делегованих державою повноважень;

✓ *контроль і звіт*: зазвичай, витрачання дотації не підлягає перевірці, оскільки головне, щоб кошти не були витрачені з порушенням закону, а звіт про витрачання коштів субвенції є обов'язковий;

✓ *необхідність повернення*: оскільки цілі використання дотації відсутні, повертати ці кошти не потрібно, а якщо кошти субвенції використані з порушенням цілі надання, то кошти підлягають поверненню.

Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, яка вперше визначена законом про Державний бюджет України, затверджуються Кабінетом Міністрів України не пізніше 30 днів з дня набрання ним чинності (ч. 2 ст. 97 БК України).

Порядок перерахування міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам, реверсної дотації, а також порядок перерахування міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами визначаються Кабінетом Міністрів України і мають забезпечувати своєчасність, рівномірність, гарантованість та повноту перерахування трансфертів (ч. 2 ст. 108 БК України).

Місцева державна адміністрація може приймати рішення щодо розподілу та перерозподілу обсягів трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам у період між сесіями відповідної місцевої ради за умови делегування нею таких повноважень місцевій державній адміністрації, з наступним

внесенням змін до рішення про місцевий бюджет (ч. 7 ст. 108 БК України).

Міжбюджетні трансферти між місцевими бюджетами

Передача коштів може відбуватися між місцевими бюджетами у формі передачі бюджетних призначень на здійснення окремих видів видатків до інших місцевих бюджетів (як вертикально, так і горизонтально) – тобто в формі міжбюджетних трансфертів. Вертикальна передача видатків, зокрема коштів на їх реалізацію з бюджетів місцевого самоврядування до районних чи обласних бюджетів, які затверджуються обласними та районними радами, здійснюється на підставі ст. 143 Конституції України, де передбачено, що для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм залучаються кошти на договірних засадах з місцевих бюджетів. Горизонтальна передача коштів (між бюджетами одного рівня) на здійснення видатків місцевих бюджетів відбувається на підставі ч. 7 ст. 75 БК України, де закріплено, що «сільські, селищні і міські територіальні громади можуть об'єднувати на договірних засадах кошти бюджетів для виконання спільних проєктів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, з урахуванням» ст. 93 БК України. У ч. 7 ст. 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» також передбачено, що органи місцевого самоврядування, з урахуванням місцевих умов і особливостей, можуть перерозподіляти між собою на підставі договорів окремі повноваження та власні бюджетні кошти.

Відповідно до ст. 101 БК України ***Верховна Рада АРК та місцеві ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів:***

- ✓ субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування (ст. 104 БК України);
- ✓ субвенції на виконання інвестиційних проєктів, у тому числі на будівництво або реконструкцію об'єктів спільного користування;
- ✓ дотації та інші субвенції.

Отже, *місцева рада може передати кошти на здійснення окремих видатків місцевих бюджетів* іншій місцевій раді у вигляді міжбюджетного трансферту до відповідного місцевого бюджету, у тому числі якщо на території територіальної громади недостатньо бюджетних установ, інших суб'єктів господарювання комунальної власності, які забезпечують надання публічних послуг, визначених п. 2 ч. 1 с. 86 БК України (ч. 1 ст. 93 БК України).

Передача коштів між місцевими бюджетами здійснюється на підставі рішень відповідних місцевих рад, прийнятих кожною із сторін, і укладання договору, що закріплено в ч. 3 ст. 93 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Договори між місцевими радами укладаються відповідно до положень Закону України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р.

Проаналізуйте положення Закону України «Про співробітництво територіальних громад» у контексті міжбюджетних відносин.

6.3. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі

Поняття програмно-цільового методу у бюджетному процесі. Складові програмно-цільового методу. Бюджетна програма та її складові. Складові порядку використання бюджетних коштів. Відповідальний виконавець бюджетних програм. Паспорт бюджетної програми. Бюджетні установи. Заборони для учасників бюджетного процесу. Кошторис бюджетної установи. Одержувачі бюджетних коштів. План використання бюджетних коштів.

У бюджетному процесі програмно-цільовий метод застосовується на рівні державного бюджету та на рівні місцевих бюджетів.

Чимало країн успішно використовують методи бюджетування, орієнтованого на соціально значущий результат. У числі перших програмно-цільовий метод запровадили США, Нова Зеландія, Австралія, Нідерланди, Великобританія та Швеція. Вказаний метод спочатку широко почали

використовувати в приватному секторі економіки та пізніше він був запозичений до сфери публічних фінансів.

Дослідіть історію планування доходів і видатків із застосуванням програмно-цільового методу та бюджетування, орієнтованого на результат. Зверніть увагу на запровадження цього методу в приватному секторі – в компанії «Фонд», яку у 60-х рр. XX ст. очолював Роберт Макнамара.

Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі – це метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету, із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу. Для формування бюджету за програмно-цільовим методом використовується програмна класифікація видатків та кредитування бюджету за пропозиціями, поданими головними розпорядниками бюджетних коштів (п. 42 ч. 1 ст. 2, ч. 2 ст. 10 БК України).

***Запровадження у бюджетному процесі програмно-цільового методу спрямоване на*:**

✓ забезпечення прозорості бюджетного процесу, що чітко визначає цілі і завдання, на досягнення яких витрачаються бюджетні кошти, підвищення рівня контролю за результатами виконання бюджетних програм;

✓ забезпечення за результатами виконання бюджету здійснення оцінки діяльності учасників бюджетного процесу щодо досягнення поставлених цілей та виконання завдань, а також проведення аналізу причин неефективного виконання бюджетних програм;

✓ упорядкування організації діяльності головного розпорядника бюджетних коштів щодо формування і виконання бюджетних програм, шляхом чіткого розмежування відповідальності за реалізацію кожної бюджетної програми між визначеними головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальними виконавцями бюджетних програм;

✓ посилення відповідальності головного розпорядника бюджетних коштів за дотримання відповідності бюджетних програм

законодавчо визначеній меті його діяльності, а також за фінансове забезпечення бюджетних програм і результати їх виконання;

✓ підвищення якості розроблення бюджетної політики, ефективності розподілу і використання бюджетних коштів.

Розробка бюджету за програмно-цільовим методом завжди починається із визначення головної мети діяльності та структури розпорядників бюджетних коштів. Плануючи за програмно-цільовим методом використання бюджетних коштів, їм необхідно давати відповідь на запитання: 1) чи буде ефективним витрачання цих коштів; 2) які послуги отримають споживачі завдяки діяльності тієї або іншої бюджетної установи; 3) який обсяг бюджетних коштів витрачається на утримання адміністративного персоналу.

Складові програмно-цільового методу

Особливими складовими програмно-цільового методу визначено бюджетні програми, відповідальних виконавців бюджетних програм, паспорти бюджетних програм та результативні показники бюджетних програм.

Бюджетна програма – сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій (п. 4 ч. 1 ст. 2 БК України).

Бюджетні програми формуються головними розпорядниками бюджетних коштів під час підготовки пропозицій до Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) та складання бюджетного запиту, з урахуванням планів діяльності на середньостроковий період, прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку (ч. 3 ст. 20 БК України).

Проте реалізуються бюджетні програми винятково в разі затвердження в законі про Державний бюджет (рішенні про місцевий бюджет) відповідного бюджетного призначення головному розпоряднику бюджетних коштів, який є відповідальним виконавцем бюджетної програми.

Бюджетне призначення – це повноваження головного розпорядника бюджетних коштів, надане цим Кодексом, законом про Державний бюджет України (рішенням про

місцевий бюджет), яке має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування (п. 8 ч. 1 ст. 2 БК України).

Складові елементи бюджетної програми (п. 4 Концепції застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 р. № 538-р):

1) мета бюджетної програми – законодавчо визначені основні цілі, яких необхідно досягти у результаті виконання конкретної бюджетної програми;

2) завдання бюджетної програми – конкретні цілі, яких необхідно досягти у результаті виконання бюджетної програми протягом відповідного бюджетного періоду і оцінити які можна за допомогою результативних показників;

3) напрями діяльності – конкретні дії, спрямовані на виконання завдань бюджетної програми, з визначенням напрямів витрачання бюджетних коштів, які повинні відповідати завданням головних розпорядників бюджетних коштів;

4) результативні показники.

***Типи бюджетних програм*:**

✓ *базового фінансування* – бюджетні програми, за якими кошти бюджету спрямовуються на забезпечення функціонування органів державної влади, інших установ та організацій, які є бюджетними установами і повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджету;

✓ *фінансування заходів* – бюджетні програми, за якими кошти бюджету спрямовуються на реалізацію заходів, а тому потребують визначення механізму їх використання.

Бюджетні програми, що передбачають фінансування здійснення заходів, за якими потребують нормативно-правового визначення механізму використання бюджетних коштів, а тому головні розпорядники коштів державного бюджету розробляють *проєкти порядків використання коштів державного бюджету* (в тому числі за бюджетними програмами, вперше визначеними законом про Державний бюджет України) та забезпечують їх затвердження протягом 30 днів з дня набрання чинності законом

про Державний бюджет України (ч. 7 ст. 20 БК України). Розроблення таких проєктів порядків використання коштів державного бюджету за бюджетними програмами є окремим напрямом діяльності головних розпорядників бюджетних коштів згідно з ч. 5 ст. 22 БК України.

За рішенням Кабінету Міністрів України (у формі протокольного рішення) порядки використання коштів державного бюджету затверджуються Кабінетом Міністрів України або головним розпорядником коштів державного бюджету за погодженням з Міністерством фінансів України (ч. 7 ст. 20 БК України). Про затвердження таких порядків інформується Комітет Верховної Ради України з питань бюджету.

Якщо реалізація бюджетної програми продовжується у наступних бюджетних періодах, дія порядку використання бюджетних коштів за такою бюджетною програмою (з урахуванням змін до цього порядку, внесених у разі необхідності) продовжується до завершення її реалізації.

Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається та затверджується тільки Кабінетом Міністрів України (ч. 1 ст. 24 БК України).

Складові порядку використання бюджетних коштів (ч. 7 ст. 20 БК України):

1) цілі та напрями використання бюджетних коштів;

2) відповідальний виконавець бюджетної програми, підстави та/або критерії залучення одержувачів бюджетних коштів до виконання бюджетної програми;

3) завдання головного розпорядника бюджетних коштів, розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (одержувачів бюджетних коштів), що забезпечують виконання бюджетної програми, з визначенням порядку звітування про її виконання (у тому числі щодо результативних показників) та заходів впливу у разі її невиконання;

4) у разі потреби порядок, терміни та підстави, а також критерії розподілу (перерозподілу) видатків між адміністративно-територіальними одиницями у розрізі розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів

бюджетних коштів, з урахуванням відповідних нормативно-правових актів;

5) конкурсні вимоги до інвестиційних проєктів, включаючи порядок та критерії їх відбору, а також критерії та умови визначення виконавців таких проєктів;

6) критерії та умови відбору суб'єктів господарювання, яким надається державна підтримка з бюджету, а також визначення обсягу такої підтримки;

7) умови та критерії конкурсного відбору позичальників та проєктів (програм), на реалізацію яких надаються кредити з бюджету; умови надання кредитів з бюджету та їх повернення, включаючи положення щодо здійснення контролю за їх поверненням;

8) положення щодо необхідності перерахування коштів за бюджетними програмами, які передбачають надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам;

9) шляхи погашення бюджетної заборгованості у разі її наявності;

10) вимоги щодо необхідності відображення у первинному та бухгалтерському обліку отриманих (створених) оборотних і необоротних активів бюджетними установами та одержувачами бюджетних коштів, у тому числі отриманих (створених) у результаті проведення централізованих заходів;

11) у разі потреби – положення щодо здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг, визначення умов і термінів поставки та проведення розрахунків;

12) інші положення щодо особливостей бюджетної програми.

Відповідальний виконавець бюджетних програм – визначається головним розпорядником бюджетних коштів за погодженням з Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом). Відповідальним виконавцем бюджетних програм може бути головний розпорядник бюджетних коштів за бюджетними програмами, виконання яких забезпечується його апаратом, та/або розпорядником бюджетних коштів нижчого рівня, який забезпечує виконання бюджетних програм у системі головного розпорядника.

На сьогодні відповідальні виконавці бюджетної програми визначаються відповідно до Порядку розроблення та виконання державних цільових програм, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 106, з числа співвиконавців відповідної затвердженої державної програми.

Питання статусу відповідальних виконавців бюджетної програми на сьогодні регулює Інструкція про статус відповідальних виконавців бюджетних програм та особливості їх участі у бюджетному процесі, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 14.12.2001 р. № 574.

Відповідальний виконавець бюджетних програм у процесі їх виконання забезпечує цільове та ефективне використання бюджетних коштів протягом усього строку реалізації відповідних бюджетних програм у межах визначених бюджетних призначень. Він безпосередньо забезпечує виконання однієї або низки бюджетних програм у системі головного розпорядника, є юридичною особою, має окремий рахунок та бухгалтерський баланс.

Паспорт бюджетної програми (п. 40 ч. 1 ст. 2 БК України) – документ, що визначає мету, завдання, напрями використання бюджетних коштів, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми відповідно до бюджетного призначення, встановленого законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет). Паспорт бюджетної програми є важливим фінансовим документом, який розробляє головний розпорядник бюджетних коштів за кожною бюджетною програмою (ч. 5 ст. 22 БК України) та протягом 45 днів з дня набрання чинності законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) затверджує за погодженням з Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) паспорт бюджетної програми (ч. 8 ст. 20 БК України). Затвердження паспорту бюджетної програми здійснюється на другій стадії виконання бюджету за видатками та кредитуванням (ч. 1 ст. 46 БК України). Терміни подання і затвердження паспортів бюджетних програм є жорсткими, а їх порушення визначається

як окремий вид порушення бюджетного законодавства (п. 17 ч. 1 ст. 116 БК України).

Правила складання паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання встановлюються Міністерством фінансів України. Зокрема, правила складання паспортів бюджетних програм Державного бюджету України та інформації про їх виконання затверджені наказом Міністерства фінансів України «Про паспорти бюджетних програм» від 29.12.2002 р. № 1098, а щодо паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів та звітів про їх виконання – затверджені наказом Міністерства фінансів України «Про складання паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів та звітів про їх виконання» від 26.08.2014 р.

Ціль бюджетної програми – загальне визначення результатів, яких має досягти установа внаслідок реалізації зазначеної програми. Терміни подання і затвердження паспортів бюджетних програм є жорсткими, а їх порушення визначається як окремий вид порушення бюджетного законодавства (п. 17 ч. 1 ст. 116 БК України).

Результативні показники – це кількісні та якісні показники, які характеризують результати виконання бюджетної програми і підтверджуються офіційною державною статистичною, фінансовою та іншою звітністю, даними бухгалтерського, статистичного та внутрішньогосподарського (управлінського) обліку і які дають змогу здійснити оцінку використання коштів на виконання бюджетної програми.

Загальні вимоги до визначення результативних показників бюджетної програми затверджені наказом Міністерства фінансів України «Про результативні показники бюджетних програм» від 10.12.2010 р. № 1536.

Проаналізуйте конкретну бюджетну програму, що діє протягом поточного року та яка закінчилась. Ознайомтесь із паспортами бюджетних програм.

Бюджетні установи, які в бюджетному процесі набувають статусу розпорядників бюджетних коштів: 1) повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету та є неприбутковими (п. 12 ч. 1 ст. 2 БК

України); 2) не мають права здійснювати запозичення у будь-якій формі (крім випадків, передбачених БК України) або надавати юридичним чи фізичним особам кредити з бюджету (якщо не встановлено відповідні бюджетні призначення на надання кредитів з бюджету) (ч. 4 ст. 16 БК України).

У ст. 2 Закону України «Про джерела фінансування органів державної влади» від 30.06.1999 р. закріплено, що органи державної влади здійснюють свою діяльність винятково за рахунок бюджетного фінансування (крім випадків, визначених цим Законом) у межах, передбачених Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік.

Відповідно до ч. 1 ст. 54 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. державним органам, органам влади АРК, органам місцевого самоврядування забороняється одержувати від фізичних, юридичних осіб безоплатно грошові кошти або інше майно, нематеріальні активи, майнові переваги, пільги чи послуги, крім випадків, передбачених законами або чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Такій групі бюджетних установ, як «органи державної влади» заборонено створювати позабюджетні фонди, мати позабюджетні спеціальні рахунки та використовувати кошти, одержані за здійснення функцій держави, що передбачають видачу дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрацій та інших дій на платній основі (крім послуг з охорони, що надаються на договірних засадах), в будь-який інший спосіб, крім зарахування таких коштів до Державного бюджету України (ст. 3 Закону України «Про джерела фінансування органів державної влади»).

У ч. 9 ст. 13 БК України також закріплено, що створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається. Відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів (включаючи власні надходження бюджетних установ) органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами

забороняється, крім випадків, перелічених у ч. 9 ст. 13 та ст. 43 БК України.

У господарському та бюджетному законодавстві передбачені спеціальні положення, що стосуються меж здійснення видатків бюджетів. На користь організацій, створених державою чи органами місцевого самоврядування, можуть зокрема надаватися кошти в таких випадках: 1) у разі здійснення досудової санації державних підприємств здійснюється за рахунок бюджетних коштів, обсяг яких установлюється законом про Державний бюджет України (ч. 4 ст. 211 ГК України); 2) за рахунок бюджетних коштів органами державної влади або органами місцевого самоврядування може здійснюватися державне (комунальне) інвестування – довгострокові вкладення різних видів майна, інтелектуальних цінностей та майнових прав в об'єкти господарської діяльності, з метою одержання доходу (прибутку) або досягнення іншого соціального ефекту.

Заборони для учасників бюджетного процесу:

1) забороняється використовувати для формування статутного (складеного) капіталу товариства бюджетні кошти, майно державних (комунальних) підприємств, яке відповідно до закону (рішення органу місцевого самоврядування) не підлягає приватизації, та майно, що перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ, якщо інше не передбачено законом (ч. 3 ст. 86 ГК України);

2) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також державні та комунальні підприємства, установи, організації, що повністю або частково фінансуються з бюджету, не можуть бути засновниками (засновником) та/або членами благодійної організації (ч. 3 ст. 131 ГК України);

3) забороняється використовувати для формування статутного капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення, кошти, одержані в кредит та під заставу, а також збільшувати статутний капітал банку для покриття збитків (ч. 3 ст. 336 ГК України);

4) засновниками і членами товарної біржі не можуть бути органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також державні і комунальні підприємства, установи та організації, що повністю або частково утримуються за рахунок

Державного бюджету України або місцевих бюджетів (ч. 3 ст. 279 ГК України).

Основним документом, що визначає надходження та витрати бюджетних установ, є кошторис. ***Кошторис*** – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період установлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень (п. 30 ч. 1 ст. 2 БК України).

Порядок складання, розгляду, затвердження основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228.

Кошториси бюджетних установ, які в бюджетному процесі мають статус розпорядників бюджетних коштів, затверджують головні розпорядники бюджетних коштів, якщо інше не передбачено законодавством (ч. 5 ст. 22 БК України). Власне затвердження кошторисів є другою стадією виконання бюджету за видатками та кредитуванням (ч. 1 ст. 46 БК України), яка здійснюється одразу після встановлення розпорядникам бюджетних коштів (бюджетним установам) бюджетних асигнувань.

Затвердження кошторису бюджетної установи здійснюється головним розпорядником бюджетних коштів за умови додержання при його складанні обсягу доведеного до бюджетної установи (розпорядника бюджетних коштів) обсягу бюджетного асигнування. Відповідно до затвердженого розпису бюджету розпорядники бюджетних коштів одержують бюджетні асигнування, що є підставою для затвердження кошторисів.

Проте є й винятки, зокрема відповідно до ст. 7 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» кошторис Верховної Ради України на наступний рік затверджується нею під час прийняття проєкту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні за висновками комітетів, до предмета відання яких належать питання регламенту і бюджету. Тобто, у такому разі затвердження

кошторису відбувається на стадії розгляду і затвердження бюджету.

Порівняйте кошториси Верховної Ради України на поточний і попередні роки.

Складові частини кошторису бюджетної установи:

✓ *загальний фонд* – містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією видатків бюджету на виконання бюджетною установою основних функцій або розподіл надання кредитів з бюджету за класифікацією кредитування бюджету;

✓ *спеціальний фонд* – містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією видатків бюджету на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою основних функцій, або розподіл надання кредитів з бюджету згідно із законодавством за класифікацією кредитування бюджету.

Форма кошторису затверджується Міністерством фінансів України. Її визначено наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету» від 28.01.2002 р. № 57.

Проаналізуйте форму кошторису бюджетної установи та вимоги щодо складання, закріплені в постанові Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228.

Одержувачі бюджетних коштів долучаються до виконання бюджетних програм, які спрямовані на здійснення певних заходів з метою виконання завдань та функцій органів державної влади (місцевого самоврядування). У ч. 6 ст. 22 БК України закріплено, що розпорядник бюджетних коштів може уповноважити одержувача бюджетних коштів на виконання *заходів, передбачених бюджетною програмою*, шляхом доведення йому бюджетних асигнувань та надання відповідних коштів бюджету (на безповоротній чи поворотній основі).

Одержувач бюджетних коштів використовує такі кошти відповідно до вимог бюджетного законодавства на підставі ***плану використання бюджетних коштів***, що містить розподіл бюджетних асигнувань.

План використання бюджетних коштів – це розподіл бюджетних асигнувань у розрізі видатків бюджету, структура яких відповідає повній економічній класифікації видатків бюджету та класифікації кредитування бюджету.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, здійснює контроль за відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів розпису бюджету (ч. 2 ст. 47 БК України), а також здійснює поточний контроль за додержанням положень кошторису розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів під час взяття ними бюджетних зобов'язань, відповідністю взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (п. 3 ч. 1 ст. 112 БК України).

Розпорядники бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання та здійснюють платежі тільки в межах бюджетних асигнувань, установлених кошторисами, враховуючи необхідність виконання бюджетних зобов'язань минулих років (ч. 1 ст. 48 БК України).

При реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань, взятих розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, здійснюється перевірка відповідності напрямів витрачання бюджетних коштів бюджетному асигнуванню (зокрема, кошторису), паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі).

На всіх стадіях бюджетного процесу його учасники, в межах своїх повноважень, здійснюють оцінку ефективності бюджетних програм. До них передусім належать Рахункова палата (ч. 1 ст. 62 БК України); Міністерство фінансів України, як центральний орган державної влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики (ч. 1 ст. 36 БК України); місцеві фінансові органи (ч. 3 ст. 111 БК України); органи Державної аудиторської служби (ч. 1 ст. 113 БК України); головні

розпорядники бюджетних коштів (п. 7 ч. 5 ст. 22 БК України) та розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня в особі їх керівників щодо своїх закладів та підвідомчих бюджетних установ.

Для забезпечення підвищення ефективності та результативності використання коштів державного бюджету за рішенням Кабінету Міністрів України, проводяться огляди витрат державного бюджету. Такі огляди передбачають здійснення аналізу ефективності реалізації державної політики у відповідній сфері діяльності за рахунок коштів державного бюджету в межах визначених бюджетних програм, а також оцінки ефективності, результативності та економічної доцільності відповідних витрат державного бюджету (ч. 10 ст. 20 БК України). Організаційно-методологічні засади проведення оглядів витрат державного бюджету визначаються Міністерством фінансів України.

За результатами таких оглядів Кабінет Міністрів України приймає рішення, що є підставою для внесення відповідних пропозицій до проєкту Державного бюджету на плановий бюджетний період та до Бюджетної декларації.

Організаційно-методологічні засади оцінки ефективності бюджетних програм визначаються Міністерством фінансів України. Здійснення та реалізація результатів оцінки ефективності виконання бюджетної програми головними розпорядниками врегульована наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм» від 17.05.2011 р. № 608.

Оцінка ефективності бюджетних програм передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів, а також проведення внутрішнього аудиту, який здійснюється підрозділом внутрішнього аудиту в бюджетній установі, і спрямований на вдосконалення системи управління, запобігання фактам незаконного, неефективного та не результативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності бюджетної установи та підвідомчих їй бюджетних

установ, поліпшення внутрішнього контролю (ч. 3 ст. 26 БК України). Оцінка ефективності бюджетних програм здійснюється на підставі аналізу результативних показників бюджетних програм, а також іншої інформації, що міститься у бюджетних запитах, кошторисах, паспортах бюджетних програм, звітах про виконання кошторисів та звітах про виконання паспортів бюджетних програм.

Зважаючи на труднощі запровадження програмно-цільового методу в бюджетному процесі на місцевому рівні та неготовність місцевих бюджетів, з огляду на методологічні та організаційні міркування, програмно-цільовий метод у бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, застосовується, починаючи із складання проєктів місцевих бюджетів на 2017 рік (п. 18 розд. VI «Прикінцеві та перехідні положення» БК України). До 2017 р. місцеві бюджети складалися та виконуватися паралельно як за тимчасовою класифікацією видатків та кредитування місцевих бюджетів, так і за програмною. Проте з початку 2017 р. місцеві бюджети, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, переведено на програмно-цільове фінансування. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів, які не мають взаємовідносин з державним бюджетом, повною мірою застосовуватиметься, починаючи із складання проєктів таких місцевих бюджетів на 2019 рік, що передбачено в п. 18 Прикінцевих та перехідних положень БК України.

6.4. Правові основи кредитування бюджету

Поняття та особливості кредитування бюджету (кредитування за рахунок бюджетних коштів). Повернення кредитів до бюджету (щодо кредитування бюджету).

Після заснування України як суверенної держави, яка поставила собі за мету розширити інструментарій витрачання бюджетних коштів, посилити соціальну, людиноцентристську спрямованість держави, поряд з видатками впроваджено таку форму використання бюджетних коштів, як кредитування бюджету (кредитування за рахунок бюджетних коштів).

Ознаками, що відмежовують кредитування від видатків, є: поворотність та платність.

Кредитування бюджету – це операції з надання коштів з державного бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок яких виникають зобов'язання перед державним бюджетом (надання кредитів з державного бюджету), та операції з повернення таких коштів до державного бюджету (повернення кредитів до державного бюджету). До кредитів з державного бюджету також належать бюджетні позички та фінансова допомога з державного бюджету на поворотній основі (п. 31 ч. 1 ст. 2 БК України).

Кредитування бюджету є порівняно новим для України правовим режимом витрачання бюджетних коштів. Ці відносини зумовлені передусім сучасним етапом розвитку ринкової економіки в Україні та пошуку нових джерел наповнення бюджетів, посилення економії їх використання. Як і банківські кредити, бюджетні кредити можуть надаватися на умовах платності, але розмір плати та строк повернення коштів мають більш пільговий характер. На сьогодні відзначається недостатнім стан правового регулювання вказаних відносин, але цей фінансово-правовий інститут має своє майбутнє, про що свідчить практика країн з розвиненою ринковою економікою.

У законі про державний бюджет щороку передбачаються відповідні суми коштів, які спрямовуються на конкретно визначені цілі: на кредитування пріоритетних галузей економіки, на інвестиції агропромислового комплексу (надання кредитів на придбання сільськогосподарської техніки або на фінансову підтримку через механізм здешевлення кредитів комерційних банків, на житлове будівництво на селі, військовослужбовцям, молодим сім'ям, на одержання освіти), на кредитування молоді з метою одержання ними вищої освіти, на надання пільгових довгострокових державних кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла тощо.

Класифікація кредитування бюджету систематизує кредитування бюджету за типом позичальника та поділяє

операції з кредитування на надання кредитів з бюджету і повернення кредитів до бюджету.

Відносини, що виникають з публічного кредитування, мають складний характер, тобто має місце поєднання приватно-правового та публічно-правового регулювання, але вони безпосередньо стосуються фінансово-правового інституту бюджетного процесу, оскільки виникають на стадії виконання бюджету за видатками та кредитуванням (загалом – витрачання).

Види кредитування бюджету:

1) зовнішнє кредитування бюджету: у п. 14 ст. 85 Конституції України закріплено повноваження Верховної Ради України із затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям. Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори» міжнародні договори України з питань надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, підлягають ратифікації;

2) внутрішнє кредитування бюджету:

2.1) позики на покриття тимчасових касових розривів, що надаються за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку за користування цими коштами з обов'язковим їх поверненням до кінця поточного бюджетного періоду:

•Державному бюджету, які залучаються Казначейством України за погодженням з Міністерством фінансів України на поворотній основі для покриття тимчасових касових розривів загального фонду державного бюджету з дотриманням граничного обсягу дефіциту державного бюджету (абз. 2 ч. 4 ст. 43 БК України);

•місцевим бюджетам, які залучаються Казначейством України за погодженням з Міністерством фінансів України на поворотній основі для покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів. У разі розміщення коштів місцевого бюджету на депозитах та/або обслуговування коштів місцевого бюджету в частині бюджету розвитку та власних надходжень бюджетних установ в установах банків обсяги тимчасових касових розривів за загальним фондом такого місцевого бюджету не покриваються

за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку (абз. 1 ч. 4, ч. 5 ст. 43, п. 2 ч. 1 ст. 73 БК України);

•Пенсійному фонду України, які надаються Казначейством України на договірних умовах без нарахування відсотків за користування цими коштами з метою покриття його тимчасових касових розривів, що пов'язані з виплатою пенсій, – у межах фактичного дефіциту коштів на цю мету (абз. 1 ч. 4 ст. 43 БК України);

2.2) кредитування (з) бюджету відповідно до бюджетної програми. Правові підстави надання таких кредитів досить часто закріплюються в спеціальних законах, зокрема на сьогодні, це Закони України «Про фермерське господарство» (ст. 11), «Про державну підтримку сільського господарства України» (ст. 13), «Про основні засади молодіжної політики» (ст. ст. 16, 17) та інші. Надання кредитів за рахунок бюджетних коштів суб'єктами господарювання на пільгових умовах є формою державної допомоги, що підпадає під регулювання Закону України «Про державну допомогу суб'єктами господарювання»;

2.3) кредитування за рахунок залучених коштів (кредитів (позик), залучених державою, обласною чи міською радою), шляхом взяття державного (місцевого) запозичення).

Суб'єкти господарювання, щодо яких приймається рішення про надання їм кредитів (позик), за рахунок коштів, залучених державою (АРК, обласною радою чи міською територіальною громадою) у формі державного (місцевого) запозичення, зобов'язані відповідно до ч. 5 ст. 17 БК України надати майнове або інше забезпечення виконання зобов'язань та сплатити до Державного бюджету України (відповідного місцевого бюджету) плату за їх отримання у розмірі, встановленому Кабінетом Міністрів України (Верховною Радою АРК, обласною чи міською радою), якщо інше не передбачено законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет).

Позичальники не включаються до мережі головного розпорядника (розпорядника нижчого рівня) і отримують кредитні ресурси (позики) на підставі укладених договорів та підтвердних документів.

Важливо зазначити – кредитування бюджету здійснюється планово, але кредити отримують фізичні та юридичні особи переважно на підставі договору (угоди), а якщо йдеться про фінансову допомогу – за результатами розгляду відповідної заяви. У разі надання кредитів з бюджету, у позичальників виникає заборгованість перед бюджетом.

Кредитор спрямовує бюджетні кошти за бюджетними програмами з кредитування винятково на визначені в установленому порядку мету, завдання та напрями цих бюджетних програм, а позичальник забезпечує використання таких коштів за їх призначенням.

Органи Казначейства здійснюють платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів у разі наявності в обліку зареєстрованих бюджетних зобов'язань. Підставою для здійснення операцій з кредитування розпорядниками бюджетних коштів та одержувачами бюджетних коштів є укладені кредитні договори, платіжні інструкції, підготовлені власниками рахунків, та інші підтвердні документи, передбачені бюджетним законодавством.

Кредитор та позичальник несуть відповідальність згідно із законом за нецільове використання коштів, наданих у вигляді кредиту із загального/спеціального фонду державного бюджету, а також за їх своєчасне та повне повернення.

Операції з надання кредитів здійснюються шляхом проведення платежів з реєстраційних, спеціальних реєстраційних рахунків кредиторів, відкритих в органах Казначейства, відповідно до кошторисів та планів надання кредитів із загального фонду державного бюджету, планів спеціального фонду державного бюджету (за винятком власних надходжень бюджетних установ та відповідних видатків) або планів використання бюджетних коштів відповідно до умов кредитних договорів, що передбачено в Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами, який затверджений наказом Міністерства фінансів України від 24.12.2012 р. № 1407.

Казначейство контролює цільове спрямування бюджетних коштів на стадії проведення платежу на підставі підтвердних документів, наданих кредиторами.

Останньою підстадією виконання бюджету за видатками і кредитуванням є ***повернення кредитів до бюджету (щодо кредитування бюджету).*** Так, у разі надання кредитів з бюджету, у позичальників виникає заборгованість перед бюджетом, а точніше перед публічним утворенням, власником бюджетних коштів, які були надані у формі кредиту. З моменту надання кредитів з бюджету на суму отриманих з бюджетних коштів права кредитора та право вимагати від позичальників повернення таких кредитів до бюджету у повному обсязі переходять до держави (АРК, територіальної громади) (ст. 50 БК України). Кредити повертаються відповідно до графіка повернення, до визначається в кредитній угоді, що укладається розпорядником (одержувачем) бюджетних коштів, з однієї сторони, та позичальником, з іншої.

Важливим аспектом є те, що в разі невиконання умов надання кредиту за рахунок бюджетних коштів (позики, фінансової допомоги тощо): 1) якщо позичальником є фізична особа, стягувачем виступатиме – розпорядник (одержувач) бюджетних коштів, який діяв як кредитор; 2) якщо позичальником є суб'єкт господарювання, то органом стягнення виступає податковий орган (ч. 9 ст. 17 та ч. 2 ст. 50 БК України).

Прострочена заборгованість суб'єкта господарювання перед державою (АРК, обласною радою чи територіальною громадою міста) за кредитом (позикою), залученим державою (АРК, обласною радою чи територіальною громадою міста) або під державну (місцеву) гарантію, а також за кредитом з бюджету (включаючи плату за користування такими кредитами (позиками) та пеню), стягується з такого суб'єкта господарювання податковими органами у порядку, передбаченому ПК України або іншим законом, включаючи погашення такої заборгованості за рахунок майна цього суб'єкта господарювання (ч. 9 ст.17 БК України).

Позовна давність на вимоги щодо погашення такої заборгованості суб'єкта господарювання перед державою (АРК,

обласною радою чи міською територіальною громадою) не поширюється (ч. 1 ст. 50 та ч. 9 ст. 17 БК України).

Забороняється списання заборгованості суб'єктів господарювання перед державою (АРК, обласною радою чи міською територіальною громадою) за кредитами (позиками), залученими державою (АРК, обласною радою чи міською територіальною громадою) або під державні (місцеві) гарантії, кредитами з бюджету, крім заборгованості суб'єктів господарювання, визнаних у встановленому порядку банкрутами, вимоги щодо погашення заборгованості яких не були задоволені у зв'язку з недостатністю їхніх активів, і стосовно яких проведено державну реєстрацію припинення юридичної особи у зв'язку з визнанням її банкрутом, а також крім заборгованості, щодо стягнення якої судом прийнято рішення не на користь держави, яке набрало законної сили, та/або стягнення якої в судовому порядку є неможливим або недоцільним (ч. 14 ст. 17 БК України). Порядок списання такої заборгованості визначається Кабінетом Міністрів України.

6.5. Бюджетний контроль та відповідальність за порушення бюджетного законодавства

Бюджетний контроль і суб'єкти контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Порушення бюджетного законодавства. Види порушень бюджетного законодавства. Заходи впливу на учасників бюджетного процесу за порушення бюджетного законодавства.

Контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до БК України та іншого законодавства, а також забезпечує (ч. 1 ст. 26 БК України):

1)оцінку управління бюджетними коштами (включаючи проведення державного фінансового аудиту);

2)правильність ведення бухгалтерського обліку та достовірність фінансової і бюджетної звітності;

3)досягнення економії бюджетних коштів, їх цільового використання, ефективності і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень;

4)проведення аналізу та оцінки стану фінансової і господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів;

5)запобігання порушенням бюджетного законодавства та забезпечення інтересів держави і територіальних громад у процесі управління об'єктами державної та комунальної власності;

6)обґрунтованість планування надходжень і витрат бюджету.

***Суб'єкти контролю за дотриманням бюджетного законодавства*:**

1. *Верховна Рада України* – здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства у процесі (ч. 1 ст. 109 БК України):

1) розгляду Бюджетної декларації;

2) розгляду проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України;

3) внесення змін до закону про Державний бюджет України;

4) виконання закону про Державний бюджет України, у тому числі шляхом заслуховування звітів про виконання Державного бюджету України (включаючи звіти головних розпорядників коштів державного бюджету про використання ними бюджетних коштів та результати виконання відповідних бюджетних програм);

5) розгляду річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України;

6) використання кредитів (позик), що залучаються державою від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій. Це деталізується в Регламенті Верховної Ради України. Також Верховна Рада України здійснює контроль за діяльністю Рахункової палати щодо виконання нею повноважень, визначених законом.

Повноваження *Комітету Верховної Ради України з питань бюджету* в сфері контролю за додержанням бюджетного законодавства закріплені в ч. 2 ст. 109, а також в інших положеннях БК України. Повноваження ж *інших комітетів* у сфері бюджетного

контролю закріплені в ч. 3 ст. 109 БК України, а також Законі України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р.;

2. *Рахункова палата* – відповідно до ст. 98 Конституції України та ч. 2 ст. 26 БК України від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням. Повноваження Рахункової палати у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства визначені також у ст. ст. 15^1, 20, 31, 44, 53, 59–62, 80, 110 БК України, ст. 363 ГК України, які реалізуються в порядку, врегульованому Законом України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р.;

Проаналізуйте повноваження Рахункової палати у сфері контролю за додержанням бюджетного законодавства.

3. *Міністерство фінансів України* – здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу як щодо державного бюджету, так і місцевих бюджетів, якщо інше не передбачено законодавством України. Міністерство фінансів України в межах своїх повноважень, що визначені передусім у ст. 111, ч. 6 ст. 20 та інших положеннях БК України, забезпечує реалізацію єдиної державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, координує та спрямовує діяльність органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, якщо інше не передбачено законодавством;

4. *місцеві фінансові органи* – здійснюють контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу щодо місцевих бюджетів (ч. 2 ст. 111 БК України). ***Місцевий фінансовий орган*** – це установа, що відповідно до законодавства України здійснює функції зі складання прогнозів місцевих бюджетів, складання, виконання місцевих бюджетів, контролю за витрачанням коштів розпорядниками бюджетних коштів, а також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету (орган виконавчої влади АРК з питань фінансів віднесено до місцевих

фінансових органів) (п. 36 ч. 1 ст. 2 БК України). Їх повноваження закріплені у БК України, зокрема, у ч. 3 ст. 18, ч. 5 ст. 75, ч. 4 ст. 78 БК України;

5. *Державна казначейська служба України* (*Казначейство України)* – забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунку, відкритого у НБУ, і здійснює відповідно до ст. 43 БК України контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень бюджету, реєстрації взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів та здійсненні платежів за цими зобов'язаннями. Повноваження Державної казначейської служби України та її територіальних органів з контролю за дотриманням бюджетного законодавства закріплені передусім у ст. ст. 43, 112 БК України, а в частині використання бюджетних коштів за результатами публічних закупівель – ст. 7 Закону України «Про публічні закупівлі». Також чинним є Положення про Державну казначейську службу України, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 215;

6. *органи державного фінансового контролю на чолі з Державною аудиторською службою України* – реалізують повноваження з контролю за дотриманням бюджетного законодавства, які закріплені передусім у ст. 113 БК України, а також урегульовані у ст. 363 ГК України, Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 р.;

Проаналізуйте повноваження Державної аудиторської служби України та її територіальних органів щодо контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

7. *Верховна Рада АРК та відповідні місцеві ради*: 1) контроль за виконанням рішення про місцевий бюджет; 2) інші повноваження, передбачені БК України, законом про Державний бюджет України та рішенням про місцевий бюджет, визначені в ст. 143 Конституції України, у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р.;

8. контроль за відповідністю бюджетному законодавству показників затверджених бюджетів, розпису бюджету, кошторисів бюджетних установ та інших документів, які використовуються у бюджетному процесі, здійснюється (ст. 15 БК України):

•*Радою міністрів АРК* – щодо бюджетів місцевого самоврядування та районних бюджетів АРК;

•*обласними державними адміністраціями* – щодо бюджетів місцевого самоврядування та районних бюджетів;

•*міськими державними адміністраціями* в містах Києві та Севастополі – щодо районних у цих містах бюджетів;

•*виконавчими органами міських рад* – щодо бюджетів районів у містах;

Також Рада міністрів АРК, обласні та районні державні адміністрації, міські державні адміністрації здійснюють контроль з дотриманням бюджетного законодавства в частині міжбюджетних трансфертів відповідно та в межах повноважень, що закріплені в ст. 122 БК України.

Проаналізуйте положення Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. у частині контрольних бюджетних повноважень і функцій.

9. *Головні розпорядники бюджетних коштів* – здійснюють низку повноважень у сфері контролю за додержанням бюджетного законодавства. Так, відповідно до ч. 5 ст. 22 БК України: організовують та здійснюють моніторинг виконання бюджетних програм, здійснюють оцінку їх ефективності; здійснюють контроль за своєчасним поверненням у повному обсязі до бюджету коштів, наданих за операціями з кредитування бюджету, а також кредитів (позик), отриманих державою (АРК, обласною радою чи міською територіальною громадою), та коштів, наданих під державні (місцеві) гарантії; здійснюють контроль за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів і витрачанням ними бюджетних коштів; організовують внутрішній контроль і

внутрішній аудит та забезпечують їх здійснення у своїх установах і на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління таких розпорядників бюджетних коштів (ч. 3 ст. 26 БК України).

Проаналізуйте Основні засади здійснення внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.2018 р. № 1062, а також Порядок здійснення внутрішнього аудиту та утворення підрозділів внутрішнього аудиту, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.09.2011 р. № 1001.

Контроль за додержанням бюджетного законодавства спрямований на виявлення за результатами його проведення можливостей удосконалення управління бюджетними коштами та усунення недоліків реалізації його положень, а також застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, ініціювання в разі виявлення адміністративних чи кримінальних правопорушень притягнення винних посадових осіб до адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Порушення бюджетного законодавства – це порушення учасником бюджетного процесу встановлених БК України чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання (ч. 1 ст. 116 БК України).

Види порушень бюджетного законодавства закріплені в ч. 1 ст. 116 БК України), серед них:

✓ включення недостовірних даних до бюджетних пропозицій та бюджетних запитів (п. 1);

✓ порушення встановлених термінів подання бюджетних пропозицій та бюджетних запитів або їх неподання (п. 2);

✓ визначення недостовірних обсягів бюджетних коштів при плануванні бюджетних показників (п. 3);

✓ зарахування надходжень бюджету на будь-які рахунки, крім єдиного казначейського рахунка (з урахуванням особливостей, визначених ч. 9 ст. 13 БК України), а також

акумулювання їх на рахунках органів, що контролюють справляння надходжень бюджету (п. 10);

✓ зарахування доходів бюджету до іншого, ніж визначено цим Кодексом чи законом про Державний бюджет України, бюджету, в тому числі внаслідок здійснення поділу податків і зборів та інших доходів між бюджетами з порушенням визначених розмірів та термінів (п. 11);

✓ здійснення державних (місцевих) запозичень, надання державних (місцевих) гарантій з порушенням вимог цього Кодексу (п. 12);

✓ створення позабюджетних фондів, порушення вимог цього Кодексу щодо відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів (п. 15);

✓ порушення порядку або термінів подання і затвердження паспортів бюджетних програм (п. 17);

✓ взяття зобов'язань без відповідних бюджетних асигнувань або з перевищенням повноважень, установлених БК України чи законом про Державний бюджет України (п. 20);

✓ порушення порядку реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань, включаючи необґрунтовану відмову в реєстрації або несвоєчасну реєстрацію бюджетних зобов'язань (п. 21);

✓ порушення вимог БК України при здійсненні попередньої оплати за товари, роботи та послуги за рахунок бюджетних коштів, а також порушення порядку і термінів здійснення такої оплати (п. 22);

✓ здійснення платежів за рахунок бюджетних коштів без реєстрації бюджетних зобов'язань (п. 23);

✓ нецільове використання бюджетних коштів (п. 24). Зміст цього порушення визначено в ст. 119 БК України;

✓ надання кредитів з бюджету чи повернення кредитів до бюджету, з порушенням вимог цього Кодексу та/або встановлених умов кредитування бюджету (п. 26);

✓ здійснення бюджетними установами запозичень у будь-якій формі або надання бюджетними установами юридичним чи фізичним особам кредитів з бюджету всупереч БК України (п. 27);

✓ здійснення видатків, кредитування місцевого бюджету, які відповідно до цього Кодексу мають проводитися з іншого бюджету (п. 28);

✓здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх перевищенням всупереч БК України чи закону про Державний бюджет України (п. 29);

✓включення недостовірних даних до звітів про виконання паспортів бюджетних програм, а також порушення порядку та термінів подання таких звітів (п. 36);

✓видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (п. 37);

✓здійснення видатків на утримання бюджетної установи одночасно з різних бюджетів всупереч цьому Кодексу чи закону про Державний бюджет України та інші порушення.

Проаналізуйте положення ст. 116 БК України щодо видів порушень бюджетного законодавства та співставте їх із положеннями ст. 164^{12} КУпАП і ст. ст. 210, 211, 222 КК України. Також у ст. 123 БК України закріплено види порушень, за які несуть відповідальність органи Казначейства, проаналізуйте їх.

Посадові особи, з вини яких допущено порушення бюджетного законодавства, несуть цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законом. Порушення бюджетного законодавства, вчинене розпорядником чи одержувачем бюджетних коштів, може бути підставою для притягнення до відповідальності згідно з законами України його керівника чи інших відповідальних посадових осіб, залежно від характеру вчинених ними діянь (ч. ч. 1, 2 ст. 120 БК України).

Керівники органів Казначейства України несуть персональну відповідальність у разі вчинення ними порушення бюджетного законодавства та невиконання вимог щодо казначейського обслуговування державного і місцевих бюджетів, установлених БК України (ч. 2 ст. 123 БК України).

Заходи впливу до учасників бюджетного процесу за порушення бюджетного законодавства (ст.117 БК України):

1) *попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства* – застосовується в усіх випадках виявлення порушень бюджетного законодавства. Виявлені порушення бюджетного законодавства мають бути усунені в строк до 30 календарних днів. Воно може застосовуватися учасниками бюджетного процесу, уповноваженими БК України на здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства (ч. 1 ст. 118 БК України);

2) *зупинення операцій з бюджетними коштами* – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначені пп. 1–2, 10, 11, 14–29, 32–36, 38 і 40 ч. 1 ст. 116 БК України, у порядку, встановленому ст. 120 БК України, а саме у формі зупинення будь-яких операцій із здійснення платежів з рахунку порушника бюджетного законодавства, яке можливе на строк до 30 днів або до усунення порушення бюджетного законодавства у межах поточного бюджетного періоду, якщо інше не передбачено законом;

Ознайомтесь із Порядком зупинення операцій з бюджетними коштами, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19.01.2011 р. № 21.

3) *призупинення бюджетних асигнувань* – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначені пп. 20, 22–29, 38 і 40 ч. 1 ст. 116 БК України. Призупинення бюджетних асигнувань передбачає припинення повноважень на взяття бюджетного зобов'язання на відповідну суму на строк від одного до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду, шляхом внесення змін до розпису бюджету (кошторису);

Ознайомтесь із Порядком призупинення бюджетних асигнувань, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 15.05.2002 р. № 319.

4) *зменшення бюджетних асигнувань* – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначені п. 24 (нецільове використання бюджетних коштів – стосовно

розпорядників бюджетних коштів), п. 29 та п. 38 ч. 1 ст. 116 БК України. Зменшення бюджетних асигнувань передбачає позбавлення повноважень на взяття бюджетного зобов'язання на відповідну суму на строк до завершення поточного бюджетного періоду, шляхом внесення змін до розпису бюджету (кошторису) та у разі необхідності з подальшим внесенням змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

Ознайомтесь із Порядком зупинення операцій з бюджетними коштами, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19.01.2011 р. № 21.

5) *повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету* – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначене п. 24 (щодо субвенцій та коштів, наданих одержувачам бюджетних коштів) ч. 1 ст. 116 БК України;

Ознайомтесь із Порядком повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету в разі їх нецільового використання, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1163.

6) *зупинення дії рішення про місцевий бюджет* – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначене п. 7 ч. 1 ст. 116 БК України, у порядку, встановленому ст. 122 БК України;

Проаналізуйте положення ст. 122 БК України у взаємозв'язку із нормами Закону України «Про місцеві державні адміністрації».

7) *безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів* – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначене п. 28 ч. 1 ст. 116 БК України (здійснення видатків, кредитування місцевого бюджету, які відповідно до БК України мають проводитися з іншого бюджету). Безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів передбачає стягнення органами Казначейства України коштів з місцевих бюджетів до державного бюджету, в тому числі і за рахунок зменшення обсягу трансфертів (базової дотації) місцевим бюджетам на відповідну суму, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

8) *інші заходи впливу, які можуть бути визначені законом* про Державний бюджет України, – застосовуються за порушення бюджетного законодавства згідно із таким законом.

Форма та порядок складання протоколу про порушення бюджетного законодавства встановлюються Міністерством фінансів України, а саме – затверджені наказом Міністерства фінансів України від 15.11.2010 р. № 1370.

Ознайомтесь із Методичними рекомендаціями щодо порядку застосування органами Державної казначейської служби України заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, затвердженими наказом Державної казначейської служби України від 29.12.2012 р. № 394.

Ознайомтесь із працями:

Якимчук Н. Провадження у справах про бюджетні правопорушення як інститут бюджетного права. Вісник Національної академії прокуратури України. 2009. № 4. С. 71–77.

Гетманець О. Правова природа відповідальності за порушення бюджетного законодавства. Підприємство, господарство і право. 2017. № 2. С. 198–202.

Латковський П.П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2019. 267 с.

Не допускається застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, визначених ст. 117 БК України, за раніше виявлені і усунені порушення бюджетного законодавства.

Рішення про застосування заходу впливу за порушення бюджетного законодавства відповідно до ст. 124 БК України може бути оскаржено у порядку, встановленому законом, зокрема в органі, що його виніс, або в суді протягом 10 днів з дня його винесення, якщо інше не передбачено законом.

Оскарження рішення про застосування заходу впливу за порушення бюджетного законодавства не зупиняє виконання зазначеного рішення (ч. 2 ст. 124 БК України). У разі визнання судом рішення про застосування заходу впливу за порушення бюджетного законодавства повністю чи частково незаконним особі, щодо якої воно було винесено, поновлюються обмежені таким рішенням права (ч. 3 ст. 124 БК України).

Знайдіть приклади та проаналізуйте відповідну судову практику щодо оскарження рішення про застосування заходу впливу за порушення бюджетного законодавства.

Література до теми 6

1. Буряк І.В. Фінансово-правове регулювання місцевих гарантій: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2019. 236 с.

2. Дмитрик О.О., Такарєва К.О. Державні та місцеві гарантії як форми державної підтримки суб'єктів господарювання. Право та інноваційне суспільство. 2019. № 2 (13). С. 53–61.

3. Заверуха І.Б. Проблеми правового регулювання державного боргу України: дис. … докт. юрид. наук. Львів, 2007. 442 с.

4. Кулик О. Система державної допомоги в Україні: як європейські вимоги можуть зробити її більш ефективною. Київ: ГО «Український центр європейської політики», 2019. 60 с.

5. Латковський П.П. Правове регулювання бюджетного контролю в Україні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2019. 267 с.

6. Лямзіна О.В., Гарбінська-Руденко А.В. Поняття та значення державного боргу України в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 4. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267661.

7. Міжнародний досвід реструктуризації державного боргу у вимірі України. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/mizhnarodnyy-dosvid-restrukturyzatsiyi-derzhavnoho-borhu-u-vymiri-ukrayiny.

8. Рядінська В.О., Нефьодов С.В. Фінансово-правове регулювання надання державних (місцевих) гарантій в Україні: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 182 с.

9. Скороход Г.М. Адміністративно-правове регулювання державного боргу України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 237 с.

10.Якимчук Н. Вплив концепції обмеженого імунітету держави на трансформацію окремих положень бюджетного законодавства. Публічне право. 2017. № 3. С. 102–108.

11.Якимчук Н.Я. Актуальні питання розмежування приватно-правового та фінансово-правового регулювання відносин в сфері бюджетного кредитування. Вісник Національної академії прокуратури України. 2011. № 3. С. 62–68.

ТЕМА 7

Правовий режим публічних фондів коштів і цільових бюджетних фондів коштів

7.1. Поняття і види публічних фондів коштів

Публічні фонди коштів і публічні фонди грошових коштів. Види публічних фондів коштів.

Поняття «фонд» використовується для характеристики як суб'єкта – передусім юридичної особи в організаційно-правовій формі установи, так і як об'єкта – фонду коштів, фінансових ресурсів[1], створеного з певною метою. Слід зазначити, що в ЦК України відсутнє визначення поняття «фонд», проте вживаються терміни «Пенсійний фонд» (ст. 105), «фонд соціального страхування» (ст. 112), «резервний фонд» (ст. 158), «статутний фонд» (ст. 407), «статутний капітал» (ст. 158) та інші. В інших законах можна зустріти дуже широке коло понять із застосуванням терміна «фонд».

Ознайомтесь із науковими статтями:

Якимчук Н. Зміст і стан законодавчого закріплення правової категорії «фінансові ресурси» та її елементів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2021. Вип. 4 (119). С. 123–127.

Джерелейко С., Лопатовський В., Шпильовий В. Дефініція понять «фінансові ресурси» та «грошові кошти». Innovation and Sustainability. 2022. № 2. С. 131–138.

Публічні фонди коштів утворюються на підставі закону як складові бюджетної системи України, та інші цільові державні фонди коштів. Саме публічні фонди коштів формують каркас, структуру фінансової системи. Правовий режим їх функціонування прямо впливає на зміст фінансових відносин, що відбуваються між ними та іншими ланками фінансової системи, а динамічним елементом системи є фінансові відносини

[1] Фінансові ресурси можуть мати форму грошей, банківських металів, дорогоцінного каміння, цінних паперів, віртуальних активів (цифрового вираження вартості), електронних грошей, цифрових грошей тощо.

(тобто фінанси), об'єднані за їх змістом та правовою природою в окремі ланки (інститути), що натомість підпадають під публічно- чи приватно-правове регулювання.

Створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається. Відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів (включаючи власні надходження бюджетних установ) органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами забороняється (ч. 9 ст. 13 БК України), крім деяких випадків, установлених законом).

Функціонування публічних фондів коштів є предметом фінансово-правового регулювання.

Поняття «*публічні фонди коштів*» за змістом є ширшим за поняття «*публічні фонди грошових коштів»* і їх слід чітко розрізняти, з огляду на відповідну матеріальну складову. Наприклад, до фондів, об'єктом мобілізації до яких є фінансові ресурси, відмінні від грошових коштів (національної та іноземної валюти), слід віднести Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України, функціонування якого передбачене в ст. 245 МК України.

Не плутайте Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України із державною установою «Державне сховище дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України».

Обов'язкові критерії визнання публічності фонду коштів:

✓ публічний фінансовий інтерес функціонування та використання коштів;

✓ спільна (загальносуспільна) мета функціонування, спрямування коштів на задоволення загальносуспільних визнаних потреб;

✓ некомерційність;

✓ установлений законом публічно-правовий режим функціонування фонду коштів, управління фондом органами

державної влади, АРК чи місцевого самоврядування або уповноваженим ними суб'єктом;

✓ є об'єктом публічного фінансового контролю;

✓ окреслені законом джерела надходжень, форми розподілу і напрями використання грошового фонду, спрямування коштів у разі ліквідації до державного (місцевого) бюджету.

Види публічних фондів коштів за власником:

1) державні (Державний бюджет України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, некомерційні державні фінансові установи тощо);

2) Автономної Республіки Крим (наприклад, бюджет АРК);

3) територіальних громад (бюджети сіл, селищ, міст та об'єднаних територіальних громад, некомерційні комунальні фінансові установи, некомерційні комунальні унітарні підприємства);

4) публічні фонди, кошти яких спільно формуються коштами держави та територіальних громад (районні та обласні бюджети);

5) фонди коштів суспільного призначення: фонди, фінансові ресурси яких накопичуються завдяки платникам податків і зборів, фізичним і юридичним особам, але знаходяться в управлінні органів державної влади чи місцевого самоврядування (наприклад, кошти Пенсійного фонду України, кошти Фонду соціального страхування на випадок безробіття).

Визначте, хто є власником коштів Державного бюджету України: держава Україна чи український народ? Аргументуйте.

Коли йдеться про кошти публічних фондів коштів, то *ознака публічності* правового режиму використання його коштів «переходить» на такі кошти. Відповідно до Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02.2015 р. ***публічні кошти*** – це кошти державного бюджету (крім таємних видатків), бюджету АРК та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти НБУ, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної

і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності.

Такі кошти Державного бюджету України, як *таємні видатки* виключено з переліку публічних коштів винятково лише для цілей Закону України «Про відкритість використання публічних коштів», оскільки його завданням є визначення умов та порядку забезпечення доступу до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів, суб'єктами господарювання державної і комунальної власності, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Близькі за значенням до публічних фондів і такими, що володіють ознаками публічності, є т. зв. *квазіпублічні* (*парафіскальні*) фонди. Вони відрізняються від публічних тим, що не перебувають у державній, АРК чи комунальній власності, а також управління їх коштами здійснюється суб'єктами громадянського суспільства, а не органами державної влади, АРК чи місцевого самоврядування або уповноваженими ними суб'єктами. До них можна віднести:

1) фонди, утворені суб'єктами громадянського суспільства, діяльність яких не націлена на отримання прибутку, які з моменту їх створення підпадають під публічно-правовий режим їх функціонування (фонд Федерації профспілок України, благодійні фонди, виборчі фонди партій тощо). Наприклад, благодійні фонди створюються як інститут громадянського суспільства задля реалізації функцій різного значення, вони отримуються можливості акумулювання коштів і їхнього подальшого спрямування на забезпечення потреб, які і для держави, і для суспільства є пріоритетними. Держава сприяє діяльності таких фондів шляхом надання податкових пільг благодійникам, аби підтримувати взаємодію із такими фондами;

Проаналізуйте податкове законодавство у частині оподаткування благодійної допомоги.

2) фонди, які створюються приватними суб'єктами господарювання в обов'язковому порядку, з публічною метою,

використовуються винятково на встановлені законом цілі і перебувають під публічним фінансовим контролем. Зокрема, Ю. В. Житник до них відносить тарифні кошти за спожиті послуги у сфері енергетики та комунальних послуг, які акумулюються на поточних рахунках із спеціальним режимом використання надавачів відповідних послуг та підпадають під публічно-правовий режим їх функціонування.

Проаналізуйте положення ст. ст. 1, 6, 33, 75 Закону України «Про ринок електричної енергії» в частині забезпечення загальносуспільних інтересів та умов (порядку) відкриття, використання коштів споживачів, що акумулюються на поточних рахунках із спеціальним режимом використання.

7.2. Правовий режим цільових бюджетних фондів коштів

Державний фонд регіонального розвитку. Державний дорожній фонд. Державний фонд внутрішніх водних шляхів. Державний фонд поводження з радіоактивними відходами. Державний фонд розвитку водного господарства. Державний фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації.

Цільові бюджетні фонди коштів утворюються у складі Державного бюджету України (відповідного місцевого бюджету), формуються за рахунок визначених цільових джерел, зараховані до них надходження використовуються на фінансування визначених у відповідній бюджетній програмі інвестиційних проєктів (програм) і видатків.

Державний фонд регіонального розвитку створюється у складі державного бюджету на підставі ст. 24^1 БК України. При складанні Бюджетної декларації та проєкту Державного бюджету України, державний фонд регіонального розвитку визначається в обсязі не менше 1,5% прогнозного обсягу доходів загального фонду проєкту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період (ця вимога законодавства зупинена на 2024 р.). Кошти фонду спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що

мають за мету розвиток регіонів і відповідають пріоритетам, визначеним Державною стратегією регіонального розвитку та відповідними регіональними стратегіями розвитку, у таких пропорціях:

✓ 30% – на реалізацію інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, які забезпечують виконання завдань, визначених Державною стратегією регіонального розвитку;

✓ 70% – на реалізацію інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, які забезпечують виконання завдань, визначених відповідними регіональними стратегіями розвитку та планами заходів з їх реалізації.

Відбір інвестиційних проєктів відбувається спеціально утвореною комісією для оцінки та відбору програм і проєктів. На реалізацію інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що мають за мету розвиток регіонів у частині розвитку спортивної інфраструктури, передбачається не менше 10% коштів державного фонду регіонального розвитку. Програми і проєкти, що реалізуються за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку, підлягають співфінансуванню з місцевих бюджетів в обсязі не менше 10%.

Ознайомтесь із Порядком підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку, а також із Порядком використання коштів державного фонду регіонального розвитку, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 р. № 196.

Державний дорожній фонд – утворюється на підставі ст. 24^2 БК України у складі спеціального фонду Державного бюджету України щорічно.

Джерела формування державного дорожнього фонду:

1) доходи державного бюджету, визначені пунктами 1–3, 6, 6^{-2}, 6^{-3}, 6^{-4}, 6^{-5}, 6^{-8}, 6^{-9} ч. 3 ст. 29 БК України;

2) державні запозичення, залучені згідно з п. 1 ч. 3 ст. 15 БК для реалізації інвестиційних проєктів на розвиток мережі та утримання автомобільних доріг загального користування;

2-1) надходження, отримані за рахунок запозичень, залучених під державні гарантії, на розвиток мережі та утримання автомобільних доріг загального користування державного значення;

3) інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України.

Враховуючи положення ч. 4 ст. 3 «Про джерела фінансування дорожнього господарства України», *кошти державного дорожнього фонду спрямовуються на*:

1) фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування державного значення та інших заходів – 60%;

2) фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах та інших заходів (у вигляді субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам) (з них не менше 5% коштів – на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання штучних споруд, не більше 30% коштів – на виконання довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства в частині виплати приватному партнеру плати за експлуатаційну готовність автомобільної дороги загального користування місцевого значення та інших виплат у порядку та на умовах, передбачених договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства, щодо будівництва та подальшої експлуатації автомобільної дороги);

3) виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, отриманими державою або під державні гарантії, на розвиток мережі та утримання автомобільних доріг загального користування;

4) фінансове забезпечення заходів із забезпечення безпеки дорожнього руху відповідно до державних програм;

5) формування державного фонду внутрішніх водних шляхів.

Визначте, хто є головним розпорядником коштів державного дорожнього фонду, які спрямовуються на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування державного значення.

Проаналізуйте Порядок спрямування коштів державного дорожнього фонду, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 р. № 1085, а також розгляньте перелік об'єктів будівництва, реконструкції, капітального та поточного середнього ремонту автомобільних доріг загального користування державного значення із зазначенням обсягів бюджетних коштів для фінансового забезпечення таких об'єктів, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.07.2022 р. № 803.

Державний фонд внутрішніх водних шляхів – утворюється у складі спеціального фонду Державного бюджету України відповідно до ст. 24^5 БК України, кошти на який виділяються відповідно до бюджетної програми. Головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальним виконавцем бюджетної програми є Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (далі – Мінінфраструктури), а одержувачем бюджетних коштів є державне підприємство, що належить до сфери управління цього Міністерства, основним завданням якого є обслуговування внутрішніх водних шляхів. *Джерела формування державного фонду внутрішніх водних шляхів*:

1) частина коштів державного дорожнього фонду та доходи державного бюджету, визначені п. 3^1, 13-9 ч. 3 ст. 29 БК України;

2) державні запозичення, залучені згідно з п. 1 ч. 3 ст. 15 БК України для реалізації інвестиційних проєктів з будівництва, реконструкції та розвитку стратегічних об'єктів інфраструктури внутрішнього водного транспорту;

3) кошти від реалізації ґрунту (мінеральної сировини), що вилучається у результаті проведення шляхових робіт, державним підприємством, що належить до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері внутрішнього водного транспорту, до основних завдань якого належить обслуговування внутрішніх водних шляхів;

4) інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України.

Кошти державного фонду внутрішніх водних шляхів спрямовуються на фінансове забезпечення:

1) обслуговування внутрішніх водних шляхів для утримання їх у судноплавному стані;

2) будівництва, реконструкції, ремонту і утримання стратегічних об'єктів інфраструктури внутрішнього водного транспорту;

3) здійснення заходів із забезпечення безпеки судноплавства на внутрішніх водних шляхах;

4) навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства на внутрішніх водних шляхах;

5) функціонування, реконструкції, ремонту та розвитку річкової інформаційної служби;

6) заходів з розвитку інфраструктури внутрішнього водного транспорту відповідно до державних програм;

7) утримання, реконструкції, ремонту, у тому числі капітального, технічного переоснащення та охорони судноплавних гідротехнічних споруд (судноплавних шлюзів), а також витрат на використання цих споруд для пропуску суден;

8) виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, отриманими державою або під державні гарантії, на розвиток та утримання внутрішніх водних шляхів;

9) функціонування державного підприємства, що належить до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері внутрішнього водного транспорту, до основних завдань якого належить обслуговування внутрішніх водних шляхів, для їх утримання у судноплавному стані, у тому числі витрат на використання судноплавних шлюзів для пропуску суден.

Проаналізуйте Порядок використання коштів державного фонду внутрішніх водних шляхів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2023 р. № 155.

Державний фонд поводження з радіоактивними відходами – утворюється у складі спеціального фонду Державного бюджету України відповідно до ст. 24^3 БК України, кошти на який виділяються відповідно до окремої бюджетної програми. Розпорядниками коштів фонду є бюджетні установи, що належать до сфери його управління і виконують роботи та

заходи з поводження з радіоактивними відходами, а одержувачами коштів фонду є суб'єкти господарювання, що належать до сфери управління Державного агентства України з управління зоною відчуження.

Джерелами формування фонду є: 1) надходження, визначені п. 7-4 ч. 3 ст. 29 БК України; 2) інші надходження, передбачені законом. Кошти Фонду спрямовуються на фінансове забезпечення бюджетних програм, у межах яких виконуються роботи з проєктування, будівництва, введення в експлуатацію, експлуатації, зняття з експлуатації або закриття об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які передані ліцензіатами у власність держави, включаючи сховища для довготривалого зберігання/захоронення радіоактивних відходів, які утворилися після переробки відпрацьованого ядерного палива українських атомних електростанцій, та здійснюються інші заходи, пов'язані з поводженням з радіоактивними відходами, які передані ліцензіатами у власність держави.

Ознайомтесь із Порядком використання коштів Державного фонду поводження з радіоактивними відходами, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.04.2018 р. № 330, а також із Порядком державного фінансування капітального будівництва, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1764.

Кошти фонду спрямовуються на: 1) проєктування, будівництва, прийняття в експлуатацію, експлуатації, ремонту, реконструкції комплексу виробництв із дезактивації, перевезення, переробки, зберігання та захоронення радіоактивних відходів та об'єктів інфраструктури, що з ним пов'язані; 2) проєктування, будівництва, введення в експлуатацію, експлуатації, зняття з експлуатації або закриття (консервації), ремонту, реконструкції сховищ радіоактивних відходів, вилучення радіоактивних відходів з аварійних, законсервованих, а також діючих сховищ і пунктів тимчасового зберігання та перевезення їх у сховища, які розташовані у зоні відчуження; та інші напрями.

Державний фонд розвитку водного господарства утворюється у складі спеціального фонду Державного бюджету України відповідно до ст. 24^4 БК України; на його функціонування спрямовуються кошти Державного бюджету України відповідно до цільової програми. Головним розпорядником бюджетних коштів, що виділяються на функціонування фонду, є Міндовкілля, відповідальний виконавець бюджетної програми – Держводагентство, розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня є Держводагентство, бюджетні установи та організації, що належать до сфери його управління, а одержувачами бюджетних коштів є державні підприємства, що належать до сфери управління Держводагентства. Розподіл (перерозподіл) бюджетних коштів між адміністративно-територіальними одиницями у розрізі розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів здійснюється відповідно до плану заходів з першочергового забезпечення сільських населених пунктів централізованим водопостачанням (далі – план заходів). Для розгляду пропозицій щодо формування плану заходів, Держводагентство утворює комісію із залученням представників Міндовкілля та затверджує її персональний склад.

Джерела формування державного фонду розвитку водного господарства:

1) доходи державного бюджету, визначені п. 13^{-3} ч. 3 ст. 29 БК України;

2) інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України.

Кошти державного фонду розвитку водного господарства спрямовуються на фінансове забезпечення заходів з: 1) експлуатації водогосподарського комплексу; 2) будівництва та реконструкції меліоративних систем; 3) захисту від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь; 4) централізованого водопостачання сільських населених пунктів, які користуються привізною водою; 5) модернізації та розвитку водогосподарського комплексу.

Проаналізуйте Порядок використання коштів державного фонду розвитку водного господарства, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2018 р. № 401.

Державний фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації (ст. 24^6 БК України) – створюється у складі спеціального фонду Державного бюджету України.

Джерела формування державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації:

1) доходи державного бюджету, визначені п. 7-5 ч. 3 ст. 29 БК України;

2) державні запозичення, залучені для реалізації інвестиційних проектів у сфері енергоефективності, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю;

3) інші надходження, визначені законом про Державний бюджет України.

Кошти державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації спрямовуються на:

1) фінансове забезпечення заходів та державних цільових програм у сфері енергоефективності, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю;

2) фінансове забезпечення компенсації, відшкодування, здешевлення зобов'язань фізичних та юридичних осіб за кредитними та лізинговими договорами, які укладені для реалізації енергоефективних заходів, впровадження енергосервісу, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю;

3) виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, отриманими державою на реалізацію інвестиційних проектів у сфері енергоефективності, збільшення використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива і скорочення викидів вуглецю.

Порядок використання коштів державного фонду декарбонізації та енергоефективної трансформації затверджується Кабінетом Міністрів України.

7.3. Правовий режим державних цільових фондів пенсійного та соціального страхування і захисту

Особливості цільових фондів пенсійного та соціального страхування і захисту. Пенсійний фонд України. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю.

Засади розмежування фондів коштів (страхових фондів), що утворюються державою у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, закріплені в Законі України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР (далі – Закон № 16).

Страхові фонди є органами, які здійснюють керівництво та управління за визначеними законом видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, провадять акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно з затвердженими статутами (ст. 14 Закону № 16).

У ст. 6 Закону № 16 установлено, що ***страховиками є цільові страхові фонди, зокрема із:***

- ✓ пенсійного страхування (нині – Пенсійний фонд України);
- ✓ страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань (нині – Пенсійний фонд України);
- ✓ страхування на випадок безробіття (нині – Фонд соціального страхування на випадок безробіття, коштами якого управляють центри зайнятості).

Кошти цільових страхових фондів відповідно до ст. 14 Закону № 16 не включаються до складу Державного бюджету України.

Цільові страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків, а об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг, передбачених ст. 25 Закону № 16.

Взяття на облік страхувальників, забезпечення збору та обліку страхових коштів, контроль за повнотою та своєчасністю їх сплати, ведення Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, у тому числі персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб, здійснюють податкові органи та Пенсійний фонд України в межах компетенції, визначеної законом.

Усі застраховані громадяни є членами відповідних страхових фондів залежно від виду соціального страхування. Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, одержують свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів страхування та документом суворої звітності.

Громадяни України, які працюють за межами території України та не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням в Україні за умови сплати страхових внесків, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Страховий стаж – це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством. Особливості обчислення страхового стажу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються законом (ст. 8 Закону № 16).

Склад коштів фондів соціального страхування (кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування):

✓ страхові внески;

✓ бюджетні надходження та кошти з інших джерел, що надходять для здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування відповідно до закону (див. п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про відкритість використання публічних коштів»).

Страхові внески на сьогодні включають низку платежів, основними серед яких є кошти єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ), а тому часто як тотожне йому в законодавстві вживається поняття «страхові кошти».

Проаналізуйте визначення понять «страхові внески», що закріплені в ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та у ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Страхові кошти (ЄСВ), акумульовані на централізованих рахунках податкових органів, відповідно до ч. 1 ст. 11 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціального страхування» від 08.07.2010 р. автоматично відповідно до визначених законом пропорцій, перераховуються *на централізовані рахунки Пенсійного фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування*, а з дня набрання чинності законом про запровадження перерахування страхових внесків до Накопичувального фонду (п. 1 Розділу XV Закону № 1058) будуть зараховуватися і *на рахунки Накопичувального пенсійного фонду* та *недержавних пенсійних фондів* (у випадках, передбачених законом).

Проаналізуйте правові основи створення та функціонування Накопичувального пенсійного фонду.

Ознайомтесь із науковою працею: Якимчук Н.Я. Фінансово-правовий статус Пенсійного фонду України напередодні перетворення. Juris Europensis Scientia. 2022. Випуск 1. С. 88–94.

Оскільки накопичувальна система пенсійного страхування ще не запроваджена, на сьогодні страхові кошти акумулюються до Пенсійного фонду України та до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Казначейство здійснює розподіл коштів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ), з урахуванням пропорцій, визначених законодавством, та використанням засобів програмного забезпечення, які автоматично перераховуються на окремі рахунки Пенсійного фонду України для їх обліку, відкриті в Казначействі, з подальшим їх спрямуванням цього ж дня на видаткові рахунки Пенсійного фонду України для здійснення відповідних виплат.

Ознайомтесь із постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження пропорцій розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 26.11.2014 р. № 675 та із Положенням про рух коштів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 12.02.2016 р. № 54.

Пенсійний фонд України

Пенсійний фонд України, з одного боку, є суб'єктом – органом державної влади, а з іншого – цільовим державним фондом коштів, які спрямовують на реалізацію державою функції пенсійного забезпечення.

Відповідно до ч. 1 ст. 58 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV (далі – Закон № 1058), ***Пенсійний фонд є органом, який здійснює керівництво та управління*:**

✓ солідарною системою;

✓ загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням;

✓ забезпечує збирання, акумуляцію та облік страхових внесків;

✓ призначає пенсії та готує документи для її виплати;

✓ забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування виплати пенсій, допомоги на поховання, виплат за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування;

✓ здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду;

✓ вирішує питання, пов'язані з веденням обліку пенсійних активів застрахованих осіб на накопичувальних пенсійних рахунках;

✓ здійснює адміністративне управління Накопичувальним фондом, соціальні та інші виплати, передбачені законодавством України, та інші функції, передбачені цим Законом, Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та статутом Пенсійного фонду.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» уповноваженим органом управління в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку є Пенсійний фонд України.

Також у п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» закріплене повноваження Пенсійного фонду України вести реєстр застрахованих осіб Державного реєстру та виконувати інші функції, передбачені законом.

Пенсійний фонд України у своїй діяльності керується:

1) Конституцією України (ст. ст. 19, 46, 67, 92 та ін.);

2) законами України:

✓ «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР (Закон № 16);

✓ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

✓ «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» 23.09.1999 р. № 1105-XIV (Закон № 1105);

✓«Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464-VI;

3) указами Президента України;

4) постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України;

5) актами Кабінету Міністрів України (зокрема, Положенням про Пенсійний фонд України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р. № 280 (Положення № 280).

Діяльність Пенсійного фонду України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Ознайомтесь із Положенням про Пенсійний фонд України та проаналізуйте сучасний стан виконання завдань Пенсійного фонду України.

Органи управління Пенсійного фонду України:

1) *правління* – покликане забезпечувати організаційну складову роботи Фонду. Постановами Правління Пенсійного фонду України визначено процедурні моменти як звернення до Фонду, з метою призначення, перерахунку пенсійних та інших виплат, так і порядок, методика розгляду таких звернень;

2) *виконавча дирекція* – є постійно діючим виконавчим органом, що організовує та забезпечує виконання рішень правління, діє від імені Пенсійного фонду України в межах та в порядку, що визначаються його статутом та Положенням про виконавчу дирекцію Пенсійного фонду, є підзвітною правлінню Пенсійного фонду України.

Згідно з п. 7 Положення № 280 Пенсійний фонд України здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи. Система територіальних органів, яку утворюють Головні управління Пенсійного фонду України в АРК, областях, містах Києві та Севастополі разом з управліннями Фонду в районах, містах, районах у містах, а також об'єднаними управліннями, має чітко

виражену «ієрархічну структуру»: Фонд → головне управління Фонду → управління Фонду.

Кошти Пенсійного фонду не включаються до складу Державного бюджету України.

Бюджет Пенсійного фонду України – це план утворення і використання цільового страхового фонду, що формується за рахунок надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та надходжень з інших джерел, визначених Законом.

Його бюджетний цикл складає такі стадії:

1) складання проєкту бюджету Пенсійного фонду України (з урахуванням щорічних актуарних розрахунків) – розроблення проєкту бюджету та подання його Міністрові соціальної політики (відповідно до ч. 2 ст. 64 Закону № 1058 – до 1 серпня), подання Кабінетом Міністрів України проєкту бюджету Пенсійного фонду України на плановий рік Верховній Раді України та Президенту України не пізніше 15 вересня року, що передує плановому (пп. 1 п. 14 Розділу VI БК України);

2) розгляд та затвердження: 1) розгляд та погодження Міністерством соціальної політики проєкту бюджету Пенсійного фонду України та подання його на затвердження до Кабінету Міністрів України (не пізніше 10 грудня року, що передує плановому – ч. 2 ст. 71 Закону № 1058); затвердження бюджету Пенсійного фонду України Кабінетом Міністрів України протягом місяця з дня набрання чинності законом про Державний бюджет України (пп. 1-1 п. 14 Розділу VI БК України);

3) виконання бюджету Пенсійного фонду України, яке забезпечується Головою Правління, шляхом ефективного розподілу фінансових ресурсів для пенсійного забезпечення, здійснення страхових виплат та надання соціальних послуг відповідно до закону; забезпечення своєчасного та у повному обсязі фінансування виплати пенсій, допомоги на поховання та інших виплат і соціальних послуг, які згідно із законодавством проводяться за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством;

4) складання Виконавчою дирекцією звіту про виконання бюджету Пенсійного фонду України (п. 1 ч. 2 ст. 64 Закону № 1058) та подання його до Правління Пенсійного фонду України, яке його затверджує і протягом 10 робочих днів подає до Наглядової ради Пенсійного фонду та до Кабінету Міністрів України (п. 1 ч. 1 ст. 61 Закону № 1058).

Джерела формування коштів Пенсійного фонду України (ст. 72 Закону № 1058):

1) надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичне страхування у розмірах, визначених законом, окрім частини страхових внесків, що спрямовується до накопичувальної системи пенсійного страхування;

2) інвестиційний дохід, який отримується від інвестування резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах;

3) кошти державного бюджету та цільових фондів, що перераховуються до Пенсійного фонду у випадках, передбачених цим Законом;

3^{-1}) кошти, сплачені виконавчій дирекції Пенсійного фонду за надання послуг з адміністрування Накопичувального фонду та послуг недержавним пенсійним фондам – суб'єктам другого рівня системи пенсійного забезпечення;

4) суми від фінансових санкцій та пені (крім сум пені, сплачених роботодавцем за несвоєчасне перерахування з його вини сум страхових внесків застрахованої особи до накопичувальної системи пенсійного страхування), застосованих відповідно до цього Закону та інших законів до юридичних та фізичних осіб за порушення встановленого порядку нарахування, обчислення і сплати страхових внесків та використання коштів Пенсійного фонду, а також суми адміністративних стягнень, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за такі порушення;

5) суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за соціальним страхуванням;

6) капіталізовані платежі, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

7) доходи від реалізації майна, придбаного за рахунок коштів Фонду;

8) благодійні внески юридичних та фізичних осіб;

9) добровільні внески;

10) інші надходження відповідно до законодавства.

Кошти Пенсійного фонду відповідно до ч. 2 ст. 76 Закону № 1058 зараховуються на єдиний рахунок Пенсійного фонду і зберігаються на окремих рахунках територіальних органів Пенсійного фонду в уповноваженому банку.

Проаналізуйте бюджет Пенсійного фонду України на поточний рік, а також ознайомтесь зі звітом про виконання бюджету Фонду, визначте, які виникають проблеми з його виконанням.

Відповідно до пп. 2 п. 14 Розділу VI БК України кошти фондів загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування обслуговуються органами Казначейства України. Відповідно до Положення про Пенсійний фонд України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р. № 280, Пенсійний фонд України має рахунки в органах Державної казначейської служби України та уповноважених банках.

Ознайомтесь із Порядком казначейського обслуговування коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2022 р. № 1465 (Положення № 1465), а також із Порядком казначейського обслуговування небюджетних рахунків клієнтів, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 21.07.2014 р. № 770.

Напрями використання коштів Пенсійного фонду України (ст. 72^1 Закону № 1058):

1) виплата пенсій, передбачених Законом;

1^{-1}) здійснення страхових виплат та фінансування заходів з профілактики страхових випадків, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»);

2) надання соціальних послуг, передбачених законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

3) фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду України;

4) оплата послуг з виплати та доставки пенсій;

5) формування резерву коштів Пенсійного фонду України.

Казначейство України за погодженням з Міністерством фінансів України, має право залучати на поворотній основі кошти єдиного казначейського рахунку для покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України (ч. 4 ст. 43 БК України).

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р. № 1533-III (далі – Закон № 1533) Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття створено для управління страхуванням на випадок безробіття, акумуляції страхових внесків, контролю за використанням коштів, виплати забезпечення та надання соціальних послуг, здійснення інших функцій згідно із цим Законом і статутом Фонду.

Ознайомтесь зі статутом Фонду.

Фонд є цільовим централізованим страховим фондом, який у своїй діяльності співпрацює з іншими страховими фондами, що

здійснюють загальнообов'язкове державне соціальне страхування, у проведенні заходів, пов'язаних з виплатою забезпечення та наданням соціальних послуг, і має право в кожному конкретному разі приймати спільні рішення щодо фінансування цих заходів (ч. 1 ст. 20 Закону № 1533).

Кошти Фонду не включаються до складу Державного бюджету України (ч. 5 ст. 8 Закону № 1533).

Управління Фондом здійснюють правління Фонду та виконавча дирекція Фонду.

Правління Фонду складається з представників від держави, застрахованих осіб та роботодавців, які виконують свої обов'язки на громадських засадах.

Відповідно до п. 2 Розділу VIII Закону № 1533 та Статуту функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, які здійснювалися органами державної служби зайнятості, починаючи з 2013 р., покладаються на органи державної служби зайнятості, систему яких складають Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, центр зайнятості АРК, обласні, Київський і Севастопольський міські, районні, міськрайонні, міські та районні у містах центри зайнятості.

Центральним органом виконавчої дирекції в системі робочих органів виконавчої дирекції Фонду є Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, який забезпечує виконання та практичну реалізацію рішень правління, забезпечує належне використання коштів Фонду в межах затверджених видатків бюджету, майна та матеріальних цінностей, що закріплене за Державним центром зайнятості на праві оперативного управління. Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI (Закон № 5067) фінансування діяльності центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції та виконання ним функцій, передбачених цим Законом та Законом № 1533, здійснюється за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового

державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Опрацюйте положення Закону № 5067 і з'ясуйте, надання яких видів соціальних послуг у сфері зайнятості та виплата компенсацій здійснюються за рахунок коштів Фонду соціального страхування на випадок безробіття. Також ознайомтесь із Положенням про Державну службу зайнятості, яке затверджене наказом Міністерства розвитку, економіки, торгівлі та сільського господарства України від 16.12.2020 р. № 2663 (далі – Положення № 2663).

Функції робочих органів виконавчої дирекції Фонду покладаються на центр зайнятості АРК, обласні, Київський і Севастопольський міські, районні, міськрайонні, міські та районні у містах центри зайнятості.

Основні напрями діяльності Фонду:

✓ управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття;

✓ акумуляція надходжень від сплати єдиного внеску, фінансових санкцій відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»;

✓ контроль за надходженням страхових внесків відповідно до закону;

✓ контроль за використанням коштів;

✓ виплата матеріального забезпечення та надання соціальних послуг.

До коштів страхування на випадок безробіття застосовується казначейське обслуговування в порядку, передбаченому для обслуговування Державного бюджету України ч. 5 ст. 16 Закону № 1533; у пп. 2 п. 14 Розділу VI БК України закріплено, що кошти Фонду обслуговуються органами Казначейства України. Порядок казначейського обслуговування коштів Фонду загально-обов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2022 р. № 1465.

Бюджет Фонду соціального страхування на випадок безробіття – це план формування фінансових ресурсів за

рахунок частки єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших не заборонених законом надходжень, та їх використання для забезпечення виконання завдань і функцій, передбачених законами України.

Стадії бюджетного циклу Фонду:

1) підготовка Виконавчою дирекцією Фонду проєкту бюджету (п. 16 Статуту Фонду); забезпечення Кабінетом Міністрів України подання проєктів бюджету та кошторису Фонду на плановий рік Верховній Раді України та Президенту України не пізніше 15 вересня року, що передує плановому;

2) схвалення Правлінням проєкту річного бюджету Фонду та подання його в установленому порядку центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері праці, трудових відносин та зайнятості населення, для внесення на затвердження Кабінету Міністрів України (ч. 1 ст. 11 Закону № 1533), затвердження бюджету Урядом протягом місяця з дня набрання чинності законом про Державний бюджет України (п. 3-3 Розділу VIII Закону № 1533, норми БК України);

3) здійснення виконавчою дирекцією фонду (Державною службою зайнятості України) оперативного розпорядження фінансовими ресурсами Фонду в межах затвердженого бюджету та забезпечення цільового використання коштів відповідно до затвердженого бюджету Фонду та затвердженого порядку використання коштів з окремих видатків бюджету Фонду;

4) підготовка виконавчою дирекцією фонду проєкту звіту про виконання бюджету Фонду (п. 16 Статуту Фонду), його заслуховування (ч. 1 ст. 11 Закону № 1533) та затвердження Правлінням Фонду (п. 24 Статуту).

Бюджет Фонду, зміни до нього, звіт про виконання бюджету Фонду в розрізі статей витрат протягом п'яти робочих днів після їх затвердження підлягають обов'язковому оприлюдненню на офіційній веб-сторінці Фонду і протягом двох тижнів – обов'язковій публікації в офіційних друкованих виданнях Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Інформація про час і місце публічного представлення звіту

оприлюднюється разом із звітом про виконання бюджету Фонду (ч. 3 ст. 34 Закону № 1533).

Джерела формування коштів Фонду соціального страхування на випадок безробіття (ч. 2 ст. 16 Закону № 1533):

1) *страхові внески страхувальників* – роботодавців, застрахованих осіб, що сплачуються на умовах і в порядку, передбачених цим Законом та іншими законодавчими актами у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, зокрема Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р.;

2) *кошти державного бюджету*, що спрямовуються до Фонду у випадках, установлених законом;

3) *суми фінансових санкцій*, застосованих відповідно до цього Закону та Закону України «Про зайнятість населення», інших законів до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду, недотримання законодавства про зайнятість населення, а також суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за такі порушення;

4) *доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду;*

5) *благодійні внески* підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;

6) *інші надходження* відповідно до законодавства України.

Напрями використання коштів Фондом (ст. 16 та ст. 17 Закону № 1533):

✓ *виплата забезпечення та надання соціальних послуг*, передбачених ст. 7 Закону № 1533, та фінансування заходів, передбачених ст. 7^1 цього Закону. Видатки бюджету Фонду щодо забезпечення виплати допомоги з безробіття є захищеними. Фінансування цих видатків проводиться у першочерговому порядку;

✓ *здійснення заходів* відповідно до Закону України «Про зайнятість населення»;

✓ *фінансування витрат Пенсійного фонду України*, пов'язаних із достроковим виходом на пенсію осіб, зазначених у ч. 2 ст. 20 Закону № 1533 та ст. 49 Закону України «Про зайнятість населення»;

✓ фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, матеріальне та соціально-побутове забезпечення його працівників; організацію роботи правління Фонду, розвиток та функціонування Єдиної інформаційно-аналітичної системи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції;

✓ створення резерву коштів Фонду.

Пріоритетність проведення платежів за рахунок коштів Фонду соціального страхування на випадок безробіття закріплена в пп. 2 п. 14 розділу VI БК України, а саме вони здійснюються в такій черговості: 1) соціальні виплати застрахованим особам (членам їхніх сімей, іншим особам), у яких виникає право на отримання соціального забезпечення, визначеного законодавством; 2) оплата праці працівників Фонду, нарахування на оплату праці, оплата комунальних послуг та енергоносіїв; 3) інші платежі.

Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю був утворений з метою фінансового забезпечення заходів щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні та забезпечення в межах своїх повноважень реалізації заходів щодо зайнятості та працевлаштування осіб з інвалідністю, зокрема створення робочих місць. Він запроваджений постановою Кабінету Міністрів Української РСР «Про створення Фонду Української РСР соціального захисту інвалідів» від 18.07.1991 р. № 92. У 2021 р. відбулась реорганізація Фонду соціального захисту інвалідів у бюджетну установу Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю шляхом перетворення з віднесенням її до сфери управління Міністерства соціальної політики.

На сьогодні Фонд функціонує відповідно до ст. ст. 10, 11 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 р., Положення про Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю, яке затверджене наказом Міністерства соціальної політики України від 14.04.2011 р. № 129 (в редакції на 19.07.2021 р.), враховуючи положення постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю» від 19.01.2011 р. № 49.

Проаналізуйте сучасні проблеми діяльності Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю, зважаючи на зростання виплат з Фонду, у зв'язку із веденням режиму воєнного стану в Україні.

7.4. Цільові державні фонди в економічній, науковій та культурній сферах

Кошти Національного банку України. Золотовалютний резерв. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Державний фонд сприяння молодіжному будівництву. Державна інноваційна фінансово-кредитна установа. Фонди підтримки підприємництва. Національний фонд досліджень України. Український культурний фонд.

Кошти Національного банку України

Правовий статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації НБУ визначають, зокрема, Конституція України, Закон України «Про Національний банк України» від 20.06.1999 р. № 679-XIV (далі – Закон № 679).

НБУ має статутний капітал, який відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національний банк України» є державною власністю і його розмір становить 10 млн. грн. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради НБУ. У 2007 р. розмір статутного капіталу НБУ збільшено до 100 млн. грн.

НБУ здійснює витрати за рахунок власних доходів, а у визначених Законом випадках – також за рахунок коштів Державного бюджету України.

Також НБУ забезпечує управління золотовалютним резервом, здійснюючи його розміщення у міжнародно визнані

резервні активи за діючими на ринку ставками, у тому числі від'ємними (ст. 28 Закону № 679).

З***олотовалютний резерв*** – резерви України, відображені у балансі НБУ, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків. НБУ забезпечує накопичення та зберігання золотовалютного резерву та здійснення операцій із золотовалютним резервом та банківськими металами.

Золотовалютний резерв може включати такі міжнародно визнані резервні активи (ст. 47 Закону № 679):

- ✓ монетарне золото;
- ✓ спеціальні права запозичення;
- ✓ резервна позиція в МВФ;
- ✓ іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;
- ✓ цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- ✓ будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

НБУ розміщує золотовалютний резерв самостійно або через уповноважені ним юридичні особи, що надають фінансові послуги на міжнародних ринках (п. 8 ч. 1 ст. 42 Закону № 679). Інша їх назва – міжнародні резерви (див. п. 5 Положення про політику управління міжнародними (золотовалютними) резервами України, яке затверджене рішенням Правління НБУ від 26.04.2018 р. № 229-рш).

Шляхи поповнення золотовалютного резерву НБУ (ст. 48 Закону № 679):

- ✓ купівля монетарного золота та іноземної валюти;
- ✓ отримання доходів в іноземній валюті та монетарному золоті;
- ✓ залучення НБУ валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів;
- ✓ отримання монетарного золота від операцій з банківськими та дорогоцінними металами.

Напрями використання золотовалютного резерву (ч. 2 ст. 48 Закону № 3679):

1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;

2) витрати з операцій із забезпечення діяльності НБУ в межах сум, передбачених кошторисом адміністративних витрат НБУ, та витрати, пов'язані з виробничою діяльністю Банкнотно-монетного двору;

2-1) витрати з операцій із золотовалютним резервом та із забезпечення виконання НБУ його функцій;

3) повернення валютних коштів міжнародним фінансовим організаціям, центральним банкам іноземних держав та іншим кредиторам, включаючи відсотки за користування такими коштами та інші обов'язкові нарахування;

4) участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до ст. 43 Закону;

5) забезпечення виконання зобов'язань за власними операціями НБУ, у тому числі з деривативними фінансовими інструментами, операціями «репо» з міжнародно визнаними резервними активами.

Не допускається використання золотовалютного резерву для:

1) надання кредитів, гарантій та інших зобов'язань резидентам;

2) надання гарантій нерезидентам, крім використання їх для забезпечення виконання зобов'язань за власними операціями НБУ;

3) забезпечення виконання зобов'язань за операціями третіх осіб.

Також НБУ не має права: 1) надавати кредити в національній та іноземній валюті, як прямо, так і опосередковано через державну установу, іншу юридичну особу, майно якої перебуває у державній власності, на фінансування Державного бюджету України; 2) купувати на первинному ринку цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, державною

установою, іншою юридичною особою, майно якої перебуває у державній власності (ст. 54 Закону № 679).

Національний банк створює *загальні резерви* (використовуються на покриття його збитків), а також *резерв переоцінки* (використовується на покриття нереалізованих витрат). У разі недостатності коштів загальних резервів, перевищення витрат НБУ над його доходами компенсується за рахунок коштів Державного бюджету України наступного за звітним року (ст. 5 Закону № 679).

НБУ є також зберігачем *державного золотого запасу*, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей (ст. 49 Закону № 679). Правовий режим золотого запасу України врегульовано також ст. 8 Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18.11.1997 р.

Золотий запас України створюється НБУ і є державною власністю. Управління золотим запасом України здійснюється НБУ у межах повноважень, визначених законодавством.

Золотий запас України зберігається у Державній скарбниці НБУ та на металевих рахунках, відкритих НБУ у центральних банках інших країн та комерційних банках, в тому числі в іноземних.

НБУ організовує діяльність Державної скарбниці України, що функціонує як державне унітарне підприємство, підпорядковане НБУ.

Золотий запас формується шляхом закупівлі афінованого золота в зливках у фізичних та юридичних осіб, резидентів та нерезидентів за рахунок коштів НБУ. При цьому, афіновані дорогоцінні метали в установленому законодавством України порядку закуповуються, в тому числі і за кордоном, у Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України за рахунок коштів державного бюджету і в Державну скарбницю – за рахунок коштів НБУ.

НБУ щорічно інформує Президента України та Верховну Раду України про стан накопичення та використання золотого запасу.

Проаналізуйте сучасний стан золотовалютних резервів та золотий запас України.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб – установа, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків у випадках, встановлених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. № 4452-VI (Закон № 4452).

Основним завданням Фонду є забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, виведення неплатоспроможних банків з ринку та здійснення ліквідації банків.

Відповідно до ст. 4 Закону № 4452 Фонд, зокрема, акумулює кошти, отримані з джерел, визначених ст. 19 цього Закону, здійснює контроль за повнотою і своєчасністю перерахування зборів кожним учасником Фонду, а також інвестує кошти Фонду в державні цінні папери України та облігації міжнародних фінансових організацій, що розміщуються на території України.

Згідно із ст. 20 Закону № 4452 Фонд є єдиним розпорядником коштів, акумульованих у процесі його діяльності, а кошти Фонду не включаються до Державного бюджету України, не підлягають вилученню.

Джерела формування коштів фонду (ст. 19 Закону № 4452):

1) початкові збори з учасників Фонду (ст. 21 Закону);

2) регулярні збори з учасників Фонду (ст. 22 Закону);

3) спеціальний збір до Фонду (ст. 23 Закону);

4) доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України, та облігації міжнародних фінансових організацій, що розміщуються на території України;

5) кошти, залучені Фондом, шляхом емісії корпоративних облігацій та/або видачі векселів Фонду;

6) доходи, одержані у вигляді процентів, нарахованих НБУ за залишками коштів на рахунках Фонду, відкритих у НБУ;

7) кредити, залучені від НБУ у визначених випадках;

8) неустойка (штрафи, пеня), що стягується відповідно до Закону (див., наприклад, ст. 24);

9) кошти, що були внесені НБУ в розмірі 20 млн грн на день створення Фонду;

10) кошти з Державного бюджету України (у тому числі облігації внутрішньої державної позики), надання яких урегульоване зокрема ст. 25 Закону № 4452;

11) благодійні внески, гранти, технічна допомога у грошовій або не грошовій формі, у тому числі від іноземних осіб;

12) кредити, залучені від небанківських фінансових установ та іноземних кредиторів;

13) кошти, отримані від виконання заходів, передбачених планом урегулювання, зокрема від продажу неплатоспроможного банку або перехідного банку, ліквідації банку;

14) доходи, отримані від надання Фондом фінансової підтримки у вигляді позики приймаючому або перехідному банку;

15) доходи, отримані від надання кредиту перехідному банку відповідно до ч. 12 ст. 41[1] цього Закону;

16) гарантійні внески, перераховані учасниками відкритого конкурсу у випадках, передбачених цим Законом;

17) кошти, одержані від управління майном Фонду (у тому числі від відчуження, оренди тощо);

18) кошти, що надійшли від банків, процедура тимчасової адміністрації або ліквідації яких здійснюється Фондом, у межах затверджених кошторисів витрат, на відшкодування витрат, понесених Фондом на виведення їх з ринку.

Кошти Фонду можуть формуватися з інших джерел, не заборонених законодавством України.

Однією з основних функцій Фонду є здійснення заходів щодо організації виплат відшкодувань за вкладами у визначені законодавством строки.

Цілі, на які використовуватимуться кошти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, закріплені у ч. 2 ст. 20 Закону № 4452. Проаналізуйте сучасні приклади таких цілей.

Сума граничного розміру відшкодування коштів за вкладами не може бути меншою 200 000 грн. Виконання зобов'язань Фонду перед вкладниками здійснюється Фондом з дотриманням вимог щодо найменших витрат Фонду та збитків для вкладників у спосіб, визначений Законом, у тому числі шляхом передачі активів і зобов'язань банку приймаючому або перехідному банку, продажу банку, створення перехідного банку протягом дії тимчасової адміністрації або виплати відшкодування вкладникам у встановлений строк (ч. 1 ст. 26 Закону № 4452).

Державні цільові фонди економічного характеру можуть бути утворені і *у формі некомерційних фінансових установ*.

Державний фонд сприяння молодіжному будівництву

***Державний фонд сприяння молодіжному будівництву*,** що створений для реалізації державної житлової політики, яка використовує кошти державного, місцевих бюджетів та інших джерел, виділені для надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла. Державний фонд сприяння молодіжному будівництву є державною спеціалізованою фінансовою установою, яка утворена з метою реалізації державної житлової політики, яка використовує кошти державного, місцевих бюджетів та інших джерел, виділені для надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла. Його засновником є держава в особі Кабінету Міністрів України, взаємодія з яким урегульована Статутом Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву». У статуті також закріплено джерела формування коштів Фонду. Уповноваженим органом управління Фонду є Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. Бюджетні призначення на виконання програми надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла встановлюються: 1) законом про Державний бюджет України; 2) рішеннями про місцеві бюджети на відповідний рік.

Регіональні управління Фонду проводять розрахунки необхідного обсягу коштів для надання кредитів та на витрати, пов'язані з їх наданням та обслуговуванням за рахунок місцевих бюджетів та в установленому порядку подають зазначені розрахунки Міністерству фінансів АРК, фінансовим органам обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій. Кредитні договори укладаються регіональними управліннями Фонду з кандидатами в межах обсягів кредитних ресурсів, розподілених правлінням Фонду, після фактичного перерахування коштів на відповідні рахунки регіональних управлінь Фонду.

Кошти Фонду спрямовуються на виконання довгострокових програм кредитування сімей та одиноких громадян для будівництва і придбання житла, надання часткової компенсації, поточні та капітальні видатки Фонду, його регіональних управлінь і консультаційних центрів згідно із законодавством, а також на розроблення та підтримку поточних і перспективних програм діяльності Фонду.

Детальніше ці питання розглядаються у межах теми «Бюджетно-кредитні відносини».

Державна інноваційна фінансово-кредитна установа

Для здійснення фінансової підтримки інноваційної діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності, Кабінет Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері інновацій, створює спеціалізовані державні небанківські інноваційні фінансово-кредитні установи (ст. 19 Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р.).

Державна інноваційна фінансово-кредитна установа – небанківська установа, утворена з метою здійснення фінансової підтримки інноваційної діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності, а також залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для розвитку реального сектору економіки, підвищення вітчизняного потенціалу з експорту продукції, що виробляється на підприємствах галузей національної економіки, захисту та підтримки національного товаровиробника.

Ознайомтесь зі статутом Державної інноваційної фінансово-кредитної установи, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.06. 2000 р. № 979 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 25.11.2020 р. № 1157).

Відповідно до ст. 19 Закону «Про інноваційну діяльність» *кошти Державної інноваційної фінансово-кредитної установи* формуються за рахунок коштів Державного бюджету України, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік, залучених згідно з чинним законодавством вітчизняних та іноземних інвестицій юридичних та фізичних осіб, добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, від власної чи спільної фінансово-господарської діяльності та інших джерел, не заборонених законодавством України.

Основні завдання Установи:

✓ організація на конкурсних засадах відбору інноваційних та інвестиційних проєктів і програм для їх фінансової підтримки;

✓ фінансування за рахунок власних та залучених коштів науково-технічних і маркетингових досліджень, конструкторсько-технологічних та інших проєктних робіт, науково-технічного пошуку, а також інноваційних та інвестиційних проєктів і програм, спрямованих на впровадження у виробництво прогресивних науково-технічних розробок і технологій, освоєння випуску нових видів продукції, шляхом створення нових виробництв, передачі обладнання, устаткування в оренду (лізинг) або придбання частки корпоративних прав у статутному капіталі господарських організацій, які працюють за новітніми технологіями, надання відповідно до законодавства суб'єктам господарювання кредитів, їх інвестування, провадження спільної діяльності;

✓ фінансування заходів щодо розвитку інноваційної інфраструктури;

✓ фінансування інноваційних та інвестиційних проєктів і програм за рахунок коштів державного бюджету відповідно до пріоритетів інноваційного та інвестиційного розвитку національної економіки;

✓ залучення коштів, у тому числі іноземних, надання гарантій для фінансування науково-технічних і маркетингових досліджень, конструкторсько-технологічних та інших проєктних робіт, науково-технічного пошуку, інноваційних та інвестиційних проєктів і програм;

✓ забезпечення повернення Установі інноваційних позик, наданих ліквідованими Державним інноваційним фондом та його регіональними відділеннями, державним підприємством «Українська інноваційна фінансово-лізингова компанія» та інші.

Установа діє на принципах повної господарської самостійності та самоокупності відповідно до затверджених в установленому порядку органом управління майном річних фінансових планів, а також порядку формування і використання коштів Установи, несе відповідальність за результати своєї діяльності та виконання зобов'язань перед державним і місцевими бюджетами і партнерами.

Установа самостійно встановлює за своїми кредитними операціями відсоткові ставки, які зазначаються в кредитному договорі, залежно від кредитного ризику, попиту і пропонування на кредитному ринку, строку використання кредиту тощо, якщо інше не передбачено законодавством. Також вона має право утворювати і ліквідовувати в установленому порядку філії та представництва як на території України, так і поза її межами.

Кошти від повернення виданих Державною інноваційною фінансово-кредитною установою суб'єктам інноваційної діяльності кредитів за рахунок коштів Державного бюджету України (бюджету АРК чи із обласних і районних бюджетів) зараховуються до спеціального фонду Державного бюджету України і використовуються для надання фінансової інноваційної підтримки, якщо законом про Державний бюджет України не встановлено інше (спрямовуються на фінансування відповідних регіональних чи місцевих інноваційних програм і проєктів).

Кошти Державної інноваційної фінансово-кредитної установи, що формуються за рахунок добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, від власної чи спільної фінансово-господарської діяльності та інших джерел, не заборонених

законодавством України, можуть витрачатися нею як на всі перераховані у ст. 17 Закону «Про інноваційну діяльність» види інвестування інноваційної діяльності, так і на інші види інвестування, передбачені Положенням.

Фонди підтримки підприємництва

Фонди підтримки підприємництва – це неприбуткові організації, основними функціями яких є сприяння реалізації державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва, шляхом залучення та ефективного використання фінансових ресурсів, фінансування цільових програм та проєктів.

У ст. 17 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. № 4618-VI (Закон № 4618) передбачено потребу утворення Українського фонду підтримки підприємництва, а також інших загальнодержавних, регіональних та місцевих фондів підтримки підприємництва.

На початку був утворений Німецько-Український фонд на підставі Указу Президента України від 01.06.1998 р. № 574/98 та постанови Кабінету Міністрів України від 19.04.1999 р. № 628. Правонаступником усіх прав та зобов'язань Німецько-Українського фонду став *Фонд розвитку підприємництва* (ФРП).

Основна мета Фонду розвитку підприємництва (далі – ФРП) полягає у забезпеченні фінансової та іншої супровідної підтримки приватних суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва (далі – ММСП) в Україні. Досягнення основної мети ФРП здійснює переважно через операції з українськими банками, небанківськими фінансовими установами та іншими постачальниками фінансових послуг або подібними установами.

Фонд розвитку підприємництва – це неприбуткова установа, тому будь-який можливий прибуток не розподіляється на користь учасника Фонду, а спрямовується на подальше кредитування ММСП. Такий статус Фонду визначений намірами забезпечити відновлюваність його коштів.

Колегіальними органами управління ФРП є його Загальні збори учасників та Рада. Головою Ради ФРП є заступник Міністра фінансів України з питань європейської інтеграції, а членами – уповноважені представники Міністерства фінансів України. Вищою посадовою особою ФРП є його Виконавчий директор, який забезпечує вирішення всіх питань поточної діяльності ФРП, представляє ФРП у взаємовідносинах з вітчизняними та іноземними установами та організаціями.

Державна установа «Офіс адміністрування проєктів міжнародного фінансового співробітництва», що підпорядковується Міністерству фінансів України, здійснює поточне управління (адміністрування) діяльністю ФРП відповідно до угоди про здійснення поточної діяльності ФРП, Статуту ФРП та відповідного рішення вищого органу управління ФРП.

Основним інструментом діяльності ФРП є кредитні програми. ФРП впроваджує свої програми за принципом фінансової установи «другого рівня», надаючи фінансові ресурси ММСП через відібрані банки-партнери. Банки-партнери надають кредити цільовим групам ММСП, які описані у програмах ФРП. Такий принцип дозволяє розподілити кредитні ризики між банками-партнерами та ФРП і охопити Програмами ФРП всі регіони країни за рахунок розвиненої філіальної мережі банків-партнерів ФРП.

Відповідно до ч. 6 ст. 19 Закону № 4618 кошти ФРП спрямовуються виняткова на фінансування розвитку та підтримки малого і середнього підприємництва.

Проаналізуйте такі нормативно-правові акти: 1) Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28; 2) Порядок використання коштів державного бюджету, передбачених для забезпечення функціонування Фонду розвитку підприємництва, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 29; 3) Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва паливно-енергетичного комплексу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 р. № 627.

Національний фонд досліджень України

Національний фонд досліджень України – створений зокрема з метою стимулювання фундаментальних та прикладних наукових досліджень, розвитку національного дослідницького простору та його інтеграції до світового дослідницького простору, розбудови дослідницької інфраструктури в Україні. Фонд функціонує як державна бюджетна установа, створена Урядом України у 2018 р. відповідно до ст. 49 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» 26.11.2015 р. та Положення про Національний фонд досліджень України, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 04.07.2018 р. № 528. Згідно із законодавством Фонд є спеціальним інструментом реалізації державної політики, за допомогою якого здійснюється фінансування заходів, спрямованих на всебічний розвиток української науки, як основного чинника економічного зростання держави. Діяльність Фонду спрямована на створення сприятливих умов для максимальної реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності на принципах змагальності та наукового лідерства. *Фінансові ресурси Фонду формуються за рахунок:* коштів державного бюджету; добровільних внесків юридичних і фізичних осіб, у тому числі нерезидентів України; інших джерел, не заборонених законодавством України. З метою забезпечення ефективного та раціонального використання бюджетних коштів, Фондом запроваджуються прозорі процедури конкурсного відбору проєктів, які максимально зменшують вплив людського фактору на розподіл фінансових ресурсів, віддаючи значну частину функцій з відбору автоматизованим алгоритмам електронних інформаційних систем. *Види грантової підтримки, яка надається Національним фондом досліджень України*: 1) індивідуальні гранти; 2) колективні гранти; 3) інституційні гранти. До *основних напрямів грантової підтримки* відносяться:

✓ виконання наукових досліджень і розробок;

✓ розвиток матеріально-технічної бази наукових досліджень і розробок високого рівня;

✓ розвиток наукової співпраці, у тому числі наукова мобільність, організація, проведення та участь у конференціях, симпозіумах, спільні дослідження університетів та наукових установ тощо;

✓ наукове стажування наукових, науково-педагогічних працівників, аспірантів і докторантів, у тому числі за кордоном;

✓ створення, функціонування та розвиток дослідницької інфраструктури;

✓ трансфер знань та їх поширення;

✓ підтримка проєктів молодих учених;

✓ підтримка діяльності, спрямованої на залучення учнівської та студентської молоді до наукової та науково-технічної діяльності;

✓ популяризація науки.

Проаналізуйте: Порядок формування та використання коштів Національного фонду досліджень України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 р. № 1007, та «Про затвердження Порядку надання грантової підтримки наукової і науково-технічної діяльності за рахунок коштів державного бюджету», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 776.

Український культурний фонд

Український культурний фонд – державна установа, створена у 2017 р., на підставі Закону України «Про Український культурний фонд» від 23.03.2017 р., з метою сприяння розвитку національної культури та мистецтва в державі, забезпечення сприятливих умов для розвитку інтелектуального та духовного потенціалу особистості і суспільства, широкого доступу громадян до національного культурного надбання, підтримки культурного розмаїття та інтеграції української культури у світовий культурний простір. Фонд є бюджетною установою, що виконує передбачені Законом спеціальні функції щодо сприяння національно-культурному розвиткові України, його діяльність спрямовується та координується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв. Підтримка

проєктів Українським культурним фондом здійснюється на конкурсних засадах.

Проаналізуйте зміст Закону України «Про Український культурний фонд» та Положення про Український культурний фонд, яке затверджене наказом Міністерства культури та інформаційної політики України від 29.07.2020 р. № 1990.

7.5. Місцеві цільові фонди коштів

Цільові фонди місцевих бюджетів. Цільові місцеві фонди, що діють у формі фінансових установ.

Цільові фонди місцевих бюджетів

Нині цільові фонди місцевих бюджетів включаються за доходами і видатками до відповідних місцевих бюджетів.

Відповідно до ст. 68 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 25.06.1997 р. (далі – Закон № 280/97) органи місцевого самоврядування можуть утворювати цільові фонди, які є складовою спеціального фонду відповідного місцевого бюджету. Право утворювати цільові фонди закріплене і за АРК.

Також у ч. 1 ст. 69-1 БК України закріплено, що до надходжень бюджету розвитку місцевих бюджетів, що є складовою спеціального фонду відповідного місцевого бюджету, належать: 1) надходження до цільових фондів, утворених Верховною Радою АРК та місцевими радами; 2) цільові та добровільні внески підприємств, установ, організацій і громадян до республіканського АРК та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища.

Порядок формування та використання цільових фондів визначається положенням про ці фонди, що затверджується відповідною місцевою радою (ч. 2 ст. 68 Закону № 280/97).

До виняткової компетенції сільських селищних, міських рад належить прийняття рішень про утворення:

✓ цільових фондів, а також затвердження положень про ці фонди (п. 25 ч. 1 ст. 26, ст. 68 Закону № 280/97), зокрема:

- фонди охорони навколишнього природного середовища;

- фонди соціально-економічного розвитку;
- фонди відбудови населених пунктів;
- інші цільові фонди відповідних територіальних громад;

✓місцевих фондів фінансової підтримки кінематографії, у тому числі програм грантової, конкурсної або позаконкурсної підтримки кінематографії, визначення умов та порядку використання цих фондів (п. 25 ч. 1 ст. 26 Закону № 280/97).

До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать власні (самоврядні) повноваження із:

✓утворення цільових фондів соціальної допомоги особам з інвалідністю, визначення порядку і умов витрачання коштів цих фондів (пп. 9 п. «а» ст. 27 Закону № 280/97);

✓створення при загальноосвітніх навчальних закладах комунальної власності фонду загальнообов'язкового навчання за рахунок коштів місцевого бюджету, залучених з цією метою на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також коштів населення, інших джерел; контроль за використанням коштів цього фонду за призначенням (пп. 3 п. «а» ст. 32 Закону № 280/97).

Цільові місцеві фонди, що діють у формі фінансових установ

У комунальній власності також можуть перебувати банки, страхові товариства, пенсійні фонди, а також кошти, отримані від їх відчуження (ч. 1 ст. 60 Закону № 280/97). Зокрема, спадщина визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громад за місцем відкриття спадщини.

Також відповідно до ч. 2 ст. 70 Закону № 280/97 органи місцевого самоврядування можуть створювати комунальні банки та інші фінансово-кредитні установи, виступати гарантами кредитів підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, а також зобов'язань інших підприємств, установ та організацій у випадках, передбачених цим Законом, здійснювати розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на депозитах, з дотриманням вимог, установлених БК України.

Проаналізуйте правову природу за значення комунальних банків для розвитку територіальних громад.

Місцеві фінансово-кредитні установи можуть створюватися як комерційні та некомерційні. Некомерційні місцеві фінансові установи відповідають ознакам цільових публічних фондів коштів, оскільки відповідають ознакам публічності, виконують покладені на них завдання, а також діють в інтересах членів відповідної територіальної громади. До таких, зокрема, належить комунальне підприємство «Фонд модернізації та розвитку житлового фонду міста Києва», яке є фінансовою установою, юридичною особою публічного права, що надає за рахунок коштів Фонду позики або кредити на підставі рішення комісії виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) з відбору претендентів для їх отримання.

Знайдіть приклади та проаналізуйте діяльність місцевих фінансово-кредитних установ в Україні та за кордоном.

Література до теми 7

1. Веселий В.С. Фінансово-правове регулювання Пенсійного фонду України як державного позабюджетного фонду: дис. … на здобуття ступеня доктора філософії 081-Право. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2022. 224 с.

2. Кравченко І.О. Організація діяльності Пенсійного фонду України: монографія. Харків: Константа, 2017. 404 с.

3. Музика О.А. Правовий режим місцевих фондів коштів в Україні: у кн.: Музика О.А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством: монографія. Київ: Атіка, 2004. С. 274–303.

4. Пришва Н.Ю. Дискусійні питання щодо правового регулювання неподаткових обов'язкових платежів до позабюджетних фондів коштів. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 5. С. 156–161.

5. Тулянцева В.А. Правове регулювання діяльності позабюджетних державних фондів в Україні: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 224 с.

6. Якимчук Н. Фінансово-правовий статус Пенсійного фонду України напередодні його перетворення. Juris Europensis Scientia. 2022. Вип. 1. С. 88–94.

7. Якимчук Н. Зміст і стан законодавчого закріплення правової категорії «фінансові ресурси» та її елементів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2021. Вип. 4 (119). С. 123–127.

8. Якимчук Н.Я. Сучасні проблеми правового регулювання порядку відшкодування шкоди державою. Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. № 4. С. 87–93.

Розділ ІІ
ПРАВО ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ
(ПОГЛИБЛЕНЕ ВИВЧЕННЯ ОСНОВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ)

ТЕМА 8
ВІДКРИТІ ДАНІ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

Веб-портал використання публічних коштів. Веб-портал «Бюджет для громадян». Веб-портал реєстру проєктів міжнародних фінансових організацій. Набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних.

Громадськість давно потребувала відкритого доступу до формування та використання публічних фінансів, публічних коштів. Прийняття Законів України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р., «Про відкритість використання публічних коштів» 11.02.2015 р. створили правове підґрунтя для реалізації різних проєктів у цій сфері. Йдеться про створення платформи і порталів, де викладаються відкриті дані про публічні фінанси.

Опрацюйте ці закони, а також Закон України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат» від 03.12.2019 р. і Стратегію здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1467-р.

Портали відкритих даних про публічні фінанси об'єднані платформою Є-data:

✓ найбільша база даних про використання коштів платників податків (https://spending.gov.ua/);

✓ найбільша база знань про бюджет (https://openbudget.gov.ua/);

✓ унікальний портал про реєстр проєктів міжнародних фінансових організацій (https://proifi.gov.ua/).

Портали належать Міністерству фінансів України, їх адміністратором є Державна установа «Відкриті публічні фінанси», створена наказом Міністерства фінансів України від

30.01.2017 р. № 18, з метою забезпечення ефективного супроводження ІТ-проєктів, що стосуються відкритих публічних фінансів. ДУ «Відкриті публічні фінанси» реалізовує концепцію ІАС «Прозорий бюджет», а також підтримує, адмініструє та супроводжує проєкти у сфері відкритих даних, що передбачають упровадження програмних засобів, з використанням інструментарію управління державними фінансами та відкритих даних.

Веб-портал використання публічних коштів[1]

Єдиний веб-портал використання публічних коштів (spending.gov.ua) – це офіційний інформаційний ресурс з відкритими даними про використання бюджетних коштів в Україні та найбільша база даних з публічних фінансів України. Портал розроблено на виконання вимоги Закону України «Про відкритість використання публічних коштів».

Портал надає доступ громадянам України до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів, суб'єктами господарювання державної і комунальної форм власності, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування. На порталі представлено трансакції, звіти, інформацію про договори та їх виконання розпорядниками та одержувачами коштів.

Портал сприяє підвищенню прозорості бюджетних витрат, збільшенню відповідальності перед суспільством розпорядників та одержувачів бюджетних коштів на державному та місцевих рівнях.

Веб-портал бюджет для громадян[2]

Бюджет для громадян (openbudget.gov.ua) – це офіційний державний портал з відкритими даними про публічні фінанси: державний та місцеві бюджети. На порталі представлено глосарій бюджетних термінів, надано інформацію про бюджетний процес та його учасників, представлені показники державного та місцевих бюджетів. Цей портал призначений для

[1] Веб-портал використання публічних коштів. URL: https://www.publicfinance.gov.ua/projects?p=spending.

[2] Веб-портал бюджет для громадян. URL: https://www.publicfinance.gov.ua/projects?p=openBudget.

інформування в доступній формі широкого кола громадськості про бюджетну політику України.

Портал було створено за ініціативою Міністерства фінансів України у 2018 р. на виконання Концепції ІАС «Прозорий бюджет» та запиту громадськості.

Портал створює можливості для прозорого діалогу влади з громадськістю з питань планування та виконання бюджету на державному та місцевому рівнях. За допомогою візуалізації, покращується сприйняття та розуміння даних. Державний веб-портал «Бюджет для громадян» відповідає кращому міжнародному досвіду у сфері відкритості публічних фінансів.

На порталі представлено планові показники державного бюджету, доступні дані про виконання державного та всіх місцевих бюджетів (доходи, видатки, кредитування та фінансування), а також дані про державний борг.

Невід'ємною частиною порталу «Бюджет для громадян» є інструмент BOOST-аналіз – це унікальний інструмент, який розроблено за методологією Світового банку та створено для аналізу бюджетів усіх рівнів: від села до держави, в розрізі як доходів, так і видатків, який використовують аналітики та експерти. BOOST-аналіз допомагає самостійно формувати різновимірні таблиці, використовуючи дані показників бюджетів. Також цей інструмент дає змогу здійснювати глибоку аналітику бюджетної політики, аналізувати тенденції в розрізі бюджетів. Це є корисний інструмент для дослідників у сфері публічних фінансів.

Веб-портал реєстру проєктів міжнародних фінансових організацій (МФО)[1]

Портал реєстру проєктів МФО (proifi.gov.ua) – це зручний веб-портал, який містить вичерпну інформацію у форматі відкритих даних про проєкти соціального і економічного розвитку України, які реалізуються із залученням коштів міжнародних фінансових організацій; сприяє більшій прозорості у сфері публічних коштів та є важливим джерелом для громадськості та бізнесу, зокрема,

[1] Веб-портал реєстру проєктів міжнародних фінансових організацій. URL: https://www.publicfinance.gov.ua/projects?p=proifi.

щодо розвитку регіонів. Тут викладається ключова інформація про кожен проєкт: мету, бенефіціара, виконавця, вартість, кредитора, динаміку використання коштів, а також проєктно-тендерну документацію та договір з МФО. На порталі представлена динаміка використання коштів по роках, структури фінансування проєктів за галуззю реалізації, за кредиторами та за відповідальними виконавцями.

Портал IFIs projects створений у 2019 р. на запит громадськості та відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.10.2016 р. №803-р «Про деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади».

Ознайомтесь із названими веб-порталами. Порівняйте висвітлення відкритих даних у сфері публічних фінансів в Україні та за кордоном.

Для більш поглибленого вивчення питань, пов'язаних із відкритими даними у сфері публічних фінансів, рекомендуємо пройти курс на платформі Prometheus: Є-data: можливості та ефективний контроль за публічними фінансами. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+EDATA101+2021_T3.

Перелік наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, міститься у Додатку до Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 835 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 407).

Література до теми 8

1. Бліщук К.М. Особливості управління публічними фінансами у воєнний період. Ефективність державного управління. 2023. № 70/71. С. 62–67.

2. Луніна І.О. Публічні фінанси в макроекономічній політиці зростання: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув, НАН України». Київ, 2020. 440 с.

3. Маслій Н.Д., Дем'янчук М.А. Фінанси публічного сектору: українські реалії та світовий досвід: навчальний посібник. Одеса: Астропринт, 2022. 384 с.

4. Швайко М.Л. Розвиток публічних фінансів України у сучасних умовах. Електронний журнал «Ефективна економіка». 2019. № 11.

5. Публічні фінанси: транспарентність vs корупція: монографія: [за заг. редакцією д-ра екон. наук І.О. Школьник]. Суми: Видавництво «Ярославна», 2020. 208 с.

ТЕМА 9
БЮДЖЕТНО-КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ

Пільгове кредитування здобуття освіти. Надання грантів бізнесу. Державні програми доступного житла. Програми Фонду розвитку підприємництва. Програми кредитування молодіжного житлового будівництва. Кредитування бюджету. Бюджетні гранти. Позики місцевим бюджетам. Бюджетні запозичення. Державні фінансово-інвестиційні відносини.

З-поміж бюджетних правовідносин є такі, що мають ознаки кредитних відносин (зважаючи на норми цивільного та банківського законодавства), водночас кредитні кошти є бюджетними, публічними коштами; частково залучаються фінансові кошти міжнародних фінансових організацій, європейських інституцій, кошти яких також належать до публічних. Термін «бюджетно-кредитні відносини» у контексті відносин у сфері бюджетних запозичень було запроваджено О. Музикою-Стефанчук[1]. На сьогодні коло цих відносин значно розширилось.

Пільгове кредитування здобуття освіти:

✓Порядок пільгового кредитування для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 р. № 673 (назва у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16.12.2020 р. № 1259);

✓наказ Міністерства освіти і науки України від 23.09.2019 р. № 1224 «Про затвердження форми угоди про надання пільгового державного кредиту для здобуття вищої освіти».

Надання грантів бізнесу:

✓ст. 12 і ст. 16 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р.;

✓постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2022 р. № 738 «Деякі питання надання грантів бізнесу» (закріплює: Порядок надання мікрогрантів на створення або розвиток

[1] Музика-Стефанчук О.А. Органи публічної влади як суб'єкти бюджетних правовідносин: монографія. Хмельницький: ХУУП, 2011. С. 44.

власного бізнесу; Порядок надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства; Порядок надання грантів для створення або розвитку тепличного господарства).

Державні програми доступного житла

Ці програми дають змогу людям з відносно невисоким рівнем доходу отримувати житло в кредит з частковою компенсацію відсотків державою; є першим кроком у реалізації загальної стратегії відновлення іпотечного ринку в Україні (наприклад, програми «Доступні кредити 5–7–9 %» та «єОселя».

Порівняйте програми «Доступна іпотека 7 %» та «єОселя».

Програми Фонду розвитку підприємництва розраховані на підприємства, а деякі – також і на фізичних осіб.

Програма «Додай енергії твоєму бізнесу». Програма з підтримки фінансування енергоефективних інвестицій малих та середніх підприємств, розроблена в рамках проєкту «Рефінансування енергоефективних інвестицій малих та середніх підприємств України через фінансовий сектор», який реалізується в рамках Угоди про кредит та грант, підписаної 25.07.2022 р. між Кабінетом Міністрів України в особі Міністерства фінансів України, KfW та Фондом розвитку підприємництва з метою фінансування інвестицій малих та середніх підприємств в енергоефективність та відновлювальну енергетику для зменшення споживання енергії та/або викидів CO_2, що сприятиме підвищенню їх конкурентоспроможності та захисту навколишнього середовища в Україні та світі. Ця Програма є компонентом програми фінансування малих і середніх підприємств у Східній Європі за підтримки KfW, ЄС та ініціативи EU4Business, та впроваджується у співпраці з Фондом розвитку підприємництва.

Урядова програма «Доступний фінансовий лізинг 5–7–9%» – розроблена у відповідності до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам малого та середнього підприємництва за договорами фінансового лізингу.

Фонд розвитку підприємництва, створений на базі Німецько-Українського фонду за рішенням Уряду України, впроваджує ***державну програму «Доступні кредити 5–7–9%»***.

Програма з відновлення фінансування інвестиційних проєктів малих і середніх підприємств на Сході України. Мета Програми «FinancEast» – відновлення фінансування інвестиційних проєктів мікро, малих і середніх підприємств (ММСП), які зареєстровані або здійснюють діяльність на підконтрольних Уряду України територіях Донецької і Луганської областей, через банки та лізингові компанії (Установи-партнери). Реалізацію програми забезпечує Фонд розвитку підприємництва (ФРП) через Установи-партнери. Для досягнення поставленої мети Програми ЄС через Німецький банк розвитку KfW надав фінансову підтримку, яка у вигляді субсидій та компенсацій буде спрямовуватися на відшкодування до 50% вартості інвестиційних проєктів ММСП (без ПДВ). Під інвестиційними проєктами ММСП розуміються середньо- та довгострокові заходи (більше 1 року), пов'язані із закупівлею, модернізацією або реконструкцією основних засобів ММСП. У рамках інвестиційного проєкту дозволяється фінансування обігових коштів до 20% від його вартості.

Програма «Доступна іпотека 7%» з 01.03.2021 р. реалізується Фондом розвитку підприємництва за ініціативи Президента та Уряду України згідно з Порядком здешевлення вартості іпотечних кредитів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. Ця Програма впроваджується за рахунок фінансової державної підтримки фізичних осіб – громадян України – позичальників іпотечних кредитів. Відповідно до умов Порядку, Програма реалізується Фондом розвитку підприємництва через уповноважені банки.

Проаналізуйте приклади участі та результати участі різних суб'єктів у різних програмах.

Програми кредитування молодіжного житлового будівництва

Ці програми адмініструються Державною спеціалізованою фінансовою установою «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» (Держмолодьжитло), засновником якої є держава в особі Кабінету Міністрів України, уповноваженим органом управління Держмолодьжитла є Міністерство розвитку громад та територій України. На сьогодні є такі ***житлові програми***:

- ✓ «Кредит для молоді»;
- ✓ «Кредит для ВПО та АТО (ООС)»;
- ✓ «Кредит для ВПО (KFW)»;
- ✓ Регіональні програми.

Проаналізуйте програми кредитування від Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву.

Податкова знижка за умовами молодіжного житлового кредиту

Відповідно до пп. 166.3.1 п. 166.3 ст. 166 ПК України платник податку має право включити до податкової знижки у зменшення оподатковуваного доходу платника податку за наслідками звітного податкового року, визначеного з урахуванням положень п. 164.6 ст. 164 ПК України, такі фактично здійснені ним протягом звітного податкового року витрати, зокрема, як частина суми процентів, сплачених цим платником за користування іпотечним житловим кредитом, що визначається відповідно до ст. 175 ПК України.

Так, платник податку – резидент має право включити до податкової знижки частину суми процентів за користування іпотечним житловим кредитом, наданим позичальнику в національній або іноземній валютах, фактично сплачених протягом звітного податкового року (п. 175.1 ст. 175 ПК України). Тобто, повернення податку на доходи фізичних осіб може здійснюватися лише в межах сум, які фактично надійшли до бюджету від конкретного платника податку у звітному році.

У такий спосіб, якщо умовами молодіжного житлового кредиту передбачено повну або часткову компенсацію за рахунок

бюджетних коштів відсотків за таким кредитом, то претендувати на податкову знижку одержувач такого молодіжного кредиту може лише у частині особисто сплачених ним процентів, але при дотриманні інших умов, виконання яких є обов'язковим для отримання права на податкову знижку. У випадку повної компенсації процентів за кредитом за рахунок бюджетних коштів платник податку не має підстав на податкову знижку за таким кредитним договором.

Кредитування бюджету

Бюджетне законодавство України (п. 31 ч. 1 ст. 2 БК України) передбачає також існування ***кредитування бюджету*** (хоча, на наш погляд, коректніше – бюджетне кредитування, оскільки не в усіх випадках йдеться про надання коштів до бюджету з метою його підтримки), що охоплює:

– *операції з надання коштів з бюджету* на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету). Для цілей БК України до кредитів з бюджету також належать бюджетні позички та фінансова допомога з бюджету на поворотній основі;

Лише у цій частині цієї статті БК України згадується термін «позичка», а далі за текстом – «позика». Зверніться до положень ЦК України та розмежуйте поняття «позика» і «позичка».

Розмежуйте фінансову допомогу та фінансову підтримку, визначте коло суб'єктів відповідних правовідносин: фінансова допомога з бюджету на поворотній основі (регулюється нормами БК України), державна фінансова підтримка (регулюється Законами України «Про державно-приватне партнерство» та «Про концесію»), поворотна фінансова допомога (регулюється нормами ПК України).

– *операції з повернення таких коштів до бюджету* (повернення кредитів до бюджету).

Відповідно до ч. 6 ст. 22 БК України розпорядник бюджетних коштів може уповноважити одержувача бюджетних коштів на виконання заходів, передбачених бюджетною програмою, шляхом доведення йому бюджетних асигнувань та надання відповідних коштів бюджету (на безповоротній чи поворотній основі).

Одержувач бюджетних коштів використовує такі кошти відповідно до вимог бюджетного законодавства на підставі плану використання бюджетних коштів, що містить розподіл бюджетних асигнувань.

Бюджетні гранти

Досить неоднозначною є правова природа бюджетних грантів, які регулюються нормами ПК України, а не БК України. *Бюджетний грант* (п. 14.1.277-1 ст. 14 ПК України) – цільова допомога у вигляді коштів або майна, що надаються на безоплатній і безповоротній основі за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги для реалізації проєкту або програми у сферах культури, туризму та у секторі креативних індустрій, спорту та інших гуманітарних сферах у порядку, встановленому законом. Перелік надавачів бюджетних грантів визначає Кабінет Міністрів України.

Основними ознаками бюджетного гранту є їх надання: 1) у формі бюджетних коштів; 2) безоплатно; 3) безповоротно; 4) на цільових засадах; 5) як форми державної допомоги (підтримки); 6) виняткова для реалізації проєкту або програми у сферах реалізації державної політики в окремій сфері (науки, освіти, культури, туризму, у секторі креативних індустрій, спорту та інших гуманітарних сферах); 7) на умовах, визначених надавачами грантів, – дотримання бюджетної дисципліни; 8) лише надавачем, визначеним Урядом, відповідно до затвердженої бюджетної програми.

Оподаткуванню бюджетного гранту присвячено ст. 170 ПК України. Так, не оподатковується та не включається до загального місячного або річного оподатковуваного доходу платника податку дохід у вигляді бюджетного гранту під час його нарахування (виплати, надання) на користь платника податків. Податковим агентом платника податку під час нарахування (виплати, надання) на його користь доходу у вигляді бюджетного гранту є надавач такого гранту.

Ознайомтесь детальніше із положеннями ПК України щодо оподаткування бюджетних грантів, податкових агентів – надавачів бюджетних грантів.

Ознайомтесь із науковою працею: Якимчук Н.Я. Особливості правового регулювання відносин в сфері надання бюджетних грантів. Juris Europensis scientia. 2023. Випуск 3. С. 69–76.

У законодавстві деяких іноземних держав терміном «бюджетний грант» позначаються «міжбюджетні трансферти». Дослідіть це питання.

Позики місцевим бюджетам (ст. 73 БК України)

Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад за рішенням Верховної Ради АРК або відповідної місцевої ради можуть отримувати:

1) позики на покриття тимчасових касових розривів, що виникають за загальним фондом та бюджетом розвитку місцевих бюджетів, у фінансових установах на строк до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду, у виняткових випадках за рішенням Кабінету Міністрів України стосовно бюджету АРК і міських бюджетів – у межах поточного бюджетного періоду. Порядок отримання та погашення таких позик визначається Міністерством фінансів України;

2) позики на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів відповідно до ч. 5 ст. 43 БК України. Такі позики не надаються у разі розміщення коштів місцевого бюджету на депозитах та/або обслуговування коштів місцевого бюджету в частині бюджету розвитку та власних надходжень бюджетних установ в установах банків.

Надання позик з одного бюджету іншому забороняється.

Ознайомтесь із Порядком отримання та погашення позик на покриття тимчасових касових розривів, що виникають за загальним фондом та бюджетом розвитку місцевого бюджету, у фінансових установах, затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 09.08.2002 р. № 627 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 03.12.2010 р. № 1511).

Публічні запозичення

Також у межах бюджетно-кредитних відносин слід розглядати питання здійснення державних (місцевих) запозичень та управління державним (місцевим) боргом.

Державне запозичення – це операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості, з метою фінансування державного бюджету.

Місцеве запозичення – операції з отримання до бюджету АРК, обласного бюджету чи бюджету міської територіальної громади кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування бюджету АРК, обласного бюджету, бюджету міської, селищної чи сільської територіальної громади.

Кредити (позики) від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проєктів залучаються державою на підставі міжнародних договорів України і відносяться до державних зовнішніх запозичень. Кошти для реалізації таких інвестиційних проєктів, а також витрати на обслуговування та погашення відповідних кредитів (позик) передбачаються у законі про Державний бюджет України протягом усього строку дії кредитних договорів. Відповідні міжнародні договори не потребують ратифікації, якщо інше не встановлено законом.

Щодо цього питання – детальніше ознайомтесь зі ст. 16 БК України.

У ст. 16 БК України згадується Боргове агентство України. Слід перевіряти, чи сформований склад Боргового агентства України та чи воно функціонує взагалі. До цього часу всі відповідні функції здійснює Міністерство фінансів України.

Державні фінансово-інвестиційні відносини

Дещо новими у фінансово-правовому регулюванні є інвестиційні відносини, які також мають міжгалузеву правову природу.

Ознайомтесь із монографією: Бліхар М.М. Фінансово-правова природа інвестиційних відносин: монографія. Львів: Ліга-прес, 2017. 792 с.

Для більш повного опанування викладених питань, слід звернути увагу на вітчизняне законодавство:

✓ Бюджетний кодекс України;

✓ Порядок казначейського обслуговування державного бюджету за витратами, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 24.12.2012 р. № 1407;

✓ Порядок передачі бюджетних призначень, перерозподілу видатків бюджету і надання кредитів з бюджету, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2011 р. № 18;

✓ постанова Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення організаційної та фінансової діяльності Фонду сприяння молодіжному житловому будівництву при Державному комітеті у справах сім'ї та молоді» від 17.05.1999 р. № 825;

✓ Положення про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29.05.2001 р. № 584;

✓ Порядок пільгового кредитування для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 р. № 673;

✓ Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання кредитів на будівництво (реконструкцію) і придбання житла для наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 р. № 453;

✓ постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здешевлення вартості іпотечних кредитів» від 27.01.2021 р. № 63, якою затверджений Порядок здешевлення вартості іпотечних кредитів;

✓ постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28 «Про надання фінансової державної підтримки» (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 14.03.2023 р. № 229), якою затверджено Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва та Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва за договорами фінансового лізингу;

✓Порядок здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступним житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.04.2012 р. № 343.

Література до теми 9

1. Бліхар М.М. Фінансово-правова природа інвестиційних відносин: монографія. Львів: Ліга-прес, 2017. 792 с.

2. Місцевий економічний розвиток: моделі, ресурси та інструменти фінансування: практичний посібник. Проєкт міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст», 2020. 64 с.

3. Якимчук Н.Я. Особливості правового регулювання відносин в сфері надання бюджетних грантів. Juris Europensis scientia. 2023. Випуск 3. С. 69–76.

ТЕМА 10
ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА ПУБЛІЧНІ ФІНАНСИ

Поняття та основні принципи здійснення державно-приватного партнерства. Сфери застосування державно-приватного партнерства. Форми здійснення державно-приватного партнерства. Об'єкти державно-приватного партнерства. Джерела фінансування та державна підтримка здійснення державно-приватного партнерства. Ризики здійснення державно-приватного партнерства. Приклади державно-приватного партнерства в Україні та світі.

Відносини у сфері державно-приватного партнерства в Україні регулюються Законом України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. (далі у цій темі – Закон). У світовій практиці аналогом такого партнерства є публічно-приватне партнерство.

Державно-приватне партнерство – це співробітництво між державою Україна, АРК, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору та відповідає ознакам державно-приватного партнерства.

Відносини у сфері державно-приватного партнерства мають подвійну публічно-приватну правову природу, а тому регулюються нормами фінансового, цивільного, господарського та іншого законодавства.

Основні принципи здійснення державно-приватного партнерства:

✓ рівність перед законом державних та приватних партнерів;

✓ заборона будь-якої дискримінації прав державних чи приватних партнерів;

✓ узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди;

✓ забезпечення вищої ефективності діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера;

✓ незмінність протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, цільового призначення та форми власності об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать АРК, переданих приватному партнеру;

✓ визнання державними та приватними партнерами прав і обов'язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного у рамках державно-приватного партнерства;

✓ справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства;

✓ визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, установлених законом.

Сфери застосування державно-приватного партнерства (ст. 4 Закону):

✓ виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу;

✓ будівництво та/або експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури;

✓ машинобудування;

✓ збір, очищення та розподілення води;

✓ охорона здоров'я;

✓ туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт;

✓ забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем;

✓ управління відходами, крім збирання та перевезення;

✓ виробництво, розподілення та постачання електричної енергії;

✓ надання соціальних послуг, управління соціальною установою, закладом;

✓ виробництво та впровадження енергозберігаючих технологій, будівництво та капітальний ремонт житлових будинків, повністю чи частково зруйнованих унаслідок бойових дій на території проведення антитерористичної операції;

✓ установлення модульних будинків та будівництво тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб;

✓ надання освітніх послуг та послуг у сфері охорони здоров'я;

✓ управління пам'ятками архітектури та культурної спадщини;

✓ донорство крові та/або компонентів крові, заготівля, переробка, тестування, зберігання, розподіл і реалізація донорської крові та/або компонентів крові;

✓ електронні комунікації.

За рішенням державного партнера державно-приватне партнерство може застосовуватися в інших сферах діяльності, які передбачають надання суспільно значущих послуг, крім видів господарської діяльності, які відповідно до закону дозволяється здійснювати винятково державним підприємствам, установам та організаціям. Державно-приватне партнерство застосовується з урахуванням особливостей правового режиму щодо окремих об'єктів та окремих видів діяльності, встановлених законом.

Форми здійснення державно-приватного партнерства (ст. 5 Закону):

✓ концесійний договір;

✓ договір управління майном (винятково за умови передбачення у договорі, укладеному в рамках державно-приватного партнерства, інвестиційних зобов'язань приватного партнера);

✓ договір про спільну діяльність;

✓ інші договори.

Договір, укладений у рамках державно-приватного партнерства, може містити елементи різних договорів (змішаний договір), умови яких визначаються відповідно до цивільного законодавства України.

Проаналізуйте законодавство, яке регулює відповідні договірні відносини.

Об'єкти державно-приватного партнерства (ст. 7 Закону):

✓ наявні, зокрема відтворювані (шляхом реконструкції, реставрації, капітального ремонту та технічного переоснащення) об'єкти, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать АРК, або майно господарських товариств, 100% акцій (часток) якого належить державі, територіальній громаді чи АРК;

✓ створювані або новозбудовані об'єкти відповідно до договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства.

Об'єкт державно-приватного партнерства може складатися з майна, що перебуває на балансі кількох державних, комунальних підприємств, установ, організацій, майна господарських товариств, 100% акцій (часток) яких належать державі, територіальній громаді чи АРК.

Передача приватному партнеру об'єкта державно-приватного партнерства, у тому числі його подальша реконструкція, реставрація, капітальний ремонт та технічне переоснащення приватним партнером, не зумовлює перехід права власності на цей об'єкт до приватного партнера та не припиняє права державної чи комунальної власності на такий об'єкт. Такі об'єкти підлягають поверненню державному партнеру після припинення дії відповідного договору у порядку, передбаченому договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства.

Нерухоме майно, новозбудоване приватним партнером на підставі та відповідно до умов договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, є об'єктом державної чи комунальної власності, якщо інше не передбачено Законом.

Приватний партнер має право передавати частину майна, що входить до складу об'єкта державно-приватного партнерства, в оренду, якщо це передбачено договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства. У такому разі договір, укладений у рамках державно-приватного партнерства, має містити вичерпний перелік майна, що може передаватися в оренду, умови передачі в оренду та порядок списання такого майна.

Об'єктами державно-приватного партнерства не можуть бути об'єкти, щодо яких прийнято рішення про приватизацію. Також такі об'єкти не можуть бути приватизовані протягом усього строку здійснення державно-приватного партнерства.

Джерела фінансування державно-приватного партнерства (ст. 9 Закону):

- ✓ фінансові ресурси приватного партнера;
- ✓ фінансові ресурси, запозичені в установленому порядку;
- ✓ кошти державного та місцевих бюджетів;
- ✓ інші джерела, не заборонені законодавством.

Державна підтримка здійснення державно-приватного партнерства (ст. 18 Закону):

- ✓ шляхом надання державних гарантій та місцевих гарантій;
- ✓ шляхом фінансування за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів та інших джерел згідно із загальнодержавними та місцевими програмами;
- ✓ шляхом виплати приватному партнеру платежів, передбачених договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства, зокрема плати за експлуатаційну готовність;
- ✓ шляхом придбання державним партнером певного обсягу товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) приватним партнером за договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства;
- ✓ шляхом постачання приватному партнеру товарів (робіт, послуг), необхідних для здійснення державно-приватного партнерства;
- ✓ шляхом будівництва (нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту, технічного переоснащення) державними, комунальними підприємствами, установами, організаціями та/або господарськими товариствами, 100% акцій (часток) яких належить державі, АРК чи територіальній громаді, об'єктів суміжної інфраструктури (залізничних, автомобільних шляхів, електронних комунікаційних мереж, засобів тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерних комунікацій тощо), що не є об'єктами державно-приватного партнерства, але необхідні

для виконання договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства;

✓ в інших формах, передбачених законом.

Рішення про надання державної підтримки здійснення державно-приватного партнерства приймається залежно від права власності на об'єкт державно-приватного партнерства відповідно Кабінетом Міністрів України чи уповноваженим ним органом виконавчої влади, органами місцевого самоврядування або Радою міністрів АРК.

Державна підтримка, передбачена цією статтею, не вважається державною допомогою у розумінні Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та не потребує обов'язкового повідомлення про державну допомогу до уповноваженого органу з питань державної допомоги, якщо така підтримка надається за умови дотримання кожної з таких вимог:

1) приватного партнера було визначено в результаті конкурсу з визначення приватного партнера;

2) надання державної підтримки передбачено умовами конкурсу з визначення приватного партнера;

3) приватним партнером визначено учасника, пропозиція якого отримала найвищу оцінку.

Методика виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства

Методика виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 р. № 232 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 р. № 713).

Ризик – це можливість настання події, дії або бездіяльності, які можуть впливати на державно-приватне партнерство на будь-якому етапі його здійснення, витрати, стан активів та якість послуг або очікувану прибутковість.

Кількісна оцінка ризиків – визначення розміру окремих ризиків.

Якісна оцінка ризиків – оцінка ймовірності настання події, дії або бездіяльності та ступеня її впливу, що визначається як висока, середня або низька.

Методи проведення кількісної оцінки ризиків:

- ✓ аналіз чутливості;
- ✓ сценарний аналіз;
- ✓ метод Монте-Карло.

Ознайомтесь детальніше із Методикою виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними. Проілюструйте на прикладах фінансові ризики державно-приватного партнерства.

Приклади державно-приватного партнерства у різних містах України:

1)*м. Тростянець (Сумська обл.).* «Розвиток інфраструктури міста Тростянець шляхом розміщення об'єктів торгівлі та будівництва вхідної групи до міського парку ім. Чайковського». *Мета проєкту* – будівництво вхідної групи до парку ім. П. І. Чайковського та розміщення 6 павільйонів для задоволення послуг відвідувачів;

2)*м. Трускавець.* «Створення Центру малоінвазивної хірургії (малоінвазивні оперативні втручання в хірургії, урології, гінекології та проктології) на базі третього поверху хірургічного корпусу Трускавецької міської лікарні по вул. Данилишиних, 62». *Мета проєкту* – розширення переліку медичних послуг для населення регіону, підвищення ефективності управління комунальним майном, зменшення навантаження на міський бюджет та розвиток міжнародного медичного туризму;

3)*м. Долина.* «Розширення кластерної мережі теплозабезпечення об'єктів бюджетної сфери м. Долина». *Мета проєкту* – переведення бюджетних установ міста на альтернативні види палива, зниження споживання природного газу, що дозволить підвищити енергетичну незалежність та безпеку територіальної громади, знизити споживання природного газу та зменшити обсяг шкідливих викидів в атмосферу. Проєктом передбачається встановлення модульних котелень і надання послуг з теплопостачання для закладів шкільної й дошкільної освіти та соціально-культурної сфери;

4)*м. Житомир.* «Створення пральні на базі комунального підприємства «Гагарінське» Житомирської міської ради». *Мета*

проєкту – забезпечення мешканців міста та юридичних осіб якісними послугами прання одягу і білизни та підвищення ефективності використання комунального майна територіальної громади міста Житомира;

5)*смт. Шацьк.* «Будівництво автокемпінгу поблизу урочища «Гряда» в смт Шацьк». *Мета проєкту* – розширення комплексу туристичних послуг, що надаються на території Шацького національного природного парку, та зменшення антропогенного навантаження на місцеву екосистему шляхом покращення якості туристичної інфраструктури;

6)*м. Тернопіль.* «Рекультивація Малашівецького сміттєзвалища та будівництво станції дегазації». *Мета проєкту* – посилення інфраструктурного розвитку в напрямі поводження з твердими побутовими відходами, підвищення технічних можливостей, створення нових робочих місць, поліпшення екологічного стану навколишнього середовища, шляхом здійснення поетапної рекультивації Малашівецького сміттєзвалища та будівництва станції дегазації на його території;

7)*м. Кропивницький.* Український центр томотерапії на базі Кіровоградського обласного онкологічного диспансеру (внесок публічного партнера – площа центру 1 000 кв. м., внесок приватного партнера – високоспеціалізоване обладнання, зокрема й лінійний прискорювач, та безкоштовне лікування 50 пацієнтів на рік);

8)*м. Суми.* Сумський обласний центр служби крові (створення спільного підприємства на 25% участь органу місцевого самоврядування та 75% участі приватного інвестора ТОВ «Біофарма»; вигода приватного інвестора полягає в отриманні доступу до придбання компонентів крові, які ТОВ «Біофарма» використовує за своєю основною діяльністю для виготовлення препаратів крові);

9)*м. Одеса.* Клінічний науково-методичний центр рентгенендоваскулярної медицини на базі університетської клініки Одеського національного медичного університету (внесок приватного партнера – високоспеціалізоване обладнання, зокрема й ангіограф);

10) *м. Львів*. Центр медичних інновацій Novo на базі Львівської комунальної міської дитячої клінічної лікарні (внесок приватного партнера – ремонт приміщення та високоспеціалізоване обладнання).

Приклади державно-приватного партнерства у світі

1) *Туреччина* є певним лідером серед країн Східної Європи та Центральної Азії у сфері співпраці з приватним сектором через механізми державно-приватного партнерства. Лідирує за обсягами участі приватного сектору в реалізації інфраструктурних проєктів у сфері туризму та рекреації. Кошти спрямовуються переважно на будівництво та реконструкцію готелей, створення нових робочих місць.

2) *Франція*. Створення парку розваг DISNEYLAND у Парижі. Учасниками цього проєкту були: Регіональна Рада Іль-де Франс, Відомча Рада Сена-і-Марна, органи Приміської Транспортної Влади (державний партнер) і Компанія «The Walt Disney Company» (приватний партнер). У 1989 р. було підписано угоду на 30 років між учасниками проєкту. Уряд Франції витратив 400 млн дол. на будівництво інфраструктури парку, також побудував станцію транс'європейського залізничного експресу біля входу у парк. Уряд Франції продав компанії «Walt Disney» 1,9 тис. га землі за ціною сільгоспугідь, також надав компанії довгостроковий кредит на 770 млн дол. за пільговими ставками. З боку компанії «The Walt Disney Company» було проведено проєктування і побудова парку, яка коштувала 100 млн дол.

3) *Німеччина*. На засадах державно-приватного партнерства було створено, зокрема, 5 туристичних інформаційних центрів для відвідувачів Національного парку. Проєкт має назву «National Park Gateways Eifel National Park», учасниками були: державний партнер – Міністерство навколишнього середовища та Міністерство економіки, приватний партнер – керівництво національного парку Eifel.

Проаналізуйте різні проєкти державно-приватного партнерства, визначте їх особливості, використовуючи SWOT-аналіз.

Література до теми 10

1. Єгоричева С.Б., Лахижа М.І. Публічно-приватне партнерство в посткомуністичних країнах: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2020. 304 с.

2. Коваль Ю.А. Фінансово-правове регулювання державно-приватного партнерства: дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2021.

3. Круглов В.В. Розвиток державно-приватного партнерства в Україні: механізми державного регулювання: монографія. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2019. 252 с.

4. Мазалова А.О. Публічно-приватне партнерство в сучасних економічних умовах (господарсько-правовий аспект): монографія. Харків: Право, 2021. 183 с.

5. Перспективи розвитку державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства: кол. монографія / [І.І. Килимник та ін.]. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 139 с.

6. Солодовнік О.О. Фінансово-економічна безпека публічно-приватного партнерства: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: ЛІДЕР, 2018. 409 с.

7. Томич М.І. Оцінювання та розвиток державно-приватного партнерства у зовнішньоекономічній діяльності: дис. … доктора філософії за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини». Львів, 2022. 223 с.

8. Управління розвитком державно-приватного партнерства: [колект.] монографія / [Н.Є. Муромець та ін.]. Харків: Панов А.М. [вид.], 2019. 201 с.

9. Шевчук О.А. Державно-приватне партнерство в сфері інноваційного розвитку: дис. … доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Житомир, 2021. 175 с.

ТЕМА 11
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Поняття публічних закупівель і принципи їх здійснення. Замовники та учасники бюджетних закупівель. Предмети закупівель (товари, роботи, послуги). Процедури закупівель. Спрощені закупівлі. Організація закупівельної діяльності замовника та уповноважена особа. Аномально низька ціна. Забезпечення тендерної пропозиції/пропозиції. Державне регулювання, контроль у сфері закупівель та громадський контроль. Відповідальність за порушення вимог Закону «Про публічні закупівлі».

Питання публічних закупівель регулюються передусім Законом України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. у редакції Закону від 19.09.2019 р. (далі у цій темі – Закон).

Публічні закупівлі здійснюються переважно за рахунок публічних коштів. З огляду на це, відносини між замовниками та учасниками частково є фінансово-правовими, а частково – цивільно- та господарсько-правовими.

У підручнику «Особливе адміністративне право» (Особливе адміністративне право: підручник / за ред. Бернда Візера, Ярослава Лазура, Тетяни Карабін, Олександра Білаша. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.) право публічних закупівель розглядається як окремий розділ адміністративного права. Сформулюйте та аргументуйте свою думку щодо місця правового регулювання публічних закупівель чи права публічних закупівель у системі права та законодавства України.

Публічна закупівля – це придбання замовником товарів, робіт і послуг, що закуповуються замовником у межах єдиної процедури закупівлі або в межах проведення спрощеної закупівлі, щодо яких учасникам дозволяється подавати тендерні пропозиції/пропозиції або пропозиції на переговорах (у разі застосування переговорної процедури закупівлі).

Історична довідка:

- до 2016 р. сфера публічних закупівель в Україні була закритою та корумпованою. Інформацію про тендери друкувало ДП «Зовнішторгвидав» (засновано у 1961 р.) у газеті «Вісник

державних закупівель» тиражем у кілька сотень примірників. Тираж газети викуповували зацікавлені особи, а пропозиції на торги можна було подати лише в паперовому вигляді. Звісно ж, чимало з пропозиції «губилося» по дорозі до адресата;

- під час Революції Гідності команда волонтерів поставила собі за мету реформувати сектор закупівель та зробити його прозорим. Назва Prozorro народилась у коментарях на Facebook. Електронна система закупівель була розроблена без жодної копійки державних коштів завдяки співпраці громадської організації Transparency International Ukraine, Мінекономіки, IT-компанії Quintagroup, приватних електронних майданчиків;
- у 2016 р. система Prozorro (https://prozorro.gov.ua/ ProzorroMarket) стала обов'язковою для визначених у законодавстві державних замовників.

Контроль за функціонуванням Системи покладений на ДП «ПРОЗОРРО», яке засноване на державній власності та належить до сфери управління Міністерства економіки України. Попередником ДП «ПРОЗОРРО» було ДП «Зовнішторгвидав України». ДП «ПРОЗОРРО» є власником центральної бази даних ProZorro і відповідає за навчально-консультаційну, технічну і маркетингову підтримку системи публічних закупівель.

DoZorro (https://dozorro.org) – це онлайн-платформа (портал), де будь-хто може надати зворотній зв'язок державному замовнику чи постачальнику, суспільству чи правоохоронним органам щодо проведеної процедури закупівлі, обговорити та оцінити умови конкретної закупівлі, проаналізувати закупівлі окремого замовника. Портал створено та підтримується командою Transparency International Україна. Портал покликаний допомогти у захисті інтересів того чи іншого учасника, способом інформування про можливі шляхи оскарження та підготовки звернень до правоохоронних та контролюючих органів.

Принципи здійснення публічних закупівель та недискримінація учасників (ст. 5 Закону)

Закупівлі здійснюються за такими ***принципами*:**

1) добросовісна конкуренція серед учасників;

2) максимальна економія, ефективність та пропорційність;

3) відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель;

4) недискримінація учасників та рівне ставлення до них;

5) об'єктивне та неупереджене визначення переможця процедури закупівлі/спрощеної закупівлі;

6) запобігання корупційним діям і зловживанням.

Забороняється зловживання правами, у тому числі правом на оскарження рішень, дії чи бездіяльності замовника.

Замовники

Замовники (ст. 2 Закону) – суб'єкти, які здійснюють закупівлі товарів, робіт і послуг.

Категорії замовників:

1) органи державної влади (орган законодавчої, органи виконавчої, судової влади), та правоохоронні органи держави, органи влади АРК, органи місцевого самоврядування, об'єднання територіальних громад;

2) Пенсійний фонд України, цільові страхові фонди зі страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, медичного страхування та страхування на випадок безробіття (далі – органи соціального страхування);

Зверніть увагу на реорганізацію Фонду соціального страхування України та передання його функцій Пенсійному фонду України у 2022–2023 рр.

3) юридичні особи, які є підприємствами, установами, організаціями (крім тих, які визначені у пунктах 1) і 2) та їх об'єднання, які забезпечують потреби держави або територіальної громади, якщо така діяльність не здійснюється на промисловій чи комерційній основі, за наявності однієї з таких ознак:

- юридична особа є розпорядником, одержувачем бюджетних коштів;
- органи державної влади чи органи місцевого самоврядування або інші замовники володіють більшістю голосів у вищому органі управління юридичної особи;

● у статутному капіталі юридичної особи державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50%;

4) юридичні особи та/або суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність в одній або декількох окремих сферах господарювання (ці види діяльності визначені у ч. 2 ст. 2), та відповідають хоча б одній з таких ознак:

● органам державної влади, органам влади АРК, органам місцевого самоврядування або іншим замовникам належить частка у статутному капіталі юридичної особи та/або суб'єкта господарювання в розмірі більше ніж 50% або такі органи чи інші замовники володіють більшістю голосів у вищому органі юридичної особи та/або суб'єкта господарювання чи правом призначати більше половини складу виконавчого органу або наглядової ради юридичної особи та/або суб'єкта господарювання;

● наявність спеціальних або ексклюзивних прав – прав, наданих у межах повноважень органом державної влади або органом місцевого самоврядування на підставі будь-якого нормативно-правового акта та/або акта індивідуальної дії, що обмежують провадження діяльності у сферах, визначених цим Законом, однією чи кількома особами, що істотно впливає на здатність інших осіб провадити діяльність у зазначених сферах. Не вважаються спеціальними або ексклюзивними права, що надані за результатами конкурсів (тендерів, процедур закупівель), інформація про проведення яких разом з критеріями відбору попередньо оприлюднювалася та була наявна у публічному доступі, можливість участі у таких конкурсах (тендерах, процедурах закупівель) не була обмежена та якщо надання таких прав здійснювалося на основі об'єктивних критеріїв.

Згідно з абзацом третім п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону ***наявність спеціальних або ексклюзивних прав*** означає наявність прав, наданих у межах повноважень органом державної влади або органом місцевого самоврядування на підставі будь-якого нормативно-правового акта та/або акта індивідуальної дії, що обмежують провадження діяльності у сферах, визначених Законом, однією чи кількома особами, що суттєво впливає на

здатність інших осіб провадити діяльність у зазначених сферах. При цьому не вважаються спеціальними або ексклюзивними права, що надані за результатами конкурсів (тендерів, процедур закупівель), інформація про проведення яких разом з критеріями відбору попередньо оприлюднювалася та була наявна у публічному доступі, можливість участі у таких конкурсах (тендерах, процедурах закупівель) не була обмежена та якщо надання таких прав здійснювалося на основі об'єктивних критеріїв.

Детальніше про категорії замовників та вартість предметів закупівель:

1) органи державної влади, правоохоронні органи держави, органи влади АРК, органи місцевого самоврядування, об'єднання територіальних громад:

● вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 200 тис. грн, а робіт – 1,5 млн грн;

● які здійснюють спрощені закупівлі та/або укладають договори без використання електронної системи закупівель;

2) Пенсійний фонд України:

● вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 200 тис грн, а робіт – 1,5 млн. грн.;

● які здійснюють спрощені закупівлі та/або укладають договори без використання електронної системи закупівель;

3) юридичні особи, які є підприємствами, установами, організаціями та їх об'єднання, які забезпечують потреби держави або територіальної громади, якщо така діяльність не здійснюється на промисловій чи комерційній основі, за наявності встановлених ознак:

● вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 200 тис. грн, а робіт – 1,5 млн. грн.;

4) юридичні особи та/або суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність в одній або декількох окремих сферах господарювання (наприклад, надання послуг з користування інфраструктурою залізничного транспорту загального користування, забезпечення функціонування міського

електричного транспорту; надання послуг поштового зв'язку; забезпечення виробництва, транспортування та постачання теплової енергії споживачам тощо) та відповідають встановленим ознакам:

● вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 1 млн. грн, а робіт – 5 млн. грн.

У Законі передбачено винятки, у разі яких діяльність не вважається діяльністю в окремих сферах господарювання. Перелік винятків зазначено у пунктах 1–3 ч. 3 ст. 2 Закону. У таких випадках діяльність юридичної особи не вважатиметься діяльністю у сфері і такий суб'єкт не є замовником.

Діяльність в окремих сферах господарювання – діяльність, що здійснюється в одній або декількох із таких сфер:

1) забезпечення транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору) та постачання природного газу на користь третіх осіб (замовників), видобутку природного газу та надання послуг установки LNG;

2) забезпечення виробництва, транспортування та постачання теплової енергії споживачам;

3) забезпечення виробництва, передачі, розподілу, купівлі-продажу, постачання електричної енергії споживачам, диспетчерське управління та забезпечення відпуску електричної енергії до/з системи передачі/розподілу та забезпечення функціонування ринку електричної енергії «на добу наперед» і внутрішньодобового ринку електричної енергії та балансуючий ринок електричної енергії та організація купівлі-продажу електричної енергії на цих ринках;

4) забезпечення виробництва, транспортування та постачання питної води, забезпечення функціонування централізованого водовідведення;

5) проведення зрошувальних, осушувальних або осушувально-зволожувальних меліоративних заходів, якщо обсяг води, що використовуватиметься для постачання питної води, становить понад 20% загального обсягу води, одержання якої забезпечують зрошувальні чи осушувальні системи;

6) надання послуг з користування інфраструктурою залізничного транспорту загального користування, забезпечення

функціонування міського електричного транспорту, у тому числі метрополітену, та експлуатація його об'єктів для надання послуг з перевезення, а також надання послуг з перевезення пасажирів автобусами в межах міст, з дотриманням умов, визначених відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на визначених ними маршрутах;

7) надання послуг автостанцій, портів, аеропортів, послуг з аеронавігаційного обслуговування польотів повітряних суден;

8) надання послуг поштового зв'язку;

9) розробка родовищ нафти і газу, родовищ вугілля та інших видів твердого палива, видобуток нафти, вугілля та інших видів твердого палива.

До діяльності в окремих сферах господарювання не відносяться:

1) виробництво та постачання теплової енергії і газу до мереж загального користування, якщо таке виробництво є наслідком іншої виробничої діяльності замовника, крім діяльності, що здійснюється у сферах, визначених у цьому пункті, при цьому постачання теплової енергії здійснюється лише в цілях економної експлуатації виробничих потужностей замовника, а доходи від цієї діяльності не перевищують 20% середньорічного доходу за попередні 3 роки, включаючи дохід за поточний рік;

2) виробництво, передача та постачання електричної енергії до мереж загального користування, якщо таке виробництво, передача та постачання є необхідними для споживання самим замовником для здійснення іншої виробничої діяльності, крім діяльності, що провадиться у сферах, визначених у цьому пункті, а обсяг постачання електричної енергії замовником до мереж загального користування залежить від рівня його власного споживання, за умови, що власне споживання є не меншим ніж 70% загального обсягу виробленої замовником електричної енергії, розрахованого за середньорічними показниками виробництва за попередні 3 роки, включаючи показники за поточний рік;

3) виробництво, транспортування та постачання питної води в мережі загального користування, якщо таке виробництво, транспортування та постачання є необхідними для споживання

самим замовником для здійснення іншої виробничої діяльності, крім діяльності, що провадиться у сферах, визначених у цьому пункті, а обсяг постачання питної води замовником для загального користування залежить від рівня його власного споживання, за умови, що власне споживання є не меншим ніж 70% загального обсягу виробленої замовником питної води, розрахованого за середньорічними показниками виробництва за попередні 3 роки, включаючи показники за поточний рік.

Предметом закупівлі є:

✓ ***товари*** – продукція, об'єкти будь-якого виду та призначення, у тому числі сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому і газоподібному стані, а також послуги, пов'язані з постачанням таких товарів, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих товарів;

✓ ***роботи*** – розроблення проєктної документації на об'єкти будівництва, науково-проєктної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування, будівництво нових, розширення, реконструкція, капітальний ремонт та реставрація наявних об'єктів і споруд виробничого та невиробничого призначення, роботи з нормування в будівництві, геологорозвідувальні роботи, технічне переоснащення діючих підприємств та супровідні роботам послуги, у тому числі геодезичні роботи, буріння, сейсмічні дослідження, аеро- і супутникова фотозйомка та інші послуги, що включаються до кошторисної вартості робіт, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих робіт;

✓ ***послуги*** – будь-який предмет закупівлі, крім товарів і робіт, зокрема транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-дослідні або дослідно-конструкторські розробки, медичне та побутове обслуговування, найм (оренда), а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт.

У публічних закупівлях товари, роботи та послуги класифікуються: кожен тип товару, послуги або роботи має свій код. Усі ці коди зібрані в класифікаторі ДК 021:2015. При оголошенні закупівлі Замовник вказує код того товару/роботи/послуги, що він хоче придбати. Саме цей код допоможе продавцю знайти актуальний для нього тендер.

Проаналізуйте класифікатор товарів, робіт, послуг: Національний класифікатор України. Єдиний закупівельний словник ДК 021:2015 (наказ Мінекономрозвитку України 23.12.2015 р. № 1749); https://dk21.dovidnyk.info/. Ознайомтесь із Порядком визначення предмета закупівлі, затвердженим наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 15.04.2020 р. № 708.

Процедури закупівлі (ст. 13 Закону)

Закупівлі можуть здійснюватися шляхом застосування однієї з таких конкурентних процедур:

✓ відкриті торги;

✓ торги з обмеженою участю;

✓ конкурентний діалог;

✓ переговорна процедура – як виняток (ч. 2 ст. 40 Закону).

Замовник здійснює процедури закупівлі шляхом використання електронної системи закупівель.

Відкриті торги – основна процедура закупівлі. За результатами проведення відкритих торгів здійснюється укладення рамкових угод (ст. ст. 20–33, ст. 15 Закону);

Торги з обмеженою участю (ст. ст. 36, 37, ч. 3 ст. 10 Закону) – застосовуються у разі потреби попередньої перевірки кваліфікації учасників, шляхом проведення кваліфікаційного відбору та якщо оголошення про проведення торгів з обмеженою участю оприлюднюється в електронній системі закупівель англійською мовою, якщо очікувана вартість закупівлі перевищує суму, еквівалентну: для товарів і послуг – 133 тис. євро; для робіт – 5 млн 150 тис. (5 150 тис.) євро;

Переговорна процедура (ст. 40 Закону) – використовується замовником як виняток, і відповідно до якої замовник укладає договір про закупівлю після проведення переговорів щодо ціни та інших умов договору про закупівлю з одним або кількома учасниками процедури закупівлі. Не потребують використання електронної системи закупівель. Винятки використання замовником переговорної процедури:

1) якщо було двічі відмінено процедуру відкритих торгів;

2) якщо роботи, товари чи послуги можуть бути виконані, поставлені чи надані винятково певним суб'єктом господарювання;

3) якщо у замовника виникла нагальна потреба здійснити закупівлю у разі: надання у встановленому порядку Україною гуманітарної допомоги іншим державам; виникнення особливих економічних чи соціальних обставин, пов'язаних з негайною ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій, що унеможливлюють дотримання замовником строків для проведення тендера тощо.

Конкурентний діалог (ст. ст. 34, 35 Закону) – може бути застосований замовником у разі неможливості визначити необхідні технічні, якісні характеристики (специфікації) робіт або визначити вид послуг і для прийняття рішення про закупівлю необхідно провести переговори з учасниками процедури закупівлі. Конкурентний діалог може застосовуватися замовником за наявності однієї з таких умов:

1) замовник не може визначити вимоги до предмета закупівлі внаслідок його природи, складності, зокрема у разі закупівлі юридичних послуг, розробки і впровадження інформаційних систем, програмних продуктів, здійснення наукових досліджень, експериментів або розробок;

2) виконання договору про закупівлю передбачає розробку проєкту виконання робіт (надання послуг) або використання нових інноваційних технологій;

3) замовник не може визначити точну технічну специфікацію з використанням наявних технічних стандартів.

Конкурентний діалог проводиться у два етапи.

Перший етап – оголошення про проведення конкурентного діалогу оприлюднюється в електронній системі закупівель; *другий* – учасники процедури закупівлі повинні подати остаточні тендерні пропозиції із зазначенням ціни.

Закупівлі, вартість яких перевищує межі, встановлені п. п. 1, 2 ч. 1, ст. 3 Закону (відкриті торги, конкурентний діалог, переговорна процедура закупівлі)

Такі закупівлі умовно можна назвати «українськими порогами». До цих закупівель відносяться закупівлі, загальна очікувана вартість яких за рік у межах:

✓ **для товарів та послуг** від 200 тис. грн (від 1 млн грн для «монополістів») до 133 тис. євро;

✓ **для робіт** від 1,5 млн грн (від 5 млн грн для «монополістів») до 5 150 тис. євро.

Для даних вартісних меж можна використовувати такі процедури:

✓ відкриті торги;

✓ переговорна процедура;

✓ конкурентний діалог.

Спрощені закупівлі (ст. 14 Закону)

Спрощені закупівлі – це ті закупівлі, загальна очікувана вартість яких за рік дорівнює або перевищує 50 тис. грн та є меншою за вартість, установлену п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону. Зокрема, це закупівлі:

✓ **для товарів та послуг:** від 50 тис. грн до 200 000 грн (до 1 млн грн для «монополістів»-замовників, визначених у п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону);

✓ **для робіт:** від 50 тис. грн до 1,5 млн грн (до 5 млн грн для «монополістів»).

Спрощена закупівля проводиться замовником із застосуванням електронного аукціону відповідно до ст. 30 Закону. *Електронний аукціон* полягає у повторювальному процесі пониження цін або приведених цін, що проводиться у три етапи в інтерактивному режимі реального часу. Приведені ціни визначаються, з урахуванням значень інших критеріїв оцінки за математичною формулою, визначеною в методиці оцінки.

Prozorro Market – державний онлайн-магазин, створений для того, щоб замовники могли купувати товари без обтяжливих тендерних процедур. Мінекономрозвитку рекомендує використовувати Prozorro Market, як найбільш вигідну альтернатива спрощеним закупівлям.

Ознайомтесь із Порядком формування та використання електронного каталогу, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.09.2020 р. № 822.

Не на всі предмети закупівлі поширюються встановлені у Законі процедури закупівель (наприклад, товари, роботи і послуги, закупівля яких становить державну таємницю, або які згідно із законами України потребують спеціальних заходів безпеки; які здійснюється закордонними дипломатичними установами України; придбання, оренда землі, будівель, іншого нерухомого майна або майнових прав на землю, будівлі та інше нерухоме майно; послуги міжнародних третейських судів, міжнародних арбітражів для розгляду та вирішення спорів, у яких бере участь замовник).

Організація закупівельної діяльності замовника

Відповідальною за організацію та проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі є ***уповноважена особа***, яка визначається або призначається замовником одним із таких способів:

✓ шляхом покладення на працівника (працівників) із штатної чисельності функцій уповноваженої особи як додаткової роботи із відповідною доплатою;

✓ шляхом введення до штатного розпису окремої (окремих) посади (посад), на яку буде покладено обов`язки виконання функцій уповноваженої особи (уповноважених осіб);

✓ шляхом укладення трудової угоди (контракту) згідно з законодавством.

Уповноважена особа здійснює свою діяльність на підставі укладеного із замовником трудового договору (контракту) або розпорядчого рішення замовника та відповідного положення. Уповноважена особа повинна мати вищу, як правило юридичну або економічну освіту. У разі визначення кількох уповноважених осіб, розмежування їх повноважень та обов'язків визначається рішенням замовника.

Аномально низька ціна

Аномально низька ціна тендерної пропозиції (далі – аномально низька ціна) – ціна/приведена ціна найбільш економічно вигідної тендерної пропозиції за результатами аукціону, яка є меншою на 40 або більше відсотків від середньоарифметичного значення ціни/приведеної ціни тендерних пропозицій інших учасників на початковому етапі

аукціону, та/або є меншою на 30 або більше відсотків від наступної ціни/приведеної ціни тендерної пропозиції за результатами проведеного електронного аукціону. Аномально низька ціна визначається електронною системою закупівель автоматично за умови наявності не менше двох учасників, які подали свої тендерні пропозиції щодо предмета закупівлі або його частини (лота).

Аномально низька ціна у публічних закупівлях є своєрідним інструментом протидії із демпінгом у таких закупівлях.

Електронна система закупівель автоматично розраховує аномально низькі ціни/приведені ціни тендерних пропозицій на всіх етапах електронного аукціону та інформує про це учасника процедури закупівлі та замовника.

Учасник, який надав найбільш економічно вигідну тендерну пропозицію, що є аномально низькою, повинен надати протягом одного робочого дня з дня визначення найбільш економічно вигідної тендерної пропозиції обґрунтування в довільній формі щодо цін або вартості відповідних товарів, робіт чи послуг тендерної пропозиції.

Обґрунтування аномально низької тендерної пропозиції може містити інформацію про:

1) досягнення економії завдяки застосованому технологічному процесу виробництва товарів, порядку надання послуг чи технології будівництва;

2) сприятливі умови, за яких учасник може поставити товари, надати послуги чи виконати роботи, зокрема спеціальна цінова пропозиція (знижка) учасника;

3) отримання учасником державної допомоги згідно із законодавством.

А у разі ненадходження такого обґрунтування протягом 1 робочого дня з дати аукціону – замовник обов'язково відхиляє аномально низьку ціну учасника.

Забезпечення тендерної пропозиції/пропозиції (ст. 25 Закону)

Тендерне забезпечення – це надання виконавцем замовнику гарантій виконання взятих на нього зобов'язань, що виникли в результаті подання тендерної пропозиції.

Замовник має право зазначити в оголошенні про проведення конкурентної процедури закупівлі та в тендерній документації/оголошенні про проведення спрощеної закупівлі вимоги щодо надання забезпечення тендерної пропозиції/пропозиції.

У разі якщо замовник вимагає надання забезпечення тендерної пропозиції/пропозиції, у тендерній документації/оголошенні про проведення спрощеної закупівлі повинні бути зазначені умови його надання, зокрема, розмір, строк дії та застереження щодо випадків, коли забезпечення тендерної пропозиції/пропозиції не повертається учаснику. У такому разі учасник під час подання тендерної пропозиції/пропозиції одночасно надає забезпечення тендерної пропозиції/пропозиції.

Розмір забезпечення тендерної пропозиції/пропозиції у грошовому виразі не може перевищувати 0,5% очікуваної вартості закупівлі у разі проведення тендеру/спрощеної закупівлі на закупівлю робіт та 3% у разі проведення тендеру/спрощеної закупівлі на закупівлю товарів чи послуг на умовах, визначених тендерною документацією/оголошенням про проведення спрощеної закупівлі.

У вигляді забезпечення може виступати:

- ✓ банківська гарантія;
- ✓ страхова гарантія;
- ✓ гарантія фінансової установи.

Замовник не може зазначати у вимогах до гарантії, яка конкретно установа її має надати, адже це буде вважатися дискримінацією.

Державне регулювання, контроль у сфері публічних закупівель та громадський контроль (ст. 7 Закону)

Регулювання, контроль, моніторинг у сфері публічних закупівель, відповідальність за порушення законодавства – це запобіжник заходами неефективному використанню коштів, необґрунтованим рішенням і діям замовників, зокрема притягненню до відповідальності винних.

Міністерство економіки України – уповноважений орган, що здійснює регулювання та реалізує державну політику у сфері закупівель.

Ознайомтеся із Положенням про Міністерство економіки України, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124), з подальшими змінами та доповненнями. Проаналізуйте завдання та повноваження Міністерства у питаннях публічних закупівель.

Державна казначейська служба України – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, вживає таких заходів:

1)до здійснення оплати за договором про закупівлю перевіряє наявність:

- річного плану;
- договору про закупівлю;
- звіту про результати проведення процедури закупівлі, що підтверджують проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі та за результатами якої укладено договір про закупівлю.

Така перевірка проводиться шляхом перегляду документів, розміщених в електронній системі закупівель;

2) не допускає здійснення платежів із рахунка замовника згідно з узятим фінансовим зобов'язанням за договором про закупівлю у випадках:

- відсутності або невідповідності встановленим законодавством вимогам необхідних документів;
- відміни процедури закупівлі/спрощеної закупівлі;
- набрання законної сили рішенням суду про визнання результатів процедури закупівлі/спрощеної закупівлі недійсною та/або договору про закупівлю нікчемним;
- оскарження на період призупинення процедури закупівлі;
- наявності відповідного рішення органу оскарження.

Якщо набрало законної сили рішення суду про визнання результатів торгів недійсними, Казначейство має право зупиняти платежі за договором вже на етапі виконання договору.

В інших випадках (відсутність документів, відміна чи призупинення процедури закупівель тощо) – не допускає реєстрації договору та проведення платежів з рахунка замовника безпосередньо під час закупівельного процесу.

Ознайомтеся з: Положенням про Державну казначейську службу України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 215; листом Державної казначейської служби України від 11.12.2019 р. № 24-10-08/21940.

Державна аудиторська служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю.

Державна аудиторська служба України реалізує ***державний фінансовий контроль через здійснення*:**

- ✓ державного фінансового аудиту;
- ✓ перевірки закупівель;
- ✓ інспектування (ревізії);
- ✓ моніторингу закупівель.

Інспектування полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю і проводиться у формі ревізії, яка повинна забезпечувати виявлення фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб.

Проаналізуйте законодавство: ст. ст. 7, 8 Закону «Про публічні закупівлі»; Положення про Державну аудиторську службу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 р. № 43, зі змінами; Порядок проведення перевірок закупівель Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 631; Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами,

затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 р. № 550.

Антимонопольний комітет України (АМКУ) як орган оскарження з метою неупередженого та ефективного захисту прав і законних інтересів осіб, пов'язаних з участю у процедурах закупівлі, утворює Комісію (комісії) з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель та здійснює інші повноваження. Рішення Комісії з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель ухвалюються від імені Антимонопольного комітету України.

Проаналізуйте законодавство: ст. ст. 7, 18 Закону України «Про публічні закупівлі»; Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р.; Порядок здійснення плати за подання скарги до органу оскарження через електронну систему закупівель та її повернення суб'єкту оскарження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 р. № 292.

Рахункова палата, яка спеціально створена для контролю за надходженням та витрачанням коштів Державного бюджету України, перевіряє публічні закупівлі за допомогою державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) і предметом її перевірки не можуть бути закупівлі за кошти місцевих бюджетів та власні кошти підприємств.

Якщо службовці Рахункової палати виявили порушення, вони складають протокол про адміністративне правопорушення за ст. 164^{14} КУпАП або передають матеріали для перевірки правоохоронним органам.

Проаналізуйте законодавство: ст. 7 Закону України «Про публічні закупівлі», а також Закон України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 р.

Новим суб'єктом є ***Бюро економічної безпеки України***, якому передані відповідні повноваження деяких органів. До ***основних завдань БЕБ України*** віднесено, зокрема:

✓участь у забезпеченні економічної безпеки держави шляхом комплексної протидії кримінальним правопорушенням,

які несуть суттєвий негативний вплив на національну економіку, сприяють її тінізації, витоку капіталу та іншим негативним явищам, які уповільнюють темпи економічного зростання та загрожують національним інтересам у сфері економіки;

✓ збирання та аналіз інформації щодо економічної злочинності, віднесених законом до підслідності БЕБ України, та визначення способів запобігання їх виникненню у майбутньому.

Відповідальність за порушення вимог Закону України «Про публічні закупівлі» передбачена ст. 164^{14} КУпАП такого змісту:

Порушення порядку визначення предмета закупівлі; несвоєчасне надання або ненадання замовником роз'яснень щодо змісту тендерної документації; тендерна документація складена не у відповідності з вимогами закону; розмір забезпечення тендерної пропозиції, встановлений у тендерній документації, перевищує межі, визначені законом; неоприлюднення або порушення строків оприлюднення інформації про закупівлі; неоприлюднення або порушення порядку оприлюднення інформації про закупівлі, що здійснюються відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)»; ненадання інформації, документів у випадках, передбачених законом; порушення строків розгляду тендерної пропозиції – *тягнуть за собою накладення штрафу на службових (посадових), уповноважених осіб замовника у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*. Ці самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі самі порушення, – тягнуть за собою *накладення штрафу на службових (посадових), уповноважених осіб замовника у розмірі двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*.

Придбання товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель/спрощених закупівель відповідно до вимог закону; застосування конкурентного діалогу або торгів з обмеженою участю, або переговорної процедури закупівлі на умовах, не передбачених законом; невідхилення тендерних

пропозицій, які підлягали відхиленню відповідно до закону; відхилення тендерних пропозицій на підставах, не передбачених законом або не у відповідності до вимог закону (безпідставне відхилення); укладення з учасником, який став переможцем процедури закупівлі, договору про закупівлю, умови якого не відповідають вимогам тендерної документації та/або тендерної пропозиції переможця процедури закупівлі; внесення змін до істотних умов договору про закупівлю у випадках, не передбачених законом; внесення недостовірних персональних даних до електронної системи закупівель та неоновлення у разі їх зміни; порушення строків оприлюднення тендерної документації – *тягнуть за собою накладення штрафу на службових (посадових), уповноважених осіб замовника від тисячі п'ятсот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*. Ці самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі самі порушення, – тягнуть за собою *накладення штрафу на службових (посадових), уповноважених осіб замовника від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*.

Невиконання рішення Антимонопольного комітету України як органу оскарження за результатами розгляду скарг суб'єктів оскарження, подання яких передбачено законом, – тягне за собою *накладення штрафу на керівника замовника від двох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*.

Укладення договорів, які передбачають оплату замовником товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель/спрощених закупівель, визначених законом, – тягне за собою *накладення штрафу на керівника замовника від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*.

Література до теми 11

1. Кобильнік Д.А. Правове регулювання публічних закупівель в Україні. Право та інноваційне суспільство: електрон. наук. вид. 2019. № 2 (13). С. 68–74. URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/Kobylnik13.pdf.

2. Кривенко А.Л. Правове регулювання публічних закупівель: досвід ЄС. Інформація і право. 2021. № 3 (38). С. 192–201.

3. Левченко С.Ю. Правове регулювання публічних закупівель в Україні та країнах-членах ЄС: порівняльна характеристика. International Scientific Journal «Internauka». 2018. № 2 (1). С. 94–95. URL: http://www.internauka.com/.

4. Малолітнева В.К. Господарсько-правовий інститут публічних закупівель: монографія. Київ, 2020. 412 с.

5. Малолітнева В.К. Особливості правового регулювання публічних закупівель в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду: за матеріалами наукового повідомлення на засіданні Президії НАН України 29 червня 2022 року. Вісник НАН України. 2022. № 8. С. 64–70.

6. Пивовар Ю.І., Новаковець В.М. Фінансово-правове регулювання публічних закупівель в Україні: монографія. Київ: ТОВ «Три К», 2012. 224 с.

7. Цибульник Н.Ю. Адміністративно-правове забезпечення публічних закупівель в Україні: дис. …канд. юр. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 222 с.

8. Швидка Т., Ушаков А. Рамкова угода як крок до централізованих публічних закупівель. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/ 2021/6/12.pdf.

9. Dimand A.M. Determinants of local government innovation: the case of green public procurement in the United States. International Journal of Public Sector Management. 2022. Volume 35. Issue 5. P. 584–602.

10. Falcón-Cortés A., Aldana A., Larralde H. Practices of public procurement and the risk of corrupt behavior before and after the government transition in México. 2022. EPJ Data Science. Volume 11. Issue 1.

11. Green and Sustainable Public Procurement. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/environment/gpp/versus_en.htm.

ТЕМА 12
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ФІНАНСІВ

Міжнародні організації, пов'язані з політичними фінансами. Фінансування політичних партій. Внески на підтримку політичної партії. Фінансова звітність політичної партії. Державне фінансування політичних партій. Зупинення та припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії. Державний контроль за цільовим використанням політичною партією коштів, виділених з державного бюджету на фінансування її статутної діяльності. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів Президента України. Виборчі фонди кандидатів на пост Президента України. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів народних депутатів України. Виборчі фонди партій, кандидатів у народні депутати України. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення місцевих виборів. Виборчі фонди організацій партій, кандидатів.

Для більш поглибленого вивчення питань, пов'язаних із політичними фінансами, рекомендуємо пройти курс на платформі Prometheus: «Як аналізувати політичні фінанси». URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+PF101+2021_T2.

Політичні фінанси здебільшого ототожнюють із процесом фінансування політичних партій. Водночас політику у державі формують та реалізують не лише політичні партії, які обираються до законодавчого органу, а й партії (представники від партій), що обираються до органів місцевого самоврядування, а також Президент держави. Тому можемо говорити про різноманітні політичні фінанси.

Міжнародні організації, пов'язані із політичними фінансами:

✓ Міжнародна фундація виборчих систем (IFES);

✓ Орган Ради Європи з антикорупційного моніторингу (GRECO);

✓ Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (FATF);

✓Венеціанська комісія (Venice Commission, European commission for democracy through law).

Фінансування політичних партій

Міжнародні організації напрацювали ключові ***стандарти та рекомендації, що стосуються фінансування та звітності політичних партій***:

✓Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи № 1516 «Про фінансування політичних партій»;

✓Керівні принципи щодо фінансування політичних партій Венеціанської комісії (Guidelines and Report on the Financing of Political Parties adopted by the Venice Commission at its 46th Plenary Meeting (Venice, 9–10 March 2001);

✓Керівні принципи перегляду виборчого законодавства ОБСЄ (Guidelines on Political Parties Regulation by OSCE/ODIHR and Venice Commission. Adopted by the Venice Commission at its 84th Plenary Session (Venice, 15–16 October 2010).

Ці документи встановлюють правила фінансування політичних партій, обмеження розміру приватних внесків, критерії державного фінансування, вимоги щодо звітування тощо.

Ознайомтесь зі справами:
1. Справа «Партія добробуту (Refah Partisi) Ербакан, Казан та Текдаль проти Туреччини» від 31 лип. 2001 р.: Рада Європи. Європейський суд з прав людини. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/980_046#Text;
2. Рішення палати у справі «Дікле від імені DEP (Демократичної партії) проти Туреччини» від 10 груд. 2002 р.: Комюніке Секретаря Суду. URL: http://eurocourt.in.ua/Article.asp? AIdx =569#_edn1.

В Україні ці питання регулюються Законом України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 р. з подальшими змінами (далі у цій темі – Закон).

Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має за мету сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Держава гарантує політичним партіям право на кошти та інше майно для здійснення своїх статутних завдань (ст. 14 Закону). Політичні партії є неприбутковими організаціями.

Надання матеріальної та фінансової підтримки політичним партіям здійснюється у формі:

1) внесків на підтримку партій;

2) державного фінансування статутної діяльності політичних партій.

Внески на підтримку політичної партії

Внесок на підтримку політичної партії – це грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, позики (кредити), нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального або негрошового характеру, у тому числі членські внески членів політичної партії, спонсорство третіми особами заходів чи іншої діяльності на підтримку партії, товари, роботи, послуги, надані або отримані безоплатно чи на пільгових умовах (за ціною, нижчою за ринкову вартість ідентичних або подібних робіт, товарів та послуг на відповідному ринку), отримані політичною партією, її місцевою організацією, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи.

Політична партія, а також місцева організація політичної партії, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи, зобов'язані відкрити рахунки в установах банків України, на які перераховуватимуться всі кошти у безготівковій формі, які набуватимуться політичною партією чи її місцевою організацією. Реквізити банків, в яких відкриті рахунки політичної партії та її місцевих організацій, які в установленому порядку набули статусу юридичної особи, і банківські реквізити таких рахунків оприлюднюються на офіційному веб-сайті політичної партії (за наявності) та зазначаються у звіті про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру політичної партії. Про відкриття та закриття таких рахунків відповідні установи банків України повідомляють Національне агентство з питань запобігання корупції протягом трьох банківських днів у порядку, встановленому НБУ за погодженням з Національним агентством з питань запобігання корупції.

Політична партія, місцева організація політичної партії, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи, відкривають рахунки в установах банків України винятково в національній валюті України.

Грошовий внесок на підтримку політичної партії здійснюється фізичною особою особисто або юридичною особою, шляхом перерахування суми внеску на відповідний банківський рахунок. У такий спосіб забезпечується можливість такої особи.

Не є грошовими внесками на підтримку політичної партії:

1) кошти, отримані політичною партією у межах державного фінансування її діяльності на підставах і в порядку, визначених цим Законом;

2) кошти, які надійшли на рахунки політичної партії з рахунків її місцевих організацій, що в установленому порядку набули статусу юридичної особи, а також кошти, які надійшли на рахунки місцевих організацій партії з рахунків політичної партії;

3) кошти, які повернулися на рахунки політичної партії чи її місцевих організацій, що в установленому порядку набули статусу юридичної особи, як невикористана частина коштів за товари, роботи або послуги (в тому числі повернення авансових платежів);

4) кошти, які повернулися на рахунки політичної партії чи її місцевих організацій, що в установленому порядку набули статусу юридичної особи, з відповідних рахунків виборчих фондів, фонду агітації щодо ініціативи проведення всеукраїнського референдуму, фонду всеукраїнського референдуму;

5) грошова застава, яка повернулася на рахунки політичної партії чи її місцевої організації зі спеціального рахунку Центральної виборчої комісії чи відповідної виборчої комісії на підставах та в порядку, визначених законом про вибори;

6) кошти, які повернулися на рахунки політичної партії чи її місцевих організацій, що в установленому порядку набули статусу юридичної особи, з будь-яких інших причин (повернення помилково перерахованих коштів тощо);

7) помилково зараховані на рахунки політичної партії чи її місцевої організації, що в установленому порядку набула статусу юридичної особи, кошти;

8) кошти, які надійшли на рахунки політичної партії чи її місцевих організацій, що в установленому порядку набули статусу юридичної особи, як дохід від законної діяльності партії, відповідної місцевої організації партії;

9) кошти, які надійшли на рахунки політичної партії чи її місцевих організацій, що в установленому порядку набули статусу юридичної особи, та є штрафними санкціями за цивільними чи господарськими угодами (штраф, пеня), засобом виконання рішень судів чи інших державних органів або установ (повернення боргу, стягнення збитків, компенсація моральної шкоди тощо).

Не вважається майновим внеском на підтримку політичної партії майно, яке було придбане політичною партією, а також отримане нею в обмін на рівноцінне майно. Нематеріальний актив, придбаний політичною партією, не вважається внеском у формі нематеріального активу на підтримку політичної партії.

Під час підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, місцевих виборів політичною партією, її місцевою організацією, висунутим партією чи її місцевою організацією кандидатом на відповідних виборах для фінансування своєї передвиборної агітації утворюється власний виборчий фонд. Формування виборчого фонду партії, місцевої організації партії, кандидата на виборах та використання коштів відповідних виборчих фондів здійснюються у порядку, встановленому відповідним законом про вибори.

У ст. 15 Закону встановлюються обмеження у здійсненні внесків на підтримку політичних партій. Так, ***не допускається здійснення внесків на підтримку політичних партій*:**

1) органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

2) державними та комунальними підприємствами, установами та організаціями;

3) юридичними особами, в яких не менше 10% статутного капіталу або права голосу прямо або опосередковано належать державі, органам місцевого самоврядування;

4) юридичними особами, кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є особи, зазначені у підпунктах «а», «в»–«і» пункту 1 та у підпункті «а» пункту 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»;

5) іноземними державами, іноземними юридичними особами, юридичними особами, в яких не менше 10% статутного капіталу або прав голосу прямо або опосередковано належать нерезидентам, а також юридичними особами, кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є іноземці чи особи без громадянства;

6) незареєстрованими громадськими об'єднаннями, благодійними чи релігійними організаціями, а також іншими політичними партіями;

7) фізичними особами, які не є громадянами України (іноземцями та особами без громадянства), а також анонімними особами чи особами під псевдонімом;

8) громадянами України, які не досягли 18-річного віку або яких в установленому законом порядку визнано недієздатними;

9) фізичними особами, з якими укладено договір про закупівлю робіт, товарів чи послуг для забезпечення потреб держави або територіальної громади на загальну суму понад п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня року, в якому здійснюється внесок, а також юридичними особами, з якими укладено такий договір на загальну суму понад сто розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого на 1 січня року, в якому здійснюється внесок, – протягом строку дії такого договору та протягом одного року після припинення його дії;

10) особами, визнаними такими, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархами), відповідно до Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 р.

Проаналізуйте положення Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» у контексті фінансування політичних партій.

Здійснюючи внесок на підтримку політичної партії, особа підтверджує відсутність обмежень щодо здійснення внесків, передбачених частиною першою цієї статті. Відповідальність за недотримання таких обмежень несе особа, яка здійснює внесок. Партії та їх уповноважені особи не несуть юридичної відповідальності за порушення вимог, передбачених частиною першою цієї статті.

Загальний розмір (сума) внеску (внесків) на підтримку політичної партії від громадянина України протягом одного року не може перевищувати чотирьохсот розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, в якому здійснювалися внески.

Загальний розмір (сума) внеску (внесків) на підтримку політичної партії від юридичної особи протягом року не може перевищувати восьмисот розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, в якому здійснювалися внески.

Якщо фізична або юридична особа здійснює або може здійснювати вирішальний вплив на діяльність однієї або кількох юридичних осіб (зокрема, є кінцевим бенефіціарним власником (контролером) юридичної особи), внески такої фізичної або юридичної особи і підконтрольних їй юридичних осіб вважаються внеском однієї особи і обмежуються загальним розміром (сумою) внеску (внесків), встановленим цією статтею.

Розмір (сума) внеску у формі робіт, товарів або послуг визначається на основі ринкової вартості ідентичних або подібних робіт, товарів та послуг на відповідному ринку за методологією, розробленою та затвердженою Національним агентством з питань запобігання корупції за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики.

Відмова від грошового внеску. Політична партія, її місцева організація, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи, зобов'язана відмовитися від грошового внеску (або його частини, що перевищує встановлений розмір), якщо розмір внеску (сумарний розмір внесків) особи (групи осіб) перевищує встановлений законом розмір, протягом 15 робочих днів з дня, коли уповноваженій особі політичної партії, місцевої організації політичної партії стало відомо про це. На підставі заяви про відмову від внеску чи його відповідної частини з цієї причини за підписом керівника політичної партії (місцевої організації політичної партії) та платіжного документа установа банку, в якій відкрито рахунок, на який зараховано внесок, повертає такий внесок або частину такого внеску (у сумі перевищення встановленого цим Законом розміру) особі, яка його внесла, а у разі неможливості повернення – перераховує такий внесок чи його відповідну частину до державного бюджету. Порядок повернення внеску чи його частини визначає НБУ.

Запропонуйте алгоритм повернення внеску на підтримку політичної партії чи його частини.

Фінансова звітність політичної партії (ст. 17 Закону)

Політичні партії, місцеві організації політичних партій ведуть бухгалтерську звітність у встановленому порядку, проводять щорічний внутрішньопартійний фінансовий аудит своєї діяльності, а також проходять зовнішній незалежний фінансовий аудит.

Щорічний внутрішньопартійний фінансовий аудит політичної партії здійснюється за доходами і витратами політичної партії та її місцевих організацій, які в установленому порядку набули статусу юридичної особи, уповноваженим на те органом чи посадовою особою партії в порядку, визначеному статутом політичної партії.

Політична партія, партія, яка отримувала державне фінансування, зобов'язана пройти ***зовнішній незалежний аудит фінансової звітності*** у рік, наступний за роком отримання державного фінансування. Зовнішній незалежний

аудит фінансової звітності політичної партії можуть проводити лише аудиторські фірми, які згідно із Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності. Політичні партії та їх місцеві організації зобов'язані надавати аудиторській фірмі, що проводить зовнішній незалежний аудит фінансової звітності, всю інформацію та документи, необхідні для проведення такого аудиту. Політична партія має право укладати договір на проведення зовнішнього незалежного аудиту фінансової звітності з тією самою аудиторською фірмою не більше як три роки поспіль. Порядок залучення аудиторської фірми для проведення зовнішнього незалежного аудиту фінансової звітності визначається відповідно до статуту політичної партії.

Політична партія щоквартально, не пізніше ніж на сороковий день після закінчення звітного кварталу, зобов'язана подати до Національного агентства з питань запобігання корупції звіт про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру (у тому числі її місцевих організацій, які у встановленому порядку набули статусу юридичної особи), шляхом його заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції.

Ознайомтесь із Порядком подання Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, який затверджений наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 19.02.2021 р. № 102/21.

Державне фінансування політичних партій (Розділ IV[1] Закону)

За рахунок коштів державного бюджету:

1) фінансується статутна діяльність політичних партій, не пов'язана з їхньою участю у виборах народних депутатів України, виборах Президента України і місцевих виборах, у тому числі оплата праці працівників статутних органів політичної партії, її місцевих організацій у порядку, передбаченому законодавством;

2) відшкодовуються витрати політичних партій, пов'язані з фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України.

У разі поділу державного бюджету на загальний та спеціальний фонди витрати, передбачені частиною першою цієї статті, провадяться із загального фонду державного бюджету.

Щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності політичних партій, які мають право на таке фінансування, становить одну соту розміру мінімальної заробітної плати, встановленого на 1 січня року, що передує року виділення коштів державного бюджету, помноженого на загальну кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України. Загальна кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, визначається на підставі даних протоколу Центральної виборчої комісії про результати останніх чергових або позачергових виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі.

Порядок розрахунку щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності політичних партій визначається винятково цим Законом.

Підстави та порядок отримання політичною партією права на державне фінансування її статутної діяльності. Політична партія має право на отримання державного фінансування її статутної діяльності, якщо на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України її виборчий список кандидатів у народні депутати України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі отримав не менше 5% голосів виборців від загальної кількості голосів виборців, поданих за всі виборчі списки кандидатів у народні депутати України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі.

Для отримання коштів з державного бюджету, що виділяються на державне фінансування статутної діяльності політичної партії, політична партія зобов'язана відкрити окремий рахунок у національній валюті України в установі банку України. Кошти, отримані політичною партією з державного бюджету на фінансування її статутної діяльності, зараховуються

винятково на такий окремий рахунок. Зарахування на такий рахунок інших коштів, ніж кошти державного бюджету, виділені на фінансування статутної діяльності партії, забороняється.

Рішення про надання політичній партії державного фінансування її статутної діяльності або про відмову у наданні такого фінансування, приймається відповідно до цього Закону Національним агентством з питань запобігання корупції на підставі результатів останніх чергових або позачергових виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі у п'ятиденний строк з дня офіційного оприлюднення результатів виборів народних депутатів України за умови подання керівником або іншою уповноваженою особою партії довідки установи банку України про відкриття окремого рахунку партії в національній валюті України. Політична партія має право подати до Національного агентства з питань запобігання корупції заяву про відмову або часткову відмову від державного фінансування її статутної діяльності.

Проаналізуйте випадки відмови від державного фінансування статутної діяльності політичної партії в Україні.

Національне агентство з питань запобігання корупції приймає рішення про ненадання політичній партії державного фінансування її статутної діяльності у разі відсутності у політичної партії права на отримання державного фінансування її статутної діяльності, а також за наявності обставин, передбачених ст. 17^8 Закону.

Проаналізуйте випадки ненадання політичній партії державного фінансування її статутної діяльності.

Відшкодування витрат політичної партії, пов'язаних з фінансуванням її передвиборної агітації на виборах народних депутатів України. Політична партія має право на відшкодування витрат, пов'язаних з фінансуванням своєї передвиборної агітації на виборах народних депутатів України, якщо на останніх чергових або позачергових виборах

народних депутатів України така партія взяла участь у розподілі депутатських мандатів. Відшкодування таких витрат здійснюється у розмірі фактично здійснених політичною партією витрат, але не більше максимального розміру виборчого фонду політичної партії, кандидати у народні депутати України від якої зареєстровані у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, встановленого Виборчим кодексом України.

У Законі України «Про політичні партії в Україні» згадується не Виборчий кодекс України, а Закон України «Про вибори народних депутатів України».

Підставами для відмови у відшкодуванні політичній партії витрат, пов'язаних з фінансуванням її передвиборної агітації, є встановлення Центральною виборчою комісією, Національним агентством з питань запобігання корупції або судом у передбаченому законом порядку факту неподання проміжного та/або остаточного фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду політичної партії у передбачений законом строк, подання неповних звітів чи включення до таких звітів завідомо недостовірної інформації.

Рішення Центральної виборчої комісії про відмову у відшкодуванні політичній партії таких витрат може бути оскаржене до суду в порядку та строки, встановлені КАС України.

Проаналізуйте судову практику щодо відмови у відшкодуванні політичній партії витрат, пов'язаних з фінансуванням її передвиборної агітації на виборах народних депутатів України.

Кошти для відшкодування політичним партіям витрат, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації, передбачаються законом про Державний бюджет України на рік, наступний за роком проведення виборів народних депутатів України. Головним розпорядником коштів для відшкодування політичним партіям витрат, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації, є Центральна виборча комісія.

Порядок виділення та розподілу між політичними партіями коштів на фінансування їхньої статутної діяльності. Кошти, виділені з державного бюджету на

фінансування статутної діяльності політичних партій, розподіляються Національним агентством з питань запобігання корупції між політичними партіями у такому порядку:

1) сума в розмірі 10% щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності політичних партій, передбаченого ст. 17^2 цього Закону, розподіляється порівну між політичними партіями, які отримали право на таке фінансування згідно з цим Законом, якщо за результатами останніх чергових чи позачергових виборів народних депутатів України кількість представників однієї статі серед обраних від відповідних політичних партій народних депутатів України, які набули своїх повноважень, не перевищує 2/3 від загальної кількості народних депутатів України, обраних від цієї політичної партії;

2) сума в розмірі 100% щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності політичних партій, передбаченого ст. 17^2 цього Закону, розподіляється між політичними партіями, які мають право на отримання такого фінансування згідно з цим Законом, пропорційно до кількості дійсних голосів виборців, поданих за списки кандидатів у народні депутати України від таких політичних партій у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі на виборах народних депутатів України.

Підстави та порядок повернення політичною партією коштів, отриманих на фінансування її статутної діяльності. Політична партія має право використати кошти, отримані на фінансування її статутної діяльності, протягом одного календарного року з дня першого перерахування таких коштів на рахунок політичної партії у відповідному календарному році. Якщо після завершення календарного року, наступного за роком, у якому на рахунок політичної партії було вперше перераховано кошти на фінансування статутної діяльності політичної партії, зазначені кошти не були використані, політична партія зобов'язана перерахувати залишки невикористаних коштів до державного бюджету.

Зупинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії. Державне фінансування статутної діяльності політичної партії зупиняється за рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції у разі:

1) неподання політичною партією звіту про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у встановлений цим Законом строк;

2) подання політичною партією звіту про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, оформленого з грубим порушенням установлених вимог, або звіту, який містить недостовірні відомості про майно політичної партії чи кошти або витрати політичної партії в розмірі більше двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного календарного року.

Національне агентство з питань запобігання корупції приймає рішення про зупинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії до усунення політичною партією причин, що зумовили зупинення державного фінансування її статутної діяльності.

Державне фінансування статутної діяльності політичної партії зупиняється також у разі подання політичною партією до Національного агентства з питань запобігання корупції заяви про часткову відмову (на строк: один, два, три квартали або на бюджетний період (рік).

Кошти, не отримані політичною партією унаслідок зупинення державного фінансування її статутної діяльності, відшкодуванню або поверненню політичній партії не підлягають.

Підстави для припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії є:

1) застосування до політичної партії заходів кримінально-правового характеру, передбачених КК України;

2) повторне протягом року вчинення будь-якого з таких порушень: неподання політичною партією до Національного агентства з питань запобігання корупції у встановлений цим Законом строк звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру; подання політичною партією до Національного агентства з питань запобігання корупції звіту

політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, оформленого з грубим порушенням установлених вимог, або звіту, який містить недостовірні відомості про майно політичної партії чи кошти або витрати політичної партії в розмірі більше двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного календарного року; умисне отримання політичною партією внеску, отриманого від особи, яка не мала права здійснювати такий внесок, або в розмірі, що перевищує встановлений цим Законом розмір;

3) реорганізація (крім злиття і приєднання до інших політичних партій), ліквідація (саморозпуск) політичної партії;

4) заборона діяльності політичної партії, анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії;

5) установлення судом за позовом Національного агентства з питань запобігання корупції або Рахункової палати фактів, які свідчать про те, що кошти, виділені з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичної партії, використані політичною партією на фінансування її участі у виборах народних депутатів України, виборах Президента України, місцевих виборах або на цілі, не пов'язані із здійсненням її статутної діяльності;

6) невикористання коштів, отриманих на фінансування статутної діяльності політичної партії, протягом одного року з дня, коли такі кошти вперше були зараховані на окремий рахунок політичної партії в установі банку;

7) повторне протягом року зарахування на окремий рахунок політичної партії, відкритий в установі банку України для зарахування коштів державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичної партії, коштів, які заборонено зараховувати на такий рахунок відповідно до Закону;

8) подання політичною партією до Національного агентства з питань запобігання корупції заяви про відмову від державного фінансування.

У разі реорганізації політичної партії, яка відповідно до цього Закону має право на державне фінансування статутної діяльності, шляхом злиття або приєднання до інших політичних партій, політична партія – правонаступник політичної партії, що припинила свою діяльність, отримує право на державне

фінансування статутної діяльності у межах коштів, які виділялися з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичної партії, що припинила свою діяльність, шляхом злиття або приєднання до інших політичних партій.

Проаналізуйте випадки припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії.

Державний контроль за цільовим використанням політичною партією коштів, виділених з державного бюджету на фінансування її статутної діяльності здійснюють Рахункова палата та Національне агентство з питань запобігання корупції. У разі виявлення цими органами фактів, які свідчать про те, що кошти, виділені з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичної партії, використані нею на фінансування участі у виборах народних депутатів України, виборах Президента України, місцевих виборах або на цілі, не пов'язані із статутною діяльністю, Рахункова палата чи Національне агентство з питань запобігання корупції невідкладно звертається до суду з позовом про встановлення відповідних фактів.

Розгляньте співвідношення норм бюджетного законодавства та Закону України «Про політичні партії в Україні» у частині державного фінансування статутної діяльності політичних партій. Підготуйте SWOT-аналіз впровадження державного фінансування політичних партій в Україні та за кордоном.

Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів Президента України – Розділ XVI Виборчого кодексу України.

Виборчі фонди кандидатів на пост Президента України – Розділ XVII Виборчого кодексу України.

Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів народних депутатів України – Розділ XXVI Виборчого кодексу України.

Виборчі фонди партій, кандидатів у народні депутати України – Розділ XXVII Виборчого кодексу України.

Фінансове та матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення місцевих виборів – Розділ XXXV Виборчого кодексу України.

Виборчі фонди організацій партій, кандидатів – Розділ XXXVI Виборчого кодексу України.

Суспільні відносини в сфері фінансування виборів одночасно виступають предметом регулювання конституційного та фінансового права, а тому при закріпленні правових положень, що формують відповідний правовий інститут, та наступному внесенні змін до виборчого законодавства, постійно виникає потреба їх узгодження з актами передусім бюджетного законодавства, не допускаючи виникнення правових колізій.

На сьогодні, окрім БК України та Виборчого кодексу України, суспільні відносини в сфері здійснення видатків на проведення виборів частково також є предметом регулювання таких Законів України як: «Про Центральну виборчу комісію», «Про державний реєстр виборців», «Про політичні партії в Україні», «Про очищення влади» та низки інших, а також підзаконних нормативно-правових актів, зокрема постанов Центральної виборчої комісії.

У ст. 82 БК України чітко розмежовано види видатків бюджетів і зазначено, що видатки на реалізацію функцій держави поділяються передусім на:

1) видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші передбачені цим Кодексом видатки, які не можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню (п. 1 ч. 1 ст. 82 БК України), які здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України (ч. 1 ст. 83 БК України);

2) видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню, з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності (п. 2 ч. 1 ст. 82 БК України), які здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України.

Також у ч. 6 ст. 108 БК України закріплено, що обсяги субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на

проведення виборів депутатів Верховної Ради АРК, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів розподіляються у порядку, визначеному відповідним законом про місцеві вибори. Видатки на проведення місцевих виборів у випадках, передбачених законом, та республіканських АРК і місцевих референдумів (п. 18 ч. 1 ст. 91 БК України) включені до числа видатків місцевих бюджетів, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів (ч. 1 ст. 91 БК України). Питання місцевих виборів є предметом регулювання Виборчого кодексу України та інших актів законодавства про вибори, що визначені в ст. 2 Виборчого кодексу України. З огляду на це, фахівці пропонують внести до ч. 4 ст. 29 БК України відповідні зміни і закріпити, що розподіл субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам здійснюється Центральною виборчою комісією за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику (ч. 3 і ч. 4 ст. 210 Виборчого кодексу України).

Проаналізуйте норми Виборчого кодексу України, які стосуються фінансування виборів та виборчих фондів кандидатів. Зверніть увагу на порушення, судову практику.

Ознайомтеся із науковою працею: Якимчук Н.Я., Хапко Ю.Б. Правове регулювання видатків бюджетів на проведення виборів та фінансове забезпечення виборчого процесу. Наше право. 2023. № 2. С. 158-165.

Література до теми 12

1. Бернацький Б.В. Формування української моделі заборони політичних партій у світлі міжнародних стандартів і практик: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2019. 210 с.

2. Джуган В.В. Конституційно-правові засади фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2017. 17 с.

3. Посібник для політичних партій з політичного фінансування. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) в Україні. 2018. 164 с.

4. Скрипченко С.М. Публічне адміністрування функціонування політичних партій в Україні: дис. … канд. юрид. наук; спеціальність 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 206 с.

5. Тетянич А.Т. Конституційно-правові засади державного контролю за діяльністю політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2018. 241 с.

6. Якимчук Н.Я., Хапко Ю.Б. Правове регулювання видатків бюджетів на проведення виборів та фінансове забезпечення виборчого процесу. Наше право. 2023. № 2. С. 158-165.

ТЕМА 13
ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Зловживання правами з боку податкових (фіскальних) органів. Зловживання правами платниками податків. Випадки зловживання суб'єктивними правами, що випливають із положень приватного права, спрямовані на обхід приписів податкового права. Зловживання правом та податкове планування.

Формування та розвиток доктрини про неприпустимість зловживання правами має багатолітню історію. Тут слід згадати римське, бельгійське, французьке, німецьке, швейцарське законодавство, доктрину та практику.

Дослідіть зародження та розвиток вчення про неприпустимість зловживання правами.

Розгляньте акти міжнародного права, які прямо чи опосередковано стосуються цього питання.

Проаналізуйте норми Конституції України, ЦК України, ГК України, КУпАП щодо протидії зловживанню правом; норми КК України – щодо зловживання правами, владою та службовим становищем.

Зловживання правом у податкових відносинах є своєрідним способом досягнення антисуспільних, як правило, протиправних цілей або отримання пільг та привілеїв, не передбачених правовим статусом особи, яка зловживає правом, через здійснення дій (бездіяльності), що формально відповідає вимогам закону.

Зловживання правами з боку податкових (фіскальних) органів

Можна виокремити кілька ***причин і підстав для зловживання правами з боку податкових органів***, а саме:

✓ економічні (бюджет необхідно наповнювати, а найбільшим доходним джерелом є податки; держава у будь-якому випадку зацікавлена в акумулюванні якнайбільшої кількості надходжень насамперед законними способами, при цьому зловживання можуть бути такими самими);

✓ фінансові (в умовах скорочення заробітних плат державним службовцям особливо актуальним є питання особистого збагачення шляхом використання службового становища);

✓ технічні (вади юридичної техніки, прогалини та колізії в законах);

✓ політичні (у Парламенті лобіюються переважно ті податкові норми, що вигідні представникам бізнесу – прихильникам більшості чи правлячої сили);

✓ організаційні (попри затверджені плани роботи існує неузгодженість дій контролюючих органів, дублювання їх повноважень, конкуренція норм підзаконних нормативно-правових актів таких органів);

✓ іноді низький професійний рівень службовців податкових органів (зокрема, через плинність кадрів).

Як свідчать реалії сьогодення, найтиповішою реакцією на зловживання у діяльності податкових органів є відсторонення керівництва, відкриття, розгляд і закриття справи. Підстави для відсторонення чи звільнення топ-чиновників здебільшого подібні: невиконання поставлених завдань, низька ефективність роботи тощо. Звісно, можливо частково щось покращити, викрити якісь схеми ухилення від оподаткування, які, на жаль, одразу можуть замінитися іншими. А формулювання протягом декількох останніх років завдань перед будь-яким керівником податкового органу, що завідомо передбачає їх невиконання, означає, що таку особу завжди можна буде звинуватити у зловживаннях.

Проаналізуйте причини, підстави, наслідки звільнення з посад керівників податкових і митних органів України.

Зловживання правами платниками податків

Очевидно, що зловживати правом власне платниками є негативним та різноплановим явищем. Інколи до зловживань з боку платників податків відносять: уникнення від оподаткування.

У міжнародному податковому праві з 1980-х рр. наявна своєрідна класифікація чи характеристика діянь, залежно від

рівня небезпеки поведінки платника податків. Йдеться про *відхід від оподаткування* та *ухилення від сплати податку*.

Розмежуйте уникнення та ухилення від оподаткування, розгляньте вітчизняну та іноземну судову практику й доктрину. Зверніть увагу на поняття та правову природу оптимізації оподаткування. Розгляньте питання зловживання «податковими притулками» (ст. 6111 (Registration of tax shelters) Кодексу внутрішніх доходів США (Internal Revenue Code).

У податкових правовідносинах платник податків може використовувати різні способи несплати податків. У зв'язку із чим, доволі складним є питання розмежування зловживання платником податків належним йому правом, оптимізації та ухилення від оподаткування.

Професор Д.О. Гетманцев пропонує таке групування способів ухилення від оподаткування[1]:

✓ зміна платником, зокрема і вдосконалення виробництва у такий спосіб, щоб за наявного податкового режиму збільшувати вироблену додану вартість не змінюючи, або навіть зменшуючи податковий тиск. За таких обставин йдеться не про правопорушення, а винятково про організацію внутрішнього процесу виробництва з метою зменшення чи просто не збільшення об'єкта оподаткування; це законна оптимізація платником податку оподаткування, що тягне за собою найменше податкове обтяження платника;

✓ ухилення від оподаткування внаслідок прямого порушення платником норм чинного податкового законодавства (йдеться про злочини, адміністративні й фінансові (податкові) правопорушення). Вчинення таких діянь породжує виникнення охоронних правовідносин, що згодом трансформуються у відносини фінансової відповідальності;

✓ зловживання платником своїми правами без порушення законодавчих приписів. У цьому випадку має місце вчинення операцій або укладання правочинів з єдиною або переважною

[1] Зауважимо, що Д.О. Гетманцев пише про класифікацію, а не групування, проте не наводить авторських критеріїв. Тому, на наш погляд, у контексті його статті доречніше вести мову саме про групування способів ухилення.

метою – ухилитися від оподаткування або істотно зменшити податковий тягар. За законодавством, приміром, США поведінка, що відбувається в межах закону, має назву tax avoidance, а поведінка, що передбачає пряме порушення чинного законодавства при оподаткуванні, – tax evasion[1].

Існує думка, що поняття «уникнення від оподаткування» та «ухилення від сплати податків» зіставляються як загальне і спеціальне, оскільки уникнення від оподаткування включає в себе як законні, так і незаконні механізми відповідного уникнення, що пов'язано з тим, що в процесі уникнення платник податків уникає певного «податкового тягаря», шляхом правомірної поведінки чи неправомірної. Саме «ухилення від сплати податків» розуміється як форма неправомірної поведінки в контексті уникнення від оподаткування»[2].

Деякі науковці морально виправдовують ухилення від оподаткування, обґрунтовуючи це надто високими ставками податків; неефективним використанням бюджетних доходів, що формуються, зокрема, за рахунок податкових надходжень; несправедливістю податкової системи загалом; відсутністю дієвого механізму адміністрування податків; відсутністю відчуття громадянами морального обов'язку сплачувати податок корумпованому уряду, який не забезпечує надання державних послуг на належному рівні[3].

---

[1] Гетманцев Д. До питання про зловживання платниками податків своїми правами. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 9–2. Том. 1. С. 69–74.

[2] Кобрін А. Проблемні аспекти розмежування понять «зловживання податковим правом», «зловживання податковим обов'язком», «уникнення від оподаткування» та «ухилення від сплати податків». Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 квітня 2013 року) / редкол.: д.ю.н. І.С. Гриценко (голова), проф. П.С. Берзін (заст. голови), к.ю.н. І.С. Сахарук (відп. ред.). Київ: Прінт-Сервіс, 2014. С. 153.

[3] Андрущенко В.Л., Тучак Т.В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція): монографія. К.: Алерта, 2013. С. 214; Гетманцев Д. До питання про зловживання платниками податків своїми правами. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 9–2. Том. 1. С. 69; MacGee Robert W. The Ethics of Tax Evasion: Perspectives in Theory and Practice. New York: Springer, 2012. P. 339–340; MacGee Robert W. The Philosophy of Taxation and Public Finance. Boston [u.a.]: Kluwer Academic Publ, 2004. C.75.

Дослідіть судову практику Швейцарії у питанні розмежування обходу оподаткування з погляду ухилення від оподаткування та зловживання правом.

У теорії податкового права наявні різні думки стосовно того, чи коректно вести мову про зловживання правом чи про зловживання законом платником податків. Таке непорозуміння обумовлено тим, що платник податків зловживає саме законом, зовні дотримуючись форми і виконуючи всі вимоги нормативних актів, проте його дії суперечать цілям, для яких був прийнятий цей закон. Для підтвердження чи спростування наведеного, використовуються різні аргументи, зокрема такі:

1) майже неможливо сформулювати чіткі загальні критерії добросовісності або зловживання правом; податкове право не повинно закликати платника податків етично ставитися до інтересів держави, оскільки воно побудоване на примусі, а примус – не кращий спосіб виховання моралі; будь-яка податкова оптимізація буде поставлена під сумнів, оскільки завжди буде присутньою небезпека визнання дій платника податків недобросовісними;

2) податковими правами неможливо зловживати, оскільки вони надані платнику податків саме для того, щоб він міг захиститися від держави;

3) для податкового права, разом із фактичним і вольовим, важливим є формально-юридичний аспект, який вносить визначеність у правовідносини[1].

Зловживання правом та податкове планування розглядаються крізь призму:

- ✓ добросовісності платника податків;
- ✓ належної податкової обачності;
- ✓ ділової мети.

[1] Кобрін А. Проблемні аспекти розмежування понять «зловживання податковим правом», «зловживання податковим обов'язком», «уникнення від оподаткування» та «ухилення від сплати податків». Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 квітня 2013 року) / редкол.: д.ю.н. І.С. Гриценко (голова), проф. П.С. Берзін (заст. голови), к.ю.н. І.С. Сахарук (відп. ред.). Київ: Прінт-Сервіс, 2014. С. 153.

Проаналізуйте відповідні норми ПК України. Зверніть увагу на податково-правові доктрини.

Зловживання тісно пов'язується із недобросовісною поведінкою. Чималі труднощі викликає питання з'ясування того, що саме може вважатися добросовісним, а що – недобросовісним. Оціночний характер категорії «недобросовісність» дає підстави говорити про можливість вироблення і здійснення схем правомірної та неправомірної оптимізації оподаткування.

На відміну від вітчизняної практики, у доктрині та податковому законодавстві деяких країн для оцінки добросовісності дій суб'єктів податкових правовідносинах досить активно використовується поняття «зловживання правом» (abus de droit), що розуміється як результат певних діянь, учинених з метою повного або часткового звільнення від податку (див., наприклад, ст. L 64 Зводу фіскальних процедур (Livre des procdures fiscales) Франції).

Види недобросовісних дій у сфері оподаткування у контексті зловживання правом:

1) зловживання суб'єктивними правами, що випливають із положень приватного права, спрямоване на обхід приписів податкового права;

2) зловживання власне суб'єктивними податковими правами (часто притаманне податковим органам).

Випадки зловживання суб'єктивними правами, що випливають із положень приватного права, спрямовані на обхід приписів податкового права.

Так, за ст. 166 ПК України платник податку на доходи фізичних осіб має право на податкову знижку. Підстави для нарахування податкової знижки із зазначенням конкретних сум відображаються платником податку у річній податковій декларації, яка подається до 31 грудня включно наступного за звітним податкового року. Обов'язково має бути документальне підтвердження витрат, що включаються до податкової знижки. Платник податку має право включити до податкової знижки у зменшення оподатковуваного доходу платника податку за

наслідками звітного податкового року, зокрема, такі фактично здійснені ним протягом звітного податкового року витрати (п. 166.3. ст. 166 ПК України):

✓частину суми процентів, сплачених таким платником податку за користування іпотечним житловим кредитом. Зловживання цим правом може бути похідним від іншого – зловживання правом на отримання кредиту на молодіжне будівництво;

✓суму коштів або вартість майна, переданих платником податку у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям, зареєстрованим в Україні та внесеним до Реєстру неприбуткових організацій та установ на дату передачі таких коштів та майна, у розмірі, що не перевищує 4% суми його загального оподатковуваного доходу такого звітного року. Прикладом зловживання цим правом можуть бути випадки, коли спеціально створюється неприбуткова організація і, наприклад, «друг» засновника перераховує туди благодійні внески, на суму яких потім отримує податкову знижку, а засновник де-факто повертає «другу» ці кошти;

✓суму коштів, сплачених платником податку на користь вітчизняних закладів дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти для компенсації вартості здобуття відповідної освіти такого платника податку та/або члена його сім'ї першого ступеня споріднення. Зловживання у цьому випадку може мати місце тоді, коли особа, на користь якої оплачується навчання, працює без офіційного оформлення трудових відносин, без трудової книжки та оформлення будь-якого договору;

✓суму коштів, сплачених платником податку на користь закладів охорони здоров'я для компенсації вартості платних послуг з лікування такого платника податку або члена його сім'ї першого ступеня споріднення, у тому числі для придбання ліків (донорських компонентів, протезно-ортопедичних пристосувань, виробів медичного призначення для індивідуального користування інвалідів), а також суму коштів, сплачених платником податку, визнаного в установленому порядку інвалідом, на користь протезно-ортопедичних підприємств,

реабілітаційних установ для компенсації вартості платних послуг з реабілітації, технічних та інших засобів реабілітації, наданих такому платнику податку або його дитині-інваліду у розмірах, що не перекриваються виплатами з фондів загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, крім витрат на лікування нехронічних захворювань, косметичних процедур, лікування тютюнової чи алкогольної залежності тощо. З 2014 р. в Україні значно зросла кількість переселенців зі Сходу нашої держави, а згодом – вимушено переміщених осіб (ВПО). Отримавши офіційне підтвердження статусу переселенця чи ВПО, особа має право на отримання тих самих послуг, що й отримувала на території попереднього проживання. Але виникає ситуація, що особа-переселенець вимагає надання їй податкової знижки на відшкодування витрат, пов'язаних із наданням їй медичних послуг. При цьому підтверджень того, що захворювання, яке лікувалося, є хронічним, у неї немає – всі документи знищені або залишилися на окупованій території. Так само особа не може підтвердити, що причиною виявленого у неї венеричного захворювання є побутове зараження чи зґвалтування. Платник податків і надалі продовжує вимагати податкової знижки, не намагається отримати підтверджень права на знижку, зловживаючи самим правом на таку знижку.

У наведених прикладах зловживання представлене здебільшого у вигляді правомірної поведінки. Проте є випадки, коли зловживання є неправомірною поведінкою та можуть кваліфікуватися як податкові правопорушення. При цьому важливе значення має доказова база того, що суб'єкт податкових правовідносин дійсно порушив припис, вийшов за межі належної йому поведінки. Як приклад – зловживання цивільними правами, з метою часткового або повного ухилення від оподаткування.

Вважають, що доречно «не запроваджувати певні права або пільги, поки не буде виписано механізм проти зловживання ними. Це має бути передбачено в будь-якому нормативному документі, аж до буденних розпоряджень

райдержадміністрації»[1]. Виникає риторичне запитання: як можна розробити механізм протидії зловживанням у фінансових правовідносинах в умовах нестабільності податкового законодавства, порушення вимог щодо введення в дію податкових законів? За такої нестабільності неможливо мати підзаконні акти, що відповідають положенням законів – елементарно з причини відслідковування та невстигання внесення змін до них. Ці й інші обставини у своїй сукупності навпаки створюють «сприятливе поле» для зловживань.

У швейцарській доктрині, судовій практиці та пільговому оподаткуванні нині розрізняються два види зловживань положеннями міжнародних договорів – treaty shopping (особа, яка загалом не має права на отримання пільги за угодою, отримує доступ до пільг шляхом включення в угоду особи (резидента договірної держави), яка має право на пільги за угодою) і rule shopping (особа, яка має право на отримання пільги за угодою щодо одержуваного доходу, отримує додаткові податкові пільги шляхом перетворення цього доходу в результаті низки угод у дохід, який не підлягає оподаткуванню або підлягає обкладенню за нижчою ставкою, у тому числі не лише відповідно до міжнародної угоди, а й відповідно до внутрішнього права Швейцарії).

Проаналізуйте детальніше пільгове оподаткування у контексті зловживанням платником податків своїми правами. Зверніть увагу на Harmful tax competition.

Призначення податкового права (як і фінансового права загалом) полягає в реалізації публічного фінансового (фіскального) інтересу. Проте помилково зобов'язувати платників податків діяти винятково у публічних фінансових інтересах, нехтуючи своїми правами й інтересами. Також право на податкову пільгу аж ніяк не варто розглядати як своєрідну «пастку», яку держава готує платникам, намагаючись створити умови порушення такого права. Індивід – суб'єкт будь-яких

[1] Вдовичен О. Законодавче закріплення категорії зловживання правом. Адвокат. 2009. № 2 (101). С. 30–33.

публічних правовідносин, насамперед піклується про забезпечення власних приватних інтересів, не порушуючи при цьому прав органів публічної влади. Якщо є порушення публічних фінансових інтересів, то є й порушення фінансово-правової норми – фінансове правопорушення. У такому разі необхідно доказувати наявність неправомірної поведінки в діях платника податків. Якщо ж особа діє в межах приписів норм податкового права, зокрема, реалізує право на податкову пільгу, відшкодування ПДВ тощо, це не слід розцінювати як порушення публічних фінансових інтересів, адже Україна – це правова і соціальна держава, де людина визнається найвищою соціальною цінністю. Не варто нехтувати правами громадян, які надаються їм державою у вигляді конституційних й інших приписів. До того ж особа, яка скористалася правом на податкову пільгу, аж ніяк не буде думати про те, скільки держава втратила бюджетних коштів, унаслідок надання таких пільг. Також держава надає пільги з певною метою: фінансово підтримати та захистити малозабезпечені верстви населення, надати можливість вітчизняним товаровиробникам налагодити виробництво та експорт власних товарів, у результаті чого збільшиться ВВП і ВНП держави тощо.

За ст. 44 ПК України платники податків зобов'язані вести облік доходів, витрат та інших показників, пов'язаних з визначенням об'єктів оподаткування та/або податкових зобов'язань, на підставі первинних документів, регістрів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів, ведення яких передбачено законодавством. Платники податків зобов'язані забезпечити зберігання вказаних документів, а також документів, пов'язаних із виконанням вимог законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, не менш як 1095 днів з дня подання податкової звітності, для складення якої використовуються зазначені документи, а у разі її неподання – з передбаченого ПК України граничного терміну подання такої звітності. Відповідно до п. 44.5 ст. 44 ПК України у разі втрати, пошкодження або дострокового знищення зазначених вище документів, платник податків зобов'язаний у

п'ятиденний строк[1] з дня такої події письмово повідомити (із наданням оформлених відповідно до законодавства документів, підтверджуючих настання події, що призвела до такої втрати, пошкодження або дострокового знищення документів) контролюючий орган за місцем обліку в установленому порядку, для подання податкової звітності, та контролюючий орган, яким було здійснено митне оформлення відповідної митної декларації, надано авторизацію відповідно до МК України або дозвіл на застосування спеціальних (у тому числі транзитних) спрощень. Платник податків зобов'язаний відновити втрачені документи протягом 90 календарних днів з дня, що настає за днем надходження повідомлення до контролюючого органу. У разі надання платником податків у порядку та строки, визначені абзацом першим цього підпункту, повідомлення та неможливості проведення перевірки платника податків у зв'язку з втратою, пошкодженням або достроковим знищенням платником податків документів строки проведення таких перевірок переносяться до дати відновлення та надання документів до перевірки в межах визначених цим підпунктом строків, але на строк не більше ніж 120 днів.

Ці положення податкового законодавства також інколи можуть бути знехтувані платниками податків. Так, існують проблеми зловживання платниками податків правом на подання доказів до суду у випадку судового розгляду податкових спорів та необхідної інформації податковим органам, які здійснюють перевірки. Зокрема, досить часто на момент початку перевірки чи інших заходів фінансового контролю необхідні для податкового контролю документи у дивний спосіб зникають, їх викрадають, трапляється пожежа, потоп тощо. Як наслідок – неможливо провести заплановані контрольні заходи, затягування їх проведення. У разі неможливості проведення перевірки платника податків, терміни проведення таких перевірок переносяться до дати відновлення та надання документів до перевірки у визначених законом строків. Тобто платник податків навмисно (рідше – ненавмисно) відтягує

[1] До внесення змін до ПК України у січні 2020 р., цей строк становив 15 днів.

початок перевірки, тим самим порушує планові заходи контролюючих органів. У разі, якщо контролюючі податкові органи доведуть наявність умислу у діях платника податків, то його дії будуть кваліфіковані як податкове правопорушення.

Також трапляються випадки, коли платник податків вимагає від держави забезпечити захист своїх прав, хоча сам навмисно не виконував (неналежно виконував) свої обов'язки. Наприклад, у порушення чинних вимог законодавства платник податків під час виїзної податкової перевірки не подав до податкового органу жодних документів, окрім установчих; не допускав перевіряючих у свої приміщення для перевірки; не з'явився на розгляд матеріалів перевірки, які були розглянуті в його відсутність тощо.

Інколи платники податків не подають до податкових й інших контролюючих органів документи із оскарженням податкових повідомлень-рішень через банальне незнання того, які документи можуть бути доказом правомірності його дій, і підтвердити, що жодних зловживань з їх боку не було. На нашу думку, таке пояснення не має братися до уваги ні судом, ні контролюючим органом вищого рівня, адже, по-перше, незнання закону не звільняє від відповідальності; по-друге, платник податків має можливість отримати аудиторські, бухгалтерські, податкові, юридичні й інші консультації у фахівців, а нехтуючи такою можливістю, бажаючи зекономити на цьому, особа у майбутньому може витратити значно більше; по-третє, є безкоштовні податкові консультації. Так, відповідно до ст. 52 ПК України за зверненням платників податків у паперовій або електронній формі контролюючий орган надає їм безоплатно індивідуальні податкові консультації з питань практичного застосування окремих норм податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на такий контролюючий орган, протягом 25 календарних днів[1], що настають за днем отримання такого звернення цим контролюючим органом… Індивідуальна податкова консультація має індивідуальний характер і може використовуватися виняткова платником податків, якому надано

[1] До внесення змін до ПК України у січні 2020 р., цей строк становив 30 днів.

таку консультацію. Зважаючи на практичну значущість, платнику податків краще отримувати податкові консультації у будь-якій зафіксованій формі, щоб було що оскаржувати; усну консультацію оскаржити набагато складніше.

Посилання на зловживання правом і законом зустрічається в рішеннях з податкових справ ЄСПЛ.

Проаналізуйте рішення ЄСПЛ у справі у справах Halifax (C-255/02 Halifax Plc, Leeds Permanent Development Services Ltd and County Wide Property Investments Ltd v. Commissioners of Customs & Excise від 21.02.2006), Cadbury Schweppes (C-196/04), Kofoed, Kefalas.

Отже, з метою правильного вирішення питання наявності чи відсутності зловживань у податкових відносинах, доречним є створення спеціального консультативного органу. З огляду на зазначене вище, цікавим є наявність у Франції спеціального органу – консультативного комітету зі зловживання правом. Він складається з державного радника, радника касаційного суду, професора юридичного факультету і начальника податкового управління. У цей комітет можуть звернутися платники податків й представники податкових органів. В іноземному податковому законодавстві також передбачаються спеціальні процедури, що дозволяють добросовісному платнику податків «застрахуватися» від того, щоб його дії та укладені ним договори були кваліфіковані податковою адміністрацією як зловживання правом. Зокрема, цікавою є процедура т. зв. фіскального рескрипту (rescrit fiscal), яка надає будь-якому платнику податків змогу направити податковій адміністрації запит про правомірність операції, яку він має намір здійснити в майбутньому. Тобто будь-який платник податків може отримати письмову консультацію в податковому органі до укладення контракту або угоди, надавши йому необхідні документи. Податковий орган має шість місяців для відповіді і має вказати, чи вбачаються в операції ознаки зловживання правом. Якщо в зазначений термін відповідь платникові податків не надана, то він має підстави вважати, що відповідна угода правомірна і в майбутньому податковий орган позбавляється

можливості надалі наполягати на кваліфікації відповідної операції як дії, спрямованої на зловживання правом[1].

На сьогодні в Україні в податково-правовій практиці відсутні чітко визначені ознаки та критерії зловживання. З огляду на не, назріла необхідність створення вітчизняної доктрини зловживання правом у податкових відносинах та узагальнення відповідної судової практики. Без цього практика протидії зловживанням у податковій сфері, у податкових правовідносинах є ситуативною та унеможливлює вжиття ефективних засобів протидії таким зловживанням.

Література до теми 13

1. Гетманцев Д. До питання про зловживання платниками податків своїми правами. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 9–2. Том. 1. С. 69–74.

2. Греца Я.В. Феномен зловживання правом: «штучна правомірність» чи «прихована протиправність»? Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2022. Випуск 70. С. 309–312.

3. Греца Я.В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування: зарубіжний досвід та українська практика: монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2020. 420 с.

4. Музика-Стефанчук О.А., Губерська Н.Л., Ямненко Т.М. Зловживання правом та владою суб'єктами податкових правовідносин. Зловживання правом: зб. ст. / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 95–121.

5. Музика-Стефанчук О.А., Ямненко Т.М. Проблеми зловживання правом у податкових відносинах: вітчизняний та європейський досвід. Сучасні виклики українського права у контексті європейської інтеграції. 2016, травень. Бюлетень № 2 (2). С. 20–23.

[1] Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород: Ліра, 2011. С. 62–63.

6. Полянський Т.Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження): монографія. Львів: Галицький друкар, 2012. 456 с.

7. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород: Ліра, 2011. 368 с.

8. Сахно Д.С. Зловживання правом у податкових відносинах: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2019. 233 с.

9. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія. Київ: КНТ, 2008. 184 с.

10. Ямненко Т.М. Здійснення прав у фінансових правовідносинах: проблеми зловживання та доказування неправомірної поведінки: монографія. Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута, 2015. 333 с.

ТЕМА 14
«ЗЕЛЕНІ» ФІНАНСИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕЛЕНИХ ОБЛІГАЦІЙ

«Зелені» фінанси та зелене фінансування. Зелені облігації. Концепція запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні.

Однозначного визначення поняття «зелені фінанси» як такого не існує. ***«Зелені» фінанси*** – це: різноманітні фінансові інвестиції; інструменти, які використовуються для досягнення економічного зростання з одночасним зменшенням забруднення довкілля; форми інвестування та кредитування тощо.

Інший термін – ***«зелене фінансування»*** розглядається як фінансування у формі інвестування або кредитування технологій, практик, проєктів та інших об'єктів, цільовим призначенням якого є забезпечення пріоритетів сталого розвитку в контексті захисту навколишнього середовища[1].

Сформулюйте та аргументуйте своє визначення понять «зелені» фінанси та «зелене фінансування». Зверніть увагу на напрацювання дослідницької групи «Зелені фінанси G20 (G20 Green Finance Study Group)», Організації з економічного співробітництва та розвитку.

Відносини, пов'язані із «зеленими фінансами», мають подвійну публічно-приватну правову природу.

Розмежуйте приватно- та публічно-правову природу відносин у сфері «зеленого фінансування».

Україна ратифікувала Паризьку кліматичну угоду 2015 р. (угода в межах Рамкової конвенції ООН про зміни клімату 1992 р.) та взяла на себе певні зобов'язання у сфері боротьби зі зміною клімату. Міненерго України розробило Концепцію «Зеленого енергетичного переходу України до 2050 року» (Ukraine Green Deal), яка передбачає перехід України до

[1] Дубко А. Впровадження та розвиток зелених фінансів в Україні: євроінтеграційний контекст та правове підґрунтя. Нове українське право. 2022. Випуск 6. Том 1. С. 116.

кліматично нейтральної економіки до 2070 р. Така трансформація потребуватиме значних інвестицій, фінансування яких потребує залучення як публічних, так і приватних коштів.

Проаналізуйте положення Концепції «зеленого» енергетичного переходу України до 2050 року у контексті фінансової політики та підтримки держави в стимулюванні переходу. Зверніть увагу на: стимулюючі тарифи для операторів мереж; Фонд енергоефективності; «теплі» кредити; фінансування за рахунок державних та місцевих програм тощо.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 р. ***облігація*** – це цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником коштів, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує обов'язок емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом або рішенням про емісію (для державних облігацій України – умовами їх розміщення) строк та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом або рішенням про емісію (для державних облігацій України – умовами їх розміщення). ***Зелені облігації*** – це облігації, проспект (рішення про емісію, а для державних облігацій України – умови розміщення) яких передбачає (передбачають) використання залучених коштів виняткова на фінансування екологічного проєкту або окремого його етапу.

Згідно зі ст. 18 Закону емісію зелених облігацій може здійснювати особа, що реалізує або фінансує проєкт екологічного спрямування. Кошти від розміщення таких облігацій спрямовуються на фінансування та/або рефінансування витрат проєкту екологічного спрямування. У разі якщо емітентом зелених облігацій є держава Україна, кошти від їх розміщення використовуються відповідно до БК України.

Проєкт екологічного спрямування – це проєкт у сфері альтернативної енергетики, енергоефективності, мінімізації утворення, утилізації та переробки відходів, впровадження екологічно чистого транспорту, органічного землеробства,

збереження флори і фауни, водних і земельних ресурсів, адаптації до змін клімату, а також інший проєкт, спрямований на захист навколишнього природного середовища, впровадження екологічних стандартів, скорочення викидів у навколишнє природне середовище.

Порядок відбору та супроводження проєктів екологічного спрямування, які фінансуються за кошти державного і місцевих бюджетів, установлюється Кабінетом Міністрів України з урахуванням вимог Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 р.

Особи, які реалізують проєкт екологічного спрямування:

✓ Рада міністрів АРК, територіальна громада в особі представницького органу місцевого самоврядування, за умови прийняття рішення про реалізацію проєкту екологічного спрямування, – з дати набрання чинності таким рішенням;

✓ держава Україна в особі уповноважених органів, за умови прийняття рішення про реалізацію проєкту екологічного спрямування або державної цільової програми щодо здійснення екологічних (зелених) інвестицій, – з дати набрання чинності таким рішенням;

✓ юридична особа приватного права, у тому числі за проєктами, що реалізуються відповідно до договору державно-приватного партнерства;

Особи, які фінансують проєкт екологічного спрямування:

✓ спеціалізована фінансова установа, утворена Кабінетом Міністрів України чи іншим спеціально уповноваженим органом, – у випадках та в порядку, визначених законом, яким визначається її правовий статус;

✓ юридична особа приватного права, зокрема банк, інша фінансова установа;

✓ міжнародна фінансова організація.

Особа, що реалізує проєкт екологічного спрямування, для фінансування якого здійснено емісію зелених облігацій, не має права вчиняти будь-які дії, наслідком яких може бути дострокове

припинення, скасування або інша втрата прав на проєкт екологічного спрямування та/або їх обтяження.

Емісія декількох випусків зелених облігацій може бути здійснена для реалізації одного проєкту екологічного спрямування, за умови, що загальна номінальна вартість таких емісій не перевищує проєктно-кошторисну вартість проєкту екологічного спрямування, яка має бути визначена в рішенні про здійснення такого проєкту.

Особа, що фінансує проєкт екологічного спрямування, може здійснювати емісію одного випуску зелених облігацій для фінансування декількох проєктів екологічного спрямування.

Особа, що реалізує або фінансує проєкт екологічного спрямування, зобов'язана забезпечити цільове використання надходжень, що будуть залучені від інвесторів на фінансування та/або рефінансування витрат проєкту екологічного спрямування.

Річна інформація про емітента зелених облігацій повинна, окрім вимог щодо регулярної інформації про емітента, також містити відомості про поточний стан реалізації проєкту екологічного спрямування, а також обсяг коштів, залучених за рахунок емісії зелених облігацій, та обсяг фактично використаних коштів для реалізації або фінансування проєкту екологічного спрямування.

Рішення про емісію облігацій або проспект облігацій може передбачати, що джерелами погашення зелених облігацій та виплати доходів за ними є надходження (за наявності) від зданого в експлуатацію об'єкта, фінансування або реалізацію якого здійснено за рахунок коштів, залучених від розміщення зелених облігацій, а також інші надходження, передбачені рішенням про емісію облігацій або проспектом облігацій.

Рекомендації щодо реалізації або фінансування проєктів екологічного спрямування шляхом емісії зелених облігацій

Рекомендації щодо реалізації або фінансування проєктів екологічного спрямування шляхом емісії зелених облігацій, схвалені рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) від 07.07.2021 р. № 493.

Ключові ознаки зелених облігацій визначені Стандартом Європейського Союзу з зелених облігацій (EU GBS) та Принципами зелених облігацій Міжнародної асоціації ринків капіталу (GBP).

Розвиток в Україні ринку зелених облігацій узгоджується з європейськими нормами та передбачає:

✓ переорієнтування потоків капіталу на стійкі інвестиції для досягнення сталого та інклюзивного зростання;

✓ управління фінансовими ризиками, що виникають унаслідок зміни клімату, виснаження ресурсів, деградації довкілля та соціальних проблем;

✓ стимулювання прозорості у фінансах та економіці загалом із зосередженням уваги на довгострокових прибутках.

Перспективні сектори зеленого фінансування в Україні:

✓ енергія (низьковуглецеве виробництво, енергоефективність, накопичення і збереження енергії, розумні мережі, стійкий доступ до джерел енергії);

✓ вода (збір, очистка, зберігання, очищення стічних вод, доступ до води);

✓ будівлі (низьковуглецева стратегія, енергоефективність, стійкі матеріали, зелені будівлі);

✓ сільське господарство (управління земельними ресурсами, низьковуглецеві та адаптаційні стратегії, біомаса, біопаливо);

✓ транспорт (енергоефективні компоненти, паливо та логістика);

✓ повітря та екологія (вуглецеві кредити, торгівля та компенсації);

✓ виробництво (зелена хімія, ресурсо- та енергоефективні ланцюжки поставок, більш чисте виробництво);

✓ відходи та переробка (повторне використання та послуги з переробки відходів).

Беручи до уваги міжнародні принципи, НКЦПФР підготувала ***Рекомендації та ключові ознаки моделі зелених облігацій, що емітовані в Україні:***

✓ відповідність проєкту, під який залучаються кошти шляхом емісії зелених облігацій, міжнародно визнаній таксономії;

✓ цільове використання надходжень від розміщення зелених облігацій;

✓ звітність емітента про вплив цих проєктів на довкілля;

✓ залучення емітентом зовнішнього незалежного контролера (верифікатора);

✓ наявність в емітента власної політики щодо зелених облігацій.

Важливе значення має ***Таксономія сталої економічної діяльності (Taxonomy for Sustainable Activities)*** – Таксономія ЄС (EU) 2020/852, яка оцінює стійкість економічної діяльності на основі об'єктивних критеріїв та визначає такі екологічні цілі:

✓ захист клімату;

✓ адаптація до зміни клімату;

✓ стале використання та охорона водних і морських ресурсів;

✓ перехід до циркулярної економіки;

✓ запобігання і контроль забруднення;

✓ охорона та відновлення біорізноманіття та екосистем.

Емітент зелених облігацій повинен забезпечити належне виконання всіх ключових ознак. Це сприяє захисту інтересів інвесторів та росту інвестицій у зелені облігації. Недотримання хоча б однієї з визначених ознак є підставою не класифікувати облігації як зелені. Спроба класифікувати облігації як зелені при їх невідповідності ключовим ознакам, дає підставу розцінювати це як ***«зелений камуфляж»*** (greenwashing) – навмисне введення в оману інвесторів та державних органів щодо напрямів використання розміру фінансових коштів, отриманих від емісії зелених облігацій. Для запобігання фактам «зеленого камуфляжу» і виникла необхідність розробки міжнародних стандартів та формування країнами власних рекомендацій.

Концепція запровадження та розвитку ринку зелених облігацій в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 р. № 175-р.

Проаналізуйте положення цієї Концепції, визначте проблеми та перспективи розвитку зелених облігацій (їх аналогів) в Україні та світі.

Література до теми 14

1. Дубко А. Впровадження та розвиток зелених фінансів в Україні: євроінтеграційний контекст та правове підґрунтя. Нове українське право. 2022. Випуск 6. Том 1. С. 113–119.

2. G20 Green Finance Synthesis Report. G20 Green Finance Study Group. 2016. September, 5. URL: https://g20sfwg.org/wp-content/uploads/2021/07/ 2016_Synthesis_Report_Full_EN.pdf.

3. The Limits of Green Finance: A Survey of Literature in the Context of Green Bonds and Green Loans by David Gilchrist, Jing Yu, Rui Zhong. Sustainability 2021, 13, 478. 12 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/348302474_The_Limits_of_Green_Finance_A_Survey_of_Literature_in_the_Context_of_Green_Bonds_and_Green_Loans.

4. Green Finance and Investment: OECDiLibrary. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/environment/green-finance-and-investment_24090344.

ТЕМА 15
БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ФАНДРАЙЗИНГ: ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Благодійна діяльність та благодійні організації. Волонтерська діяльність. Гуманітарна допомога. Фандрайзинг і краудфандинг.

Благодійна діяльність, гуманітарна допомога, гранти, фандрайзинг і краудфандинг, волонтери, меценати, фінансові донори і філантропи – все це пов'язується із коштами, яких дехто потребує, які хтось відшукує, а хтось – надає.

Частина необхідних коштів надходить від приватних осіб, частина – від міжнародних організацій, частина – від іноземних держав.

Проаналізуйте грантові програми від EU4Health, USAID тощо.

Благодійна діяльність

Відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5.07.2012 р. ***благодійна діяльність*** – це добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара.

Цілі благодійної діяльності – надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах.

Сфери благодійної діяльності:

1) освіта;

2) охорона здоров'я;

3) екологія, охорона довкілля та захист тварин;

4) запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідація їх наслідків, допомога постраждалим унаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах;

5) опіка і піклування, законне представництво та правова допомога;

6) соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності;

7) культура та мистецтво, охорона культурної спадщини;

8) наука і наукові дослідження;

9) спорт і фізична культура;

10) права людини і громадянина та основоположні свободи;

11) розвиток територіальних громад;

12) розвиток міжнародної співпраці України;

13) стимулювання економічного росту і розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України;

14) сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища в Україні;

15) сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану.

Благодійні організації не мають права надавати благодійну допомогу політичним партіям або від імені політичних партій, а також брати участь у виборчій агітації.

Меценатська діяльність – благодійна діяльність у сферах освіти, фізичної культури і спорту, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень, яка здійснюється у порядку, визначеному Законом та іншими законами України.

Суб'єкти благодійної діяльності:

✓ *благодійна організація* – юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених цим Законом, як основну мету її діяльності;

✓ *благодійники* – дієздатна фізична особа або юридична особа приватного права (у тому числі благодійна організація), яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності;

✓ *бенефіціар* – набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення визначених Законом цілей. Бенефіціарами благодійних організацій можуть бути також будь-які юридичні особи, що одержують допомогу для досягнення цілей, визначених цим Законом.

Суб'єкти благодійної діяльності мають право здійснювати благодійні програми, спільну благодійну діяльність та інші види благодійної діяльності спільно з нерезидентами, з урахуванням особливостей, визначених законами або міжнародними договорами України.

Відповідно до ПК України (підпункт 133.4.6 п. 133.4 ст. 133) благодійні організації належать до неприбуткових організацій. Доходи (прибутки) неприбуткової організації використовуються винятково для фінансування видатків на утримання такої неприбуткової організації, реалізації мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених її установчими документами, а також для здійснення неприбуткової (добродійної) діяльності, передбаченої законом для релігійних організацій, у тому числі надання гуманітарної допомоги, здійснення благодійної діяльності, милосердя.

Зверніть увагу на терміни «добродійництво» та «милосердя». З цих питань пропрацюйте Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р.

Види благодійної діяльності:

1) безоплатна передача у власність бенефіціарів коштів, іншого майна, а також безоплатне відступлення бенефіціарам майнових прав;

2) безоплатна передача бенефіціарам права користування та інших речових прав на майно і майнові права;

3) безоплатна передача бенефіціарам доходів від майна і майнових прав;

4) безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів;

5) благодійна спільна діяльність та виконання інших контрактів (договорів) про благодійну діяльність;

6) публічний збір благодійних пожертв;

7) управління благодійними ендавментами;

8) виконання заповітів, заповідальних відказів і спадкових договорів для благодійної діяльності;

9) проведення благодійних аукціонів, негрошових лотерей, конкурсів та інших благодійних заходів, не заборонених законом.

Проаналізуйте практичні приклади, пов'язані із різними видами благодійної діяльності.

Благодійна пожертва – безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до Закону. Договір про благодійну пожертву валютних цінностей не підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню.

Проаналізуйте норми ЦК України, які стосуються форми договорів.

Благодійна пожертва, бенефіціаром якої є благодійна організація або інша юридична особа, може надаватися з однією чи кількома відкладальними або скасувальними обставинами, які не повинні суперечити законам України або порушувати права третіх осіб.

Благодійна пожертва може надаватися бенефеціарам, визначеним на конкурсних засадах благодійником або уповноваженими ним особами. Умовами конкурсу можуть визначатися дії, які бенефіціар має виконати на користь третіх осіб, крім тих, які пов'язані з благодійником.

Зміна цілей та порядку використання благодійної пожертви можлива за згодою благодійника або його правонаступників, а також на підставі рішення суду чи в інших випадках, визначених законом або правочином благодійника.

Благодійник або уповноважені ним особи мають право здійснювати контроль за цільовим використанням благодійної пожертви, у тому числі на користь третіх осіб.

Благодійники або їх правонаступники мають право змінити бенефіціарів благодійної пожертви у разі порушення цілей, строків та порядку використання такої пожертви або її частини.

Благодійний грант – цільова допомога у формі валютних цінностей, яка має бути використана бенефіціаром протягом строку, визначеного благодійником. Суми валютних цінностей благодійного гранту, цільове використання яких не відбулося протягом строку, визначеного благодійником, підлягають поверненню благодійнику як поворотна фінансова допомога. До благодійних грантів застосовуються положення про благодійні пожертви, якщо інше не визначено законом.

Проаналізуйте норми ПК України, що стосуються оподаткування благодійної допомоги за участі резидентів і нерезидентів.

Волонтерська діяльність

Відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 р. ***волонтерська діяльність*** – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги; є формою благодійної діяльності.

Волонтерська допомога – роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами.

Безоплатне виконання робіт або надання послуг особами, що здійснюється на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин, не є волонтерською діяльністю.

Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерами можуть стати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які є дієздатними. Неповнолітні особи здійснюють волонтерську діяльність за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника.

Опрацюйте законодавчі обмеження щодо надання волонтерської допомоги неповнолітніми.

Іноземці та особи без громадянства здійснюють волонтерську діяльність через організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності – Міністерство соціальної політики України.

Волонтери надають волонтерську допомогу на базі організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів, на підставі договору про провадження волонтерської діяльності, укладеного з такою організацією чи установою, або без такого договору.

Волонтери можуть надавати волонтерську допомогу індивідуально, при цьому вони зобов'язані повідомляти отримувачів волонтерської допомоги про те, що вони не співпрацюють з організаціями та установами, що залучають до своєї діяльності волонтерів.

Опрацюйте та аргументуйте законодавчі обмеження щодо здійснення волонтерської діяльності волонтерами індивідуально (йдеться про абз. 7 і 8 ч. 3 ст. 1 Закону).

Отримувачі волонтерської допомоги – фізичні та юридичні особи, що є неприбутковими організаціями, які отримують таку допомогу.

Опрацюйте договори про провадження волонтерської діяльності та про надання волонтерської допомоги; розгляньте права, обов'язки, гарантії сторін. Розмежуйте ці договори. Розгляньте випадки провадження волонтерської діяльності на підставі договору та індивідуально.

Напрями волонтерської діяльності:

✓надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, які потребують соціальної реабілітації, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

✓здійснення догляду за хворими, особами з інвалідністю, одинокими, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;

✓надання волонтерської допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії рф у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресію рф проти України та/або іншої країни проти України, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;

✓надання волонтерської допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;

✓проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;

✓сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією спортивних, культурних, молодіжних та інших видовищних і громадських заходів;

✓надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;

✓надання волонтерської допомоги Збройним силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії рф у Донецькій та Луганській областях, здійснення

заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією рф проти України та/або іншої країни проти України;

✓ надання волонтерської допомоги для подолання наслідків бойових дій, терористичного акту, збройного конфлікту, тимчасової окупації;

✓ утвердження української національної та громадянської ідентичності;

✓ надання волонтерської допомоги для подолання наслідків збройної агресії рф проти України та/або іншої країни проти України, а також для післявоєнного відновлення і розвитку України;

✓ надання волонтерської допомоги особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, збройною агресією рф проти України та/або іншої країни проти України;

✓ сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи;

✓ сприяння центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям, об'єднанням громадян, а також фізичним особам, які здійснюють соціальний патронаж, у проведенні заходів, спрямованих на соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом;

✓ надання волонтерської допомоги особам, які постраждали внаслідок інфекційних (небезпечно інфекційних, особливо небезпечних інфекційних) хвороб та епідемій;

✓ надання волонтерської допомоги, пов'язаної із захистом та рятуванням тварин;

✓ надання волонтерської допомоги за іншими напрямами, не забороненими законодавством.

Опрацюйте Порядок надання волонтерської допомоги за окремими напрямами волонтерської діяльності, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. № 556.

Органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи забезпечують сприятливі умови для здійснення волонтерської діяльності, підвищення суспільного престижу такої діяльності та створення передумов для її розвитку, підтримки та заохочення діяльності волонтерів в Україні.

Знайдіть та проаналізуйте приклади матеріального та фінансового заохочення діяльності волонтерів за рахунок бюджетних коштів.

Державна підтримка волонтерської діяльності може здійснюватися шляхом:

- ✓ надання правової, організаційної, методичної, інформаційної допомоги волонтерам, організаціям та установам, що залучають волонтерів до провадження волонтерської діяльності на території України;
- ✓ розроблення та імплементації загальнодержавних цільових програм з підтримки розвитку волонтерства;
- ✓ надання інших видів державної підтримки відповідно до законодавства.

Проаналізуйте приклади державної фінансової підтримки волонтерської діяльності. Чи є встановлення податкових пільг державною підтримкою волонтерської діяльності? Свою відповідь аргументуйте.

Волонтерам для провадження волонтерської діяльності можуть бути відшкодовані витрати на відрядження на території України та за кордон у межах норм відшкодування витрат на відрядження, встановлених для державних службовців і працівників підприємств, установ та організацій, що повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів. Таке відшкодування витрат може здійснюватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів – у разі укладення з ними договору про надання волонтерської допомоги, міжнародних програм, або установи, організації, з якою волонтер

уклав договір про провадження волонтерської діяльності, а також за рахунок інших джерел фінансування, не заборонених законодавством (ст. 11 Закону).

Відшкодування вказаних витрат не є доходом волонтера та не є базою для оподаткування податком на доходи фізичної особи та єдиним соціальним внеском. Проаналізуйте відповідні норми ПК України.

Організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, самостійно визначають напрями використання залучених на забезпечення волонтерської діяльності коштів та іншого майна, крім випадків цільового надання коштів та іншого майна фізичними чи юридичними особами для здійснення конкретного виду волонтерської допомоги (ч. 2 ст. 12). Витрати на забезпечення волонтерської діяльності формуються відповідно до законодавства.

Знайдіть та проаналізуйте випадки нецільового використання коштів, наданих для здійснення конкретного виду волонтерської допомоги. З'ясуйте, норми якого законодавства порушуються та які це має наслідки.

Залучати волонтерів до своєї діяльності можуть організації та установи, які є неприбутковими та внесені до Реєстру неприбуткових установ та організацій.

Ознайомтесь із Реєстром неприбуткових установ та організацій в Україні.

У ст. 6 Закону передбачається виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії рф у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою

агресією рф проти України та/або іншої країни проти України, бойових дій та збройних конфліктів. Це є своєрідною фінансовою гарантією та державною підтримкою волонтерів, які постійно ризикують своїм життям. Проте для отримання грошової допомоги волонтером чи спадкоємцем волонтера, особа повинна мати статус волонтера, бути включеною до Реєстру.

Опрацюйте алгоритм включення особи до Реєстру волонтерів. Проаналізуйте податково-правові наслідки включення та не включення особи до Реєстру волонтерів.

Гуманітарна допомога

Відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. ***гуманітарна допомога*** – це цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Гуманітарна допомога є різновидом благодійної діяльності.

У Законі України «Про гуманітарну допомогу» зустрічається термін «благодійництво». Проте відповідно до чинного законодавства правильно оперувати терміном «благодійна діяльність».

Безоплатна допомога (пересилка, виконання робіт, надання послуг) – це надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам.

Отримувачі та набувачі гуманітарної допомоги

Отримувачі гуманітарної допомоги – юридичні особи, які зареєстровано в установленому Кабінетом Міністрів України порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги:

а) *підприємства громадських організацій осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці*, а також підприємства, установи та організації, що утримуються за рахунок бюджетів, уповноважені ними державні установи та органи місцевого самоврядування;

б) *благодійні організації (*юридичні особи приватного права, установчі документи яких визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених спеціальним Законом, як основну мету їх діяльності);

в) *громадські організації осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, Товариство Червоного Хреста України та його обласні організації, творчі спілки, а також громадські організації*, створені для здійснення передбаченої їх статутними документами екологічної, оздоровчої, аматорської, спортивної, культурної, освітньої та наукової діяльності;

г) *релігійні організації* – утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями). Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями);

ґ) *реабілітаційні установи для осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю, які мають відповідну ліцензію на здійснення реабілітаційних послуг*, незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форм власності.

Набувачі гуманітарної допомоги – це фізичні та юридичні особи, які її потребують і яким вона безпосередньо надається. Набувачі гуманітарної допомоги зі статусом

юридичної особи визначаються відповідно до пунктів «а», «б», «в», «г», «ґ».

Проаналізуйте Порядок взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади та НБУ щодо реалізації Закону України «Про гуманітарну допомогу», який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2013 р. № 241 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 13.01.2016 р. № 9).

Забезпечення підприємств, установ та організацій, що утримуються за рахунок бюджетів, уповноважених ними державних установ та органів місцевого самоврядування транспортними засобами спеціального та спеціалізованого призначення, що передаються як гуманітарна допомога для забезпечення соціально-економічних потреб територіальних громад, здійснюється на умовах та в порядку, що визначаються Кабінетом Міністрів України. Такі транспортні засоби не можуть бути відчужені протягом 10 років за будь-якими цивільно-правовими угодами, крім безоплатної передачі іншому підприємству, установі та організації, що утримуються за рахунок бюджетів, уповноваженій ними державній установі та органу місцевого самоврядування.

Проаналізуйте практичні кейси, пов'язані із забезпеченням транспортними засобами спеціального та спеціалізованого призначення, що передаються як гуманітарна допомога для забезпечення соціально-економічних потреб територіальних громад в умовах режиму воєнного стану.

Фандрайзинг та краудфандинг

Термін «***фандрайзинг***» (фандрейзинг) – походить від англійського слова fundraising (fund – кошти, фонди та raise – піднімати, збільшувати) та означає залучення ресурсів, коштів.

Найбільш відома українська фандрайзингова платформа – United24, що представляє собою глобальну ініціативу з підтримки України, запущена 05.05.2022 р. за ініціативи Президента України. Унікальність цієї платформи полягає у тому, що за її допомогою залучаються кошти, які використовуються на фінансування 5 напрямів (оборона,

гуманітарне розмінування, медична допомога, відбудова України, освіта та наука), а її амбасадорами є відомі у світі спортсмени, актори, співаки, діячі культури та мистецтва, модельєри тощо).

Також в Україні ще у 2007 р. створений Інститут професійного фандрайзингу, який представляє собою мережу фахівців у сфері організаційного розвитку неприбуткових організацій.

Термін ***«краудфандинг»*** – походить від англійського слова crowdfunding (crowd – гурт, натовп (йдеться про зібрання людей), funding – фінансування) та означає фінансування гуртом, залучення коштів від значної кількості різних осіб у відносно невеликих сумах для фінансування певного проєкту. Такий проєкт розробляється автором, який, зазвичай, ініціює збір коштів, у такий спосіб підвищуючи увагу багатьох суб'єктів як до себе, так і до проєкту, ініціативи тощо. Проєкти ретельно розробляються та розміщуються на спеціальних платформах.

Проаналізуйте фандрайзингові та краудфандингові платформи. Знайдіть та розгляньте приклади реалізації фандрайзингових і краудфандингових проєктів в Україні. Зверніть увагу на проєкти, які також можуть фінансуватися за рахунок бюджетних коштів (приміром, проєкти у сфері освіти та охорони здоров'я).

Література до теми 15

1. Гнатюк О.М., Краус К.М., Краус Н.М. Управління фандрайзингом закладу освіти: розширення можливостей чи вимога часу? European scientific journal of Economic and Financial innovation. 2023. № 1 (11). С. 4–19.

2. Нарадько А.В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століть): автореферат дис. канд. іст. наук за спеціальністю: 07.00.01. Запоріжжя, 2002. 20 с.

3. Сорока С.В., Лізаковська С.В. Нормативно-правове забезпечення розвитку фандрейзингу в Україні. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2021. № 2.

4. Теслюк С.А. Фандрайзинг та реалізація проєктів: конспект лекцій (електронне видання). Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022. 102 с.

5. Уголькова О.З. Оцінювання та державне регулювання систем краудфандингу в національній економіці: дис. … к.е.н. за спеціальністю: 08.00.03. Львів, 2019. 227 с.

6. Чернявська О.В., Соколова А.М. Фандрайзинг: навч. посіб. 2-е вид., з доопрац. та допов. Київ: Алерта, 2015. 272 с.

7. International Statement of Ethical Principles in Fundraising. URL: https://www.cfre.org/about/cfre/ethics-and-accountability/international-statement-of-ethical-principles-in-fundraising/.

Навчальне видання

МУЗИКА-СТЕФАНЧУК Оксана Анатоліївна
ЯКИМЧУК Наталія Яківна

СУЧАСНЕ ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ПРАВО ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

Підручник